

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Çalışmanın Reddi

*Çalışmaya Direnişin
Teorisi ve Pratiğı*

DAVID FRAYNE

Türkçesi
İrem Argat

DAVID FRAYNE

Cardiff Üniversitesi'nde toplumsal araştırmacı ve okutman olarak görev yapmakta. Temel ilgi alanları arasında tüketim kùltürü, mutluluğun sosyolojisi, alternatif eğitim ve çalışma üzerine radikal perspektifler yer alıyor. Twitter: @theworkdogma

ÇALIŞMANIN REDDİ
ÇALIŞMAYA DİRENİŞİN TEORİSİ VE PRATİĞİ

DAVID FRAYNE

ÇALIŞMANIN REDDİ
ÇALIŞMAYA DİRENİŞİN TEORİSİ VE PRATİĞİ

Islık Yayınları: 80
Bilimsel Kitaplar Serisi: 35

Çalışmanın Reddi/David Frayne
The Refusal of Work
"Rethinking Post-Work Theory and Practice"

Türkçesi
İrem Argat

ISBN 978-605-9018-92-0

Genel Yayın Yönetmeni
Fahri Özdemir

Editör
Faris Kuseyri

Dizi Editörü
Efe Levent

Son Okuma
Ebrahim Nevzat

Kapak Tasarımı
Ayhan Duman

© Islık Yayınları, 2020, İstanbul
(Bütün hakları saklıdır)

© David Frayne 2015

Islık Yayınları Birinci Baskı
Kasım 2020, İstanbul

Dizgi
Efdal Basan

Baskı ve Cilt
Metro Matbaacılık Ltd. Şti. Yahya Kemal Beyatlı Caddesi,
No: 94 Begos 3. Bölge Buca / İzmir

Islık Yayınları
Emniyetevler Mahallesi, Ötügen Sokak, No: 4/B
4. Levent / İstanbul

DAVID FRAYNE

ÇALIŞMANIN REDDİ
ÇALIŞMAYA DİRENİŞİN TEORİSİ VE PRATİĞİ

Türkçesi
İREM ARGAT

Öncelikle Zed Books'taki herkese başta Kika Sroka-Miller ve Ken Barlow olmak üzere bu projedeki potansiyeli görerek gerçekleşmesine sundukları katkılar için teşekkür ediyorum. Cömertlik ve yol gösterme konusunda yıllardır desteklerini esirgemeyen akıl hocalarım Finn Bowring ve Ralph Fevre'ye; akıl hocalarımla yanı sıra çalışmam hakkında yorum yapma nezaketinde bulunan Hannah O'Mahoney, Grace Krause, Stuart Tannock, Françoise Gollain, Gareth Williams ve Kate Soper'a katkıları için teşekkürler.

Hikâyelerini açık yüreklilikle paylaşan katılımcılar olmadan bu kitabın gerçekleşmesi imkânsızdı. Her birine tek tek teşekkür ediyorum.

Yakın çevreme gelince, yıllardır devam eden çalışmalarımı destekleyen ve özellikle yazım aşamasının son aylarındaki yüreklendirmelerinden fazlasıyla ilham aldığım anne ve babama şükran doluyum. Yakınma ve şikâyetlerimi dinleyen, fikir alışverişinde bulunduğum ya da video oyun becerileriyle beni neşelendirme alçakgönüllüğünde bulunan yakın dostlarıma teşekkür ediyorum. Kim olduğunuzu siz çok iyi biliyorsunuz, bitmeyen desteğiniz ve çılgın mizah anlayışınız fazlasıyla yararlı oluyor.

Bu dünya koca bir işletme. Ne sonu gelmez bir koşuşturmaca! Neredeyse her gece lokomotifin kesik kesik solumasıyla uykudan uyanıyorum. Rüyalarımı yarıda kesiyor. Şabat gününe yer yok. İnsanoğlunu bir kez olsun dinlencede görmek çok güzel olurdu. İş, iş, iş; başka hiçbir şey yok.

*Henry Thoreau - Life Without Principle
(İlkeleri Olmayan Hayat) (1962: 356)*

Geçinmenin böylesine bitmek bilmeyen bir zahmet olmasına inanmıyorum.

Anonim (Kasım 2014)

GİRİŞ

Çalışma Dogması

Saat sabah sekiz.

Dışarı çıktığında hava halen karanlık olacak.

Güneş bugün senin için parlamayacak.

Yukarıdaki alıntı Elio Petri'nin 1971 yapımı *La classe operaia va in paradiso* (İşçi Sınıfı Cennete Gider) filminden. Film, 1960'lar ve 1970'lerde, İtalya'da protestolar düzenleyen öğrenci, işçi, feminist ve işsizlerin oluşturduğu gevşek bir koalisyon olan İtalyan Otonomist hareketi mücadelesinin kurgusal bir anlatısı. Alıntıyı, saat sabah sekizde fabrika turnikelerinden geçip bir başka mükerrer ve tehlikeli iş gününe hazırlanan işçilere eşlik eden bir slogan olarak megafondan duyuyoruz. Bu sloganı, Otonomistlerin uğruna mücadele ettikleri değerlerin kusursuz bir örneği olduğu için burada paylaşıyorum. Onların mücadelesi, sendikaların geleneksel talepleri olan maaş ve iş koşulları iyileştirmenin çok daha ötesine geçti. İş hayatı içerisinde daha özgür ve eşitlikçi bir atmosferin gerekli olduğunun altını çizirken, aynı zamanda işçilerin iş hayatı dışında da tatmin edici hayatlar sürmeleri için mücadele ettiler. Otonomistler, kapitalist düzen içerisinde boşa harcanan zamanı, çeşitlilik noksanlığını ve gündelik hayatın aşırı yönetimini protesto etti. İşçiler tenlerinde güneşi hissetme, çocuklarıyla oyun oynama, fabrika dışında beceriler ve ilgi alanları geliştirme ve gece huzurla dinlenme hakları

için mücadele verdiler. Otonomistlerin çağrısı yalnızca sömürü düzeninin adaletsizliklerine karşı çıkma üzerine değildi, işçilerin dünyayı giderek azalan bir duyumsallıkta deneyimlemeleriyle de alakalıydı.

Frankfurt Okulu yazarları ve André Gorz gibi eleştirmenlerin dâhil olduğu geniş yelpazede bulununan toplumsal gözlemciler, dile getirilen bu endişelere ayna tutarak, çalışma kavramını çok daha özgürleştirici bir pencereden ele aldılar. Bu özgürleştirici bakış açısı, çalışmanın azaltılması ve boş zamanın genişletilmesiyle pekişen bir toplumsal kalkınma vizyonunu destekler nitelikteydi. Yine aynı eleştirmenler, çalışmanın önemini ya da üretken aktivitenin sağladığı bir yığın hazzı göz ardı etmediler ancak çalışmanın yoğunluğunun azaltılmasıyla, bireyin kendi kişisel gelişimi için daha fazla vakit ve enerjiye sahip olacağı önerisinde bulunmaktan da geri durmadılar. Çalışmaya eleştirel gözle yaklaşan bu düşünürler, okurlarını kışkırtmak adına çalışma merkezli toplumun verdiği zayıflatların altını çizdiler. Kapitalizmin ticari üretim ve tüketim üzerine olan dar odağı tarafından önemsizleşmiş bu kayıplar arasında siyaset, düşünce, eğelence, muhabbet ve kendiliğinden yeşeren keyifler için ayrılmış zaman yer alıyor. Bir iş pozisyonunu sağlama almak adına yetiştirilmeye dayalı eğitim sisteminden geçmek zorunda olan günümüz öğrencileri bu eleştirileri okuduğunda, zamanı başka türlü değerlendirilebileceklerini ve istek/arzu üzerine kurulu bir eğitimin olasılığını hatırlıyor. Gelin görün ki bu teoriler, radikal doğaları sebebiyle akademik ve kamusal tartışmaların yalnızca çeperinde yer edinebildiler. Toplumsal alanda faaliyet gösteren düşünürlerin, maaş eşitsizlikleri ve çalışma koşulları gibi önemli meseleler hakkında tartışmalar sürdürürken çalışmanın kendisinin etik durumunu sorguladıkları nadir görülmektedir.

Ek olarak, son zamanlarda çalışma odaklı bir gelecek çağrısı yapan toplumsal kalkınmanın alternatif tasavvurları yeniden gündemde olsalar da çok rağbet görmemektedirler. Büyük kitabevlerinden herhangi birine girdiğinizde, okurlarına başkalarına söz geçirmenin yollarını, servet sahibi olmanın inceliklerini ve başarılı kariyerler sürmenin yöntemlerini açıklayan kitapların hemen yanı başında okurlarına bu sefer de yavaşlamayı, daha iyi bir “iş yaşam dengesi” oturtmayı ve daha az tüketerek mutluluğu yakalamayı tembihleyen bir raf dolusu kitap bulabilirsiniz.

Oldukça dar bir perspektifle odağını yalnızca çalışma ve harcamaya sabitleyen bu kitapların vermeye çalıştığı nihai mesaj, çağdaş kapitalist toplumlar bağlamından baktığımızda, kayda değer bir mesaj: Çalışmanın hayatlarımızı sinsice istila yöntemleri hakkında, hafifçe su yüzüne çıkan rahatsızlıkla bağlantı kurmak. Bu tip popüler eleştirmenler, özyardım alanına gereğinden fazla ilgi gösterdikleri için toplumsal öncelikler konusunda söz sahibi olamamışlardır. Yaptıkları hatanın başında, çalışma egemenliğine, temelinde, bir kişisel alışkanlıklar sorunsalı olarak yaklaşmaları geliyor. Söz konusu, insanlara yaşam tarzları seçimlerinde gerçek anlamda bir çeşitlilik sağlayacak, sistemik siyasal ve ekonomik değişiklikler olduğunda bu kitapların, bilakis, muhafazakâr kaldıklarını söyleyerek haksızlık etmiş olmayız.

“İş yaşam dengesi” etrafında dönen durağan tartışmalara kıyasla ekonomik büyüme paradigması üzerine yapılan cesur eleştirilerin filizlenmesi çok daha ümit verici. Hükümetlerin geleneği, uzun yıllardır, hayat memnuniyetile ekonomik büyümeyi aynı olgular olarak değerlendirmiş ve ikisinin de ölçümünü kişi başı gayrisafi milli hasıla (GSMH) üzerinden yapmıştır. GSMH, bir ülkenin toplam ekonomik faaliyetinin miktarını ortaya koyan bir göstergedir. Belirli bir yıl boyunca

ca elde edilen kazanç ve yapılan harcamaların tümüne karşılık gelir ve üstü örtük olarak GSMH'nin yükselmesi ülke çapı refahın gelişimi olarak kabul görmektedir. Asgari geçim ihtiyaçlarının karşılanmadığı az gelişmiş ülkeler için ekonomik büyüme şüphesiz büyük önem arz ediyor ancak bir grup eleştirmen, daha zengin ülkelerde GSMH artışının bir kalkınma göstergesi ya da toplumsal amaç olarak önemini ve geçerliliğini sorguluyor. Eski Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin 2008 yılında hazırlattığı bir rapor “ekonomik üretime vurgu yapan ölçüm sistemimizin insanların refahına vurgu yapan bir sisteme geçişinin vaktinin geldiğini” (Stiglitz vd., 2010) savunuyor. Rapor, başka bir sürü unsurun yanı sıra bireylerin serpilmesi için sağlık, eğitim, ilişkiler ve çevrenin önemli rolünü vurguluyor. Rapor, mutluluk, güvenlik ve beşerî ilerlemenin bundan böyle yalnızca GSMH artışı ile yorumlanamayacağını kanıtlayan bir dizi örnekten yalnızca bir tanesi (bkz. Jackson, 2009).

Ekonomik büyüme ile hayat memnuniyeti arasında kurulan bu denkleme yönelik giderek artan rahatsızlık, sosyologları ve hatta bazı ekonomistleri felsefenin temel sorularından birine geri göndermiştir: İyi bir hayat sürmenin anlamı nedir? Eleştirmenler ve mutluluk sosyolojisi araştırmacıları kendilerini bir kez daha *ars vitae* ya da “yaşama sanatı” kavramı hakkında konuşurken buldular. Ve kaçınılmaz olarak, tek amacı ekonomik büyümeye bağlılık olan kapitalizmin bireylerin refahına hizmet edip etmediği sorusuyla karşı karşıya kaldılar. Bazıları, (çok da ikna edici olmayarak) insanların öznel refahlarının istatistiksel ölçümlerini dayanak olarak alırken, diğerleriyse ilhamı çok daha felsefi kaynaklarda buldular. Bu noktada, Aristoteles'in “iyi yaşam” görüşü müşterek referans noktalarından bir tanesini oluşturmaktadır. Aristoteles, insanların bilgece, adilane ve dünyayla uyum içerisinde yaşadık-

larında serpildiklerini ileri sürmüştür. Ortaya attığı *eudaemonia* kavramı, refahın basitçe duyusal hazlar aracılığıyla elde edilmediğini ancak sağlık, güvenlik, yoldaşlık, özerklik, saygıdeğerlikle toplumda kabul görme ve içinde bulunduğu topluluk ve çevreyle bağlantılı hissetme gibi olguların birleşimiyle elde edildiğini öne sürmüştür. İnsanlar duyusal oldukları kadar ahlaki, sosyal ve yaratıcı varlıklar oldukları nedeniyle tüm bu olguların önemi oldukça büyük. Pratikte ise refaha giden yolun anti-Aristocu bir biçimde maddi kazanca saplanmış olması, ekonomik büyümenin ivmelenmesine olan sürekli dürtünün çoğumuz için neden sıkıntılı bir hal aldığını bir ölçüde anlatıyor.

Görünen o ki içinde bulunduğumuz maddi bolluk çağında, iyi bir yaşama olan arzumuz ile kapitalizmin üretim ve tüketimin devamlı büyümesine olan dar odağı arasında büyük bir uçurum var. İnsanlar, daha fazla boş zamanın ve hayatın sosyal yönlerine daha çok yatırım yapmanın özlemini duyuyor ancak bu giderek artan farkındalık ve rahatsızlık ana akım siyasi gündeme müdahale etmeyi henüz başaramıyor. Benim yazmakta olduğum bağlam olan Birleşik Krallık'ta, 2000'lerin ortalarına doğru İşçi Partisi'nin iş yaşam dengesine gösterdiği üstünkörü ilgi dışında, çalışma saatleri sorunsalı büyük oranda gündemden silindi. Bu kayboluşun açtığı boşluğu, ülkenin küresel ekonomide rekabet gücünü sağlama alacak bir işgücünün yetiştirilmesi ve istihdam edilebilirlik doldurdu. Refah devletinin içinin boşaltılması (son zamanlarda aşamalı olarak yürürlüğe sokulan işsizlik cezaları vb.) çalışma direnişinin alanını önemli ölçüde daralttı. Çalışmanın ahlaki üstünlüğü neredeyse dokunulmaz bir mertebeye ulaştı. Maaşlı işler, iyi kişilik ve sağlığa sahip olmanın hayati kaynakları olarak gösterilirken basın da çalışmayan "beleşçi" kitleyi şeytanlaştırma takıntısına son hız devam etmekte. Eski moda çalışma ahlakı,

insanları sosyal yardım hakkından mahrum bırakıp istihdama mecbur eden politikalara demirlenerek kendini sürdürüyor.

Bu siyasi bağlamı göz önünde bulundurarak, bu kitapta temel olarak modern toplumların çalışma merkezli doğasına meydan okumanın zamanı geldiğini savunacağım. Mevcut haliyle çalışma, gündelik hayatın oldukça normalleştirilen ve hafife alınan bir yönü. Bazı çok sıkıntılı durumlar karşısında bile, çalışmanın ahlaki statüsünün tekinsiz mukavemeti dogmatik doğasını açığa vuruyor. Günümüz iş piyasasının, kendini ifade etmeye ve yaratıcılığa olanak veren işlere yönelik talebi karşılamadaki içler acısı başarısızlığını ele alarak başlayalım. Tatmin edici iş hülyası, öğretmenler ve ebeveynlerin büyüyünce ne “olmak” istiyorsun diye sormalarından itibaren, hepimize eğitim yoluyla aşılanmış durumda ancak iş dünyasının içine girdiğimizde angarya, itaat ve tükenmişlikle özdeşleştiğini görüyor ve tutkularımızı ve heveslerimizi pekiştirmek için çok kısıtlı imkânın olduğunu fark ediyoruz. Şaşırtıcı olansa giderek dağılmakta olan emek piyasasının, çalışmanın ahlaki statüsünü istikrarsızlaştırmada önemli bir yol kat etmemiş olması. Kitlel işsizlik, iş güvencesizliği ve düşük ücretli iş pozisyonlarının yaygınlığına bakınca çalışmanın gelir, hak ve aidiyet elde etme için güvencesiz bir kaynak olduğunu gözlemliyoruz. Geleneksel siyasal yaklaşım, çözümü üretimi artırmakta ve ekonomiyi yeni sektörlerle genişleterek yeni iş sahaları açmakta buluyor. Bir grup endişeli biliminsanı ve ekonomistin dile getirdiği gibi böylesine bir yaklaşım problemi çözmemekle kalmıyor, aynı zamanda rahatsız edici bir yığın çevresel ve toplumsal sonucu da beraberinde getiriyor. Son olarak, çalışmanın dogmatik yapısını bir kez daha kavramak için gündelik hayatlarımız üzerindeki giderek artan tahakkümünü ele almayı öneriyorum. Çalışma, daha önce katlanılmamış ve görülmemiş bir ölçüde, duygu-

larımız ve kişiliklerimizden faydalanarak taleplerini evlerimize sokmayı başardı. Sıkı çalışma etiği bir kez daha yakamıza yapışırken, işe alınabilirlik eğitim sistemimiz, tutkularımız ve etkileşimlerimizin itici kuvveti haline geldi. Bu durumun yan etkilerinden biri de toplum olarak, ekonomik ihtiyaçlarımızı karşılamayan ya da istihdam edilebilirliğimizi pekiştirmeyen eylemlerin anlamlı ve değerli olup olmadığına karar verme yetimizi çoktan kaybettik. Ekonomik açıdan katkı sağlamadığı düşünülen ilişkiler ve faaliyetler değersiz ve önemsiz olarak görülür oldu.

Saydığım bunca endişelendirici gerçekliğe rağmen, çalışmanın nedenleri ve toplumsal dağılımı hakkında anlamlı bir tartışmanın yürütülmemesi oldukça şaşırtıcı. Ana akım siyasi gelecek imgelemleri çalışmanın merkezi rolü, nitelikli işlerin seyrekliği, sosyal güvencesizlik ve çalışmanın gündelik hayatlarımız üzerindeki baskısı gibi önemli meseleler tarafından sekteye uğratılamamış durumdalar. Beni bu kitabı yazmaya iten nedenlerin temelinde de bu önemli meselelerin hakettikleri ilgiyi göremeyişlerine yönelik duyduğum endişe yatıyor. Fırtına yaklaşıyor olabilir ama çalışma dogması halen güvenli sığınağında kıvrılmış beklemekte. Bu tedirgin edici atmosferde günümüz çalışma merkezli toplumunun hafife alınan gerçeklikleri üzerine düşünmeye, yaygın olarak çalışma aracılığıyla karşıladığımız ihtiyaçları gidermek için alternatif yollar geliştirmeye ve çalışmayla boş zamanın daha adil ve özgürleştirici bir biçimde dağılımına izin veren yöntemler bulmaya ihtiyacımız var. Kitabın ilk dört bölümünde, bu sorulara kuramsal bir düzeyde cevaplar arayacağım. Kitabın geri kalan kısmındaysa odağım çalışmaya direnen insanların gerçek hayat deneyimlerini incelemeye doğru kayıyor olacak.

2009-2014 yılları arasında, çalışmanın hayatlarındaki varlığını azaltmak için ciddi adımlar atan insanlarla vakit geçirme

fırsatım oldu. Bazıları çalışma saatlerini azaltma yolunu seçerken, diğerleri çalışmayı tamamen hayatlarından çıkarmışlardı. Amacım, onları çalışmaya karşı direnmeye iten nedenleri anlamak, zamanlarını nasıl değerlendirdiklerini öğrenmek ve bu reddetme sürecinde karşılaştıkları zorlukları ve zevkleri daha derinine kavramaktı. Tanıştığım insanların, bizler gibi, “sıradan” insanlar olduğunu en baştan belirtmeyi faydalı buluyorum. Burada “sıradan” kelimesini özellikle kullanarak, tanıştığım insanların bir ideolojik odak peşinde hareket eden aktivistler ya da kemikleşmiş bir toplumsal hareketin üyeleri olmadıklarının altını çizmek istiyorum. Görüştüğüm kişilerden çok azı kendini “vites düşüren” ya da “aylak” olarak tanımlarken belli bir ideal ya da gündeme sahip olmayan çoğunluk bu gibi terimlerden haberdar olmadıklarını belirtiyor. Bazıları bu terimleri itici bile bulduklarını ifade ediyor. Görüştüğüm insanları ortak paydada buluşturan şey, daha az çalışıp daha çok yaşamaya olan müşterek arzuları.

Genele bakınca, tanıştığım kişiler çalışmaya direnmede ve ideallerine göre bir hayat sürmede başarılılar mıydı? Kitabın bu ilk bölümünde bu soru hakkında yorum yapmayı yersiz buluyorum ama kitap boyunca çalışmaya direnmenin ciddi psikolojik ve finansal riskler barındırdığını birlikte göreceğiz. Bu kitap, şunu daha fazla yapın ve bunu azaltın diyerek okurlarına daha özgür ve tatmin edici yaşamlar sürmelerini söyleyen tatlı kitaplardan biri kesinlikle değil. Yapmaya çalıştığım, daha çok görüştüğüm insanların deneyimleri ve fikirlerinden faydalanarak çalışmaya eleştirel bir yaklaşımın ve genelgeçer bir çalışma reddinin gelişimine önyak olmak. Gözlemlerim ve incelemelerim sonunda, bahsettiğim bu reddin kolektif ve politik boyutta yapılması gerektiğini ve bireysel bir çaba olarak kalmaması gerektiğini savunacağım. Birazdan sunacağım tartışmaların, okurların kendi çalışma hayatlarını gözden

geçirmelerine bir temel oluşturması şüphesiz çok mutluluk verici olurdu ancak okuyacağınız üzere tanıştığım insanların mutluluğa giden yolu keşfetmiş olduğunu düşünmek hayli yanıltıcı olurdu. Okuyacağınız tartışmalar, yalınlıkla alternatiflere açık kapı bırakmaya ve çalışma merkezli toplumumuza eleştirel yaklaşmaya katkı sağlamaya önayak olmaya çabılıyor.

Gerçek dünyada çalışmaya karşı siyaset geliştirme ihtimallerine bakacak olursak hem umutlu hem de karamsar olmak için pek çok sebep var. Bu noktada, gelişmiş endüstriyel toplumların bir yandan tüm toplumsal değişim ihtimallerini barındırırken öte yandan bu ihtimalleri ortadan kaldıracı olacak kuvvet ve eğilimlerin de aynı sistem içinde var olduğunu, kışkırtıcı çalışmalarında savunan Herbert Marcuse'den ilham alacağım (Marcuse, 2002: xlv). Marcuse için özgürlük hem olanaklı hem de olanaksız bir kavram. Bu iki olasılığa da yer vererek, çalışmaya karşı siyaset geliştirmede bize ilham kaynağı olabilecek alternatif pratiklerin ve hassasiyetlerin üzerinde durmaya çalışacağım. Bunu yaparken, kapitalizmin birtakım kültürel ve yapısal özelliklerinin toplumsal alternatiflere ne ölçüde engel olduğunu da ileri süreceğim. Sonuç olarak, bu kitaptaki tartışmalar ve savlar bir kışkırtma olarak algılanmalı. Bu kitabı, okuyucuyu çalışma etrafında dönen eleştirel tartışmaya davet etme niyetiyle tasarlandı. Umuyorum ki burada paylaştığım düşünceler tartışmaya açılarak etraflıca eleştirilip daha ileriye taşınır. Böylelikle, mevcut gidişattan ciddi bir mesafe almaya ihtiyacımızın olduğu bu zamanda dönüşüme olan isteğin filizlenmesine yardımcı olur.

Kitabın Yapısı

Ampirik incelemeyi şimdilik bir kenara koyarak, kitabın yapısı hakkında genel bir taslak oluşturmak istiyorum. Kitabın ilk bölümü olan “Bir Kışkırtma” öncelikle çalışma kavramını derinlemesine irdeleyerek işe koyuluyor. Burada çalışma terimiyle ne kastettiğimi açıklığa kavuşturuyor, günümüz toplumunun çalışma merkezli belirtilerini keşfediyor ve daha az çalışma merkezli gelecekler öngören kilit eleştirel düşünürleri kısaca tanıtıyorum.¹ İkinci ve üçüncü bölümlerde, birtakım önemli toplumsal meselelere parmak basarak çalışma eleştirisinin gerekliliğinin ve günümüz bağlamındaki geçerliliğinin altını çiziyorum. Kitabın ikinci bölümü, “Çalışma Sancıları,” yabancılaştırma kavramına odaklanıyor. Gerek sanayi sektöründeki fiziksel tekrara dayalı işgücü, gerekse modern çalışma biçimlerinin dayattığı duygusal olarak talepkâr etkileşimler gibi gündelik çalışma hayatının alçaltıcı yanları üzerine düşünerek, çalışmanın anlamlı ve yaratıcı etkinlikler gerçekleştirmek için giderek elverişsiz hale gelen bir yöntem olduğunu ortaya atıyorum. “Çalışmanın istila gücü” odağı çalışmanın kendisinden uzaklaştırıp çalışmanın gündelik hayatlarımız üzerindeki etkisine yoğunlaştırıyor. Bu bölüm, çalışmak, çalışma

1 Eleştirel sosyal teori çatısı altındaki düşünürlerin argümanları bu kitabın önemli ilham kaynaklarını oluşturuyor ancak anlatının odağını korumak adına bir seçim yapmam gerektiğinde akademik yazının kapsamlı özetlerini yapmaktan kaçınmayı tercih ettim. Bu kitabın amacı eleştirel sosyal teorinin detaylı bir anlatısını ortaya koymak olmasa da ilgili okurlar şu iki harika akademik yorumdan faydalanabilirler: Edward Granter’in (Eleştirel Sosyal Teori ve Çalışmanın Sonu) *Critical Social Theory and the End of Work* (Granter, 2009) ve Kathi Weeks’in *Çalışma Sorunu* (Weeks, 2014). Diğer kilit ilham kaynakları arasında André Gorz’un özellikle *Ekonomik Aklın Eleştirisi* (Critique of Economic Reason) (Gorz, 1989) ile *Çalışmayı Geri Kazanmak* (Reclaiming Work) (Gorz, 1999) yanı sıra Franco Berardi’nin otonomist eseri *Ruh İşbaşında: Yabancılaştırmadan Otonomiye* (Berardi, 2012) yer alıyor. Ben de çalışma üzerine yapılan eleştirilerin bir genel değerlendirmesini *The SAGE Handbook of the Sociology of Work and Employment* (Çalışma ve İstihdam Sosyolojisi SAGE El Kitabı) için yazdım.

saatlerinden sağalmak, para harcamak, işe alınabilirliğimizi geliştirmek gibi ekonomik taleplerin istila ettiği hayatlarımızda, değeri ekonomik faaliyetlerin ötesine uzanan etkinliklere ayrılan zaman diliminin giderek nasıl ufaldığını araştırıyor. Bu noktada, sırf modern yaşamın pragmatist tutumu ve hızının dahi, çalışmanın toplumsal konumunu irdelemek için yeterli sebep teşkil ettiğini savunuyorum.

“Çalışmanın Kalesi” bölümünde eleştirel teşhisi geride bırakarak mevcut gidişata olan direnişin kapsamına doğru yola çıkıyorum. Önce olumsuzları sıralayarak çalışma ahlakının çalışmayı yeniden değerlendirmenin önüne koyduğu engelleri araştırıyorum. Basında, çalışmayan kesimin durmaksızın damgalanmasıyla çalışmanın toplumsal kapsayıcılık ve sıhhatin vazgeçilmez bir parçası olduğuna dair muhafazakâr bağlılık, gerçek anlamda açık ve özgür bir toplumsal tartışmanın başlamasının önünde büyük engeller oluşturuyor. Toplumsal dönüşüm ihtimalleri açısından dördüncü bölüm kitabın kuşkusuz en kasvetli bölümü; ancak beş, altı ve yedinci bölümlerde yer vereceğim ileriye dönük tartışmaların da önünü açıyor. Tam bu noktada çalışmaktan tamamıyla vazgeçmeye çabalayan ya da çalışma saatlerini önemli ölçüde azaltmaya gayret eden gerçek insanlarla yaptığım bağımsız araştırmanın detaylarına yer veriyorum. Beşinci bölüm, “Kırılma Noktası” bireyin çalışma hayatından kopuşuna sebebiyet verebilecek değerler ve deneyimlerin bazılarına bakarken araştırmaya katılan kişilere ve motivasyonlarına bir girizgâh yapıyor. Altıncı bölüm, “Alternatif Hazlar” ise çalışmaya direnmenin pratik ve finansal engellerine yoğunlaşıyor ancak aynı zamanda, daha az çalışma odaklı ve daha az meta düşkünü bir yaşam tarzından uzaklaşmanın yaratabileceği yeni zevk ve keyiflere de açık kapı bırakıyor. Yedinci bölüm, “Yarım İnsan”, çalışmaya direnme denemelerinden baş gösterebilecek

soyutlanma ve utanç deneyimlerini inceleyerek tahkikatımızı bir sona getiriyor. Çalışmaya direnmeyi deneyen kişilerin deneyimlerinden ve değerlerinden biz neler öğrenmeyi umabiliriz? Alışılmışın dışına çıkan bu kişilerin denemelerinin gizli faydaları ve budalalıkları nelerdir? Son bölüm olan “Kaçıştan Otonomiye”de ise daha az çalışma merkezli bir düzene geçişin mevcut toplumsal sistemin bize lütfettiği yüzeysel kaçışlar ve özgürlüklerden çok daha çetin, dayanıklı ve özgün özgürlük formlarına erişimi temsil ettiğini öneriyorum. Yine de insanların çalışmaya karşı giderek artan inançsızlığının ve hayal kırıklığının değerlendirilip gelişerek gerçekçi bir siyasal alternatife dönüşüp dönüşmeyeceği sorusu halen muallakta.

BÖLÜM I

Bir Kışkırtma

“Modern üretim yöntemleri hepimize rahat etme ve kendimizi güvenlik içinde hissetme olanağını verdiği halde, bizler bunun yerine, bazı insanların aşırı derecede çalışması, bazılarının da açlıktan kıvrınması yöntemini seçtik. Şimdiye kadar hep, tıpkı makinelerin bulunmadığı zamanlarda olduğu gibi bütün enerjimizi ortaya koymayı sürdürdük; yaptığımız budalalıktı ama sonuna kadar da budalalıkta diretme için ortada hiçbir neden yok.”

(Bertrand Russell, 2004: 24)

Yüzün üzerinde Amerikalı işçiyle gerçekleştirdiği mülakatları topladığı 1972 basımı *Working* (Çalışmak) adlı kitabında, Studs Terkel, Amerikan hayatının çetreli bir enstantanesini şaşırtıcı çeşitlilikteki perspektiften okurlarına sunmaktadır (Terkel, 2004). Bu devasa kitapta, kaynak ustalaları, garsonlar, taksi şoförleri, ev kadınları, oyuncular ve telefon operatörlerinin iş hayatıyla ilgili umutları, korkuları ve gündelik deneyimlerine kulak veriyor. Terkel’in kitabının büyük çoğunluğu, işgününü atlatmaya yardımcı olacak muziplikler, eşek şakaları, hayale dalıp gitme ve benzeri zihinsel soyutlamalar gibi küçük baş etme stratejilerine yer verir. Bir doğal-gaz sayacı okuyucusu, örneğin, bikiniyle güneşlenen bir ev kadını dikizleyerek vaktini doldurur. Bir garson günün göz açıp kapanıncaya kadar geçmesi için masaların arasında bir balerin edasıyla süzülerek çalışır. Öte yanda, bir üretim bandı çalışanı “siktir et” diyerek izinsiz mola alır. Çalışmak için yaptığı mülakatları gözden geçiren Terkel şöyle yazıyor:

“Çalışma hakkındaki bu kitap, doğası gereği, şiddet hakkında bir kitap. Hem ruha hem de bedene uygulanan şiddet hakkında... Kitap, ülserler ve kazalardan, ağız dalaşları ve yumruk kav-galarından, sinir krizlerinden ve hıncını başkasından çıkarmaktan bahsediyor. Her şeyin ötesinde, bu kitap günlük aşağılanmalar hakkında.” (Terkel, 2004: xi)

Kitaptaki çoğu görüşme Terkel’in vardığı, çalışma şiddettir, sonucuna kanıt teşkil etse de bazı anlatılar çalışmanın keyifli yanları hakkında ufak ipuçları da verir. Piyano akordörünün deneyimi hatırlamaya değer vakalardan bir tanesi. Akort esnasında neredeyse hipnotize bir estetik haz ve konsantrasyon haline bürünen akordör işini neden sanatsal bir uygulama olarak tasfir ettiğini paylaşıyor. Akordörün hikâyesi, akıllara “akış halini” getiriyor. Akış hali, kişinin beceri seviyesiyle ilgi alanlarının, yapmakta olduğu iş ile senkronize olduğu anlarda girilen, yapılan işi bütünüyle ve keyifle özümsemeyi anlatan psikolojik fenomen (Csikszentmihalyi, 1990). Kişi, akış esnasında zaman ve mekân kavramını kaybederek zanaatına yoğunlaşır. Bu deneyim, kendisini fiziksel ortamından sıyıramayan ve gözünü saatinden ayırmayan sıkılmış çalışanın tam tersini temsil ediyor.

Terkel’in akordörünün işine duyduğu haz, çoğumuzun yabancı olduğu bir duygu. Modern kapitalist toplumlarda, merak uyandıran ve tatmin edici işlere erişim son derece eşitsiz. Sosyal yararı kuşkulu olan, işyeri düzenlemesi ve denetiminde son moda gelişmelere tabi işlerde çalışanlar için çalışma, büyük çoğunlukla can sıkıntısı, anlamsızlık ve bitkinlikle mücadele anlamını taşıyor. Kendimize yaptığımız işten daha ilgi çekici olduğumuzu hatırlatmak, müşterilerimiz ya da patronlarımıza karşı hayali isyanlar sahnelemek ya da şüpheliğin derin kuyularında saklanmak gibi birtakım kişisel taktikler çalışma gününü atlatmamıza yardımcı olabiliyor. Bazen,

detaylı mesai dışı kaçışlar ve telafiler düzenleyerek unutmaya (ya da yaşam koçlarının dediği gibi “yeniden dengelemeye”) çaba harcıyoruz. İlerleyen bölümlerde, sizleri çalışmayı hayatlarının harici ve zorunlu bir baskılayıcısı olarak betimleyen kişilerle tanıştıracam. İşlerinde, genellikle, nasıl “kontrol altında”, “sıkışmış” ve “zorlanmış” hissettiklerinden bahsedecekler. Çalışmanın, “kafes tavuğu gibi hapsedilmeyi”, “sürekli gözetlenmeyi” ya da “koca bir yaratığın tahakkümünde olmayı” çağrıştırdığını anlatacaklar. Yaptıkları (ya da ileride yapmak zorunda olabilecekleri) işlerin anlamsızlığı, çoğu için ciddi bir endişe kaynağı teşkil ediyor. Daha henüz yirmilerinin ortasındaki Matthew, perakende satış alanında ya da bir ofiste çalışmanın onun ölüm hakkında paniğe kapılmasına neden olduğunu söylüyor. Matthew’ün endişeleri, bir zamanlar Terkel’in bir televizyon röportajında söylediklerini bana anımsatıyor: “İş piyasası insanların ruhlarını barındıracak kadar büyük değil.”

Çalışma, tabii ki direnişle de karşılaşılıyor. Emek araştırmacıları ve aktivistler, işyerinde daha demokratik ilişkilerin tesisine, daha adil maaşlara ve daha nitelikli işlere duyulan ihtiyacı dile getirmekten geri durmuyorlar. Bu önemli meseleler, sol siyasetin ve sendikaların geleneksel düşünsel mıntıkasını oluşturuyor. Bahsi geçen meselelerin önemi yadsınmaz ve mücadele henüz kazanılmış değil ancak işçi haklarının ötesinde birtakım daha temel soruları daha kapsamlı olarak düşünmeye başlamanın da önemini fark etmek gerekiyor. Toplumu sürekli yeni çalışma alanları yaratmaya iten, çalışmanın matah yönleri nelerdir? Toplumun üretken gelişiminin zirvesini neden herkesin gününün çoğunu çalışarak geçirmesi prensibi kaplıyor? Çalışma ne içindir? Zamanımızın çoğunu çalışarak geçirmek zorunda olmadığımız bir gelecekte daha başka neler yapıyor olabilirdik? Kitabın devamında görece-

ğimiz üzere, bunun gibi sorular çalışmanın amacı, geleceği ve anlamı üzerine eleştirel düşüncenin köklü tarihinin bir kısmını oluşturuyor ancak bu soruların belirli bir akademik zümrenin dışında nadiren soruluyor olması, belki de artık kaçınılmaz ve doğal olarak kabul ettiğimiz bazı gerçeklikleri bizim irdelemeye başlamamızın gerekliliğini ima ediyordur. Çalışmaya karşı olan duruşumuza bakmaksızın, çoğumuzun çalışmak zorunda olduğu bir ortam, çalışma hakkında eleştirel ifade için çok da teşvik edici değil. Maaşlı işlerin bu kadar rağbet gördüğü bir toplumda, çalışmaya eleştirel bir tavır almak elitist hatta zaman zaman itici görünebilir. Yoksulluğun ve yüksek işsizlik oranlarının hüküm sürdüğü bölgelerde, insanlar daha çok işe ihtiyaç duyuyorlar, daha azına değil. Bu kitapta yer alan düşünürlerin, bu gerçeklik hakkında kesinlikle bilgisiz olmadıklarının ve bu gerçekliği yadsımadıklarının altını çizmek gerekiyor. Çoğumuzun bir işe duyduğu kuvvetli gereksinimin varlığını tartışmak oldukça anlamsız olurdu. Tartışmaya açmanın anlamlı olacağı nokta, çalışmanın neden gelişmiş endüstriyel toplumların kültürel, ahlaki ve siyasal alanlarında bu denli kutlanan ve öne çıkarılan bir mevhum olduğudur. Çalışmanın, farklı toplumsal katkı formları ya da pratikleri ve meşgalelerden daha değerli bir faaliyet olmaya devam etmesi çalışma muhalifleri için halen büyük bir şaşkınlık kaynağı.

Çalışma Merkezli Toplum

Pek çok farklı açıdan, çalışma merkezli bir toplumda yaşıyoruz. Öncelikle, çalışma, toplumun gelir dağılımını sağlayan temel aygıtı. Bu nedenle çalışma, yemek, barınma, giyinme gibi materyal ihtiyaçların olduğu kadar modern tüketim

toplumunun sunduğu eğlence ve kaçışlara erişiminin de ana damarı. Tek bir günde çalışmaya ayırdığımız zaman dilimi çalışmanın toplumdaki merkezi konumunu gözler önüne seriyor. Bu zaman dilimine işe hazırlanmayı, bir iş için eğitim görmeyi, işe gidip gelmeyi ve iş hakkında kaygılanmayı da dahil ediyorum. Bunların yanı sıra, pek çok kişi için aile dışı sosyal yaşamın geliştiği ve gerçekleştiği temel alan da çalışma hayatıdır. Zengin toplumlarda, başkalarının hayatlarının bir parçası haline gelmenin en alışlagelmiş ve kolay yöntemi çalışmadır. Maaşlı bir işle meşgul olmak, aynı zamanda, yetişkin hayatına geçişin de simgesidir. Bu, çocuğun artık olgunlaştığı ve bağımsızlığını kazandığını göstermektedir Gençlik tutkularımızı bir kenara bırakıp işe koyulmamızın beklendiği “gerçek dünyaya” adım atmış olmanın kabulüdür. Kimlik ve meslek arasındaki bağ, çocukluktan itibaren, öğretmenlerin ve ebeveynlerin çocukları kariyer tercihlerini rafine etmeye ve işe alınabilirliklerini geliştirmeye sevk etmesiyle pekiştirilmekte. Çalışma merkezli toplumda, eğitimin en kabul gören amacı genç bireylerin, önceden tanımlanmış iş pozisyonlarına başarıyla adaptasyonu için sosyalleşmeleridir.

Her toplumun başarı kriteri farklı olsa da zengin toplumlar için bu ölçütün çalışma üzerinden saptandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Başkalarıyla yaptığımız sohbetlerin çoğu, (çalışmayan ya da yaptığı işten memnun olmayan biri için oldukça tüyler ürpertici olan) “Ne yapıyorsun?” sorusuyla başlamakta. Bunun da “Hangi mesleği icra ediyorsun?” sorusunun bir tür kısaltması olduğu yaygınca bilinen bir gerçek. Meslekleri sosyal statünün mihenk taşları olarak kabul etme eğilimi, toplumun daha az talihli iş formlarını şişirmek için kullanılan biçimsiz modern zaman hüsnü tabirlerinde kendini belli ediyor. Çöp toplayıcısı “atık ve temizlik yönetiminde” çalışıyor, mutfaktaki kızartma sorumlusu “mutfak sanatları ekibi-

nin” parçası ve çalışmayan biri ise yalnızca “işler arasında”. Modern adabın bu kaçamak cevapları üzerine fikir yürüten Terkel’e göre, bu terminolojiyi benimseyen kişilerin yaptıkları işlerden utanıyor olmaları şart değil. Aksine, iş üzerinden sosyal mevki belirleyerek sosyal tabakalaştırma takıntısı olan topluma karşı haklı bir savunma yöntemi (Terkel, 2004: xvii). Açıkça görülüyor ki çalışma ekonomik bir gereksinim ve toplumsal bir ödevden çok daha fazlasını temsil ediyor. Varlıklı toplumlarda, kimlikleri şekillendiren temel dayanağın çalışma olduğu kabul ediliyor ve kişisel gelişim ve ikmal ile toplumsal tanınma ve saygı görmenin aracı olarak inşa ediliyor. Genellikle, çalışmanın nihai işlevi, kişisel kâr elde etmek üzerine kurulu olsa da bahsi geçen diğer getirilerin de farkında olmak önemli.

Eğer çalışmayı kültürel olarak merkezi bir konuma oturtuyorsak, politik düzlemde de merkeziliyetinin kaçınılmazlığından bahsetmeliyiz. Benim yazmakta olduğum bağlam olan Birleşik Krallık’ta, 2000’lerin ortalarına doğru New Labour’ın (Yeni İşçi Partisi) iş-yaşam dengesine gösterdiği üstünkörü ilgi dışında, çalışma saatleri sorunsalı ve insanların çalışma hayatı dışında aktif ve çeşitli hayatlar sürme hakları ana akım politik gündemin dışına itilmiş durumda. Siyasal retorik, çalışmanın kutsallığı ve itibarına olan geleneksel inancı körükleyerek ana akım politikanın yeni iş alanları üretmesini ve istihdama odaklı kalmasını sağlıyor. Bu odak, özellikle, işsizlik hakkında tartışmaların ahlaki tınlarında kendini gözler önüne seriyor. 1985 yılında, Claus Offe kitlesel işsizliğin, özellikle belirli bölgelerde yoğunlaşarak devam etmesinin, “işsizliğin bireysel bir başarısızlık ya da kişisel utanç kaynağı olarak ikna edici biçimde açıklanamayacağından dolayı,” (Offe, 1985: 143) işsizlerin damgalanmasına bir son verebileceğini aktarır ancak retrospektif olarak baktığımızda, neoliberal düzende çalışmanın

ahlaki üstünlüğünün kuvvetleneceğini öngöremeyerek Of-
fe'nin yanlış bir noktaya sırtını dayadığını görüyoruz. Bu kuv-
vetlenme aracılığıyla, ideolojik odağın bir kez daha “çalışkan
bireylerin” erdemlerine döndüğünü ve karşısına da toplumun
işten kaytaran ve beleşçi olarak adlandırmayı seçtiği kişileri
koyduğunu gözlemliyoruz (Baumberg et al., 2012; Coote and
Lyll, 2013; Tyler, 2013: Bölüm 6). Ahlaki sınırlar çok belir-
gin bir şekilde çizilmiş vaziyette. Bir işçi mi yoksa kaytarıcı
mısın? Güncel sosyal politikalar nezdinde çalışmanın ahlaki-
leştirilmesi oldukça yükseltildi. Toplumsal yarara bakmaksızın,
çalışmanın dayatılması devletin temel işlevlerinden biri haline
geldi. Son yıllarda, içi boşaltılan sosyal yardım sistemi, çalış-
mayanları kademeli olarak yeni sıkı denetim ve cezalandırma
yöntemleriyle karşı karşıya bıraktı. İnsanları sosyal yardımdan
çıkartıp işe koşma çabası kapsamında, daha önceleri çalışma
zorunluluğundan muaf olan, engelli ve yalnız anne baba gibi
gruplar dahi kendilerini tetkik altında buldular. Bütün bun-
lar, maaşlı iş dışındaki etkinlikler etrafında şekillenen yaşam
tarzlarının serbestlik alanını önemli ölçüde daralttı. Sosyolog
Catherine Casey durumu şöyle özetliyor:

“Kişinin işinden hoşlanıp hoşlanmaması, işsiz ya da maaşlı
çalışan olması, bir iş arıyor ya da işe hazırlanıyor olması, çalış-
manın sanayileşmiş toplumlarda yaşayan çoğu insanın gündelik
hayatını şekillendirmedeki en temel etmen olduğu gerçeğini de-
ğiştirmez.” (Casey, 1995: 25)

Bu bölümde, bu duruma yanıt niteliğinde hayatlarımızın
en hafife alınan ve doğal karşılanan parçası olan çalışmanın
doğallığını bozarak işe koyuluyor ve çalışmayı eleştirel görüş-
meye açıyorum. Eğer çalışma gerçekten de bir sosyallik, hak,
statü ve aidiyet kaynağı ise, bunun toplumsal ve tarihsel bir
inşa olduğunu ve doğal düzenin sabit bir özelliği olmadığını

ayırt etmenin önemli olduğunu vurguluyorum. Bunu yaparken, öncelikle, çalışmaktan söz ederken ne kastettiğimi açıklığa kavuşturmam ve çalışma eleştirisi yapmanın ne anlamlar taşıyacağını bir önizlemesini sunmam gerekiyor. Bunun akabinde, modern kapitalist toplumlarda çalışmanın merkeziyetine önemli ölçüde mesafe alan bir bakış açısıyla, çalışmanın tarihsel inşasını takip eden bir dizi araştırmaya kısaca değiniyorum. Bölümün son kısmındaysa mesai saatlerinin köklü bir biçimde azalmasını savunarak çalışma merkeziyetine meydan okuyan eleştirel yazarları tanıtıyorum. Bahsi geçen yazarların alışlagelmemiş ve ikna edici görüşlerinde, bireysel özerkliğe alan sağlamak adına çalışma merkeziyetini kaybederek zengin ve çeşitli hayatları öncelikli hale getirip ikincil pozisyona girebilecek.

Çalışma Nedir?

Çalışma kavramı, oldukça farklı sayıda imge ve fikri akıllara getiriyor. Kavramı alelacele tanımlama girişimleriye pek çok çelişki ve kısıtlamaya sebep olup gri bir alana sıkışmamıza neden oluyor. Bazı insanlar için “çalışma” kelimesi yaratıcılık ve zanaatın keyiflerini çağrıştırıyor olabilir. Marx ise çalışmanın, en ideal formuna ulaştığında, insanlığın tanımlayıcı faaliyeti olduğunu önermekte. Bu görüşe göre insanlar suni cisimlerin meydana getirdiği bir dünya tasavvur edip ardından onu inşa etme özellikleriyle hayvanlardan ayrılıyor. Sanat çevrelerinde ise “iş” teriminin yine olumlu bir tınısı var. Genellikle isim formunda kullanılan “işlerim” tabiri yeteneklerimin ve hassasiyetlerimin cisimleşmiş, manevi iç dünyanın vücut bulmuş halini temsil ediyor. Estetik yaratı anlamında iş, yaratıcısının bitimli bir dünyadaki varlığının kalıcı ispatına te-

mel oluşturuyor. Bu anlamda işi bir ölümsüzlük arayışı olarak da görmek mümkün. Çalışmanın ya da işin ürünleri arasında kilise ve köprüler gibi büyük yapılardan roman ve bilgisayar oyunları gibi kültürel eserlere kadar örnekler sıralayabiliriz.

Çalışmayı bir yaratıcı faaliyet formu olarak tanımlamak yaratıcı olmayan, vasıfsız ve rutin işlerin nasıl adlandırılacağı sorusunu doğuruyor. Süpermarket kasalarındaki,  ağrı merkezlerindeki ve her gün bilgisayara veri girdikleri masa başı işlerinden şikâyet eden çalışanlar, çalışmayı bir kendini ifade etme aracındansa bir kendini geçindirme yöntemi olarak görüyor. Hayatını idame ettirmesi günlük işe gidip gelme rutinine demirlenmiş olan çoğunluk için “ alışmanın” hiç de romantik çağrışımları yok. Daha çok “angarya”, “sancı”, “zahmet” ve “yük” gibi kelimelerle özdeşleşen bir tür endişe ve korku duygusu doğuruyor. Bu gibi durumlarda, çalışmanın bir tür kendini ifade etme ya da neşe kaynağı olduğunu söylemek imk nsızlaşıyor; bunun yerine akşam beşe kadar (nihayet işlerin yakamızı bıraktığı ve kendimiz olmaya geri d nebileceğimiz o can atılan saat) tahammül edilmesi gereken günlük anlamsız ve boş zaman dilimini oluşturuyor. Işin tanımını biraz daha karmaşıklaştırmak adına, işin ahlaki olarak yüklendiği anlamları gözden geçirebiliriz. Bu gibi anlamlar, sıklıkla, bazı faaliyetlerin diğerlerine kıyasla daha itibarlı olduğu görüşünü gizlice aşılıyor. Bir işe uğraşmanın saygıdeğerlik, sosyal tanınma ve topluma dahil olmaya sımsıkı bağlı olduğu bir toplumsal atmosferde, toplumun hangi faaliyetleri “düzgün iş” kategorisine koymayı seçtiği sorusu önem kazanıyor. Ev işi ile sanatsal, entelektüel ve bakım işlerinin bazı biçimleri, özellikle ölçülebilir toplumsal ya da ekonomik katkı sağlamadığı durumlarda, toplumun “gerçek iş” olarak adlandırmaya yeltendiği kategorinin çeperlerindeki tekinsiz alanda var olmaya  alışıyor.

Gündelik kullanımda tartışmaya açık ve oldukça muğlak olan çalışma kavramı, benzer şekilde, akademik mecrada da karmaşık bir tanımlama denemeleri geçmişine sahip (Granter, 2009: 9 11). Ben ise bu kitapta André Gorz'un gözlemine dayanan anlamıyla çalışmayı kullanıyorum. Gorz, modern kapitalist toplumlarda çalışmanın yaygın olarak bir ücret karşılığında icra edilen etkinlikler bütünü olarak kodlandığını savunmaktadır. Halk ağzında, çalışma bir ücret karşılığı yapılan ve maaşlı işlerde icra edilen faaliyetleri, ücretsiz yapılan etkinliklerden ayırmak için kullanılıyor. Ücret karşılığı yapılan “işler” de evden çıkarak “gittiğimiz” ve sonrasında “eve döndüğümüz” şeyler olarak algılanıyor. Gözlemine betimlemek adına Gorz, bostancılık örneğine başvuruyor. Bostancılıkla uğraşan biri, çalışan bir birey olarak kabul görürken arka bahçesinde pırasa yetiştiren bir madenci ise özgür iradesiyle seçtiği hobisini icra etmektedir (Gorz, 1982: 1). Gorz, başka yazılarında, çalışmanın bu baskın algısına “ekonomik açıdan çalışmak” adını veriyor. Bu da belirli bir üretken vaktin bir ücret karşılığında anlaşmalı olarak değiş tokuşunu temsil ediyor ve “kendimiz için yaptığımız” işlerden keskin bir şekilde ayrı tutuluyor (Gorz, 1989). Ücretli işlerin, ayırt edici özelliklerinin başında toplumun geneline hizmet etmesi geliyor. Kendimiz için yaptığımız işler ise doğrudan çalışanın kendi yararına ya da ticari alan haricinde ilişkilendiği bir başka kişinin yararına hizmet etmesinden dolayı ücretli işlerden ayrılıyor. Kendi yararımıza çalışmak, karşılıklılık ilkelerine göre yürütülüyor ve ticari bir takas değeri taşıyor. Başka birinin hatırı için ya da başka bir kişiye hürmeten verilen bir armağan niteliği taşıyor. İstihdam odaklı günümüz toplumunda, kendimiz için yapılan işler orantısızca kadınların üstlendiği ve mutsuzca hafta sonu ve akşamlara sıkıştırılan meyve sebze alışverişi, yemek pişirme, temizlik gibi gündelik ev içi angar-

yaları ihtiva ediyor ancak daha fazla boş zamana sahip bir toplumda Gorz, bu kategorinin, teorik olarak, tamirat, kamusal bostancılık, gayriresmî eğitim ve sağlık hizmeti gibi pek çok farklı aktiviteyi barındırabileceğine inanıyor.

Ekonomik açıdan çalışmak ve kendimiz için yapılan işlerin ikisi de Gorz'un "otonom aktiviteler" olarak adlandırıldığı üçüncü bir başka kategoriyle tezatlık içine giriyor. Otonom aktiviteler, herhangi başka bir amaca hizmet etmeyen eylemlerin bütününe oluşturuyor. Kendiliğinden başlayan bu aktiviteler, kişinin herhangi bir baskı altında kalmadan verdiği bilinçli tercihlerden filizleniyor. Bireyin perspektifinden, otonom aktivitelerin amacını kelimelere dökmek oldukça zor ancak öncelikli amaçlarının para kazanmak olmadığı kesin. Daha çok, otonom aktiviteler kişinin kendi "İyi", "Güzel" ve "Doğru" tanımına uyan etkinliklerin bütününe oluşturuyor. Bu faaliyetlerin değeri, ekonomik ya da sosyal fayda kriterlerine göre ölçülemez; onlar kendileri için meraktan ya da keyiften yapılan etkinliklerdir.² Gorz'a göre, otonom aktivitelerin belirleyici özelliği sonuç kadar sürecin de tatmin edici doğasında saklı (Gorz, 1989: 165).

Çalışmanın farklı kılıfları arasındaki farklar üzerinde daha fazla durmak gibi bir niyetim yok. Kısaca söylemek gerekirse kitapta yer alan teorisyenler ve görüşülen kişiler yukarıdaki ilk kategori olan ekonomik anlamıyla çalışmaya eleştirel gözle yaklaşıyorlar. (Anlam karmaşasının önüne geçmek adına met-

2 Otonom aktiviteler başka bir amaca hizmet etmemek üzerine kurulu olsa da bu aktivitelerin ürünlerinden başkalarının faydalanamayacağını ya da herhangi bir değişim değeri olmadığını söylemek oldukça zor. Örneğin, bir müzisyen müziğiyle başkalarına zevkli anlar yaşatırken aynı zamanda albümler satarak hayatını da idame ettirebilir. Müzisyen içsel motivasyonunu kendi "İyi" tanımından aldığı sürece, bu aktivitelerin otonom aktiviteler olduğunu savunabiliriz. Gorz'a göre, bir etkinliğin otonom olarak sınıflandırılabilmesinde temel niyet belirleyici bir rol üstleniyor. Eğer müzisyen şan, şöhret ya da servet düşünceleriyle baştan çıkarsa müziğini piyasanın taleplerine göre şekillenen estetik stillere uygun hale getirerek otonom etkinliğini ekonomik bir aktiviteye dönüştürme riski taşıyor.

nin geri kalanında “çalışma”, “iş”, “istihdam” ve “emek” kelimelerini birbirlerinin yerine geçecek şekilde kullanacağım). Bu tür ayrımları kitabın başında yapmayı önemli buluyorum çünkü çalışma eleştirisinin, en azından saygın savunucuları nezdinde, genel anlamıyla üretken aktivitenin topyekûn reddi anlamına gelmediğini ayırt etmek gerekiyor. 1883 yılında, Fransız yazar (ve Marx’ın damadı) Paul Lafargue, St Pélagie Hapishanesi’ndeki hücrelerinde meşhur kitapçığı *Tembellik Hakkı’nı* kaleme aldı. Lafargue eserinde, çalışma ödevine ve kutsallığına yönelik yaygın inanca düşünsel bir savaş başlattı:

Kapitalist uygarlığın hüküm sürdüğü ulusların işçi sınıfları tuhaf bir yanılgıya kapıldılar. Zavallı insanlığa iki yüzyıldır işkence eden bireysel ve toplumsal sefaletler de bu yanılgının peşi sıra sürüklendiler. Bu yanılgı, çalışma aşkıdır; bireyin ve evlatlarının yaşamsal güçlerini tüketmesine kadar iten can çekişen çalışma tutkusudur (Lafargue, 1975: 35).

Lafargue’in bir bilim insanından çok provokatif bir kimliğe bürünüp alaycı bir üslup takındığı aşikâr. Buna rağmen, bu kitapta sunacağım çalışma eleştirisini yansıtmayan pek çok unsur içerdiği için Lafargue’in neşriyatı üzerine düşünmeye değer. İlk uyuşmazlık noktasını, Lafargue’in işçi “yanılgıları” ve işçilerin çalışmaya karşı olan çılgın tutkusu olguları oluşturuyor. Bana göre, dikkat ve özenle çalışmak ile bir yanılgı perdesi arkasında emek sarf etmek birbirine eşdeğer olamaz. İşçiler olarak seçimlerimiz ve davranışlarımız birtakım ahlaki, maddi ve politik baskılarla şekilleniyor ve sınırlandırılıyor. Bu da demek oluyor ki gelişmiş sanayileşmiş toplumlar, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak için tek çarenin, genellikle, çalışmak olduğu bir sosyal düzen etrafında inşa ediliyor. Bu ihtiyaçların arasında yemek, barınak ve giysi gibi maddi ihtiyaçların yanı sıra, toplumda saygı ve kabul görme gibi karmaşık psikolo-

jik ihtiyaçları sıralayabiliriz. Kitabın ilerleyen bölümlerinde göreceğimiz üzere, gerekçeleri her ne kadar mantıklı olursa olsun, işsiz bir hayat sürme denemeleri çoğu kez ciddi mali ve psikolojik riskleri beraberinde getiriyor. Çoğu kişi için çalışmanın muazzam bir başarı ve keyif kaynağı olduğunu da unutmayalım. Bir işi bitirmek için bir araya gelmede, beraber ter dökmede, elleri ve zihni uyum ve ahenk içinde çalıştırmada çok doyurucu bir taraf da var. Dolayısıyla, üretken aktivitenin kutsallığı ve zevki etrafında şekillenen ahlaki söylem yalnızca sömürü sisteminin bir piyonu olarak algılanmamalı. İçeriği nispeten anlamsız olan işlerden dahi keyif almak ya da en azından o işleri özel hayatın sınırlamalarından kaçmak için bir fırsat olarak kullanmak da mümkün. Kadınların alışma hakları için verilen feminist mücadelenin temelinde de aslında bu fikir yatıyor:

[alışma], ev içi ya da köy yaşamının boğucu konformizmi ve darlığından kaçmak için bir olanak sağlıyor. Farklı yerlerden insanlarla tanışıp, sizi her şeyden önce kızı ya da gelini, kuzeni ya da kardeşi olarak gören insanlarla kurduğunuzdan daha özgür ve daha az tanıdık ilişkiler kurmanın yollarını açıyor ve bireyle-ri kendilerine tahsis edilmiş alanların dışına çıkmayı yasaklayan kontrollü bir dünyaya bağlıyor. (Gorz, 1985: 54)

Lafargue’ın yaptığı gibi, işçilerin “yanılığlarından” söz etmek, eleştiriye yanlış yönle-ye çekiyor. Bu kitapta ortaya koyulan eleştiri çalışmanın kendisine yönelik, işçilere yönelik değil. Bu kitapta sunduğum işçilerin davranışlarının eleştirisinden çok, işçinin altında ezildiği ahlaki, maddi ve politik baskıların bir eleştirisi.

İkinci uyuşmazlık noktasını da Lafargue’ın kitapçının *tembelliğe* atıf yapan başlığında bulabiliriz. Lafargue’ın oyunbazlığını aklımızın bir kenarında tutarak çalışma eleştirisinin bir tembellik savunusu olmadığını açıklığa kavuşturmak

önemli. Eleştiri, daha çok, otonom etkinliklere ayrılan alanı genişletme ve kendimiz için çalıştığımız zamanı geri alma arzusunu ifade ediyor. İşçileri özgürleştirme vizyonunda tembelliğe ayrılan makul bir zaman diliminin meşru bir yeri var ancak en temelinde tembellik hakkından çok, insanların kendi kapasitelerini daha bütünlüklü biçimde gerçekleştirme hakları talep ediliyor. Kathi Weeks, çalışmayı eleştirmenin ille de çalışmanın herhangi bir değeri olmadığını savunmayla eş-değer olmadığını çok iyi dile getiriyor:

Daha doğrusu, bu faaliyetin dağılımı ve düzenlenmesinde başka yolların varlığında ısrarcı olmayı ve işin sınırları dışında da yaratıcı olabilme ihtimalini hatırlatıyor. Şu an işin sınırları dahilinde deneyimlediğimiz keyfi tatmanın pek çok farklı yolu olduğunu ve şu an hayalini kuramadığımız yeni keyifleri keşfedip, geliştirebileceğimizi savunuyor.

Çalışma eleştirisi bizlere “iş için ve iş aracılığıyla yaşama gönüllülüğünün kişiyi kapitalist amaçlara hizmet etmeye fevkalade uygun hale getirdiğini” (Weeks, 2011: 12) hatırlatıyor. Bu kitapta tanıştırılan yazarlar ve katılımcılar çalışmayı tembellik hakkını savundukları için değil, maaşlı çalışma zorunluluğunun gerçek anlamda yaratıcı, yararlı ve müşterek çalışmaya dayalı etkinlikleri olanaksızlaştırdığı için eleştiriyorlar.

Çalışmanın Başlangıcı

Eleştirel tahkikatın nesnesi olarak çalışmayı tartışmaya açarken tarihsel koşulları kısaca değerlendirerek işe koyulabiliriz. Bu göreve soyunan teorisyenler, çalışmanın (“üretken aktivite” olarak adlandırdığımız daha geniş anlamıyla dahi) her zaman bir lütuf olmadığını keşfettiler. Tanrı, Yaratılış Ki-

tabı'nda Âdem ve Havva'ya çalışmaya mahkûm bir ömrü ceza olarak tayin etmişti. Antik Yunan'da, benzer şekilde, bayağı ve vasıfsız bir aktivite olan çalışma bir lanet olarak algılanırdı. Çalışma, insanların hayatta kalmaları için gerekli bedensel ihtiyaçlara olan esaretini sembolize ettiği için küçümsenir ve özgür insanların icra etme zorunluluğu olmadığı düşünülürdü. Yaptıkları iş sebebiyle sanat, siyaset ve düşünce gibi bir yurttaşa yakışır uğraşların peşinden gidemeyen ve bu sebeple toplumdan dışlanmış kişiler, yani köleler için tasarlanmıştı. Antik Yunan yurttaşlarının entelektüel ve politik hayata katılma özgürlüğü, başkalarının -ihtiyaçları doğrultusunda- zorla çalıştırılmasıyla elde edilirdi. Hannah Arendt'in sözleriyle, zahmetli bir hayata mahkûm, "Kölelerin alçaltılması feleğin sillesiydi, ölümden beter bir feleğin çünkü beraberinde insanlığın evcilleştirilmiş bir hayvana benzer bir şeye metamorfozunu getirdi." (Arendt, 1998: 84)

Çalışmaya yönelik tutumlar üzerine yapılan çalışmaların başında Max Weber'in klasik yapıtı *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* geliyor. İlk olarak 1904'te yayımlanan eser, modern toplumun çalışmaya olan bağının ortaya çıkışının tarihselliğine vurgu yaparak kapitalizmi şekillendirmeye yardımcı olan kültürel vektörlere odaklanıyor. Weber, moderniteyi "geleneksel" olarak adlandırdığı (insanların emek miktarlarını belirli ihtiyaçlarına göre kendileri belirledikleri) toplumlarla karşılaştırıyor. Geleneksel ya da kapitalizm öncesi toplumlarda, çalışma ihtiyaçların karşılandığı noktaya kadar hoş görülmetedir: "Kişi, 'doğası gereği', daha fazla para kazanmayı arzulamaz; alışkın olduğu hayatı sürdürmek ve bu amaca hizmet edecek miktarda kazanmak için çalışırdı." (Weber, 2002: 60) Bu durumda, örneğin hasatçı, daha yüksek bir ücret tekli fi aldığında alacağı fazladan paranın değil, eskiden kazandığı, tatmin edici miktarı daha az çalışarak nasıl kazanacağını ha-

yalini kurardı. Temel önceliği, maddi ödülünü artırmak yerine boş zamanını olduğu gibi korumaktı. Hasatçının, böylelikle, çalışmak için yaşamaktan çok yaşamak için çalıştığını söyleyebiliriz.

Weber, çalışmaya yönelik bu geleneksel yönelimin Puritan etiği ya da *Protestan Ahlakı*'nın yükselmesiyle dönüştüğünü ve çalışmanın yalnızca kendine hizmet eden bir erdemlilik haline büründüğünü savundu. Çalışmaya olan bu ahlaki bağlılığın kökenini, Puritan değerlerin manastırlardan toplumun geneline saçıldığı ve selamet yolunun çalışmaya adanma olduğunu öğreten Protestan Reformu'na kadar takip etti. Bu dinî etiğe göre, çalışma şevkle yapılan ilahi bir görev ya da ruhani amaç olarak icra edilmeli ve hiçbir koşul altında çalışmanın maddi ödüllерinin keyfi sürülmemeli ya da ödüller aylaklık için kullanılmamalıdır. Weber çalışmasında itibarlı papaz John Calvin'in öğretilerine de yer vermekte. Calvin'in meşhur ilahi takdir kavramı, yalnızca sınırlı sayıda, önceden belirlenmiş seçilmişler topluluğunun cennetin krallığında selamete ereceğini vaaz ediyordu. Calvin'in öğretisi, çalışma hayatındaki başarının Tanrı'nın lütfunun bir göstergesi olduğunu ve çalışma tutkusunun ebedi lanetlenmeye yönelik bireysel korkuları yatıştırmak için insanlara bahşedildiğini öne sürüyor. Çalışma, böylelikle sözü geçen ahlaki ideallerin ve dinî öğretilerin birleşimiyle ahlaki bir zorunluluk mevkiine yükseliyor.

Çalışmaya olan modern zaman bağıllığının, halen, Puritan bir damarı var ancak bu, günümüz çalışan kesiminin Puritan değerler ışığında bilinçli olarak çalışmaya motive oldukları anlamına gelmiyor. Sosyal teori öğrencilerine tanıdık gelecek önermesinde Weber, çalışmaya yönelik dürtünün rasyonel örgütlenme prensibini harekete geçirdiğini iddia ediyor. Çalışmaya olan adanmışlıkları ışığında, işletme sahipleri uğraşlarında çok daha üretken ve verimli hale geliyor, bu ve-

sileyle çalışma yöntemlerinin standardize edilerek bürokratik sistemlerin kurulmasıyla sonuçlanıyor. Kapitalist düzen geliştikçe, verimli ve rekabetçi bir işletme yönetemeyen girişimciler iflas bayrağını çekmek zorunda kalıyor ve böylelikle çalışmanın ilahi bir görev olarak icra edildiği rüya benzeri durum yerini “amansız ve rekabetçi bir mücadeleye” (Weber, 2002: 68) bırakıyor. Bu rasyonalizasyon sürecine Weber başlığında da belirttiği gibi, “kapitalizmin ruhu” adını vermekte. Kapitalizm, insanların katılmaya mahkûm olduğu bir kozmos yaratarak artık Puritan değerlerin desteğine olan ihtiyacından kendini arındırmış vaziyette: “Gelişme evresi boyunca, kapitalizm vicdanen ekonomik sömürüye müsait işçilere ihtiyaç duydu. Bugün, ipleri eline almış olmanın sonucu olarak insanları çalışmaya mecbur ederken doğaüstü ve ruhani yaptırımlara gereksinimi kalmadı.” (Weber, 2002: 282)

Weber’in temel argümanı kapitalist toplumların kumaşına çalışma ahlakının işlendiği fikri üzerine kurulu: Çalışma ahlakı, “ölü dinî inançların hayaleti” gibi sinsice hayatlarımızda dolanıyor (Weber, 2002). Marx da meşhur önermesi “ekonomik ilişkilerin sessiz baskısından” söz ederken çalışmanın ayinsel niteliğine dikkat çekmekte. Çalışıyor olmamızın kısmi sebeplerinden biri, bunun bize doğal geliyor olması. Güncel tartışmalarda konunun şöyle bir çatallanmaya yol açtığını görüyoruz: Zengin toplumlarda çalışanlar yaptıkları işleri ahlaki bir bağlılıkla mı yapıyor, yoksa maddi ödüllerin peşindeki hedonist arzu çalışma etiğinin yerini mi aldı? Amerikan tüketici kültürünü mercek altına aldığımızda, Daniel Bell’in şu önermesi öne çıkıyor: XX. yüzyıl boyunca, sıkı çalışma, tutumluluk, otokontrol gibi burjuva değerlerin giderek gündem dışı kaldığını ve 1950’lere geldiğimizdeyse insanların “çalışıp başarmanın yollarıyla değil, harcayıp bundan keyif almanın yollarıyla” (Bell, 1976: 70) ilgilendiğini görüyoruz.

Tüketici hedonizmin, geleneksel çalışma ahlakını ne ölçüde geride bıraktığına bakmaksızın, insanların davranışlarının büyük ölçüde aynı kaldığını söylemekte yarar var. İki durumda da sürdürülen, maaş karşılığı çalışmaya karşı olan disiplinli bağlılık. *One-Dimensional Man* (Tek-Boyutlu İnsan) kitabında, Herbert Marcuse kapitalizmin gelişimiyle kültürel itaat ve bedensel tatmininin giderek birbirlerine uyumlandığını öne sürer (Marcuse, 2002). Modern tüketim kültürü ile çalışma disiplini mükemmel bir uyum içerisindedir. Ticari zevklerini karşılayabilmek için insanlar zamanlarının daha fazlasını, daha fazla para kazanmak adına, çalışmaya adamaya razı oldular. Keyif çatma ve gerçeklerden kaçma eğilimleri, kültürel tabu olmadıkları gibi modern kapitalist toplumlarda sürekli teşvik edilen olgular haline geldiler ancak bunların keyfini çıkartmak çalışmaya olan bağlılığın kemikleşmesi mecburiyetini de yanında getirdi. Bu yönden, kitlesel tüketim, çalışmanın rahatsız edici gerçekliklerini perdeleyen baş avutucu olan dinin yerine geçerek çalışma ahlakının kökünü kurutmak yerine onu ivmelendirdi.

Farklı tarihsel bakış açıları, günümüz çalışma merkezli toplumu ile aramıza eleştirel bir mesafe koymabilmek için hayli önemli. Weeks'e göre, Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* eseri, Protestan ahlakının altın çağı öncesi ve sonrasına verdiği referanslarıyla, okurlarını modern toplumun çalışmaya olan bağının özelliklerini kavramaya teşvik etmek açısından son derece değerli. Weber, okurlarını ileriye yönelik düşünmeye davet ediyor ve bunu yaparken çalışmanın azametli konumunu geleneksel toplumun özüne işlemiş değerler süzgecinden geçirerek ele almaları önerisinde bulunuyor. Bu perspektiften konuyu ele aldığımızda, maddi bolluğa yönelik arzunun doyumsuzluğu ve çalışmanın bir gün kimlik inşasının belkemiğini teşkil edecek olması oldukça şaşırtıcı. Weber, öte

yandan, okurlarını gemişı gözden geçirmeye de çağırıyor ve bu sefer de çalışma ahlakının ortaya çıkma sürecini laikleştirilmiş, modern toplumlar perspektifinden ele almalarını oneriyor. Bu kez şaşırtıcı olansa modern faaliyetlerin en rasyonel ve işlevsel formu olan disiplinli üretken çalışmanın, özünde fevkalade mantıksız olan bir dinî öğretiden doğmuş olması (Weeks, 2011: 42–7). Dünyevi ve kendi çıkarını gözetten değerler sistemi içinde yaşayan modern işçinin perspektifinden, Puritanların, işin içeriğine ve maddi ödülüne bakmaksızın kendilerini işe adama gönüllülüğü tamamiyla tuhaf görünmekte.

Weber, çalışmasında ücretli emeğin ahlaki güçlenmesine odaklandı ancak işçilerin 1900’lu yıllarla fabrika sisteminin geşişimine tanıklık ettiğini ve yeni, saldırgan çalışma disiplini tekniklerine maruz bırakıldıklarını not etmek de önemli. Çalışma ahlakı, çalışma gününde yapılan somut dönüşümlerle el ele vererek işçilerin kendi emeklerinin süresini ve yoğunluğunu tayin etme eğilimine bir nevi savaş açtı. Işilere yapılan demeler artık çalışma saatlerine bağlanmıştı. Böylelikle emek sistematik olarak biçimlendirilmiş ve senkronize edilmişti. XX. yüzyıl itibariyle, sanayileşme yöneticilere emek süreçlerinin hızını ve yöntemlerini koordine etmede eşi benzeri görülmemiş olanaklar sundu. Çalışma, öngörülebilir ve rutin görevlere bölündü ve sürekli hareket halindeki üretim bandı çalışma hızını çalışanlara dikte eder hale geldi. Atıklık ve dakiklık, gözetim teknolojileri ve cezalarla denetlendi ve böylelikle Benjamin Franklin’in meşhur “Vakit nakittir.” deyişi çalışanların iliklelerine işledi. I ie geçen tüm bu süreçler dakiklık, randıman ve üretkenliği işgününün sloganları haline getirdi (Thompson, 1967). İngiliz iktisatçı William Beveridge de işçilerin entegrasyonu mücadelesinde önemli rol oynadı. Iř ve işçi bulma sistemi önermesi, kasıtlı olarak, emeklerini kendi kontrolüne almak isteyen çalışanları dışlayan bir model yarattı. Kendi de-

yişiyile: “İş ve işçi bulma kurumu, ara sıra geçici işlerle meşgul olma dileğini imkânsızlaştıracak.” Sistem, tam zamanlı çalışmayı reddeden kişilerin hepsine olası bir iş pozisyonu sunmak üzerine kuruluydu. Beveridge’in geçici işlere açtığı savaş, geçici işçi çalıştıran işverenden daha yüksek vergi almaya olanak sağlayan 1911 yılında yürürlüğe giren Ulusal Sigorta Kanunu değişiklikleriyle kemikleşti (Whiteside, 1991: 62-3). Bu teknikler, Weber’in sözünü ettiği çalışanın ahlaki eğitiminden çok daha baskılayıcı bir sisteme geçildiğinin göstergesi.

Çalışmaya yönelik davranışların tarihçesinin incelikleri bu kitabın kapsamını aşıyor ancak konuyu etraflıca ele alan pek çok yazar olduğunu da belirtmekte fayda var (örneğin, Anthony, 1997; Beder, 2000). Tüm bu yazarlar, insanların çalışmayla bireysel olarak barışmalarının, çalışmanın sanayileşen toplumlardaki nicel genişlemesinin çok gerisinde kaldığı noktasında ortaklaşıyor. Öyle görünüyor ki erken dönem kapitalizmi insanları düzenli ve disiplinli çalışmaya ikna etmekte büyük zorluklarla karşılaştı ve tam zamanlı işe direniş, özellikle daha önceleri geçici işçilere bel bağlayan sanayi sektörlerinde, XX. yüzyılın başlarına kadar sebat etti. Kapitalizm tarihi, bireylerin çalışma gününün gerektirdiği fedakârlıklarla aşamalı olarak anlaşmaya varmasının tarihi. Bu geçiş süreci kesinlikle yumuşak bir süreç değildi, aksine çalışanların alışkanlıklarını yeniden yapılandırmalarını buyuran sert bir boğuşmaydı: “İş bölümü, emeğin denetlenmesi, para cezaları, ziller ve saatler, maddi teşvikler, vaazlar ve eğitimler, panayırların ve spor etkinliklerinin bastırılması gibi pek çok yöntem yeni emek alışkanlıklarını şekillendirdi.” (Thompson, 1967: 90) Toplumun çalışma merkezli tabiatının bu denli benimsenmesi kaçınılmaz olarak atfedilirken, çalışmaya yönelik tutumların tarihsel ve koşullara bağlı doğasını irdelemek bu normalleştirilen gidişata eleştirel bir mesafe almamıza yardımcı olabilir.

Çalışma, toplumun politik, kültürel ve ahlaki yaşamının her zaman merkezinde yer almıyordu. Şimdiyse çalışma gelecekte şu anki konumunu koruyabilir mi ve korumalı mı sorusuna cevap arayan toplumsal eleştirmenlere göz atalım.

Çalışmanın Sonu

Sonuç olarak, bu kitabın ilgilendiği soru şu: İleride, herkesin daha az çalıştığı ve kendi otonom kişisel gelişimlerine daha çok vakit ayırabildiği bir gelecek mümkün mü? Yüzyıllardır devam eden bir entelektüel geleneğin içine örülmüş olan bu soru yeni bir soru değil. Bu geleneğin düşünürleri pek çok farklı kökenden geliyor ve toplumun özgürleştirici dönüşümüne yönelik ilgilerinde ortaklaşıyorlar. Yaklaşımlarından bağımsız olarak, bu düşünürlerin temel odağı mevcut gerçeklikle gelecek olanaklar arasındaki acı verici uçurum üzerine. Erik Olin Wright'ın da dediği gibi:

Basit ancak tartışmasız şu gözlemlerle başlayalım. İçinde yaşadığımız dünya iki zıt kutubun kesişiminden oluşuyor: olağanüstü üretkenlik, bolluk, insan yaratıcılığı ve doygunluk hissi için git-tikçe artan fırsatlar ile engellenen insan potansiyeli ve süregelen beşerî sefalet. (Wright, 2010: 39)

Bu bölümde karşılaşacağımız çalışma eyleminin geleceğini sorgulayan yorumlar, Wright'ın sugötürmez gözlemin-den yola çıkan daha geniş bir eleştirel sosyal teori projesinin bileşenlerini oluşturuyor (ya da en azından bu sosyal teori ile bütünlük içinde). Eleştirel sosyal teorinin temel hedefi, sosyal kalkınmayı mercek altına almak ve bireylerin fiziksel, sanatsal, entelektüel, sosyal, ahlaki ya da ruhani olarak serpilmelerinin önündeki engeller hakkında düşünüp taşınmaktır.

Çalışma eleştirisi, çoğunlukla Marksist geleneğin bir uzantısı olarak düşünülür ancak aslında birtakım temel temalar Marx'tan çok önce, ütopyacı yazarlar Charles Fourier, William Morris ve Thomas More tarafından ortaya atılmıştır. Örneğin, Fourier'e göre çalışmak, tatminin ve insani güçlerin bütünüyle ifadesinin temel kaynağına dönüşme potansiyelinin çok yüksek olduğuna inanıyordu fakat endüstriyel kapitalizmin sunduğu gerçek işler ve ideali arasındaki uçurumdan ötürü kaygılıydı. XIX. yüzyıl başlarındaki fabrikalara, neşesiz bir var olma gailesiyle motive olan işçilerin çalıştığı “hakkı mezarlıklar” yakıştırmasında bulundu. Çalışmak, kasvetli bir gereksinim olarak icra edilirdi ve dolayısıyla çalışanın boş vakti de zehirlenmiş bir yılgınlığa dönüşürdü (Beecher, 1986: 276). Fourier ise bu bedbaht gerçekliği, “uygarlık” olarak adlandırdığı tarihsel evrenin sonrasında varolan, Armoni adlı ütöpik bir toplumun planındaki, cazibeli emek kavramı ile karşılaştırdı. Armoni’de çalışma, bireyi bitkinlik ve yılgınlık yerine şevk, tutku ve heves ile doldururdu. Çalışanlar, böylelikle, sağlıklı bir rekabet hissi ve işbirliği ruhuyla, yapmak istedikleri işi özgürce seçebilecek ve çeşitli üretken aktiviteleri keyifli ortamlarda icra edebileceklerdi. Memnun edici iş, Fourier’in ütopyasının merkez üssünü teşkil edecek ve neredeyse oyunvari bir hal alarak, çalışanın dinlenme ve kaçma ihtiyaçlarını adeta ortadan kaldıracaktı (Beecher, 1986: 274-96).

Fourier’in iş ve oyun arasındaki sınırı eritme arzusu, sonraları, William Morris’in neşriyatında yankılandı. Morris, emeğin zevksiz bir aktivite olmasını zorunluluk etrafında inşa edilmiş doğasına bağladı ve çalışmanın “ayrıcılık sınıfların kâr elde etmesi için bizlere günümüz sistemi tarafından dayatıldığını” (Morris, 1983: 44) ortaya attı. Fourier gibi, Morris de çalışmayı bir keyif ve estetik haz kaynağına dönüştürme olasılıklarıyla ilgileniyordu: Çalışma, “hayatlarımızın süsü”

haline gelmeliydi (Morris, 1983: 46). Yöntem konusunda Fourier'den çok daha farazi ve deneyseildi ve Fourier'in düşüncesinden önemli bir noktada ayrılıyordu. Bizim tartışmamız için önemli olan nokta, Morris'in daha az çalışmayı ciddiyetle öneren ilk yazarlardan biri olması. Fourier, en vasıfsız işin bile eğlenceli ve keyifli bir hale getirildiği vakit çalışma gününün genişlemesinin de hoş karşılanacağına inanıyordu. Morris'e göreyse meşakkatli ve keyifsiz işlerin tasfiyesi, çalışmanın topyekûn azaltılmasından geçiyordu. Özellikle bu temayı, sanayi toplumunun inşasından çok önce, ilk olarak 1516 yılında basılan, Saint Thomas More tarafından kaleme alınan *Utopia*'da bulabiliyoruz. More'un ütöpik vizyonunda, daha sağlam mallar üreterek gereksiz malların üretimini sınırlandırmak ve yapılması gereken işleri halk arasında daha eşitlikçi bir biçimde dağıtmak zahmetli işlere duyulan gereksinimi azaltabilir (More, 1962). Sanayinin hızla gelişimine tanıklık eden Morris gibi yazarlar, angarya işlerin azalma ihtimalinin teknolojik uygulamalarla olan bağlantısı hakkında bir tartışma başlattılar. Üretim teknolojilerinin giderek artan verimliliği insanların eninde sonunda angarya işlerden kurtulup daha geniş özgürlük alanlarına sahip olmalarını sağlayacak mıydı? Morris öylesine umutluydu ki cazibesiz işlerin "her birey için yalnızca hafif bir yük" olarak varlığını sürdüreceğine inanıyordu (Morris, 1983: 51).

Bu erken dönem ütopyacı yazarların eserlerinde çalışma eleştirisinin örnekleriyle karşılaştık da çalışma eleştirisi genellikle Marksist teori üzerinden yapılıyor. Çalışmanın ruhani ve psikolojik bedelleri üzerine gelişen kuvvetli teori ve araştırmalar Marx'ın çalışmalarından ilham almalarına rağmen Marx'ın, çalışma eyleminin öneminin ve süresinin azaltılması argümanı ile olan ilişkisi halen tartışma konusu.³ *Kapital*'in üçüncü cil-

3 Genellikle Marx ile özdeşleştirilen siyasi projeye sosyalist modernleşme adını verebiliriz.

dinde, Marx'ın daha kısa çalışma saatlerini öngördüğü meşhur bir pasaj yer almakta. Bu pasajda, Marx, çalışmanın dünyevi bir “zorunluluklar âlemi” oluşturduğunu savunur. Bu, bireylerin dünyayı ve dünyanın kültürünün tadını çıkardıkları “gerçek özgürlükler âlemine” adım atması için üstesinden gelmesi gereken zahmetli işler bütünüdür. Marx, gerçek özgürlükler âleminin çalışma gününün kısaltılmasıyla genişleyeceğini açıkça ortaya koymakta (Marx, 1981: 959). Benzer bir tutumu Marx'ın teknolojiye yönelik karışık görüşlerinde de bulabiliriz. Marx'a göre, makine teknolojileri bir yandan çalışmayı kontrol etmeye ve aşağılamaya yardımcı olurken öte yandan teorik olarak, muazzam üretim kapasiteleri sayesinde lüzumlu işlerin insanlar tarafından icra edilmesini azaltarak bireylere çalışma hayatı dışında daha fazla özgürlük sağlamada önemli bir araç teşkil edebilir: “[Sermaye], sosyal zaman yaratmada ve dolayısıyla tüm toplumun çalışma saatini belirli bir asgari seviyeye indirerek kendi kişisel gelişimleri için boş zamana imkân vermede etkili.” (Marx, 1972: 144)

Marx'ın teknoloji hakkındaki karışık fikirleri, bazı yazarların sonraları “çalışmanın sonu” olarak adlandıracağı ve üre-

Bu çok iyi tatbik edilmiş teoriye göre, işçilerin fakirleştirilmesine bir aidiyet/mülkiyet sorunsalı olarak yaklaşılr. Emekçiler (ya da proletarya) üretim ilişkilerindeki alt seviyedeki konumları sonucu yabancılaşırlar. Sermaye sahibi olmadıklarından ötürü ücret karşılığı çalışmaya mecbur bırakılan işçiler yaptıkları işin koşulları ve hedefleri konusunda ya çok az ya da sıfır söz hakkına sahiptirler. Mal sahibi elit sınıf (burjuvazi) işçilerin emeklerinin meyvelerinden kâr sağlayabilsin diye emeklerinin gerçek değerinin çok altında ücretlendirilerek sömürülürler. Öğrencilerin Marx ile ilk karşılaşmaları çoğunlukla Marx'ın “toplula tahsisat” çağrısı üzerinden olur: İşçilerin üretim araçlarını kolektif mülkiyet haline getirme mücadelesi aracıyla sınıf sisteminin feshedilmesi ve sömürü düzeninin sonlanması. Yabancılaştırılmış iş böylelikle işçilerin gerçek üretken kapasitelerinin ifadesi olan yabancılaşmamış iş haline dönüşebilir ancak Marx'ın toplula tahsisat çağrısı ya da Booth'un deyişiyle “Yalın Marksist Argüman” (1989: 207) Marx'ın geç dönem yazınında yer alan, kimilerinin Marx'ın çalışmaya dair eski heves ve coşkusunu yumuşattığına inandığı, fikirleriyle tezatlık içine girebilir. Bazı teorisyenler, Marx'ın “komünizmin çalışmanın özgürleştirilmesini mi yoksa çalışmadan muafiyeti mi barındırdığı konusunda kararsız olduğunu” öne sürdü (Berk, 1979: 5). “Yalın” ve “çalışma sonrası” Marx arasındaki ayrım hakkında daha kapsamlı bir tartışmaya göz atmak için, bkz. Granter (2009: 4. Bölüm).

tim teknolojilerindeki gelişmelerin zamanla insan emeğine olan ihtiyacın tasfiyesinde önemli rol oynayacağı savına temel bir dayanak oluşturdu (Rifkin, 2000). Kapitalist toplumun mevcut yapısında, insan emeğinin makineleşmeyle ekonomik düzendeki yerinden edilmesi ve makinelerin üretkenliklerinin artışı halen büyük bir endişe kaynağı. Genellikle “teknolojik işsizlik” olarak da adlandırılan bu dönüşüm mecburi işsizliğe neden olduğu için binlerce kişinin toplumsal dışlanma ve yoksulluğa maruz kalması anlamına geliyor. Diğer yandan, üretim teknolojilerindeki gelişmelerin insan emeğinin ortadan kalkmasına ve teorik olarak boş zamanın oldukça genişlemesi ihtimaline önayak olduğundan çoğu “çalışmanın sonu” teorisyenleri tarafından kutlanıyor.

Bu temel görüşün pek çok farklı versiyonu yazılıp çizildi. Böylesine bir örneği, çalışmadan sıyrılmış daha özgürleştirici bir atmosferin gerçekçi ve eli kulağında bir ihtimal olduğunu savunan John Maynard Keynes’in meşhur makalesi *Torunlarımızın Ekonomik Olanakları*’nda buluyoruz. İlk olarak 1930’larda kaleme aldığı makalesinde Keynes, üretim teknolojilerindeki gelişmelerin çalışma saatlerini azaltmaya yol açacağını ve 2030 itibarıyla, çalışma zorunluluğunun haftada on beş saate kadar ineceği tahmininde bulundu (Keynes, 1932). Ve “ekonomik problemin” (yani yokluğun, yeterli sayıda ihtiyaç duyulan ürünün dolaşımında olmamasının) toplum tarafından “çözüldüğünü” öne sürdü. İşte, tam bu yol ayrımında, insanlık olarak daha derin bir problemle yüzleşme ayrıcalığını elde ediyoruz: “[B]askıcı ekonomik dertlerden kurtularak elde ettiğimiz özgürlüğü nasıl kullanacağız; bilim sayesinde kazandığımız serbest vakti erdemli ve refah içinde bir hayat yaşamak için nasıl şekillendireceğiz.” (Keynes, 1932: 366) Üretimin yerini beşerî özgürlüklerin alma olasılığı, kuşkusuz, teknolojinin angarya yükünü hafifletme becerisine olduğu kadar

toplumun ahlaki ve politik taahhütlerine de bel bağlıyor. Teknolojik gelişmeler, ne amaçla, kimlerin hizmetine sunulacak? Zamanda yapılan tasarruflar toplumun bütününe nasıl dağıtılacak? Denetimsiz ekonomik büyümeye toplum ne derece hoşgörü göstermeli? Çalışma ahlakını kültürel bir ideal olarak idame ettirmek nereye kadar mantıklı? Eğer toplumun tamamının teknolojik gelişmelerin sonuçlarından faydalanmasını hedefliyorsak, politik bir tartışma başlatmamız şart. Marcuse'nin deyişiyle, insanların "asgari düzeyde angarya ve ıstıraba maruz kalarak bireysel ihtiyaç ve yetilerinin etkin biçimde gelişebilmesi için" (Marcuse, 2002: xli) teknolojik ve entelektüel kaynakların toplumsal kullanımı hakkında konuşmaya ihtiyacımız var.

Marx'tan sonraki eleştirel sosyal teoremlerin mantıkasını yukarıda bahsedilen ahlaki ve siyasî olarak yüklü sorular oluşturuyor. Bu geleneğin yazarları, eşi benzeri görülmemiş teknolojik imkânların kol gezdiği bir dönemde neden insanların baskı ve zahmetli uğraş ile hayatlarının özdeşleştiğini araştırmakta. Tıpkı Keynes gibi, pek çok eleştirel yazar toplumun bolluk ve bereket içindeyken dahi çalışmaya olan gereksinimi vurgulanmasının son derece mantıksız olduğunu vurguladı. *Eros ve Uygarlık* (1998) kitabında, Marcuse durumun absürtlüğüne parmak basarak modern çağ insanının deneyimlediği baskının, yapay ya da "artı" baskı ("*surplus*" *epression*) olduğunu öne sürmekte. "Yapay" kelimesinin kullanımı, bizi zamanımızın büyük bir kısmını zahmetli işlere adamaya zorlayan hayatta kalma mücadelesinin artık kaçınılmaz ve acımasız bir gerçeklik olmadığını hatırlatıyor. İçinde bulunduğumuz gerçekliği, mevcut kaynakların toplumsal hiyerarşide dengesizce pay edildiği ve çalışmanın daimiliğini garantilemek için yeni ihtiyaçlar kurguladığı, mantıksız, adaletsiz ve dayatmacı bir

sosyal düzen olarak tanımlamak çok da yerinde olacaktır.⁴ Marcuse ve mensubu olduğu Frankfurt Okulu'nun kapitalizmin amansız direncine getirdikleri açıklama eleştirel teoriye yaptıkları en temel katkılardan bir tanesi. Keynes ve diğer iyimser görüşlü “çalışmanın sonu” yazarları, bazı yapısal ve kültürel kuvvetlerin çalışmanın azaltılması ihtimaline karşı ne ölçüde engelleyici rol oynayacağı konusunda bütünlüklü bir açıklamada bulunmuyorlar. Çalışmanın yeniden değerlendirilmesi karşısında duran çağdaş toplum olgu ve ideolojilerini ele alırken bu noktaya tekrar geri döneceğim. Bu süre zarfında, çalışmaya yönelik eleştirel yaklaşımları, teorinin oldukça tutarlı, nispeten güncel ve merak uyandırıcı savunucularından André Gorz'a göz atarak daha iyi idrak edebiliriz.

Zaman Politikaları

André Gorz gazeteci, ekonomist, sosyolog ve varoluşsal filozof gibi pek çok farklı şapkasıyla eser vererek herhangi özel bir kanonla bağdaştırılmasını epey zorlaştırdı. Hem bunların hepsiydi hem de hiçbiri. Gorz'un düşüncesini eşsiz kılan, insan özgürlüğüne verdiği mücadele yolundan bir gün dahi sapmamış olması.⁵ Bu kitapta tartışılan konulara paralellik gösteren düşüncelerinin kapsamında, ücretli istihdam sorunsalını bir maaş ve çalışma koşulları iyileştirme çabasına indirgemeyi reddedişi en çarpıcı fikirlerinin başında geliyor.

4 Marcuse'nin daha kısa çalışma saatleriyle olan bağlantısının detaylı özetlerini meraklı okurlar farklı kaynaklarda bulabilirler. (Örneğin Granter, 2009: Bölüm 5; Bowring, 2012; Frayne, yakında çıkacak).

5 André Gorz'un fikirleri hakkında daha kapsamlı bir bakış için Lodziak ve Tatman'ın (1997) kolay anlaşılır girişine ve Bowring'in (2000a) derinlemesine incelemesine başvurulabilir. İkinci kaynak, Gorz'un sosyal teoriyle olan ilişkisine daha detaylı bir bakış sağlarken aynı zamanda varoluşsal felsefe etrafında şekillenen daha erken dönem işlerine de ışık tutuyor.

Ona göre, çalışmanın olumsuz taraflarını etraflıca kavramak için çalışmanın gündelik hayatlarımızı ele geçişinin dallı budaklı yöntemleri anlamak gerekiyor. Gorz, çalışanların iş hayatı dışında daha zengin ve ilginç hayatlar sürme hakları için solun unutulmuş mücadelesini temsil ediyor. Bir yazar ve toplumsal eleştirmen olarak, çalışmalarını bireylerin kendi otonom kişisel gelişim haklarına kavuşmasına adıyor.

Gorz bahsettiğimiz temaları on yıllar içerisinde bir dizi yayınında işledi. Bunların her birinin kendine özgü tarzı, etkilendiği kaynakları ve vurguladıkları farklı noktalar vardı ancak özellikle son dönem işlerinde tüm bu eserlerin ortak vurgusunu *zaman politikaları* başlığı altında toplamak mümkün. Zaman politikaları, üretim hedefleriyle çalışma saatlerinin toplumsal dağılımı arasındaki ilişkiye bakan açık fikirli, eleştirel ve demokratik tartışmayı meydana getiriyor. Diğer “çalışmanın sonu” yazarları gibi Gorz da kapitalist ilerlemenin neden olduğu üretimdeki büyük atılımı öven bir tutum sergilemekte. Bununla birlikte, Gorz’a göre, üretim kapasitesinin zirve-
sindeki günümüz kapitalist toplumunun karşı karşıya kaldığı en büyük sorun, üretimden kazanılan bu zamanın ne şekilde kullanılacağı. Bir toplum olarak, yeni elde ettiğimiz bu boş zaman dilimine ne anlamlar ve içerikler yükleyeceğiz? Çalışmanın dışında kalan hayatlarımızı mı iyileştireceğiz? İlişkilerimizi besleyip kendi kişisel gelişimimizin peşine mi gideceğiz? Yoksa ekonomik rasyonalite bizlere tıpkı eskisi gibi arta kalan zaman ve enerjimizi çalışmaya adamamızı mı dikte edecek?

Gorz’un zaman politikası bu soruların kaderini insanların tayin etmesi gerektiğine inanan bir çizgide seyretti. Geri kazanılan boş vakit insancıl ve toplumsal amaçlar uğruna kullanmadığı sürece kapitalist üretim teknolojilerinin sağladığı boş zaman tamamıyla anlamını kaybediyor. Zaman politikaları, bu noktada, kilit görev görüyor çünkü “üretim tekno-

lojilerindeki gelişmeler, bizatihi, gerekli çalışmanın miktarını azaltabilir [ancak] serbest kalan zamandan herkesin yararlanabildiği koşulları yaratamaya yeterli değildir.” (Gorz, 1989: 185) Gorz, toplumun tüm kesimlerinin azalan çalışma saatlerinden faydalanması için politik bir örgütlenmenin önemini savunan, belki de en bilindik isimlerden biri. Gorz’a göre, daha kısa çalışma saatlerini taahhüt eden politikaların amacı, üretkenlik kazancından elde edilen boş zamanı daha insancıl amaçlara ve bireylerin kendi kişisel gelişimleri için daha geniş zamanlara yönlendirmek olmalı. Kısalan çalışma günleri, politik angajman, kültürel üretim ve tüketim ve çalışma dışında bir dizi gönüllü ve kendiliğinden tanımlanmış etkinliğin ortaya çıkmasına alan açacak.

Gorz’un kısa çalışma saatleri önerisinin pek çok faydası var. Kişisel gelişim ve çalışma haricinde müşterek uğraşlara zaman yaratmanın yanı sıra, Gorz daha kısa bir çalışma haftasının iş *dâbilinde* de iyileştirici etkilerinin olacağını tahmin ediyor. İş hayatı sınırlarının dışında gelişen özerkliğe duyulan iştahın tazelenmesi insanları “iş tanımları, içeriği, hedefleri ve düzenlenmesi konusunda daha titiz olmaya teşvik ederek” (Gorz, 1989: 93) geleneksel emek taleplerinin yeniden canlanmasına yardımcı olma potansiyeline sahip. Profesyonel çalışanlar için daha az çalışmak daha hassas ve etkin çalışma anlamına bile gelebilir. Başarı ve yaratıcılığa ulaşmanın en iyi yolu usanmadan çalışmaktan geçmiyor olabilir; ayrıca daha kısa çalışma saatleri politikası insanlara entelektüel birikimlerini tazeleme, yeni fikirler deneme ve ilgi alanlarını çeşitlendirme fırsatı tanıyabilir (Gorz, 1989: 193-4).⁶ Gorz’un öngö-

6 Bertrand Russell benzer bir argümanı öğretmenlerin işlerine istinaden yapıyor. Russell, öğretmenlerin mevcut çalışma saatlerini azaltarak eğitim hayatı dışında sosyal ilişkiler geliştirmeleri ve eğitim dışı etkinliklerin tadını çıkartmaları gerektiğini öne sürüyor. Sağlıklı bir pedagojik ilişki için elzem olan “çocuklarla birlikteyken beliren spontane keyiflerin” uzun vadede sürdürülmesinin güçlüğünden söz ediyor: “Aşırı çalışan öğretmenin çocuklara duy-

rüsünün kesinlikle radikal bir yanı vardı ve daha kısa çalışma haftası önermesiyle ileri sanayi toplumlarının gerçekliği arasında büyük bir uçurum olduğunun son derece farkındaydı. Gerçekte ise boş zaman tasarruflarının nasıl kullanılacağıyla ilgili, Gorz'un umduğu şekliyle ciddi bir siyasal tartışma henüz yapılmıyor. Bunun yerine, büyüme ve kâr elde etmeye bağlı ekonomik zorunluluklar bu zaman dilimleriyle ne yapılabileceğini dikte etmeye devam ediyor.

Zaman politikaları geliştirmede başarısız olmuş toplumalarda üretkenlik kazancı sayesinde elde edilen boş zamana ne olur? Gorz isabetli bir kapitalizm analizi sunarak bu soruya birkaç farklı yanıt buluyor. Bu bağlamda, kapitalizmi zaman politikalarına göre şekillenen bir düzen yerine kimin ne kadar ve ne amaca yönelik çalışacağını özel sermaye ışığında dikte edildiği bir sistem olarak tanımlamakta. Kapitalist düzen, çalışma saatlerinde tasarrufun, işsizlik yaratan temel sebeplerden biri olarak öne çıkartıyor. İleri sanayi toplumlarındaki üretim verimliliğini artırıcı atılımlar, her geçen yıl giderek daha az insanın gerekli malların üretiminde görev alacağı anlamını taşıyor. Herhangi bir sebeple ekonomi yavaşladığında ya da üretimdeki bu artışı dengeleyecek hıza erişemediğindeyse insanların maaşlı bir işten düzenli ve yeterli maaş almaları giderek zorlaşıyor. Çoğunluk işsiz kalıyor. Bu durumun olumsuz kişisel sonuçları pek çok akademik çalışmada detaylıca belgelendi. Bu çalışmaların bazılarında, tartışmanın geri kalanında tekrar döneceğim ancak işsizler teknik

duğu içgüdüsel sempatiyi muhafaza etmesi tek kelimeyle imkânsız. Onlar, pastacı çırağının makaronlara duyduğu, çokça bilinen duygulara benzer bir hisse kapılmaya mahkûmdur... Yılgınlığa yenik düşen öğretmen kendini neye inandırırsa inandırır, yorgunluk, eninde sonunda, kendini bir şekilde belli edecek rahatsızlığa yol açacaktır.” (Russell, 2004b: 146) Gorz, ücretli izinlerin amacının bu tür durgunluk ve düşüşlerin önüne geçmek olduğunu ve işçilerin (öğretmenler de dahil) “yeni fikirler edinip, durumları hakkında taze perspektifler kazanmaları, ufuklarını genişletmeleri ve hayal güçlerini canlandırmaları” için alan açtığını savunuyor (Gorz, 1989: 194).

olarak iş hayatının dışında olsalar bile çalışmadan anlamlı bir şekilde bağımsız oldukları çıkarımını yapmak mümkün değil. Çalışma merkezli toplum bağlamında işsizlik, finansal gayeler, toplumsal soyutlanma ve etiketlenmeyle lekelenmiş atıl bir zamanı, kuş uçmaz kervan geçmez toprakları temsil ediyor. Toplum, kitlesel işsizlik karşısında bile çalışmanın bir gelir, hak ve aidiyet kaynağı olduğu savında ısrar ederek “zorunlu boş vaktin evrensel bir mutluluk kaynağı olmaktansa dört bir yana sefalet saçacağını” (Russell, 2004c: 7) garantiyor. “Bundan daha büyük bir delilik olabilir mi?” (Russell, 2004c:7).

Çağdaş kapitalist düzende öyle sapkın bir durumla karşı karşıyayız ki en kıdemli çalışanlar uzun çalışma saatleriyle cezalandırılırken giderek artan bir çoğunluğun emeği özel sermaye çağında kendine yer bulamıyor. İkinci olarak bahsettiğimiz grup ya tamamen işten mahrum kalıyor ya da talepteki dalgalanmalara ayak uydurabilmek isteyen sektörler için düşük maaşlı ve güvencesiz yedek işsizler ordusuna katılıyor. Daha kısa çalışma saatleri talep eden politikaların temel amacı, mevcut iş pozisyonlarını halk arasında daha adilane dağıtarak çalışmanın bu orantısız dağılımına merhem olmak. Herkes çalışabilsin diye herkesin -kolektif olarak- daha az çalışması gerekiyor. Böylelikle, toplumun her kesimi -yine kolektif olarak- daha fazla boş zamandan yararlanabiliyor:

Zaman politikaları, çalışma saatlerinden kazanılan vaktin ekonomik prensiplere göre değil, adalet ilkelerine göre paylaştırılması işlevini üstleniyor. Bu kazanımlarda toplumun tamamının payı var. Bu yüzden, politikanın görevi de her kadın ve erkeğin kazanılan bu vakitten eşit şekilde faydalanabilmesi için toplumun tüm kesimlerine adilane dağılımını sağlamak (Gorz, 1989: 191).

Bu politika olmadan, ekonomik ve psikolojik esenliğimizin herkese yetecek sayıda olmayan bir faaliyete bağımlı ol-

duğu bir toplumda sıkışıp kalıyoruz. Bu durum, en yumuşak şekilde ifade etmek gerekirse, tamamıyla mantıksız ve son derece insafsız. Hannah Arendt'in de belirttiği gibi sömürü düzeninin artık temel sorun olmadığı ancak sapkın bir biçimde insanların yeterince ve istikrarlı bir şekilde sömürülebildikleri fırsatların yokluğunun problem edildiği “iş olmayan işçiler” toplumunda kapana kısılmış vaziyetteyiz.

İş olmayan işçilerin kol gezdiği bir toplumdan daha fena ne olabilir? Gorz'a sorarsanız, bundan daha kötüsü, kalkınma kisvesi altında işsizliğe amansız bir ekonomik büyüme programıyla karşılık veren bir toplum. Kapitalizm tarihi boyunca, toplumlar üretkenlik artışının neden olduğu işsizliği ya belirli sanayi ürünlerinin artırılmasıyla ya da tamamen yeni sanayi kollarına ve ekonomik sektörlere açılarak telafi etme eğilimindedir. Anders Hayden, “Yalnızca istihdam düzeyini sabit tutmak için bitmek bilmez ekonomik büyüme ihtiyacını,” (1999: 33) çarkın çarpık mantığı olarak tanımlıyor. Hayden'in çark göndermesi, boş zaman tasarruflarının bir sonraki varış noktasına, yani daha çok iş pozisyonu yaratarak boş zamanın ekonominin içerisine geri emilmesine işaret ediyor. Yurttaşların hem ticari değer üretmeyip hem de tüketmedikleri boş zaman dilimleri, kapitalizm için son derece faydasız. Kapitalizm tarihi boyunca, üretkenlik artışıyla elde edilen zaman (bu boş zaman kâr üretme yetisinden yoksun olduğu için) genellikle çevresel olarak yıkıcı, verimsiz ve ticari aktiviteyi özel hayatlarımızın içine kadar nüfuz ettiren yeni çalışma formları yaratarak değerlendirilmiştir (bkz. Bowring, 1999). Gorz için, birçok modern iş formunun düpedüz anlamsız olması başlı başına tedirgin edici. İş piyasanın çok büyük bir kısmı, yüzeysel farklılıkları olan, sınırlı işlevsellikteki, kısa ömürlü ürünlerin üretimi, pazarlanması ve dağıtımına adanmış durumda. “Boktan işlerin” artışına açtığı düşünsel savaşta, David Grae-

ber şirketler hukuku, akademi ve sağlık kurumları idaresi, insan kaynakları ve halkla ilişkiler gibi sektörlerin örneğine henüz rastlanmamış büyümesini ele alıyor. Bunlar da yetmezmiş gibi görevi bu endüstrilere güvenlik hizmeti, idari ve teknik destek sunmak olan bir dolu insan var. Bir de ev temizlikçilerinden, köpek kuaförlerine ya da -yirmi dört saat açık pizzacı kuryesine kadar hizmet sektöründe yer alan binlerce iş pozisyonunu ele alalım- bu işlerin varolmasının tek sebebi, bu tür hizmetlerin satın alanların cehennem azabını andıran bir yoğunlukta çalışıyor olmaları (Graeber, 2013). Son yıllardaki, giderek şişen hizmet sınıfının tedirgin edici gündelik deneyimleri bazı vaka incelemelerinin konusu oldu (Ehrenreich, 2002; Toynbee, 2003) ve Gorz adaletsizliğin böylesine ilişkilerine işlediği, nüfusun bir kısmının günlük işlerini nüfusun diğer kısmının sırtına yükleyerek, serbest vaktini satın aldığı bir topluma oldukça eleştirel yaklaştı. Bu noktadan hareketle, herkesin hem kendi gündelik, ev içi görevlerini tamamlaması ve aynı zamanda çalışarak evini geçindirmesi için kolektif olarak çalışmanın azaltılması gerektiğini görmezden gelmek ancak çalışma ideolojisine körü körüne bağlı olmakla mümkün (Gorz, 1989: 157).

Özetlemek gerekirse, Gorz'un bir toplumsal yorumcu olarak temel gücü, belki de çalışmayı başka bir şekilde örgütleyebilmeye olan inancı canlı tutmasında gizli. Eğer kapitalizm verimliliği rahatlatmak adına bu denli büyük adımlar attıysa neden nüfusun çoğunluğu bu kadar sıkı ve yoğun çalışmaya devam ediyor? Gorz bir dizi yayınında, eleştirel zaman politikaları tartışmasını başlatarak bu sorunun üzerine gitti. Herkesin daha az uğraş içinde olup kendi seçtikleri etkinlikleri yapmaları için daha fazla vakte sahip olmasına izin veren, bireysel ihtiyaçları ekonomik yaşamın önüne koyan bir siyasi müdahaleye katkı sunmayı ümit etti. Böyle bir müdahalenin

yokluğunda Gorz’a göre çok daha yıkıcı bir senaryo ile karşı karşıya kalacağız. Bu senaryoda, serbest zaman az bulunur bir ayrıcalık olmaya devam edecek. Toplumsal kalkınmanın çalışma merkezli vizyonları teşvik edildikçe herkese yetecek kadar maaşlı iş olmamasına rağmen, iş bulma ve o işi elinde tutma galesi hayatlarımızı ele geçirecek. Kapitalizm, çevreyi yağmalayarak ve ekonomiyi daha önceleri metalaştırılmamış yaşam alanlarına genişleterek kâr gözetmeye devam edecek. Tüm bu eğilimler, yeni iş sahaları yaratıcıları olarak kutlanacak. Gorz ve diğer çalışma muhaliflerinin bizi sormaya sevk ettiği soru tam da bu: Ne tür bir toplum içinde yaşamak istiyoruz?

...

Bu bölümde Sol’un geleneksel çalışma koşulları ve maaş düzeyleri tartışmalarının çok ötesine geçen, çalışmanın kendisinin geleceğini sorgulayan, çalışmaya yönelik eleştirel yaklaşımların kısa bir taslağını çizdim. Çalışma merkezli mevcut gidişatta eleştirel bir mesafe alabilmek için çalışmaya karşı tutumların tarihsel analizini yapan yazarların yanı sıra çalışmanın geleceğini sorgulayan yazarlar da bize önemli bir fırsat sunuyor. Her şeyden önce, bize sundukları bir provokasyon: çalışmanın toplumsal aidiyet, hak ve gelir elde etmede kilit rol oynamaya devam edip etmeyeceği üzerine düşünmek için bir vesile. Bu soruyu, özellikle “iş olmayan işçilerin” sosyal gerçekliğinin kalıcı gözüktüğü bir zamanda, bugün sormak oldukça yerinde. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) yayınladığı rakamlara göre, 2014 yılında Birleşik Krallık işgücünün %6,1’i işsizdi; bu rakam ABD’de ise %6,2. İngiltere Sendikalar Konfederasyonu (TUC) ise, ILO’nun paylaştığı işsizlik oranlarının asgari bir tahmin olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunuyor. 2013’te, TUC’un kendi verilerine göre, Birleşik Krallık’taki işsiz nüfusu 4,78 milyon civarında

ILO'nun 2,51 milyon tahmininin neredeyse iki katı. İşsizliğin ölçümünde farklı yöntemler kullanıyor olması, kaynaktan kaynağa (ve yıldan yıla) rakamların bu derece sapmasına sebebiyet verebilir.⁷ İşsizlik oranının ne kadar felaket olduğuna aldırış etmeden, sanırım hepimiz durumun kişi üzerindeki belirgin, devamlı ve tamamıyla bir felaket etkisi olduğunda hemfikir olabiliriz.

Üstelik iş piyasasının istekli bireylere yeterli sayıda makul iş pozisyonlarını temin etmedeki yetersizliği bir dizi yeni gülünçlükleri de beraberinde getiriyor. İş pozisyonlarına olan aşırı talep, işçilerin maaş ve iş kalitesiyle ilgili mücadele gücünü ve şevkini ciddi anlamda zayıflatıyor. Yakın zamanda, yoksulluk sınırı altında yaşayan çalışan kesimin⁸ ve sıfır saat sözleşmelerinin⁹ (*zero-hours contract*) mutlak artışına tanıklık

7 Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) resmi işsizlik oranlarını kamuya sunmakla sorumludur ve bunun için İşgücü Anketi'ni veri kaynağı olarak kullanır. İşsizlik hakkındaki resmi kriterler ve İşçi Sendikaları Kongresi'nin (TUC) kullandığı daha kapsamlı ölçütler arasındaki farklar hakkında daha detaylı bir açıklama için, bkz. İşçi Sendikaları Kongresi (2013).

8 Joseph Rowntree Vakfı'nın (JRF) yayınladığı güncel bir rapora göre 2013 yılı itibarıyla Birleşik Krallık'ta 13 milyon insan yoksulluk sınırının altında yaşamını idame ettiriyor. (Ödemekle yükümlü olunan tüm vergiler düşüldüğünde elde edilen net gelir o yılın ortalama milli hane halkı gelirinin %60'ından azına denk geliyorsa rapor o haneyi "düşük gelirli" ya da "yoksulluk sınırı altında" olarak sınıflandırıyor.) Asıl şaşırtıcı olansa bu kesim içerisinde 6.7 milyon kişinin evlerinde en az bir çalışan bireyle birlikte yaşıyor olması. Aynı rapor, kadın çalışanların yaklaşık %27'si ve erkek çalışanların yaklaşık %15'inin 2012 yılında Birleşik Krallık'taki geçinme maaşı olan saat başına £7.45 altında ödeme aldığını ortaya koydu. İnsanların büyük bir kısmı, yeterli sayıda iş imkânına erişemediği, tam zamanlı iş ararken ancak yarı zamanlı işler bulabildiği için yoksullukla karşı karşıya kalıyor. 2013 JRF raporu, yayınlanmasından kısa bir süre öncesine kadar 1.4 milyon Birleşik Krallık yurttaşının bu kategori içinde bulunduğunu öne sürdü (MacInnes vd, 2013). Zengin ülkelerin nüfusunun büyük ancak göz ardı edilen kısmını çalışan yoksullar oluşturuyor ve onların deneyimi çalışmanın her zaman yoksulluktan kurtulmanın anahtarı olmadığını kanıtıyor. Çalışan yoksullar, çoğunlukla, ajanslar tarafından geçici işlere yerleştiriliyor ve büyük olasılıkla çalışma kanunları ya da işçi sendikalarından yeterli korunmaya erişimleri bulunmuyor. Böylelikle, bu tür işçiler süresiz iş sözleşmelerinin sağladığı, hastalık izni ya da ücretli izin gibi olanaklardan faydalanamıyor. Bu gibi mahrumiyetler özellikle sağlık hizmetleri vb. sosyal sigortalara erişimi hükümetlerden çok işverenler üzerinden yapan ABD gibi ülkelerde büyük endişe kaynağı (Markova ve McKay, 2008).

9 Özellikle fastfood ve perakende satış sektörlerinde çalışan düşük gelirli işçilerin büyük bir kısmı tartışmalı sıfır saat sözleşmelerine tabi tutuluyorlar. Hiçbir azami çalışma saati taahhüdü olmadan sürekli göreve hazır olmaları bekleniyor ve yalnızca çalıştıkları saat üzerin-

ettik. Eğitime yatırım yaparak iş piyasasının değişkenliği ve dalgalanmalarından kendilerini yalıtıklarını düşünenleri de kötü bir haber bekliyor. Başarılı eğitim geçmişinin güvenceli, ilgi çekici ve yüksek maaşlı işlerin garantörü olduğu zamanlar geride kaldı. Philip Brown ve meslektaşlarının yaptıkları kapsamlı araştırmada, yükseköğretimin hızlı büyümesi, iş rekabetinin küreselleşmesi, çalışmanın vasıfsızlaştırılması gibi pek çok faktörün kombinasyonunun, mezunların büyük kısmının özelleşmiş becerilerine iş piyasasında yer bulamayıp “fırsatlar tuzağına” (*opportunity trap*) düşmesine sebep olduğunu öne sürüyor (Brown vd., 2011).¹⁰

Ekonomik büyüme iş talebine ayak uydursa bile, bunun çevresel sonuçları neler? Son yıllarda, sonu gelmez ekonomik büyümenin ekolojik sonuçlarına olan farkındalık giderek artıyor. Giderek gelişen bilimsel kanıtlar bütününe sıralayan çevreci Tim Jackson kapitalist toplumların büyük ekolojik bedeller ödmeden mevcut hızda büyümeye devam edemeyeceğini savunuyor. Jackson yeni iş alanları yaratmak için sınırsız ekonomik büyümenin giderek hazmedilemez bir strateji olduğuna olan inancını resmetmek için biyolojik çeşitliliğin azalması, toprak kirliliği, ormansızlaşma ve hayati doğal kaynakların tükenmesini etraflıca inceleyen pek çok bilimsel çalışmaya parmak basıyor (Jackson, 2009).

den ücretlendiriliyorlar. İngiliz Ulusal İstatistik Ofisi (ONS) verilerine göre 2008 yılında Birleşik Krallık'ta 116 bin kişi sıfır saat sözleşmesiyle çalışıyordu. Bu rakam, 2012 yılında 200 bine kadar yükseldi. Chartered Institute of Personnel and Development'ın (Personel ve Kalkınma Enstitüsü) araştırmalarına göre ise bu rakam oldukça tedbirli bir tahmin. Korum, Ağustos 2013'te gerçekleştirdikleri ankete göre Birleşik Krallık'ta anket zamanında bir milyon üzerinde sıfır saat sözleşmeli çalışan olduğunu kaydediyor.

- 10 Dikkat çekici bir dizi manşet, Birleşik Krallık'ta nitelikli işlerin kısıtlılığından kaynaklanan yansımaları gözler önüne serdi. *Telegraph* gazetesi kahve zinciri Costa'nın bir bayisinin yalnızca sekiz iş pozisyonu için açtığı çağrıya 1.701 başvurunun yapıldığını paylaşıyor. Rapora göre, başvuru sahiplerinin çoğu iş pozisyonuna göre oldukça fazla kalifiyeydi (Silverman, 2013). İskoçya'dan başka bir haber, işsiz yeni mezunlara sıklıkla, iş bulmak adına özgeçmişlerini basitleştirme öğüdü verildiğini paylaşıyor (BBC News, 2012).

Çalışmanın temel bir gelir, hak ve aidiyet kaynağı olarak toplumsal inşası sugötürmez bir gerçek fakat toplumun geniş bir kesimi için giderek *güvensizleşen* bir kaynak olduğu da ortada. Bu oldukça derin bir kriz. Bu yüzden de çalışmanın kendisi ve toplumdaki yeriyle ilgili aynı derecede derin bir yeniden değerlendirmeye ihtiyaç var. Gorz'un zaman politikası olarak adlandırdığı bu görev, günümüzün dağılmakta olan iş piyasasına pratik bir çözüm sunuyor ama daha önemlisi, özgürlük koşullarını gözden geçirmeye ve nasıl bir toplumda yaşamak istediğimize dair bir diyalog başlatmaya davet ediyor. Tıpkı bu bölümde tanıtılan teorisyenler gibi, ben de çalışmanın anlamı ve geleceği hakkında taze ve yenilikçi bir tartışmanın başlamasını istiyorum. Kendimize sabah dokuz akşam beş, pazartesi cuma rutininin nispeten modern bir icat olduğunu ve iş dağılımının başka olası yollarını konuşabileceğimizi tekrardan hatırlatmamızı istiyorum. Şu ana dek çalışma aracılığıyla tattığımız dayanışma ve keyif gibi duygulara alternatif yollarla da erişebileceğimizi hatırlamamızı istiyorum. Çalışma hayatı dışında anlamlı ve zengin hayatlar yaşayabilme hakkımızı savunmak; kapitalizmin kişisel servet arayışına suç ortaklığı etmediğimiz tatmin yöntemleri aramak istiyorum. Tüm bunlar esenlik, rahatlık, boş zaman ve bireysel kapasitelerimizi gerçekleştirme hakkı gibi gayri maddi değerleri baz alan alternatif bir insani kalkınma ve bireysel mutluluk vizyonunu kabul etmeyi gerektiriyor. Tüm bunlar gelişmiş bir ülkenin refah seviyesinin ekonomik büyümeye göre ölçülebileceğine bel bağlayan miadını doldurmuş kabulden köklü bir kopuşu gerektiriyor.

BÖLÜM II

Çalışmanın Sancıları

O yerden nefret ediyor ve temsil ettiği her şeyden tiksiniyorduk ancak yine de “özgür kalıp” yeni iş bulmak için mücadele vereceğimiz ve kendimizi olası işverenler karşısında esnek, uyumlu ve hevesli göstereceğimiz ekonomik vakumun içerisine çekilme fikri de bizi dehşete düşürüyordu. Sabahları antrepoya vardığımda sıklıkla kendimi, halen bir işim olmasının verdiği gönül rahatlığı ve bir önceki gece buranın bir şekilde yerle bir olmasına duyduğum hayal kırıklığı karışımı bir ruh hali içinde buluyordum.

Ivor Southwood Kesintisiz Atalet (2011)

Toplumsal eleştirilenler bir süredir çalışmanın manevi bedelleri üzerine yoğunlaşmakta. Yapılan analizler, zaman içerisinde birinci ağızdan dinlediğimiz işçi deneyimleri ile oldukça zenginleştirildi. İnsanların gündelik hayatlarına ışık tutan, sahipsiz bir hazine mahiyetindeki Studs Terkel imzalı 1972 yapımı *Working* (Çalışmak) kitabına burada bir kez daha değinmeyi önemli buluyorum. Aşağıda kitaptan birkaç örneği alıntılıyorum. Ford’da kaynak ustası olarak çalışan Phil Stallings günlük vardiyasını şöyle anlatıyor:

Kaynak tabancasının kare bir kulpu var. Üst kısımda yüksek voltaj için bir tuş, alt kısmında da alçak voltaj için bir tuş bulunuyor. İlki metali birbirine kenetlemek için, ikincisi ise onları eriterek birleştirmek için kullanılıyor... Yaklaşık bir metrelik bir alanda, tüm gece boyunca aynı noktada duruyorum. Yalnızca bant durduğu zaman duruyoruz. Araba başına, yani ünite başına,

yaklaşık otuz iki adet iş kalemimiz oluyor. Bir saatte kırk sekiz ünite yapıyor ve günde sekiz saat çalışıyoruz. Otuz iki çarpı kırk sekiz çarpı sekiz. Hesaplamayı siz yapın ve o tuşa kaç kere basmam gerektiğini bulursunuz. (Terkel, 2004: 159)

Çelik işçisi Steve Dubi durumu hakkında şunları düşünüyor:

Saygı görmüyorsunuz. Yalnızca bir numarasınız. Tıpkı bir mahkûm gibi. Üstlerinize rapor verirken bu kimlik numarasını söylemeniz gerekiyor. Çalıştığınız çoğu kişi isminizi dahi bilmiyor çünkü sizi kimlik numaranızla tanıyor. Benim numaram 44-065. Merkez ofiste 44-065'in kim olduğunu kimse bilmiyor. Yalnızca onun 44-065 olduğu biliniyor. (Terkel, 2004: 554)

Kitabın birinci bölümünde bir provokasyon sundum: Çalışma merkezli toplumu doğal ve kaçınılmaz olarak kabul etmektense çalışmanın geleceği hakkında ciddi bir tartışma başlatabilir miyiz? Modern toplumlarda kimlik inşasının, gelir elde etmenin, toplumsal katkı sağlamanın, başka kişilerin hayatlarının bir parçası olmanın temel yolu çalışmaktan geçiyor. Öte yandan büyük bir çoğunluk için çalışmak tüm bunların oldukça güvenilir bir kaynağı haline geldi. Bu bölümde, çalışmanın radikal bir yeniden değerlendirme-sinden yana bir çerçeve çizmeye devam ediyorum ve bu sefer çalışma deneyiminin kendisine odaklanıyorum. Çalışmanın modern toplumlardaki kutsal ve merkezi konumuna rağmen, çoğu insanın acı gerçekliği Phil ve Steve'in yukarıda paylaştığı deneyimlere benzemeye devam ediyor: büyük ölçüde mecburiyetten üstlenilen yorucu ve anlamsız etkinlik formları olarak. Bu gerçekliği, Marx meşhur kavramı “yabancılaşma” ile açıklıyor. Bu bölümde, kapitalist çalışma hayatı deneyimlerine atıfta bulunarak, ekonomik rasyonalitenin üretim yöntemlerini ve hedeflerini dikte ettiği sürece mevcut çalışma koşullarını

insanileştirme çabalarının, oldukça kısıtlı kalacağını öne sürüyorum. Tüm bunlar göz önünde bulundurulunca, daha az çalışma ihtimali ve çalışmanın sınırları dışında kalan ilişki ve etkinliklere daha fazla yer ayırma halen çekiciliğini koruyor.

Kopuş ve Umarsızlık

Yabancılaşma kavramı genellikle Marx ile özdeşleştirilir. Çalışma eleştirisinin ana hatlarından birinde emeği “türün hayatı” olarak kavramsallaştırmaktadır. (Marx, 1959: 75). Marx, insanları doğanın hayat üzerine dayattığı sınırları aşma ve bilinçli bir kendini ifade etme süreci sonucu yapay nesneler dünyasını oluşturma yetisiyle diğer hayvanlardan ayırtmıştır. Üretken aktiviteleri vasıtasıyla, insanlar kasıtlı bir biçimde doğal dünyayı yeniden şekillendirip insan yaşamının imkânlarını genişletmiştir: “İnsan doğayı sürekli yeniden yoğuruyor ve yaptığı her küçük değişiklikle yeni tatmin biçimlerine ve derecelerine erişiyor.” (Ollman, 1971: 101) Marx da tam olarak bu ahlaki ideali -çalışma üzerinden kendini gerçekleştirme- dayanak alarak kapitalist sistemindeki çalışma düzenine eleştirisini inşa etti. Marx *Kapital*'de insanların üretken kapasitelerini icra etmeleriyle doygunluğa erişme olasılıklarının çalışmanın sanayileştirilmiş formları ile bastırıldığını yazıyor. Bunun üzerine “Emekçiyi bir insan kırıntısı haline getirerek total bıraktığını, onu makinenin bir uzantısına indirgediğini ve çalışmaya dair kalan en ufak cazibeyi de yok ederek nefret edilen bir zahmete dönüştürdüğünü,” ekliyor (Marx, 1906: 708). Marx, çalışmanın kişinin etrafındaki dünyayı şekillendirme ihtiyacını karşılayan bir etkinlik olmaktan çıktığına ve bunun yerine, keyifsizce icra edilen ve yalnızca maddi zarardan yapılan bir hal aldığına inanıyordu. Başka bir deyiş-

le, iş yabancılaşmış bir faaliyet haline geliyordu. *Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*'ndan sıklıkla alıntılanan bir pasajda, Marx yabancılaşmış emek deneyiminin bir kopuş tarafı olduğunu savunuyor:

İşinde ... [işçi] kendini tasdik etmek yerine inkâr ediyor, kendini memnun değil mutsuz hissediyor, fiziksel ve zihinsel enerjisini özgürce geliştirmektense bedenini çürütüp zihnini mahvediyor. Bu sebeple, işçi yalnızca çalışma dışında kendine geliyor ve çalışma boyunca kendinde olamıyor. (Marx, 1959: 72)

Yabancılaşma terimini kullanmak için Marx'ın insan doğası hakkındaki felsefesine bütünüyle katılmak şart değil. Çalışma eyleminin, işbirliği ve yaratıcılık ile dünyaya kök salma ve tatmin duygularını deneyimlemek için bir fırsat sunduğunu kabul etmek yeterli ancak çalışma genellikle bu özelliklerinden mahrum bırakılarak örgütleniyor. Marx'ı takiben yabancılaşma kavramı, oldukça esnek bir biçimde, çalışanların yaptıkları işe olan kayıtsızlıklarını tasvir etmek için sıklıkla kullanılmakta. Robert Blauner (1964) ve Harry Bravermann (1974) gibi yazarlar fabrikadaki gündelik gerçeklikle yabancılaşma kavramını ilişkilendirerek kullanıma soktular. Marx'ın kendi eleştirisinde olduğu gibi, bu metinlerde de tekrar tekrar karşımıza çıkan tema işbölümünün yabancılaştırıcı etkilerine odaklanıyor. Kapitalist toplum bunu daha da aşırıya taşıyarak üretim süreçlerinin bölümleri ve altbölümleri aracılığıyla çalışanın sorumluluk alanını sınırlayarak, yaratıcılığını boşa akıtıyor ve çalışanı dar bir role hapsederek yarattığı ürünle anlamlı bir ilişki kurma ihtimalini elinden alıyor. Mekanik teknolojilerin giderek artan kullanımı, çalışmadan beceri unsurunu silip attığı ve çalışanı yalnızca makinenin bir süpervizörü ya da uzantısına indirgediği için pek çok kez eleştirildi.

Çoğu eleştirmenin belirttiği üzere, bu teknikler XIX.

yüzyılın sonlarına doğru Amerikalı mühendis Frederick Taylor tarafından geliştirilen bir dizi organizasyonel uygulamaları ihtiva eden Taylorizm ile birlikte en etkin haline ulaştı. Kapitalizmin hiçbir ilke tanımayan kâr ve verimlilik arayışı, emek sürecinin ritmi ya da yöntemleri konusundaki herhangi bir kararın işçinin takdirine bırakılmayacağı anlamını da taşıyordu. Taylorizm ile özdeşleştirilen gelişmeler, Henry Ford'un üretim bandı ile mükemmelleştirildi. Bu üretim bantları, birbirinin tıpatıp aynısı Model T arabaların seri üretimini oldukça öngörülebilir bir üretim oranına sabitlediler. Bu gelişmelerin çalışanlar için ciddi manevi bedelleri beraberinde getirdiği kuşkusuz. Eleştirmenler, insana özgü inisiyatif alma, yaratıcılık ve işbirliği gibi niteliklerin emek süreçlerinden dışlandığı müddetçe çalışmanın bizleri insanca hareket etmeye değil, emek gücünün birbiriyle yer değiştirebilir ve gayri şahsi birer ünitesi olmaya mahkûm ettiğini savundu. Bu vaziyet, bir üretim bandı çalışanı rolündeki Chaplin'i takip eden 1936 yapımı *Modern Zamanlar* filminde Charlie Chaplin tarafından ustalıkla hicvedildi. Filmde işi tarafından manik ve seğiren bir otomatona dönüşen Chaplin, makinelerin mekanik kesinliğine ve hızına ayak uydurabilmek adına bir makineye dönüşmek zorunda kalmaktadır.

Çalışmanın sanayileşmeden beri geçirdiği dönüşümleri ele alırsak, Chaplin örneği oldukça modası geçmiş gözükabilir. Batı'nın geçirdiği ve defalarca üzerine yazılmış, ticari imalata dayalı sanayi ekonomisinden, çalışanların giderek hizmet vermesi ya da enformasyonla uğraşması gerektiği sanayi sonrası ekonomisine kaymayı göz önünde bulundurmadan yabancılaşmadan söz etmek artık mümkün değil. Marksist eleştirmenler sanayileşmiş çalışma düzeninin emekçilerin beceri geliştirmeleri önünde büyük bir engel oluşturduğunu düşününe dursun, XX. yüzyılın ikinci yarısında (pek çok eleş-

tirmerinin bir nebze de olsa coşkuyla karşılıadığı) sanayileşme sonrası çalışma dnemiyile işler oldukça değişmeye başladı. Gelecek bilimcileri, kol emeğine dayalı eski dönem sanayi işlerinden uzaklaşılarak bilgisayar ve hizmet temelli sanayilerde ortaya çıkacak akıllı işleri kapsayan bir “bilgi ekonomisine” kaymanın yaşanacağının habercisi oldular (Bell, 1973). Ulusal refahın yeni çalışma dönemine adapte olabilecek zeki ve bilgili işçi yetiştirme becerisiyle doğru orantılı olacağına inanılan 1960’lı yıllarda, şimdilerin siyasal dogması haline gelen “bilgi ekonomisi”, pek çok sosyolog ve ekonomist tarafından coşkuyla karşılıandı. Sanayi sonrası istihdam biçimleri, çalışmaya *insan faktörünü* geri kazandırmaya yardımcı olacak ve çalışma hayatı emirlere itaat etmenin ve verimliliğin çok ötesine uzanacaktı. Iř pozisyonları, sosyal beceri, bilişsel kabiliyet, pratik deneyim ya da sorumluluk bilinci gibi, özellikle insana özgü olan değerlerden faydalanarak çalışanlara manevi olarak bağlanabilecekleri yeni fırsatlar sunacaktı (Offe, 1985: 137-8).

Geçmiş tecrübelerin ışığında, birtakım eleştirmenler fizilenmekte olan “bilgi ekonomisine” geçiş hakkındaki iddiaları sorgulama yolunu seçtiler (Thompson vd., 2001). Hizmet ve enformasyona dayalı iş pozisyonlarının istatistiksel artışını, daha insancıl ve kalifiye bir çalışma evrenine geçişin kanıtı olarak yorumlarken ihtiyatlı davranmakta yarar var (bkz. Fleming vd., 2004). Mesleki kategoriler, belirli birtakım çalışma biçimlerinin nasıl deneyimlendiği hakkında her zaman çok da açıklayıcı değil. İstatistikler pek çok modern iş pozisyonunun sıradan, gündelik ve bedbaht taraflarını aktarmada genellikle yetersiz kalmakta. Bilgisayarları başında oturup her gün aynı görevi tamamlamak zorunda olan günümüz çalışanının yabancılaşmış sanayi işçisinin deneyimiyle özdeşleşmesi o kadar da zor değil. Öyle görünüyor ki sanayi sonrası emek çağını mjdeleyenler, dijital devirde bilgisayar teknolojilerinin alış-

mayı ne denli standardize edeceği konusunda oldukça yetersiz bir değerlendirmede bulundular. Çoğu modern işyerinde bilgisayar teknolojileri çalışanların kapasitelerini geliştirmek için değil, işi yoğunlaştırma ve denetlemede yeni sınırlar aşmak için kullanılıyor. Çağımız vasıfsız işinin klasik örneği olan çağrı merkezleri üzerine yapılan çalışmalar bir dizi yeni uygulamanın yaygınlaştığını kayıt altına alıyor. Otomatik arama teknolojileri, gelen ve giden çağrıları doğrudan çalışan kulaklıklarına aktararak aramalar arası mola vermeyi olanaksızlaştırıyor. Gözetim yazılımları her çalışanın verimliliği ve performansını kayıt altına alıyor ve geciken ya da beklenenden düşük performans gösteren çalışanları otomatik olarak yöneticilerine rapor ederek eğitim, cezalandırma ya da mahcup etme gibi pratiklere tabi tutmak için ayrıştırıyor. Bir araştırma modern çağrı merkezlerini “elektronik panoptikon” (Ferne ve Metcalf, 2000) olarak adlandırırken bir diğeri ise bir görevi tamamlamanın derhal başka bir işe geçme anlamına geldiğini her zaman aklında tutan çağrı merkezi çalışanın “kafasındaki üretim bandına” atıfta bulunuyor (Taylor ve Bain, 1999). 2013 yılında, internet satış devi Amazon’un düşük ücretle çalıştırılan depo personelinin (ya da “toplayıcıların”) çalışma koşulları hakkında toplumsal bir tartışma filizlendi. Tartışmanın başlangıcıysa akıl almaz zaman limitlerine karşı, devasa depolarda siparişleri tarayıp toparlayarak iğneyle kuyu kazan işçilerin kullandıkları el bilgisayarlarının; emeklerini denetlemekte kullanıldığı ortaya çıkmasıydı. Gizlice kuruma sızan bir muhabir şöyle aktarıyor: “Bizler birer makineyiz, birer robot. Tarayıcımızı prize takıp işe koyuluyoruz fakat gel gör ki elimizdeki tarayıcıyı sanki kendimize bağlamış gibiyiz.” (BBC News, 2013)

Çağdaş bir ekmek fırını üzerine yaptığı incelemesinde, Richard Sennett bilgisayarlaşmanın etkilerinin canlı bir betim-

lemesini yapıyor (Sennett, 1998). Sennett'in ele aldığı fırında ekmek yoğrulur ve karıştırılarak değil, yalnızca bir bilgisayar ekranındaki simgelere tıklanarak yapılmakta. Çalışanların fırınlama konusunda herhangi gerçek bir bilgi ya da deneyime sahip olmaları beklenmediği gibi çalışanların hamurla herhangi bir teması da söz konusu değil. Sennett programlanmış bu çalışma sürecinin çalışanlar için donuk ve "okunaksız" bir hal aldığını ve böylelikle çalışanların yaptıkları iş hakkında gurur duymalarının ya da bu iş etrafında bir kültür geliştirmelerinin olanaksızlığından söz ediyor: "[Çalışanlar] basit ve anlamsız görevler yerine getirerek bildiklerinden çok daha azını ortaya koyduklarını güçlü bir şekilde hissediyorlar." (Sennett, 1998: 70) Sennett fırıncıları tarif etmek için emek mücadelesi ateşine kıvılcım niteliğindeki geleneksel Marksist anlamıyla, *yabancılaşma* kelimesini kullanmaktan kaçınıyor ve bunun yerine çalışanların yaptıkları işe duydukları kayıtsızlıktan bahsediyor. Sennett'in betimlediği otomasyon ve vasıfsızlaştırma süreçlerinin toplumun en rağbet gören iş pozisyonlarında dahi zuhur etmesi oldukça önemli. Üst kademe işlerde dahi, bilinmesi gereken her şey, çalışma prosedürlerini son detayına kadar haritalandıran elektronik süreç kılavuzlarına sıkıştırılabiliyor. Hatta bu yüksek kademeli işlerin bazıları, yarı otomatik bilgisayar programları tarafından asgari insan müdahalesiyle yapılabilir hale geliyor (Brown vd., 2011). Emek süreçlerinin otomasyonu, daha önceleri elzem olan hüner ve girişkenlik gibi özelliklere olan gereksinimi ortadan kaldırarak işyeri kültürünü tahrip ediyor. Bu durum çalışanın işiyle olan bağı kopartarak yaptığı işe kayıtsızlaşmasıyla sonuçlanıyor. Modern çalışma formları, sanayi tipi işlerden çok daha temiz ve sessiz olabilirler ancak memnuniyetsizliğin alışlagelmiş kaynaklarının devam ettiği açıkça görülüyor.

Yeni Çalışma Samimiyeti

Yabancılaşma terimi, çoğunlukla, işçilerin yaptıkları işten kopmaları ya da bu işe karşı duydukları kayıtsızlığı tarif etmek için kullanılmakta. Yabancılaşma olgusu, Ford üretim bandının altın çağındakine benzer şekilde, günümüz bilgisayarlaşmış emek çağında da yaygın olarak cereyan ediyor. Bunun yanı sıra XXI. yüzyılla beraber yeni bir tür yabancılaşmanın normalleşmesine tanıklık ediyoruz. Bu yeni yabancılaşma türü beşerî niteliklerin dışlanmasıyla değil, bu özelliklerin istismarıyla niteleniyor. Artık sorun, emek süreçlerinin kendini ifadeye ve tanımlamaya alan bırakmamasında değil, aksine işverenin çalışandan işine bütünüyle ilgili ve meraklı görünmesini beklemesinde. Yeni yabancılaşma biçimlerine dair pek çok bilgiyi C. Wright Mills'in klasikleşmiş *White Collar* (Beyaz Yakalılar) (1956) eserine borçlu olmamıza rağmen, konu etrafındaki tartışmalara Arlie Hochschild'in "duygusal emek" teorisiyle popülerlik kazandırdı (Hochschild, 1983). Farklı fikirlerine rağmen iki yazar da temelinde aynı soruyla ilgileniyordu: Çalışanlar sabah işe gitmek için evlerinden çıktıklarında insani özelliklerini kapıda bırakmak yerine, bilhassa duygularını, kişiliklerini ve bireyselliklerini işe getirmeleri istenince ortaya ne gibi sonuçlar çıkıyor?

The Managed Heart (Yönetilen Yürek) (1983) kitabında Hochschild, insanların toplumun birer parçası olabilmek için duygularını sürekli yönetim altında tutmaları ve idare etmeleri gerektiğini önermekte. Özenle seçilmemiş bir hediye açtığımızda koca bir gülümseme takınıp müteşekkir olmamız ya da arkadaşlarımızdan biri talihsiz bir olayla karşılaştığında gülme dürtümüzü bastırmamız bu idare yöntemlerinin örneklerinden yalnızca birkaçı. Sosyal yaşantımızda yalnızca toplumsal olarak uygun görülen duyguları ifade etmek adına duyguları-

mız üzerinde sürekli olarak çalışmamız ya da Hochschild'in deyişiiyle kültürel bir tartışma sonucu toplumca kabul görmüş "duygu kanunlarını" yerine getirmemiz gerekiyor. Duygusal emek ticari bir değer simgelediğı sürece, Hochschild'in teorisi modern zaman deneyimleri hakkındaki güncelliğini koruyor. Duygusal emeğin en aşikâr örnekleri, duyguların idaresinin işin özünü oluşturduğu hizmet sektöründe karşımıza çıkıyor. Hizmet sektörü çalışanları "başkalarında uygun ruh halleri uyandırmak için dışadönük bir mizacı sürdürebilmek adına, [durmaksızın] duygularını bastırmak ya da telkin etmek" zorunda bırakılıyor (Hochschild, 1983: 7).

Hochschild 1980'lerin başında uçuş görevlileriyle yaptığı araştırmada, görevlilerin iyi bir hizmet sunmaya en uygun duygusal tavrı benimsemeyi öğrendikleri, yoğun bir eğitimden geçtiklerini keşfediyor. Eğitimleri esnasında uçuş görevlisi adaylarına sıcak bir kişilik, şevk dolu bir ruh ve "yüksek ahlaki bir karakter" sergilemeleri öğretiliyor (Hochschild, 1983: 97). Havayolu reklamları, müşterilerine dostane bir uçuşun garantisini verirken uçuş görevlileri de bu uçuş deneyimini sağlayabilmek adına sorunlu yolculara karşı kibarlıklarını koruyabilmeleri için öfke kontrolü teknikleri öğreniyor. Hochschild, yöneticilerin çalışanlarına duygusal davranışlarını dikte etmesinin, bir çeşit duygusal standardizasyon, başka bir deyişle Taylorizm tayin ettiğini ortaya atıyor: "Sosyal etkileşim dar kanalların içine sıkıştırılıyor, kıyıda köşede saklanma yerleri mevcut olsa da duygusal suların bireysel navigasyonuna çok da yer yok." (Hochschild, 1983: 119) Duygusal ve mahrem kişisel sistemler, ticari bir mantık doğrultusunda idare edilmeye başladığından beri çalışanların kendi duygu ve etkileşimlerini yönlendirme yetileri ortadan kalkmış durumda. Uçuş görevlilerinin durumuna çok benzer olan, cana yakınlık simülasyonu eğitimi alan ve müşteri etkileşimlerinde

rehberlik edecek adım adım senaryolaştırılmış cevapları öğrenen büyük perakende mağazaların çalışanlarının durumunu ele alalım.¹¹ Bu sektörde duygu kanunlarına iltihak, güvenlik kameraları, *gizli müşteriler*, müşteri şikâyet prosedürleri ve çalışan değerlendirmeleri gibi detaylı disiplin aygıtları tarafından dayatılıyor ve bu önlemler çalışan davranışlarını olabildiğince öngörülebilir bir seviyede tutma işlevi görüyor.

Hochschild'ın öncelikli ilgisi duygusal emeğin stres artıran ve hissizleştiren olası psikolojik yanları üzerineydi. Gündelik etkileşimlerimizde gerçek duygularımızı, dışarıda sergilediğimiz sosyal performansımızdan ayırma zorunluluğunu, zihinsel gerginliğin önemli bir kaynağı olarak görüyordu. Çalışanların sosyal etkileşimlerinin yakından kontrolünün bir çeşit kişisel ihlal olarak algılıyor çünkü duygusal emeğin “Bireyselliğimizin ayrılmaz ve derin bir parçası olarak itibar ettiğimiz benliğimizden faydalandığına,” (Hochschild, 1983: 7) inanıyordu. Uygunsuz bir müşteri karşısındaki zoraki bir gülümseme, kindar bir patrona duyulan bastırılmış öfke ya da yüksek mevkilere terfi için sergilenen şevk gibi ufak kişisel fedakârlıklar eninde sonunda birikerek kişinin zihinsel olarak tükenmesiyle, hatta zaman zaman çalışanın benlik algısından taviz vermesiyle sonuçlanabiliyor. Hizmet sektörünün yükselişinin emek süreçlerine insani kabiliyetleri yeniden kazandırdığını savunan görüşe karşılık, Franco Berardi duygusal (Berardi burada “bilişsel” terimini kullanıyor) emeğin daha çok zahmetli bir dramı andırdığını savunuyor:

11 Kendi çalışma hayatımdan unutulmaz bir örneği paylaşmak istiyorum. Şirket eğitimlerinden birinde stajyer kasiyerlerden müşteriyle yaşayabilecekleri farklı senaryoları canlandırmaları isteniyor. Sahte müşteriler getirilerek stajyerlere agresif bir tutumla yaklaşmaları söyleniyor. Yöneticiler, dikkatli bakışlarını müşteri oyunculara karşı soğukkanlı ve güleryüzlü kalması gereken stajyerlerden ayırmazken bir yandan performanslarını bir panoya notlandırıyor. Alıştırma sonrasında stajyerlerin yaptıkları hataların üzerinden geçmek için kurumsal hizmet politikasının anlatıldığı eğitsel video (fonda Natalie Imbruglia'nın hit parçası *Wrong Impression* [Yanlış İzlenim] eşlik ediyor) gösteriliyor.

Bilişsel emek esasen bir iletişim emeğidir; bir başka deyişle, işe koşulmuş iletişimidir. Belirli bir bakış açısından bu durum tecrübenin zenginleşmesi olarak da görülebilir ama aynı zamanda bir yoksunlaşma da söz konusudur (genel kural da aslında budur) çünkü iletişim sebepsiz, keyfi, erotik özelliğini kaybeder, bir iktisadi zorunluluk, neşesi kaçmış bir kurgu haline gelir (Berardi, 2012: 82-83).

Bana sorarsanız, Berardi'nin sözünü ettiği neşesi kaçmış kurgunun en kışkırtıcı örneklerinden biri Cederström ve Fleming imzalı *Dead Man Working* (Ölü Adam Çalışıyor) (Cederström ve Fleming, 2012) kitabı. Yazarlar, Nevada'da bulunan yasal bir genelevde çalışıp yaşayan genç kadınların hayatlarını konu alan Louis Theroux'nun yönettiği BBC belgeselini tartışmaya açıyor. Belgeselde kadınlara en çok yaka silktiren müşterileri Hank ile tanışıyoruz. Yumuşak başlı ve sıcakkanlı Hank genelev çalışanlarıyla cinsel ilişkiye girmek istememesiyle dikkat çekiyor. Cederström ve Fleming'e göre, Hank parası karşılığında yüzeysel bir performanstan çok daha fazlasını talep ettiği için genelev çalışanlarını yıldırıyor. Hank her ziyaretinde Hochschild'in deyişiyle bir tür "derin oyunculuk" için para döküyor: Bedenlere ve yüzeysel çehrelere ilgisiz; gerçek bir sevgiliyle öpüşmenin, sarılmanın ve gelecek hakkında konuşmaların yer aldığı uzun bir gecenin peşine düşüyor. Bu, duygusal emeğin olabilecek en yoğun hali.

Duygusal seks işçiliği, kuşkusuz, en uç örneklerden biri ancak işleri başkalarında arzulanan ruh hallerini ortaya çıkarmak olan sayısız çalışanın olumsuz tecrübeleriyle Hank'in "kız arkadaşlarının" dermansızlığını benzetmek için engin bir hayal gücüne ihtiyaç yok. Neticede çalışmaya direnişin kelime dağarcığı sıklıkla seks işçiliğiyle bağlantılı olmuştur: "kendini satmak", "ruhunu satmak", "erk"e teslim olmak vb. Müşteri ya da işveren firmanın değer yargılarını benimsemeye mecbur bırakıldıkları zaman, çoğu işçi özgün olamama ve haysiyet

kaybından doğan duygularla karşı karşıya kalmaktan çekiniyor. Duygusal olarak talepkâr işlerin yalnızca hizmet sektörü çalışanlarına mahsus olmadığını anladığımız vakit bu yeni tür yabancılaşmanın kapsamının ne denli genişlediğini daha iyi kavrayacağız. Sanayi dönemi işçilerinin bedensel bir disipline sahip olmaları beklenirdi, duygu ve düşünceleri (yapılan işe etki etmediği sürece) işverenin gözünde pek bir önemi olmazdı. Günümüz gayrimaddi çalışma biçimlerine gelindiğinde ise çalışanın ortaya koyduğu emeği ölçmenin karmaşıklaştığını ve böylelikle yöneticilerin verimlilik değerlendirmede giderek daha da zorlandıklarını görüyoruz. Bu zorlanmanın sonucunda çalışanlar “karakterleri” üzerinden değerlendirmeye tabi tutulur hale geldi (Gorz, 1999: 39-44; Weeks, 2011: 69-75). Profesyonellik normlarında uzman, işine bağlılık ve şevkle yaklaşan ve kurumsal hedefler doğrultusunda hareket eden çalışanlar örnek eleman kümesini oluşturdular. Böyle bir atmosferde, nesnel olarak, hangi çalışanın daha üretken olduğunu kestirmek zorlaştığı için dinamiklik, isteklilik, cana yakınlık ve takım oyunculuğu örnek çalışanı temsil etti.

Fortune 500 listesinde yer alan Hephaestus şirketinin (mahlas kullanılmış) incelemesi üzerinden Catherine Casey de kapitalist kurumların yüksek adanmışlık kültürlerini ele aldı (Casey, 1995). Hephaestus yöneticileri, beraberlik, dayanışma ve sanayi kültürüyle uyum içinde bir işyeri oluşturmaya gayret ederken aynı zamanda -her modern kuruluştaki olduğu gibi- çatışma ihtimalini ortadan kaldırmaya yarayan, göze çarpmayan yumuşak bir disiplinin tesisine de önem verdiler. Casey çoğu firmanın, çalışanlarının değer yargıları ve kimliklerini şirketinle bütünleştirmeye teşvik etmek için ciddi finansal yatırımlarda bulunduğunu da öne sürdü. Başka bir deyişle, çalışanlar “şirket insanlarına” dönüştürüldü. Hephaestus’ta, iş ile özdeşleşme, çalışanlara kişisel bir zaruret ve bağlılık hissini aşıla-

mak için tasarlanmış “takım” ve “aile” gibi fikirler etrafındaki kurumsal retorik ile teşvik edilmekte. “Takım” ve “aile” gibi kavramlar, işyerini ekonomik bir zorunluluk olmaktan çıkarıp ahlaki bir çerçeveye oturtarak çalışanları kurumun hedefleriyle daha sıkı bir bağ kurmaya sevk etmeyi amaçlıyor. Casey’e göre Hephaestus çalışan prototipini “çalışkanlığı su götürmeyen, kendini işine adanmış, şirkete ve ürünlerine sadık, takımı ve şirketi için elinden gelenin daha fazlasını ortaya koyan” kişiler oluşturmakta (Casey, 1995: 127). Çalışanlar ise bu mecburiyetlere duygusal emek ortaya koyup, davranışlarını ve söylemlerini özenle ve uzun soluklu çabalarla idare ederek karşılık verdiler. Çalışmanın gerektirdiği güçlü performatif zorunluluklar, yalnızca kendini daha profesyonel gösterdiği için içi boş bir evrak çantası taşıyan, katılımcı Jerry örneği üzerinden oldukça canlı bir şekilde kendini belli ediyor. Hephaestus çalışanları, şirketlerine olan sadakatlerini göstermenin bir diğer yönteminin de fazla mesaiye kalmak ve bunu görünür kılmak olduğu inancında. Hafta sonu fazla mesaiye gelen çalışanlar, otoparktaki arabalarını ekibin geri kalanı tarafından görülmesi için can atıyor ve ailevi zorunluluklar sebebiyle fazla mesaiye kalamayan çalışanlar ise ortak alanlarda teatral pişmanlık ve itizar gösterilerinde bulunma mecburiyetini hissediyorlar. Bu yüksek adanmışlık âdetleri işyeri kültürünün bir parçası haline geldiğinde çalışanlar için bu yöntemlere direnme oldukça güçleşiyor. Casey kendinden beklenenleri gerçekleştirmede başarılı olamayan çalışanlara “aile” ve “takımın” düşman kesildiğini de not ediyor.

Kurumsal bağlılık kültürlerine çalışanların da pek çok farklı tepkileri oluyor. Hephaestus vakasında, bazı çalışanlar işyeri kültürüne iştirak ederken, bazıları kendilerini bu kültürden korumaya çalıştığını, diğerleri ise hayatlarını kolaylaştırmak adına kasıtlı olarak bu kültüre teslim olmayı seçtiklerini

aktarıyor. Kurumsal bağıllık kültürüne aldıkları tutumlara bakmaksızın, Casey Hephaestus’u psişik endişe ve kendi kendini ikaz etmenin hüküm sürdüğü obsesif kompulsif bir kurum olarak tanımlıyor. Ne yazık ki bunlar çok da şaşırtıcı olmayan ve işlerimizin bizi tamamen ele geçireceğine dair yaygın kültürel korkuyu tasdikleyen türden gözlemler. Asıl şaşırtıcı olan Casey ve daha pek çoklarının betimlediği yüksek bağıllık kültürlerinin iş piyasasının üst kademelerinin sınırlarından dışarı taşmış olması. Artık düşük gelirli çalışanların bile inandırıcı bir profesyonellik sergilemeleri iş tanımlarının ayrılmaz bir parçası. İleriki bölümlerde daha yakından tanıyacağımız katılımcılardan Matthew, kelepir mağazası B&M’nin raf düzenleyici pozisyonu için verdiği iş ilanını paylaşıyor. İlan şöyle yazılmış: “Eğer hırslıysanız ve (tıpkı bizim gibi) başarı tutkunuz ve bunu elde etmek için muhteşem kişisel becerileriniz varsa, B&M’de çalışmaya kesinlikle bayılacaksınız!” Tutku ve hırs benzeri profesyonel özellikleri raf düzenlerken kullanma ihtimalinin neredeyse sıfır olmamasına rağmen, işverenin talebi bu yönde olabiliyor. Colin Cremin, araştırmasında bu tür bir eğilimin oldukça yaygın olduğunu öne sürmekte. *Yorkshire Post*’ta 1870-2001 tarihleri arasında yayınlanan iş ilanlarını analiz ettiği çalışmasında “kişilik dilinin” sıradanlaştığını keşfediyor: “Neredeyse her iş pozisyonu “iletişim becerilerini” ve “takım oyunculuğunu” şart koşuyor.” (Cremin, 2003)

Çalışma süreçlerinin standardizasyonu ve sıkı denetiminin çalışanlarda kayıtsızlık ve işten uzaklaşma gibi sonuçlar doğurduğunu gördük. Çalışanların işlerine duygusal olarak yatırım yapmalarını teşvik eden yakın dönem girişimleri ise başka türlü riskleri beraberinde getirmekte. Yoğun çalışma hayatının -stres, tükenmişlik, mesai saatleri dışında rahatlayamama gibi- kişisel bedelleri, çalışanları işe kendilerini adamaya teşvik etmenin sınırlarını göz önüne seriyor. Günümüz yöne-

ticisi, tüm bu bedellere rağmen, muhteşem bir mukavemet sergileyerek bu gönülsüzlüğün üstesinden gelmenin yeni yöntemlerini geliştirmekte. Üretkenlik ve kâr uğruna geliştirilen bu yepyeni yöntemler çalışanlara daha geniş bir bireysellik ve özgürlük alanı vaat ediyor. Tanınmış yönetim kılavuzu yazarlarından biri şöyle yazıyor: “İnsanlar mutlu ve kendileri gibi davranmaya özgür olduğunda daha üretken oluyor ve kendilerinden daha fazla vermeye istekli oluyorlar.” (Bains, 2007) Bu yeni değerler sisteminin yarattığı çalışma ortamında, çalışanların daha önceleri bastırılan ya da görmezden gelinen karakteristik özelliklerinin işyerine sürüklendiğini görüyoruz. Böylelikle, kurumların eskiden benimsemiş oldukları tekdüze çalışma kültürü ve şirketle özdeşleşme eğilimi, “kendin olma” ve “eğlence” gibi yeni kavramların türemesiyle modası geçmiş ve yavan pratiklere dönüşmekte. Ününü Silikon Vadisi’ne borçlu “Kaliforniya ideolojisi” terimi zaman zaman bu yeni değerler sistemini adlandırmak için kullanılıyor. Birleşik Krallık’tan somut (ancak uç) bir örnek olarak armut koltukları, hobi bahçeleri, rahatlatma salonları ve oturma odaları ile döşenmiş, Google’ın imrenilen Londra ofisi ise çalışanlarda ofisteyken “evde çalışıyormuş” hissini yaratmak için tasarlanmış.

Sunray Çağrı Merkezi (mahlas kullanılmış) örneği üzerinden işyerinde eğlence ethos’unu irdeleyen bir diğer isim ise Peter Fleming ve Andrew Sturdy (Fleming ve Sturdy, 2011). Sunray’ın çalışma kültürü irkiltici “3-İ” prensibine göre idare ediliyor: grup toplantıları, işe alım broşürleri ve personel değerlendirmelerinde sıkça tekrarlanan “İşe odaklanma, iyi vakit geçirme ve ikma” sloganı. Eğlenceyi işyerine sızdırma çabaları, bilgi yarışmaları, temalı kıyafet partileri, ofis dışı toplantılar, cuma akşamı içki oyunları ve ofisi tropik bir orman gibi süsleme vb. etkinlikler olarak tezahür ediyor. Sunray, iş ilanlarında “Partilemeyi biliyor musunuz?” başlığını sıklıkla kullanıyor ve

yöneticiler ofis çalışanlarını “kendileri olmaya” ve bireyselliklerini ifade etmeye teşvik ediyor. Yöneticilerin teşvik ettiği biçimiyle “kendin olma” pratiğinin mutsuzluk ya da olumsuzluk gibi özellikleri kapsamadığını rahatlıkla söylemek mümkün. Karşı tarafta “olumlu karakter, çocuksu bir şakacılık, şen şakrak mizaç, dışadönük ve kaygısız bir tavır” uyandıran eylemler, doğru davranış performansının sınırlarını oluşturuyor (Fleming ve Spicer, 2004: 82). Burada içedönük bireylere, düşünlere, kafasının dikine gidenlere ya da eğlencenin daha asi biçimlerine yer yok. Fleming ve Sturdy, çağdaş çağrı merkezinin geleneksel kontrol mekanizmalardan -performans gözetimi, otomatik çağrı atama ve hiyerarşik yönetim yapısı vb.- istifade ederek elektronik panoptikonu hâlâ aktif olarak kullandığını keşfediyor. Çalışmaya katılan bazı çalışanlar “3-İ” ruhundan keyif aldıklarını iletirken, diğerleri beyinlerinin yıkıldığını hissettiklerini paylaşıyorlar.

Sunray gözlemlerinde oldukça eleştirel bir tavır takınan Fleming ve Sturdy işyerindeki eğlence ve bireysellik retoriğinin iki temel amaca hizmet ettiğini öne sürmekte. Bu amaçların ilki çalışanların “sosyalliklerini zapt etmek”. Çalışanların kişiliklerini işyerine taşımalarını teşvik eden yöneticiler, personelin müşterilere daha cana yakın bir hizmet sunmalarını umuyor. İkinci ve daha öne çıkan amaçsa dikkati yabancılaştırıcı emek süreçlerinden başka yöne çekmek: “3-İ prensibine dayanan yönetim mantığı, verilen ağır ve sıkıcı görevlerin telafisi için kullanılıyor. Bunu güvence altına almak için de teknik, bürokratik ve kültürel kontrol mekanizmaları yöneticilerin hizmetinde.” (Fleming ve Sturdy, 2011: 192) Çalışanların “kendileri olmaya” özgür olmalarından çok buna *mecbur olmaları* oldukça çarpıcı. “Kendin ol, aksi takdirde...” alt metnini barındıran paradoksal emir, yöneticilerin dahi aklını karıştırıyor. İnsan kaynakları yöneticilerinden biri garip bir üslupla şunları mırıldanıyor:

Katıldığımız tüm 3-İ etkinlikleri kontrollü bir ortamda gerçekleşiyor. Bireysellik ve yaratıcılık teşvik ediliyor ama toplantılara katılım zorunlu... Tek bir Sunray tavrımız var ... ama insanlar buna rağmen kendileri olabilirler. (Fleming ve Sturdy, 2011: 191)

Öyle görünüyor ki Kaliforniya ideolojisinin onca böbürlendiği yüzeysel özgürlükler özenle yönetilerek katı sınırlar içerisine hapsediliyor. Fleming ve Sturdy'nin örneklerine başvurmak gerekirse, özgün bir saç rengine sahip olma, kısa etek giyme, çalışma masalarında sörf tahtası sergileme özgürlüklerine sahip olabilirsiniz ancak emek süreçlerinde gerçek anlamda söz sahibi olmak çalışanın özgürlükleri arasında kesinlikle yer almıyor. Yüzeysel bir serbestlik alanı tesisi olarak eğlence ve özgürlüğün çalışma ortamına aşılması ahlaki olarak şüphe uyandıran işleri keyifli hale getirme riskini taşıyor. Gorz'a göre, "üretilen ister kimyasal silah ister ilaç ister Action Man ister eğitici oyunlar ister pornografi ister sanat kitapları olsun" üründen bağımsız olarak sempatik ve keyifli bir iş ortamına sahip olmak mümkün (Gorz, 1985: 52). Düşük maaşa oldukça kötü fabrika koşullarında (*sweatshop*) insan çalıştıran, çocukları şeker yüklü mısır gevreği müptelası yapan ya da ilaç sektörünü yeni çalışma sahalarına genişleten firmaların "insanileştirilmiş" ofislerinde çalışan orta düzey yöneticiler işe tişört giyebildikleri, ofisi dekore ettikleri ya da kurumsal öğlen yemeği randevularının keyfini sürdükleri müddetçe ahlaki ve vicdanen olumsuz durumlara göz yummaya gönüllü oluyorlar. Çalışma gününün insanileşmesi bir dizi yüzeysel keyfi beraberinde getirebilir ancak yapılan işin insancıl ve toplumsal olarak değerli amaçlara hizmet edeceğinin kesinlikle garantörü değildir.

Çalışma Hayatında Otonominin Sınırları

Önceki bölümde, iki farklı yol izleyen düşünörlere yer verdik. Marx'ın izinden giden bir dizi yazar, sanayi emeğinin yabancılaştırıcı özellikleri üzerine yorum yapmaktaydı. Öte yandaysa bilgi temelli yeni bir ekonomiye geçişi öngören diğör yazarların geleceğın çok daha parlak olacağını savunduklarına tanıklık ettik. Ortaya çıkan yeni istihdam türlerinin çalışmanın insanileşmesine olanak tanıyacağı inancı, bu noktada yaygındı ancak emek süreçlerinin nasıl deneyimlendiğı ve örgütlendiğine bakıldığında mekanik emeğın yabancılaştırıcı formlarının güçlü bir şekilde devam ettiğini açıkça görüyoruz. Çalışanı zamanlamaya tabi tutma, yakından idare etme ve kâr amaçlı üretim sistemi doğrultusunda önemsiz ve tekrara dayalı görevlere mecbur etme gibi pratiklerle, Taylorizm bilgisayar çağında varlığını sürdürmeye devam ediyor. Tüm bu geleneksel kontrol mekanizmalarına, çalışanların kişiliklerinden istifade etme çabalarının temel oluşturduğu, yeni yabancılaşma formları da eklenmekte. Hizmet sektörünün yükselişiiyle, çalışanın duygusal davranışları da yakından takip edilmeye başlandı. Bunun yanı sıra, işyeri kültürünü yönetme stratejileri, iş tanımıyla bütünüyle özdeşleşmeyi hedefliyor. Tüm bu girişimlerin sınırlı kaldığı noktalardaysa çalışırken eğlenme *ethosu* yabancılaştırıcı emeğı eğlence ve özgürlük retoriiyle süsleme görevini üstleniyor. Çalışma, her seferinde, iletişimsel yetilerini kullanma olasılığı sunarak, kuruma dair bir aidiyet hissi geliştirerek, çalışanların yaptıkları işlerde kendileri olup eğlenmelerine olanak sunduğunu iddia ederek daha özgürleştirici ve insancıl olma vaadinde bulunuyor izlenimi verse de kişinin üzerindeki taleplerini derinleştirerek ve kontrol mekanizmalarını psikolojik olarak daha karmaşıktırarak giderek daha da istilacı bir hal aldı.

Tüm bu eğilimler herkesin çalışma deneyimini temsil etmek yerine yalnızca genel bir çerçeveyi ortaya koyduğunu ekleyerek devam edelim. 1960'lı yıllarda Robert Blauner de yabancılaşma meselesinin çok genel bir çerçevede ele alındığını savundu. Sanayi işyerleriyle ilgili yaptığı karşılaştırmalı araştırmasında işçilerin deneyimlerinin hem aynı endüstri içinde hem de farklı endüstriler arasında son derece farklılık gösterdiğini ve bütünüyle yabancılaştırıcılıktan çok, “yabancılaştırıcı eğilimlerden” söz etmenin daha yerinde olacağı sonucuna vardı (Blauner, 1964). Çalışma eleştirmenlerinin en radikalleri dahi modern istihdam formlarının işbirliği, girişkenlik ve kendini ifade etmeyi topyekûn olanaksızlaştırdığını öne sürmüyor. Gorz, işçinin üretim yöntemleri ve hedefleriyle ilgili söz sahibi olmadığı durumlarda bile çalışmanın keyifli ve memnun edici olabileceğini şöyle öne sürmekte: “Heteronomi işyerinin illa bir cehennem ya da araf olduğu anlamına gelmiyor.” (Gorz, 1985: 51)

Çalışmanın ilgi çekici ve keyifli olma potansiyelinin bakiğinde hemfikiriz ancak ben halen yabancılaşmanın modern sefaletin büyük kaynaklarından biri olduğu ve çalışma merkezli toplumun güçlü bir yeniden değerlendirmeye tabi tutulması gerektiği savımda ısrarcıyım. Çalışmanın tatmin edici yanlarının olduğunu gözlemledik, öte yandan anlamlı ve faydalı işlere erişimin son derece eşitsiz olduğu ve çalışmanın ahlaki kutsallığının ezici çoğunluğun çalışma deneyimleriyle uyumlu olmadığı da apaçık ortada. Buradaki sorun kapitalist firmalardaki tatminkâr iş pozisyonlarına olan arzın, insanların ilgi çekici görevler icra etme ihtiyacına göre değil, bu pozisyonların şirketler için kârlı olup olmadığıyla belirlenmesinde yatıyor. Çalışanların işe gelip çalışmaya devam etmeleri için çalışmayı katlanılabilir kılmak adına yapılan teşvikler dışında, kapitalist rasyoneli anlamlı ve doyurucu işlere olan insani arzuyu karşılamaya iten

hiçbir şey bulunmuyor (Wright, 2010: 48). Buna kanıt olarak; maliyet azaltmak için işten çıkarmalar söz konusu olduğunda, işçiler ve patronlar arasındaki eşitlik ve işbirliği maskesinin ne kadar çabuk düştüğüne bakmak yeterli olacaktır. Bu tür olaylar, eninde sonunda işçilerin kurumsal bir ailenin parçası olmadığı ve kâr elde etmek için elden çıkarılabilecek birer enstrüman olduklarının acı hatırlatması mahiyetinde (Gorz, 1989: 64).

Gerçek ve anlamlı çalışmayı, insanların kendi estetik, teknik ve toplumsal kriterleri doğrultusunda çalışmaya fırsat buldukları işler olarak tanımlayabiliriz. Başka bir deyişle, insanların kendi güzellik, fayda ve verimlilik tanımlarına göre çalıştıkları bir ortamda, anlamlı çalışma tecelli eder. Kapitalist ekonominin sunduğu iş pozisyonları arasında gerçek ve anlamlı işlerin deneyimlenmesine ilişkin keskin sınırlar var. Günümüz işverenleri, çalışanlarını fikir alışverişinde bulunup düşünmeye, planlama yapıp tartışmaya ve “kendi benliklerini ifade etmeye” teşvik ediyor olabilir ancak çalışanların otonomisi, şirket hedefleri ve ekonomik kuvvetler tarafından belirgin bir şekilde sınırlandırılıyor. Fleming ve Sturdy, insan faktörünü çalışmaya geri aşılama girişiminin, “kontrol altında bir özgürlük” tesisiyle aynı kapıya çıkacağını savunmakta (Fleming ve Sturdy, 2011). Gorz’un daha önceleri yapmış olduğu “heteronomi bünyesinde otonomi” kavramının belki de bilinçli bir yankılanması. (Gorz, 1999). Modern çalışma formlarının bizleri daha aktif ve dışavurumcu olmaya ve ortak çalışmaya davet ettiği doğru ancak tüm bunlar yalnızca şirket hedeflerinin bizler için belirlemiş olduğu sınırlar dahilinde mümkün.

Kapitalizm [işçileri] yaptıkları iş konusunda akıl danışmak ve düşünmeye, plan yapıp tartışmaya, üretimin otonom öznelere olmaya sevk ederken diğer yandan, otonomilerini önceden belirlenmiş hedefler ve önceden ayarlanmış hudutlar doğrultusunda sınırlandırmaya zorluyor. (Gorz, 1999: 39)

Eleştirel sosyal teorinin ve çalışmanın azaltılmasına dair savların temel dayanaklarından biri, bazı geniş özgürlüklere hitap edilmediği sürece, çalışmanın daima yabancılaştırıcı bir yanının olacağı kanaatidir. Gorz’a göre, çalışanların emek süreçlerinin organizasyonuna bir dereceye kadar katılmalarına izin verilse de ürünler ya da hizmetlerin kullanım değerini sorgulamada ya da bu ürün ve hizmetlerin toplum üzerindeki genel etkisi üzerine görüşmede söz hakları yoktur (Gorz, 1985: 51). Gorz’un savunduğu biçimiyle, üretken etkinliklerimizdeki *gerçek* anlamda ve özenli otonomi, daha önemli soruları gündeme getirme özgürlüğüyle doğrudan bağlantılı. Yalnızca neyin, kimin yararı için üretildiği konusunda söz sahibi olduğu müddetçe gerçek anlamda otonomiden söz etmek mümkün. Bu tür bir otonomi, çalışmanın karşılamakla yükümlü olduğu ihtiyaçların özgünlüğü ve önemini sorgulama özgürlüğüdür (Gorz, 1999: 41).

Sonuç olarak, çalışanların daha geniş çaplı otonom alanlara sahip olduğu iş pozisyonlarında dahi, tam zamanlı bir işle iştirak etmek çoğunlukla becerilerimizi ve yetilerimizi yalnızca tek bir aktiviteye yoğunlaştırıp, diğer etkinlikleri dışlama pahasına daraltma anlamına gelmekte. Yaptığımız iş ne kadar keyifli olursa olsun, ekonomik sistem içerisinde kuralları sıkıca belirlenmiş ve sınırlandırılmış rollere hapsolmamız ve kapitalist üretim sürecinde bize tahsis edilmiş pozisyona hizmet etmeyen yönlerimizi törpülememiz gerekiyor. *Rol* teriminin kendisi bile “Tiyatro camiasından ödünç alınmış, insanların üzerine yıkılan bu varoluşun, ne insanların kendileriyle ne de olabilecekleriyle eşdeğer olmadığını gösteriyor.” (Adorno, 2001: 187) Birey kendini bir öğretmen, bar işletmecisi ya da polis olarak tanımladığında geçici bir teselli bulsa da bu kimliklerin hiçbirisi bir kişiyi bütünüyle anlatmak konusunda yeterli değil. Kişi kendini gerçekleştirme dürtüsünü, bir iş ro-

lüne bürünerek başarmaya istediği kadar çaba harcasın, başarısızlık neredeyse kaçınılmazdır; Renata Salecl’in sözleriyle: “Kişinin içinde, harici bir kimlikle açıklanamayacak bir şey her zaman var olacaktır.” (Salecl, 2011: 49) Çalışma hayatının, özel yaşantımızı tanımlayan değer ve aktivitelerle neredeyse hiçbir bağlantısı olmadığı düşüncesi hemen hemen herkes tarafından kabul görmüştür; başka bir deyişle hepimizin “çalışma hayatındaki benliği” ve “evdeki benliği” bulunmaktadır. Bu bağlamda, ücretli işin kendi içerisinde anlamlı bir deneyim sunduğu nadiren görülmüştür çünkü genellikle çalışma gününe özgü bireysel fedakârlıkları telafi etmek için var olan -gelir, prestij ve güvence gibi- haricî nedenler tarafından düzenlenmiştir (Gorz, 1989: 35-6).

Özetle, kapitalizmin sunduğu işlerde, otonomin çevresindeki keskin sınırlar, çalışmaya eleştirel kalmanın geçerli nedenlerinden yalnızca bir diğeri. Çalışmanın kimlik, statü ve sosyal fayda kaynağı olarak kıymetlendirilmesiyle kazandığı kutsallık ve merkeziyet, ne yazık ki çoğunluğun gündelik işlerindeki deneyimleriyle örtüşmüyor. Çoğunluk için maaşlı iş, üretken ve yaratıcı kapasitenin dışavurumunu değil, bunların gelişiminin önünde duran engeli temsil ediyor. Yaratıcı ve anlamlı işlerin maaşlı işlerle denkleşmediği bir atmosferde, çalışmanın azaltılmasına ve boş zamanın genişlemesine dair olasılıkları, hümanist ya da özgürleştirici bir pencereden incelemeye başlamak oldukça mantıklı. Çalışmanın azaltılması insanların yetenek ve becerilerinin başka alanlarda filizlenmesine imkân sağlarken bir yandan da kapitalist ekonominin sunduğu iş pozisyonlarının dar sınırlarının dışında gayriresmî üretim ağlarının yeşermesine de önayak olabilir.

BÖLÜM III

Çalışmanın İstila Gücü

Ekonomik rasyonel içerisinde insanların ticari sermayeyi ne üretip ne de tükettiği, gerçek anlamda boş zamana yer yoktur. André Gorz-*Ekonomik Rasyonelin Eleştirisi* (1989: 115)

Arlie Hochschild *The Outsourced Self* (Taşeronlaşan Benlik) (2012) adlı çalışmasında; kişisel ihtiyaçlarına zaman ayırıp, onları aile ve arkadaşlarıyla ortaklaşarak karşılamaktansa, para karşılığı aldığı ticari hizmetlerle karşılayan bir grup insanla görüşmeler gerçekleştirmekte. Zamanda fakir, parada zengin bu insanlar kişisel ve ailesel ihtiyaçlarını gidermek için çöpçatanlık servisleri, düğün planlayıcıları, yaşlı bakıcıları ve doğum günü organizatörleri gibi hizmetler ve kişilere sırtlarını dayamaktaydı. Hochschild, kendine özgü empati duygusu ve ayrıntıcı yapısıyla, kullanıcılarının perspektifinden bu servislerin cazibesini keşfederken hayatın giderek ticarileşmesi ve gayri şahsileşmesi sonucu ortaya çıkacak olası sakıncalara da değinmekten geri durmadı. Görüştüğü kişilerin çoğunun pahalı mutfak tezgâhlarına ve teknolojik, son model fırınlara yaptığı yatırımlar karşısında duyduğu şaşkınlığı, araştırmasında değindiği bir konuşma esnasında tekrardan dile getiriyor. Yoğun hayat tempoları yüzünden bu teçhizatları kullanmaya zaman yaratamayacak olmalarına rağmen bu ürünleri alıyor olmaları oldukça ironik. Yemek pişirmeye ayıracak vaktiniz yoksa neden fırınınızı bir üst modelle değiştiresiniz? Hochschild yeni mutfak gereçlerinin, alıcıları için totem benzeri

bir rol oynadığı tahmininde bulunuyor: El değmemiş, ısı ısı parlayan yepyeni bir fırın, insanların sahip olmayı diledikleri sakın yaşam tarzına göz kırptıyor. Genç profesyonellerin eşyalar ve ıvır zıvırla tıka basa dolu dairelerini de benzer şekilde yorumlamak mümkün. Yarım bırakılmış romanlarla dolu kitaplıklar, tozlu CD’lerle dolup taşan raflar ve çürümeye terk edilmiş kamp eşyalarıyla doldurulmuş dolaplar hayatları iş tarafından ele geçirilmeden evvel, emekçilerin sahip olmayı umdukları sakın hayatın birer sembolü ve hatırlatıcısı olarak muhafaza ediliyor.

Kitabın bu bölümünde serbest vakti masaya yatırıyoruz ya da daha doğrusu neden bu kadar az serbest vakte sahip olduğumuzu ve bu serbest zamanın neden endişe ve sorumluluk duygularıyla boğulduğunu inceliyoruz. Okurlarına hayatlarının keyfini sürme ve yavaşlama hakkında koçluk yapan kişisel gelişim kitaplarının güncel popülerliği (örn, Honoré, 2004; Hodgkinson, 2004) ve basılı gazetelerde “iş-yaşam dengesi” tartışmalarının kapladığı alan, insanların serbest zamanlarında ne kadar sıkışmış ve acele içinde hissettiğinin birer kanıtı. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün verilerine göre, 2013 yılında Büyük Britanya’daki işgücü (yarı zamanlı ve tam zamanlı çalışanların toplamı) hafta başına ortalama 35,8 saat çalışıyordu. ABD’deki haftalık çalışma süresi ise 38,6 saat. Keynes’in çalışma haftasının radikal biçimde kılalacağı tahminiyle bu portre arasında dağlar kadar fark var. 2014 yılında İngiltere Sendikalar Konfederasyonu tarafından yayınlanan verilere göre Büyük Britanya işgücünün %20’si, sıklıkla -karşılığında ücret almadan- mesaiye kalıyor. Bu %20’nin içerisinde haftalık ortalama ücreti ödenmeyen fazla mesai 7,7 saate (ya da yaklaşık 32 milyar pound ödenmemiş maaşa) tekabül ediyor ancak özellikle eğitim, madencilik ve konaklama sektörlerinde çalışanlar hafta başına yaklaşık dokuz ila on saat

arasında ücretsiz fazla mesai yaptıklarını aktarıyorlar (TUC, 2015). Çalışma saatleri istatistikleri çalışmanın nicel etkileri hakkında makul bir değerlendirme sunuyor. Bense sıradaki bölümde, durumun nitel boyutuna odaklanarak serbest zaman yetersizliği ve serbest zaman hakkında duyulan endişenin genelgeçer bir kültürel gerçekliğe dönüşmesini ve bunun yalnızca uzun çalışma saatlerine sahip kişilere mahsus olmadığını tartışacağım. Serbest zamanın aşınması, gündelik hayatı istila etme eğilimi gösteren ekonomik taleplerin birer semptomu olarak algılanmalı. Eğitim, çalışma hayatı için sertifikalanma peşinde sürdürülen keyifsiz bir uğraş olma riskiyle karşı karşıyayken; başkalarıyla olan etkileşimlerimizin büyük çoğunluğu kariyerde ilerleme ihtiyaçlarına göre şekillenirken; işsizlik başlı başına bir iş türü olan “iş arayışına” dönüşmüşken serbest zamanlarımızın ne kadarının gerçekten bize ait olduğunu söyleyebiliriz? Tam olarak ne zaman ekonomik sermayeyi üretme ya da tüketmenin pençesinden sıyrılarak dünyayı ve kültürünü özgürce deneyimleriz?

Serbest Zaman

Kulağa oldukça basit gelecek bir soruyla başlayalım: Bir günlük iş ne zaman sona erer? İş sözleşmelerimiz bizi günün yalnızca belirli saatlerinde çalışmaya mecbur ediyor olabilir ancak açıkça görüyoruz ki iş günü sona erdiğinde işyerinden özgürlükler dünyasına basitçe bir geçiş yapmıyoruz. Bu mesele, Theodor Adorno’nun 1970’lerde kaleme aldığı kısa ancak kuvvetli makalesi *Boş Zaman*’da gün yüzüne çıkıyor (Adorno, 2001). Çalışma dışı vaktin insanları yalnızca çalışma gününe yeniden hazırlamak gibi gizli bir ajandası olduğunu ortaya atan Adorno, çalışma dışındaki vakitte işçilerin ne ka-

dar otonom olduklarını sorgulamakta: Boş zaman kesinlikle boş değildir, aksine “Kâr güdümlü toplumsal hayatın bir çeşit devamıdır.” (Adorno, 2001: 189) Bunun sebebi, hem boş zaman aktivitelerinin çalışmaya benzer özellikler taşıması (bir ekrana bakıp durmak ya da günlük ev işlerine koşuşturmak gibi) hem de yabancılaştırıcı ve yorucu iş formlarının kuvvetli bir toparlanma süresine gereksinim duymasındır. Yabancılaştırıcı iş, insanların fiziksel ve zihinsel enerjilerini emerek, çalışanların iş dışındaki zamanınlarını, dinlenerek, kaçışa yönelik eğlence türlerine çekilerek ya da yoğun iş gününü telafi edecek küçük sürprizler tüketerek geçirmesini garanti altına alır.

Telafi ve dinlenme etrafında şekillenen boş zaman aktiviteleri çoğumuza keyifli gelebilir ancak Adorno’ya göre bunlar yalnızca yüzeysel özgürlük tezahürlerinden ibarettir. Adorno’ya göre boş zamanın, insanların kaçmaya çalıştığı kuvvetler tarafından şekillendiği sürece, gerçek anlamda serbest bir alana yayılamayacağı kesin. Adorno, boş zaman ve serbestlik arasında bir ayrım yapılması gerektiğinde ısrarcıydı. Boş zamanı çalışmanın bir uzantısı olarak ele alıyorsa insanların ekonomik taleplerden tamamen sıyrılıp dünyayı ve kültürlerini deneyimlemeye özgür oldukları, “aracısız yaşam vahasına” *serbestlik* adını verebiliriz. Adorno gelişmiş ülkelerde, serbestliğin değersizleştirilmiş formu olan boş zamanın tezahür ettiğini savunuyor.¹² Çalışmanın sınırları dışında icra edilen, tenzil edilmiş boş zamanda kişinin kendisi için belirlediği aktiviteler “hobi” kategorisinde sıkışıp kalıyor: sahip olduğumuz kısıtlı zamanı geçirmek için gerçekleştirdiğimiz önemsiz ufak tefek aktiviteler topluluğu. Adorno hobi te-

12 Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan* kitabında çalışma haricindeki zamanın ihlaliyle ilgili benzer bir önerme sunuyor ancak Adorno’dan farklı olarak terminolojiyi tam tersine çevirerek “boş zamanın” enderliğine parmak basıyor. “Serbestlik” ise “sanayi toplumunda bolca rastladığımız; ancak [...] iş dünyası ve siyaset tarafından idare edildiği için özgür olamayan” olguyu temsil etmekte (Marcuse, 2002: 52).

rimini hararetle reddediyor ve ücretsiz etkinlikleri ehemmiyetsiz kıldığına inanıyordu. Unutulmaz pasajlarından birinde kıvançla belirtiyor:

Benim hiçbir hobim yok. Çalışkanlıkla gerekli görevleri yerine getirmek dışında vaktiyle ne yapacağını bilmeyen bir işkolik olduğumdan değil. Aksine, bilinen mesleğimin sınırları dışında kalan aktivitelerin, istisnasız hepsini oldukça ciddiye alıyorum... Müzik yapmak, müzik dinlemek, tüm dikkatimle bir şeyler okumak; tüm bunlar hayatımın bir parçası ve parseli. Onlara hobi ismini takmak onları gülünç duruma düşürmek olurdu (Adorno, 2001: 188-9).

Adorno “yüksek” ve “alçak” kültür arasında yaptığı militan ayrım yüzünden sıklıkla elitist olmakla suçlanır. Yukarıdaki alıntıda bahsi geçen okuma, müzik yapma ve dinleme (ki bunun müzik olduğundan emin olabiliriz) gibi ciddi ilgi alanları, örtük bir biçimde “alçak” kültür formlarını karşısına alarak tezatlık oluşturuyor. Burada bu ayrımın savunusunu yapma niyetinde değilim ancak Adorno’nun değindiği noktayı daha genel bir çerçeveden ele alacak olursak, günümüz düzeninin insanların zamanlarını kuşatma eğilimi konusunda büyük önem arz ettiğini önereceğim. Sekiz saatlik çalışma gününün boş zamanı nasıl parçalara ayırdığını ele alalım. Tam zamanlı işçiler, zamanı hızla ilerleyen münferit cepler olarak deneyimlerler. Zaman, çalışma ve boş zamanların sürekli rotasyon halinde olduğu ve boş zamanların yalnızca akşamlar, hafta sonları ve tatillere sıkıştırıldığı bir hal alır. Boş zaman bu şekilde parçalara ayrıldığında, zaman ayırabildiğimiz tek etkinlik türü Adorno’nun topa tuttuğu baştan savma hobiler oluyor. Kıymık kadar serbest zaman, yeni bir beceri geliştirmek, cemiyet oluşturmak, bağlılık ve konsantrasyon gibi düzenli zaman ve enerji yatırımına ihtiyaç duyan etkinlikler için oldukça sınırlı bir alan sunuyor (Lodziak, 2002: 100). Bu du-

rumun en uç zayıyatı; eve geç saatlerde telefonunda cevaplanmamış bir dizi e-postayla dönen, ailesiyle duygusal etkileşim içerisine girmek için fazlasıyla bitkin ve yatmadan bir kadeh şarap içip televizyon karşısında oturmak dışında bir şey yapmaya gönülsüz olan, acele içerisindeki çalışanı düşünebiliriz. Burada içki içmenin ya da televizyon izlemenin “alçak” etkinlikler olduğunu kesinlikle savunmuyorum; çalışanı başka türlü karar vermek için gerekli olan enerji ve zamandan mahrum bırakıldığını vurguluyorum.

Adorno’nun değindiği serbestliğin değersizleştirilmesinin modern bir temsilini 2014 yılında vizyona giren *Lego Filmi*’nde bulabiliriz. Filmin başkahramanı, ortalama vatandaş Emmet, çalışmadığı zamanının çoğunu koltukta yayılıp *Her Şey Muhteşem* (Pharrell Williams’ın *Happy* şarkısının bir nevi Lego dünyası uyarlaması) adlı anlamsız pop şarkısını dinleyerek, televizyon reklamlarını yutarak ve *Where are my Pants?* (Pantolonum Nerede?) adlı vasat komedi dizisini büyük bir bağlılıkla izleyerek geçirir. Emmet her gün aynı saatte duşunu alır, dişini fırçalar ve spora gider. Ardından her gün aynı trafiğe ve iş arkadaşlarıyla aynı boş sohbetlere maruz kaldığı yorucu gününün ardından evine, tek ve en yakın arkadaşı olan saksı bitkisine geri döner. Eğer bu eleştirinin kapitalizmin bizzat kendi kültür endüstrisinden yeşerdiğini ve filmin aslında Lego’nun multi milyon dolarlık bir reklamı olduğu ironisine göz yumarsak *Lego Filmi*’nde yönetim altında tutulan modern yaşam tarzının oldukça ileri görüşlü bir portresini görebiliriz.

Çalışmanın, önceleri hoş karşılanmadığı ve mevcut olmadığı kişisel alanlara, dizüstü bilgisayar ve akıllı telefonlar gibi ağ bağlantılı teknolojiler sayesinde sızmasının ardından, Adorno’nun öne sürdüğü, boş zamanın çalışmanın bir devamı olduğu savının harfiyen gerçekleştiğini gözlemliyoruz.

Melissa Gregg günümüz çalışanları için çalışmanın zamansal ve mekânsal sınırlardan azade olup rahatsız edici ve her yerde var olan bir *yapacaklar listesi* haline gelişini araştırmakta. Gregg, ofis çalışanlarıyla gerçekleştirdiği mülakatlar sonucunda tasarlanmalarındaki en önemli husus asenkron iletişime olanak sağlamak olan e-posta ve anlık mesajlaşma teknolojilerinin -tam tersi etkiyi yaratarak- günümüz meşgul işçilerinin işyerinde olsalar da olmasalar da sürekli uygun ve mevcut bulunmalarını ve yanıt vermeleri konusunda baskılayıcı olduğunu keşfediyor (Gregg, 2011). İş hayatı ve kariyer odaklı The Grindstone sitesinde yayınlanan bir makale çoğu profesyonelin sürekli göreve hazır olma fikrine alıştıklarını öne sürüyor. Bir okur ekliyor:

Bir sorusu ya da derdi olan müşteriye, cep telefonu ya da Skype üzerinden ulaşmak, potansiyel bir krizi ufak bir yol tümseğine indirgeyebilir. Müşteriler, “İzindeydim” mazeretine müsamaha göstermez. Eğer görevimizi yerine getirmezsek, bir sonraki tatile evimdeki küvette plastik ördeğimle çıkmam gerekebilir (Lepore, 2012).

Aşırı bağlılığı dayanak alan günümüz kurumlarında çalışanların yükümlülüklerinin başında, tıpkı dizüstü bilgisayarları gibi, prize takılı halde beklemek geliyor.

İşe Alınabilir Olmanın Baskıları

Adorno’nun çalışmanın gündelik hayatlarımızı istila etme eğiliminden duyduğu endişe, günümüzde, daha önceleri görülmemiş bir alana yayılarak geçerliliğini oldukça artırdı. Bunun tek sebebi, boş zamanın parçalarına ayrılıp çalışma gününün olağan sınırlarının dışına taşmış olması değil; aynı zamanda

iş değiştiren kişiler ya da henüz maaşlı çalışma hayatına adım atmamış gençler için dahi boş zamanın tehlike altında olması. Boş zamanın toplumun her kesimi için zor erişilir hale gelmesinden, *işe alınabilirliğin* hayatlarımıza soktuğu yeni baskı biçimlerini -staj, eğitim, *networking*, kişiliğin doğru taraflarını yansıtmayı öğrenmesi ve işverenlerin aradığı değerlerle rtuşen tecrübeleri elde etmek- sorumlu tutabiliriz. Neoliberal politik felsefinin temel taşı olarak işe alınabilirlik kavramı XXI. yüzyılın başlarında -devlet ve işverenlerin yurttaşlara kalıcı ve güvenilir işler sunma taahhüdünden vazgeçtiği ve bu görevin sorumluluğundan muaf tutulduğu bir dönemde- oldukça önem kazandı. Neoliberal politikaların savunucusu siyasetçiler bir yandan ücretli çalışmayı yüceltirken, diğer yandan yurttaşları emek piyasasının değişkenlik ve belirsizliklerine karşı önceleri koruma altına alan sosyal koruma politikalarını tasfiye ettiler.¹³ Bu bağlamda bireylerin işe alınabilirliklerini durmaksızın iyileştirmeleri ulusal ve bireysel refahın özü olarak algılanmaya başlandı (Chertovskaya vd., 2013).

Bireyler özellikle geleceklerini garanti altında hissetmediklerinde bir işe sahip olma baskısını üzerlerinde daha da kuvvetli hissediyorlar. Richard Sennett (1998), Ulrich Beck (2000) ve Zygmunt Bauman (2000) gibi önemli sosyologlar 1990'lardan beri kapitalist toplumların bir güvensizlik çağına girdiği fikrini yaygınlaştırdılar. Bu güvensizliğin başında, sendikalar tarafından korunmayan, borç batağında sıkışmış, ihtiyaçlarını karşılamak için yetersiz maaş alan ya da sağlık hizmeti, doğum izni ve makul bir işsizlik maaşı gibi sosyal koruma yasalarından mahrum kalanlar var. Belgesiz göçmenlerden, kaçak çalıştırılan işçilere; yetersiz maaşa alıştırılanlardan, devlet yardımının kesileceği endişesiyle yalnız başına

13 Neoliberalizm hakkında kapsamlı bir giriş yapmak için David Harvey'in *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* (Harvey, 2015) adlı muhteşem kitabını öneriyorum.

çocuk büyüten ebeveynlere kadar herkes, bu güvencesizlik ihtimaliyle karşı karşıyadır. Bu durum, kısa dönem sözleşmeler, yeniden atamalar ve iş arama avlarıyla cebelleşecek olan yaratıcı sektör ya da akademi alanında çalışanlar için de geçerlidir. Aslına bakılırsa yaşamını idame ettirmek için maaşlı gelire bel bağlayan herkes için temel koşulun bu güvencesizlik olduğunu söyleyebiliriz. Engels, 1840’larda Manchester’daki işçi sınıfı üzerine yaptığı çalışmada, işçilerin, güncel ekonomik talepler değiştikçe emeklerinin gereksizleşmesi korkusu içinde yaşadıklarını hatırlatıyor: “[İngiliz proletaryasının] becerilerinin, yaşamsal ihtiyaçlarını gelecekte de karşılamak için para kazanmaya yetip yetmeyeceği konusunda en ufak bir garantisi bile yok. Küçük bir ticari kriz ya da patronunun herhangi bir geçici hevesi ya da kaprisi onu işsiz bırakmaya yeterli.” (Engels, 1987) Günümüz toplumunda dönemsel ya da güvencesiz işçi olabilme ya da işsiz kalabilme ihtimalinin sürekli derinde bir yerlerde farkında olan Gorz’un “genelleşmiş güvencesizlik” adını verdiği durum içinde yaşayan bireylerin sayısı her geçen gün artıyor (Gorz, 1999: 52).

Bu toplumsal ve siyasal iklimde işsizlikten ve düşük maaşlı, vasıfsız işler girdabından korunmak bireyin kendisine düşüyor. Çoğu insan için işe alınabilirliğini geliştirmek yaşam boyu süren bir meşgale haline geliyor: Çoğu “emeklerini satma ihtimallerinin, sürekli olarak yenilemek zorunda oldukları ücretsiz, gönüllü ve görünmez emeğe dayandığının” oldukça farkında (Gorz, 2010: 20–1). İşe alınabilirlik çocuk zihnini bile işgal etmiş vaziyette. Uygulamasına benim de yardımcı olduğum sigara karşıtı bir programın düzenlendiği okuldaki on iki yaşındaki öğrencinin bana bir zamanlar söylediklerini anımsıyorum. Programdan neden keyif aldığını sorduğumda “CV”sinde iyi duracağı” yanıtını almıştım. Tam bu noktada Adorno’nun çalışma dışı olarak görülen alanların bile ücretli işlerin taleple-

rinin birer uzantısı olduğu kanısına geri dönüyoruz. Hayattan zevk alma biçimlerimiz dahi emek piyasasına uyumlanmak adına yapılan kişisel gelişim faaliyetleri tarafından şekilleniyor. İşe alınabilirliğin geliştirilmesi nesnel bir gereklilik ve zihinsel bir meşguliyet halini alınca, bizler de özünde değerli olan (kişisel yetilerimizi geliştirdiği ya da arkadaşlıklarımızı pekiştirdiği ya da yalnızca hoşumuza gittiği için yaptığımız) etkinlikleri icra etmektense, yapılması gereken etkinliklere yöneliyoruz. Böylelikle, kişinin tanımladığı iyi, doğru ve güzel kriterlerine hizmet eden otonom etkinliklere ayrılan zaman giderek azalıyor.

Bertrand Russell, 1930'larda yazdığı bir dizi makalesinde modern hayatın giderek araçsallaşan ve aceleci doğasının matemini tutarken, diğer yandan da oldukça incelikle kaleme alınmış pasajlarda öğrenme, oyun ve tefekkürün doğasında var olan kıymeti hatırlatmakta.¹⁴ Russell, hatrı sayılır miktarda serbest vakte sahip olmayan insanların, hayal etme yetilerini kaybederek hayatın sayısız hazzından mahrum kalacakları konusunda endişeleniyordu:

Verimlilik mezhebi tarafından sınırları daraltılmadan evvel, insan hayatında kaygısızlık ve oyuna yer vardı. Modern birey, her şeyin, o şeyin kendisi için değil de başka bir şey uğruna yapılması gerektiğini düşünüyor (Russell, 2004c: 11).

Russell, modern toplumlarda bireylerin yaptıkları her şeyin başka bir amaca hizmet ettiğini öne sürdü. Bu önerme

14 Burada Russell'in daha ağır felsefi eserlerini alıntılar yerine *Aylaklığa Övgü* (Russell, 2018) ve *Mutlu Olma Sanatı* (Russell, 2019) gibi kitaplarından seçilmiş, daha kolay anlaşılabilir düşünsel metinlerinden pasajlara başvuruyorum. Russell'in yazınının estetik cazibesinden söz etmem tesadüfi değil. Russell'a göre etkin olma takıntısına esir olmuş toplumun zayıflatlarından biri de "estetik bir değer olarak konuşma kavramının ölüyor olması. Sanki kelimelerin yegâne vazifesinin karşı tarafa işlevsel bilgiler aktarmak olduğu düşünülüyor" (Russell, 2004d: 19). Russell'in kendi eserleri de bu gidişata bir direniş niteliğinde ve sırf bu sebeple metinleri okumak büyük bir zevk.

günümüz istihdam piyasası söyleminin neredeyse bir alıntısı olabilecek nitelikte. Bu söylem, şimdiki zamanı deneyimleyip keyfini sürmeye odaklanmaktansa, gelecekteki hedeflere ulaşmak için kullanmaya kafa yormamızı tembihliyor. Hevesli bireylerin işe alınabilirlik kılavuzunu öğrenmesi ancak diğer herkesin de bu kılavuzu öğrendiklerini aklında tutması gerekiyor. Bu oyunun en kilit oyuncularını, geçmiş kazanımlarını, özgüvenli ve tutarlı bir tasvirini oluşturmada ve bu başarıları çalışma dünyasıyla ilişkilendirmek konusunda oldukça bilgililer (Brown ve Hesketh, 2004). Zamanında kendi başlarına değerli olan faaliyetler, artık, iş başvuru formlarında işe alınabilirlik diline uyarlanarak yeniden çerçevelendirilmekte: Evsizlerle gerçekleştirdiğim hayır faaliyetlerine burada değinmeyi önemli buluyorum çünkü gönüllülük alanında deneyim kazanmamı sağladı. Avrupa’da yaptığım otostop gezisi ise inisiyatif alma ve problem çözme kabiliyetlerimin gelişimine katkı sundu.

Çalışanı her daim diken üstünde tutacak müstakbel işverenin hayali imgesi, işe alınabilirlik söylemine itaat etmeyi garantilemeye yarıyor. Colin Cremin, bu psikolojik olguya “her şeye kadir patron” adını veriyor: kişinin şimdiki tercihlerini ve eylemlerini düzene sokan müstakbel işverenlerin ve beklentilerinin genel anlamda bir yansıması (Cremin, 2011: 43). Her şeyin patronu, kolaylıkla etkilenmeyen sert bir disiplin yanlısı. Sorumluluk, rasyonel karar alma ve otokontrol emeğinin durmaksızın sürdürülmesini talep ediyor. Her şeyin patronu, bir çalışanın çeşitli alanlarda çok fazla iş yaptığını gözlemlerse onu tuhaf, kararsız ve uzmanlığı olmayan biri olarak yaftalayabilir ancak aynı çalışan, aynı iş üzerinde yıllarca, emek harcayarak çürüdüğünde ise her şeyin patronu, bu sefer de çalışanı halinden fazla memnun, hırsı olmayan ve dar bakış açısına sahip biri olarak etiketlendirebilir. Akademi-

deki her şeyin patronları için olası çalışanların aktif araştırma halinde olmaları altın kuralların başında gelir. Bu kural genç akademisyenlerin çoğunun, iliklerine kadar işlenmiştir. Bir zamanlar, benden yaşça büyük bir meslektaşımın sapkınca keyif alarak tekrarladığı gibi: “Bir kere oyun dışı kalırsan geri dönüşün olmaz.” Adorno da 1950’lerde her şeye kadir, hayalî patron imgesine benzer bir göndermede bulunuyor ve hevesli çalışanın gergin konformizmine parmak basıyor:

İşsizinden tutun, her an yatırımlarını temsil ettiklerinin gazabına uğramaya mükellef olan kamuya mal olmuş kişiye kadar tüm bu gergin insanlar, yalnızca empati, çalışkanlık, gayret, kurnazlık ve üçkâğıt, işe yararlılık ve tüccar özellikleri aracılığıyla her şeye kadir olarak gördükleri idarecinin gözüne girebileceklerine inanırlar. Ve bununla beraber tüm ilişkiler birer “bağlantıya” dönüşür. Kabul edilebilir olandan sapma gösteren her dürtü sansürlenir (Adorno, 2005: 23).

Eğer ekonomik olarak hayatta kalmak daha fazla çalışmak, kişisel ihtiyaç ve menfaatleri ihmal etmek, işe gitmek için daha uzak mesafeler kat etmek ya da uyku saatinde sabahki toplantıya çalışmak anlamına geliyorsa çalışan bunları yapmaya dünden razı olmak mecburiyetinde. Mezun işe alım programları ve iş ilanları retoriği üzerine çalışan Costea ve meslektaşlarına göre, işe alınabilirlik söylemi, çalışanlarda huzursuz bir “sonsuz olasılıklar” hissini uyandırıyor. Her bir çalışan olduğundan daha fazlası olabileceği öğretilmesine maruz bırakılmakta. İşe alınabilirlik, kişiliklerinin ve kazanımlarının uygunluğunu sorgulayan ve zamanlarını yeterince iyi geçirip geçirmediklerinden kuşku duyan, kendilerine sürekli olarak savaş açmış yolcuların, trajik yol hikâyesine dönüşüyor (Costea et al., 2012). Örnek çalışan imgesine uymayan kişisel özellikler -utangaçlık, düşük moral, duygusal hassasiyet- pazarlanabilir bir benlik oluşturmak için törpülenerek sorum-

luluk sahibi, kontrol edilebilir, zararsız -ve her şeyin ötesinde istihdama uygun- hale getiriliyor (Elraz, 2013). İstihdam edilebilirlik adına yapılan kişisel fedakârlıkları, kişi kendi kendine dayatmaya başladığından beri, istihdam edilebilirlik yeni bir tür güç dinamiğini barındırır hale geldi. Patronların ve teknolojik denetimin uyguladığı baskılayıcı disiplin ve işe giriş çıkış saatleriyle harici olarak dayatılan geleneksel sömürüden farklı olarak, günümüz istihdam düzeni kişinin kendisini sürekli inzibat altında tutmasını şart koşuyor. İşyerindeki saatin dikte ettiği zamansal ve mekânsal sınırlar eridiğinden beri, işe alınıbilirlik bireyler için neredeyse gönüllü olarak teslim olunan merkeziyetsiz bir sömürü formuna bürünmüştür (Cremin, 2011: 58).

Çalışma temelli taleplerinin hayatlarımızı sömürgeleştirmesinin günümüzdeki en aşikâr ve endişelendirici mecralardan biri ana akım eğitim sistemi olabilir. En genel hatlarıyla eğitim, sayısız kişisel ve kamusal kazancı sağlama gücüne sahiptir: öğrencide ahlaki ve politik bilincin gelişmesi; eleştirel düşünce ve tefekkür alışkanlığını teşvik etmesi; öğrenciyi kültürün daha karmaşık ve ince yanlarının keyiflerine dair bilinçlendirmesi. Aynı zamanda kişinin daha yetkin, güçlü, bağımsız olması ve kendisi, çevresi ve tanıdıklarını gözetmesi için gerekli birtakım pratik becerilerin de öğretilmesine olanak sağlar. Tüm bu saydıklarımız bir eğitimcinin geçerli ve kıymetli hedefleri arasında yer alır ancak çağdaş eğitimin, günümüzde yaygın olarak kabul edilen çok daha dar görüşlü amacı, nüfusu çalışan kategorilerine göre tabakalaştırmak; genç insanları farazi iş pozisyonlarına hazırlamak ve bu doğrultuda sertifikalandırmaktır (Bowles ve Gintis, 1976). Modern zamanın ekonomik değerlere yaptığı vurgunun, daha geniş kapsamlı öğrenimi gölgede bıraktığını 1930'larda tartışmaya açan Russell'a, bir kez daha kulak veriyoruz:

Son yüzelli yıl boyunca, insanoğlu “yararsız” bilginin değerinin ne olduğunu kurcalayıp durdu ve öğrenilmeye değer yegâne bilgi türünün toplumsal iktisadi hayatın herhangi bir bölümüne uygulanabilir bilgi olduğu kanaatine vardı (Russell, 2004d: 18-19).

Bahsi geçen “yararsız bilgi” doğrudan iktisadi ya da toplumsal faydaya sahip olmasa dahi çoğu kez yaşamı zenginleştirici bir etkiye sahip olduğu için, Russell’a göre, hayati önem taşır. Hayat, bir ilgi alanı geliştirdiğimizde çok daha tatmin edici ve ödüllendiricidir ve neyle ilgilenmeyi seçtiğimiz ne-redeyse hiç önemi yoktur. Sinema tarihi hakkında yeni bir şeyler öğrenmek kişinin film izlerken daha fazla zevk almasını sağlayabilir. Toplama parçalardan bilgisayar yapmayı, kıyafet dikmeyi, bisiklet tamir etmeyi ya da Asya mutfağından bir şeyler pişirmeyi öğrenmenin her birinin kendine has tatları ve keyifleri vardır. Russell, daha da tuhaf bir örneği, kayısı üzerinden veriyor ve Çin’deki Han Hanedanlığı sırasındaki kayısı yetiştiriciliğinin ihtilafı geçmişini ve kökenlerini öğrendiğinden beri ne zaman kayısı yese meyvenin daha da tatlı geldiğini yazıyor (Russell, 2004d: 25). İktisadi olarak yararlı olmasının yanı sıra, Russell bilginin yaşama sevincinin [*joie de vivre*] özünden bir parça olduğuna ve kendi içinde zihinsel bir zevk kaynağı teşkil ettiğine inanıyordu.

Russell, öğrencileri çalışma hayatı için sertifikalandırıp hazırlamak üzerine kurulu dar çerçeveli eğitimden çok daha geniş ve genel bir eğitimi savunan bir grup radikal yazar arasında yer alıyor. Bu savın bir başka hatırı sayılır savunucularından biri de öğrenmeyi “sahip olma” üslubu ve “varolma” üslubu diye ikiye ayıran Erich Fromm (Fromm, 1979). İşe alınıbilirliğin öğrenciler üzerinde yarattığı baskı, onların “sahip olmak” üslubuyla eğitime yaklaşmalarına neden oluyor. Sahip olma üslubu doğrultusunda öğrenmeye yönelen öğrenci dikkat ve özenle dersin kilit temalarını ezberlemektedir ancak

“dersin içeriği hiçbir zaman bireysel düşünce sistemlerinin bir parçası haline gelmediği için geliştirici ve zenginleştirici olamayacaktır.” (Fromm, 1979: 37) Onların öğrenmekle kurduğu ilişki gözü doymaz türdendir: Bilgiyi içselleştirmekten se sınav geçme ve yeterlilik kazanma motivasyonu, bilgiye sahip olmanın arayışındadırlar. Bilgi zihinlere hapsedilmiştir ancak öğrenciler öğrenme sürecine dahil olmadıkları için öğrendiklerini kendi problemlerini çözmek için kullanmazlar. Bu şekilde öğrenme endişe üzerine kuruludur. Bu durum “oluş” üslubuyla öğrenmeye yatkın olan öğrencilerle zıtladır. Gözü doymaz öğrenciden farklı olarak bu tipteki öğrenciler öğrenme süreçleriyle canı gönülden bir bağ kurarlar: “Dinledikleri şeyler düşünce süreçlerini harekete geçirir; zihinlerinde yeni sorular, yeni fikirler ve yeni perspektifler yeşertir. Onların dinleme pratikleri canlı bir süreçtir.” (Fromm, 1979: 38)

Hem Fromm hem de Russell için eğitimin nihai hedefi, öğrencileri şu ya da bu yararlı bilgi ile donatmak değil, onlara derin düşünceye yatkın bir zihin alışkanlığı kazandırmak olmalıdır. Eğitim, öğrencilerde hayatın geneliyle alakalı ufku geniş ve insancıl bir bakış açısı uyandırmalıdır:

Gerekli olan şu ya da bu belirli bilgi parçası değil, bir bütün olarak insan hayatının amaçları kavramına ilham olacak türden bilgi; yani, sanat ve tarihtir; kahraman bireylerin hayatlarına aşina olmak ve insanoğlunun evrendeki geçici ve tesadüfi varlığını az çok anlayabilmektir. Tüm bunlara, görme ve bilme, yüce ruhluluk ve anlayışla düşünebilme gibi insana özgü özelliklere karşı duyulan gurur duygusu dokunmalıdır (Russell, 2004d: 27).

Russell’in sözünü ettiği kapsamlı eğitim, günümüzde, üniversitelerin kapıları arkasına sıkıştırılmış ya da acil geçim derdiyle kısıtlanmamıştır; özgürce öğrenme lüksüne sahip, toplumun ayrıcalıklı bir kısmına sınırlı hale getirilmiştir. Günümüz emek piyasasının baskıları, hevesli bireylerin çoğunun

entelektüel gelişim ve kültürel faaliyetleri hayatlarına entegre etmenin keyfini çıkarmalarına engel oluyor (Ryle ve Soper, 2002: 183). Çalışma ahlakının sıkıştırması ve sanat ödeneklerinin kesilmesi (ve bohemlerin tarihsel olarak gayriresmî sanat fonu olarak kullandıkları işsizlik maaşlarının) kültürel yaratıcıların birkaç yıl köşelerine çekilip, zanaatlarını geliştirip bundan bir geçim kaynağı elde etme ihtimallerini de neredeyse imkânsız hale gelmiştir.

Üniversitenin güvenli kucağından ayrılan çoğu öğrenci, eskiden düşük maaşa çalıştırılan vasıfsız emekçilere özgü olduğu düşünülen risk ve belirsizliklerden, üniversite mezunlarının da artık muaf olmadığına hızlıca farkına varıyorlar (Brown vd., 2011). Bu belirsizlik ikliminde öğrencinin işe alınabilirliğini aktif olarak iyileştirmesine ve geleceklerini garanti altına almanın pratik yolları üzerine düşünmelerine büyük önem atfediliyor. Öğrenci hibelerinin ortadan kaldırılması ve öğrenim ücretlerindeki muazzam fiyat artışı sebebiyle gençlerin sırtına binen öğrenci kredi borcu yükü gelir sahibi olma gereksinimini perçinliyor. Öğrenim perçinliyor. Öğrenim hayatı gençleri, kabarık bir maaş ile çalışma hayatının gerektirdiği fedakârlıklar arasındaki denge hakkında düşünmeye fırsat bırakmadan gelir elde etme çarkına kelepçeliyor. Büyük Britanya’da 2011 ders yılında okula başlayan öğrencilerin mezun oldukları zaman, ortalama £23,000 borcu olacağı ve öğrenim ücretlerindeki son artışa bakılacak olursa bu rakamın İngiltere’deki 2012 yılı girişliler için £53,000’e kadar çıkacağı tahmin ediliyor.¹⁵ Berardi, öğrenci kredisini Faust’un şeytanla yaptığı anlaşmaya benzetiyor. Bilgi ve yeterlilik tasdiki karşılığında öğrenci kendini çalışma mecburiyetine zincirleyerek gelecek

15 Bu rakamlar Push tarafından yapılan öğrenim kredi borcu anketinden alındı. Anket Birleşik Krallık’taki 115 farklı üniversiteden toplam 2.808 öğrenciyle gerçekleştirilmiş. Belirtilen borç miktarları bankalar, ebeveyn ya da diğer aile bireyleri ya diğer öğrenim kredisi veren kurumlara olan borçların toplamını yansıtır. Bkz. www.push.co.uk

eylemlerini kontrolü altına alacak borca razı geliyor (Berardi, 2009). Tıpkı hırslı yeni mezunlar gibi, borç yüküyle emek piyasasına atılan yeni mezunlar da azla yetinip çok daha fazlasını vermeye canıyor. Genç mezunlar böylelikle, beceri geliştirme ya da staj sonrası maaşlı bir pozisyon garantisi çoğunlukla vermeyen sayısız ücretsiz staj pozisyonu için kendilerini çantada keklik haline getiriyor (Perlin, 2012).¹⁶

Max Horkheimer'in gelişmiş kapitalist toplumlardaki "içsellik kaybına" duyduğu hayıflanma, işe alınabilirliğin baskıları sayesinde gerçeğe dönüşmekte. Bireyleri dünyaya ve başkalarına karşı taktiksel ve pragmatik bir yaklaşım benimsemeye zorlayan, "hayal gücünün kanatlarının zamanından çok önce kesildiği" toplumlar (Horkheimer, 1974: 25) gerçekliğimizin bir parçası haline geliyor. Toplum olarak bir faaliyeti, ekonomik ihtiyaçlara ya da istihdam projesine sunduğu doğrudan katkıya bakmaksızın, anlamlı ya da kıymetli bulma yetimizi kaybetmemiz, içsellik kaybının yan etkilerinden sadece bir tanesi. Gorz'un aklına takılan soru ise şu: "Ne zaman gerçekten kendim olabilirim? Bir başka deyişle, ne zaman harici güçlerin ve baskıların bir ürünü ya da aracı olmaktan çıkar ve kendi düşünce, eylem, duygu ve değerlerimin biricik mucidi olurum?" (Gorz, 1986) Çalışmamanın, çalışmanın bir uzantısı haline geldiği yani, boş zamanın toparlanma amaçlı ve/veya uyuşturucu ürünler ve eğlenceler tüketme ve kişinin işe alınabilirliğini geliştirmesine ayrıldığı bir toplumda bu sorunun cevaplanmasının endişelendirici derecede zorlaştığını ileri sürüyorum.

16 2014 yılında www.savoo.co.uk tarafından gerçekleştirilen ankette 1.505 adet üniversite mezununa tecrübe edinmek adına ücretsiz staj yapıp yapmayacakları sorulmuş. %85 soruya evet cevabını verirken, %65 ucunda garanti bir iş pozisyonu olmasa dahi evet cevabını vermiş (HR Review, 2014).

Tüketim İlahisi

Bölümün girişinde Gorz'un ekonomik rasyonel içerisinde “ticari sermaye üretimine ya da tüketimine ayrılmamış, gerçek anlamda boş zamana yer olmadığı” yönündeki iddiasını paylaşmıştım (Gorz, 1989: 115). Ekonomik taleplerin zamanımızı ne raddeye kadar ele geçirdiğini daha iyi kavramak için birinci bölümde takdim ettiğim temel prensip olan “çalışmanın sonu” argümanına bir kez daha göz atmak gerekiyor. “Çalışmanın sonu” argümanı, bilgi ve üretim teknolojilerindeki gelişmelerin, insan emeğine olan ihtiyacı ortadan kaldırmaya yönelik doğal bir eğilim gösterdiğine dikkat çekmektedir. Tam da bu sebeple, Keynes ve diğerleri XX. yüzyıl boyunca çalışma saatlerinde ciddi bir azalma olacağını öngörmekteydi. Hayatımızı idame ettirmek için ihtiyacımız olan ürünleri üretmeye kolektif olarak daha az vakit ayırdıkça, serbestlikten daha fazla yararlanmakta özgür olacaktık. Zorunluluğun pençesinden azıcık da olsa kurtulan insanlık, daha derin bir problemle; “ivedi ekonomik kaygılardan arındığımızda elde ettiğimiz özgürlüğü nasıl kullanacağımız” sorusuyla yüzleşme ayrıcalığına sahip olacaktı (Keynes, 1932: 366).

Work Without End (Sonu Gelmeyen İş) (Hunnicutt, 1988) kitabında Benjamin Hunnicutt çalışma haftasının hali hazırda on yıllardır kısalmakta olduğunu gözlemleyerek, sendikaların daha kısa çalışma saatleri mücadelesinde oldukça aktif olduğu 1920'lerde, daha sakin bir hayata geçişin gerçekçi bir öneri olduğunu ortaya attı. 1932'ye kadar ABD'deki Cumhuriyetçi ve Demokrat siyasetçiler kısa çalışma saatlerini siyasi gündemlerinin bir parçası olarak muhafaza ettiler. Sektörüne bağlı olarak Amerika'daki çalışma haftasının ortalama uzunluğu 1900 itibarıyla elli beş altmış saat arasındaydı; 1950'lerde ise bu rakam kırk saate kadar düşecekti.¹⁷ Geç-

17 Rakamlar Economic History Association'dan (İktisadi Tarih Derneği) alınmış. “Hours of work in US History” (<http://eh.net/encyclopedia/hours-of-work-in-u-s-history/>)

miş örneklerle rağmen çalışma eleştirmenlerinin öngördüğü daha yavaş ve sakin toplumun ne yazık ki yakınından dahi geçmiyoruz. XXI. yüzyıldan retrospektif olarak baktığımızda, çalışma haftasının radikal biçimde kısılacağını düşünen önceki tahminleri, on yıllar önce unutulmuş, hoş ancak saçma, antika fikirler olarak sınıflandırmamız, mazur görülebilir. Hunnicutt kısa saatler politikasının bir kenara bırakılmasını, kısmen, iş önderlerinin azılı muhalefetiyle açıklıyor. XX. yüzyılın başlarında öncü iş insanları, boş zaman artışının üretim teknolojilerindeki gelişmelerin doğal bir sonucu olacağını büyük ölçüde kabul etmelerine rağmen katı bir biçimde çalışma saatlerinin kısılması önerisine karşı çıktılar. Ticaret önderleri, “fazlalaşan boş zamanı, yeni ürünler ve üretim fazlalarının giderek artan yüküne yeni piyasalar bulamamanın, yani, ekonomik başarısızlığın semptomları” olarak gördüler (Hunnicutt, 1988: 42). Aylaklık ihtimali ahlaki olarak sakıncalı olmanın yanı sıra (dördüncü bölümde bu konuyu ele alıyor olacağım) daha az iş ve daha fazla serbestlik, ekonomik büyüme dogmasının mantığına tamamen aykırı.

XX. yüzyıl başlarında ekonomik durgunluktan endişelenen iş önderleri endişelerini Hunnicutt’un “tüketimin yeni ekonomik ilahisi” adını verdiği olgunun peyda olmasıyla dindirdiler (Hunnicutt, 1988: Bölüm 2). XX. yüzyıl, kısa sürede, yoğun tüketici talebi çağı halini alacaktı:

Mevcut piyasalar doygunluğa eriştiğinde verilecek makul tepki, çalışma saatlerini azaltmak değil, yeni pazarlara yelken açmak ve tüketimi kamçılamaktır. İş adamları, Amerikalıların daha önceleri ihtiyaç duymadıkları şeyleri satın almaya ikna edeceklerinden ve modası geçmiş birtakım ekonomik dürtülerden çok sürekli iyileşmekte ve gelişmekte olan hayat standardının doğrultusunda ürünler ve hizmetler tüketeceklerinden emindi (Hunnicutt, 1988: 42).

Görünen o ki Keynes ve benzerleri, çalışmanın azaltılması hakkında tahminlerde bulunurken kapitalist aktörlerin, artan üretkenlik payının sonucu olarak, serbestlik alanının genişlemesine izin vermeyip *tüketim* alışkanlığını perçinleyeceklerini gözden kaçırdılar. Gelişen verimlilik sonucu kazanılan her türlü olası boş zaman, kapitalizm tarafından, mevcut pazarların genişletilmesi, yeni pazarların açılmasıyla geri emildi ve ticari alan şimdiye dek ticarileşmemiş yaşam alanlarına kanat açtı. Bu nedenle, XX. yüzyıl ve sonrası kapitalizmi, insanlığın çalışmaya olan gereksiniminden azat edilmesinin değil, aksine tek kullanımlık tüketim mallarının imalatı, dağıtımı ve pazarlanmasına hizmet eden, önceleri fuzuli görülen bir dizi güvenilir iş görevlerinin muazzam artışının hikâyesi. Aynı zamanda, serbestliğin olabildiğince derinlere bastırılarak tüketime hizmetine sokulmasının hikâyesi:

Serbestliğin kıymeti, çalışmayı mükemmelleştirmesinde ya da daha yüce amaçlara hizmet etmesinde yatmıyordu. Aksine, daha fazla istihdamı ve tüketimi teşvik ettiği için kıymetliydi. Verimlilik, çalışma yükünü azalttığı için değil, sanayinin yeni ürün ve hizmet sınırlarına genişlemesine yol açtığı için değerliydi (Hunnicutt, 1988: 51).

Tüketim ilahisi uğruna kısa çalışma saatlerinin bir kenara bırakılması, ihtiyaçları bütünüyle gidermektense, onları sürekli yeniden üretmeyi hedefleyen bir sistem olan kapitalizmin gerçek yüzünü gün ışığına çıkarıyor. Piyasalar, tüketicileri isteme ve arzulama halinde asılı tutmanın mücadelesini veriyorlar: “Marx’ın öngördüğü üzere tekelci kapitalizm, öznelere pazarlanacak nesnelere göre şekillendirme problemiyle karşı karşıyadır; arzı talebe göre değil, talebi arza göre şekillendirme.” (Gorz, 1967: 70) Hunnicutt, ticaret kuruluşlarının hedefinin “doyumsuzluğun denetimli bir şekilde örgütlenmesi”

olduğunu itiraf eden General Motors Araştırma Laboratuvarı'nın direktörü Charles Kettering'e referans veriyor (Kettering, 1929). Gorz'un ifadesiyle, kapitalist çıkar grupları *ne kadar fazla, o kadar iyi* kültürel görüşünü teşvik ederek bireylerin kendi yeterlilik tanımlarına göre karar alma ve hareket etme becerilerinin ciddi anlamda altını kazıyor (Gorz, 1989: Bölüm 9). Toplumun daha varlıklı üyelerinin harcamaya olan bağımlılığını sürdürmek için belli bir doz tüketici memnuniyeti gerekiyorsa; bu tatmin kalıcı olmanın aksine, tüketicinin daha fazlasına olan açlığını devamlılığına yetecek kadar uçucu bir tür tatmin olmalıdır. Justin Lewis içinde bulunduğumuz bu modern kapitalist sisteme “doyumsuzluk çağı” adını veriyor: “Doyum ve tatmin duyguları ile öne çıkmasına rağmen yerleşik bir memnuniyetsizliğin temelini oluşturduğu,” çağ (Lewis, 2013: 54). İnsanların maddi kazançları ile memnun olmalarını ekonomik ve kültürel olarak engelleyen, taraflı bir sistem içinde yaşıyoruz. Bu öylesine bir sistem ki tüketim mallarına duyulan uçsuz bucaksız arzu, Batı toplumlarının alametifarikalarından biri haline geldi. Geriye kalan tek soru ise şu: Kapitalizm, kısa çalışma saatleri ve daha fazla serbest vakit mücadelesini, daha fazla şeye olan arzu uğruna feda etmeye bizleri nasıl ikna etti? Günümüz tüketici harcamasını motive eden şey nedir?

Buna verilecek, belki de en bariz cevap reklamcılık. Reklamcılığın gücünü anlatan klasiklerin en başında Vance Packard'ın kaleme aldığı, çizgisinden taviz vermeyen *The Hidden Persuaders* (Gizli İkna Ediciler) kitabı (Packard, 1957) geliyor. Packard, 1950'lerle beraber tüketici ikna etmedeki tekniklerini keskinleştiren reklamcıların stratejilerine dair büyük bir endişe duyuyordu. Bu stratejiler, geleneksel agresif satış tekniklerinden daha kurnaz ve örtük psikolojik manipülasyon ve baştan çıkarma yöntemlerine doğru evrildiler. Tüketici malla-

rı piyasasının giderek kalabalıklaşmasıyla, reklamcılarının satılmakta olan ürünün yalnızca olumlu yönlerini sıraladığı metot yetersiz kaldı. İkna etme cephaneliği o kadar daha karmaşık ve sofistike olduğu, bu yöntemlere alışkın modern izleyiciler için bu eski tür pazarlama stratejileri oldukça gülünçleşti. Modern reklamlar artık neredeyse ürünlerin özelliklerinden bahsetmiyor bile. Packard, izleyici kitlesinin daha yenilikçi pazarlama teknikleri karşısındaki hassasiyeti ve duyarlılığıyla ilgileniyordu ve okurlarının reklamları daha eleştirel bir gözle takip etmeleri için eğitiyordu.

Televizyon izleyicilerini fazla edilgen ve telkine açık be-timledikleri için Packard ve benzer reklamcılık eleştirmenleri sıklıkla eleştirildiler. Bir grup akademisyen için reklamcılığın hiç yoktan birtakım sahte gereksinimleri cisimleştirme gücüne sahip olduğu fikri tüyler ürpertici bir önermeydi. Belki de modern reklamcılığı daha doğru biçimde anlamak için sahte ihtiyaçlar yaratan bir pratikten ziyade *gerçek* ihtiyaçları ticarileşmiş yöntemlerle karşılamayı teşvik eden bir pratik olarak ele almak daha uygun olacaktır. Reklamlar genellikle, toplum-da kabul görme, saygı, kendine güven ve kültürel kimlik gibi gerçek ihtiyaçlara hitap ederek bunların satın alınabilir şeyler olduğuna bizleri inandırmaya çalışırlar.

Çağdaş reklamcılarının çoğunun meziyeti, kalite ve ücretler hakkındaki bilinçli yargıları baypas ederek, ürünü bir duygu ya da fikirle bağdaştırmakta yatıyor. Buradaki hedef, bir ürün ya da marka ile çekicilik, popülerlik, aile uyumu, zevklilik, sağlık ya da değerli atfettiğimiz diğer tüm sosyal yargılar gibi daha uçucu şeyler arasında sembolik bir bağ kurmakta (Lewis, 2013: 82).

Reklamcılık dünyası için belli bir markadan kamera satın almak fotoğraflarınızı daha nitelikli çekmekten öte, size yarı profesyonel fotoğrafçı ya da dünya gezgini kimliğini kazandırır-

yor. Köpeğinize daha pahalı bir mama aldığınızda onu daha iyi beslemekle kalmayıp, kendinizi anlayışlı bir köpek sahibi olarak toplumda sivriltiyorsunuz. Kârının bir kısmını hayır kuruluşlarına bağışlayan bir giyim markasından alışveriş yaptığınız zaman düzgün giyinmenin yanı sıra, ahlaki bilinci yüksek bir tüketici olduğunuzu dünyanın geri kalanına gösteriyorsunuz.

Günümüzden bazı reklamlar işi bir adım öteye taşıyarak, izleyicinin şüphesi “bilmişliğiyle” oynamayı seçiyor. Erkek deodorant markası Lynx’in uzun soluklu reklamlar dizisinde kokulu kozmetik eşyaların erkekleri daha seksi kıldığı eski zaman kinayesinin komik bir mübalağası sergileniyor. Reklamlarda, Lynx’i bir kez sıkan erkekler gerçek birer kadın mıkıknatısına dönüşerek kadınların karşı koyamadığı bir figür haline geliyor. Reklam medya okur yazarı, bilinçli izleyicilerin espriyi anlayarak zeki hissetmeleri sağlarken hâlâ markanın lehine çalışıyor ve markaya havalı, esprili ve sofistike bir hava katıyor. Bu yönüyle, çağdaş reklamcılık eski tip reklamcılığın gelenekleriyle dalga geçmekten korkmadığını da ortaya koyuyor. Guinness benzer bir stratejiyi, adeta birer kısa sanat filmi halini alan televizyon reklamlarında uzun zamandır kullanıyor. Ürün -biranın kendisi- reklamda neredeyse hiç gözük-meyerek, Guinness’in uzun ikna taktiklerine başvurmayan (yapmakta olduğu tam olarak bu olsa da), kendinden emin ve lezzetli bir marka olduğunun altını çiziyor. Tüm bu örneklerin ortak noktası, reklamların üründen çok bir *fikri* satma gayretinde olmaları.

Her birimiz bu reklamları öyle ya da böyle izledik, çoğumuzun onlara kuşkucu yaklaştığından da şüphem yok ancak yine de medya tarafından maruz bırakıldığımız savurgan ve modaya uygun yaşam tarzının bir tür eksiklik hissi yaratmasını önlemek için tek başına şüphecilik yeterli değil: “Dizi ailelerinin nasıl yaşadıklarını izliyor, ünlüler ve hayran oldu-

ğumuz diğer meşhur kişilerin yaşam tarzlarını okuyor ve hem bilinçli hem bilinçsizce bu bilgiyi özümseyiyoruz.” (Schor, 1998: 4) Bu, medyanın verdiği mesajları, birer enjeksiyon gibi, düşüncesizce soğurduğumuz anlamına gelmiyor ancak medyanın dayattığı iyi yaşam imgelerinin, maddi ürünlere olan arzumuz üzerine çalışarak onu sürekli şişirmeye çalıştığı da sugötürmez bir gerçek. Helga Dittmar durumu çok iyi özetliyor: “Kimse X ürününü aldığı zaman bir süper model ya da ünlüye dönüşeceğini zannetmiyor fakat tüketici ideallerin, bireylerin ideallerin, bireylerin düşünceleri, duyguları ve davranışları üzerinde zaman içerisinde ortaya çıkan dolaylı ancak kuvvetli etkileri var.” (Dittmar, 2007: 25)

Çağdaş toplumlarda reklam sektörünün yarattığı istek uyandırıcı imgeden kaçmak gerçekten de neredeyse imkânsız. 1990’lu yıllarda yapılan bir araştırma ortalama bir Amerikalının on sekiz yaşına geldiğinde yaklaşık 350 bin reklam izlemiş olduğunu hesapladı (Law, 1994). 2011’de reklam sektörünün bu kültürel teşhir seviyesine harcadığı devasa bütçe 500 milyar dolara tekabül ediyor.¹⁸ Reklam panoları ve televizyon reklamları gibi daha konvansiyonel tanıtım alanları dışında, ürün yerleştirme, Amazon tavsiyeleri, birleştirilen reklamlar, çevrimiçi “istek listeleri” ve insanların Facebook profillerinden toplanan bilgilere göre uyarlanmış tıklanabilir reklamlar gibi daha sinsi bir grup yöntemin sektöre tanıtıldığına şahit olduk. Ağ bağlantısına müsaade eden herhangi bir elektronik cihaza sahipseniz reklam gündelik deneyiminizin kaçınılmaz bir parçası haline geliyor. Reklamcılığın devasa hareket alanı, mekânsal ve zamansal sınırların ötesine geçen bir mesaj veriyor: Sahip olduğumuz mal mülkün miktarına aldırımsızın mutluluğa giden tek gerçek yol daha fazla tüketmekten geçiyor.

18 Rakamlar eMarketer Digital Intelligence’den alınmıştır. “Mobile Shines Amid Rising Digital Ad Spending”, 13 Ekim 2011 (www.emarketer.com/Article.aspx?R=1008639).

Hoşgörü seviyesi çok daha yüksek olan kültürel çalışmalar camiasında da toplumsal eleştirmenlerin ortalama tüketiciyi medya manipölasyonu kurbanı olarak sınıflandırması oldukça tepki topladı. Tüketim faaliyetlerinde bilinçli tercih, kontrol ve güç kullanan daha etken bir tüketici imgesi oluşturarak, alternatif bir tüketici motivasyonu teorisi ortaya koyan çalışmalar oldu (örneğin, Fiske, 1989; Willis, 1991; Featherstone, 1991). Bu görüşün bazı savunucuları, tüketiciyi, kendi kişisel imgelemine canlı bir şekilde betimlemek için tüketim mallarının sembolik ve estetik özelliklerini bir araya getiren bir kırkyama bataniyeye benzetiyorlar. Bu görüşün sağlam eleştirmenlerinden Conrad Lodziak, durumu şöyle özetliyor: Bu yeni mutabakat “Tüketim âlemini bir tercihler ve bireysel özgürlükler sahası olarak resmediyor ve tüketimin anlamlı tabiatına odaklanıyor. Yani, maddi kullanım değerinden çok sembolik kullanım değerini araştıran ve tüketimin kişinin kendi kimliğini ve yaşam stilini oluşturması, muhafaza etmesi ve ifade etmesindeki öneminin altını çizen bir perspektif sunuyor.” (Lodziak, 2002: 1) Tüketici motivasyonlarını anlamlandırmaya çalışırken tüketim mallarının keyif verici yanlarını, belli bir göreve hizmet etme yetilerini ya da oluşturmak istenilen tarzın elçisi olduğunu göz ardı etme hatasına düşmemek gerekli. Kültürel çalışmalar, tüketicileri kurbanlık mertebesinde azat edip etkin birer aktör pozisyonuna konumlandırırken bunu, kapitalizmin insanların sürekli olarak alışveriş yapmalarına duyduğu sistemik ihtiyacı önemsizleştirme pahasına yaptı.

Bu olguya parmak basmak adına filozof Kate Soper 11 Eylül sonrası dönemini bizlere anımsatıyor. Hükümet, saldırı sonrasında Amerikalı tüketicilerin özgürlüklerini talim etmeleri ve Batılı yaşam tarzıyla olan ittifaklarını gözler önüne sermeleri için “vatanseverlikle” alışveriş yapmaya çağrıldığını hatırlatıyor. Soper insanları matem tutmayı bırakıp alışverişe

davet eden bu çaresiz yakarışı, kurumsal şirketlerin gücünün, insanların tüketim sadakatine ne kadar bağımlı olduğunu olağanüstü bir hatırlatıcısı olarak yorumluyor (Soper, 2008: 568). Tüketicileri neyin motive ettiğini anlamaya çalışırken, bu noktayı da ele almamız gerekiyor. Ayrıca, kapitalizmi ihtiyaçlar imal eden bir sistem olarak lanse ederken tüketicileri ahmak kuklalar olarak gören anlatıya başvurmaktan kaçınmamız gerekiyor. Kim Humphery'ye göre piyasa bizleri kuşatıyor. İhtiyaçlarımızı harcama yapmadan karşılamamanın anormal ve meşakkatli olduğu inancını yayma yöntemlerini gözlemlemeden, tüketicileri neyin motive ettiği hakkında açık fikirli bir bakış açısına sahip olmak mümkün değil. Burada kullanılan kuşatma terimi, kapitalizmin aşırı tüketimi teşvik edecek şekilde evlerimiz, topluluklarımız ve rutinlerimizi şekillendirmesine yardımcı olan, ekonomik ve zamansal düzenlemelerinin altını çizmek için oldukça yerinde.

Mecazi anlamıyla kuşatma [fikri], varlıklı uluslarda yaşayan bizlerin, kamusal, özel, kurumsal ve ticari alanlarda yaşayışımızı aktarıyor. Aynı zamanda, piyasa kapitalizmi ile yakın bir ilişkiden doğan ve bütünüyle tüketim için donatılmış zamansal düzenlemelere gönderme yapıyor (Humphery, 2010: 133).

Bunu akılda tutarak şu soruyu tekrar soralım: Kapitalizm, daha az çalışma özgürlüğümüzü tahrip etme pahasına daha çok harcama ihtiyacını bizlerde nasıl uyandırdı? Humphery'nin kuşatma fikri, Gorz'un önermesine sadık kalarak, tüketici faaliyetlerinin, reklamcılık sektörünün örtük ikna çabalarının bir ürünü olmadığını ve bu alım satımların ancak kapitalizmin mecburi kıldığı olgular olarak daha iyi algılanacağını öne sürdü. Gorz, ihtiyaç yaratmak söz konusu olduğunda, reklamcılık ve diğer kültürel ikna tekniklerinin buzdağının yalnızca görünen kısmını oluşturduğuna inanı-

yordu. Bu teknikler, yabancılaştırıcı emek yüzünden kendini tüketime zaten mecbur hisseden insanların üzerinde işliyorlar. Yani, maaşlı işlerle iştirak ediyor olmak ve tüketimimizi gelire finanse etmenin yanı sıra, bizi aynı zamanda para harcamaya teşvik ediyor. Tam zamanlı çalışma haftası, insanlara finansal kaynak sağlarken onların zamanlarını ve enerjilerini silip süpürürken bir yandan da otonomi ve kendi kendine üretim kapasitelerinden onları mahrum ediyor (Lodziak, 2002: 89). Bu sebeple, temel cazibeleri elverişlilikleri olan hizmet ve metaların tüketimi oldukça yaygın hale gelmekte. İnsanların, enerjileri ve vakitleri müsaade ettiği sürece, kendi kendilerine yapmaya yeterli oldukları birtakım ihtiyaçlar artık hazır yemekler, bulaşık makineleri, ev temizleme hizmetleri gibi ticari faaliyetlerle karşılanmaya başlandı. Gorz'un, tüketimin körüklenmesini emeğin yabancılaşmasına bağlayışı, insanların harcamalarının belli bir kısmının çalışma sefaletine bir teselli ve telafi bulma çabası olduğunda işaret ediyor. Bazı düşünürler, lüks ürünlerin "ruhun karşılanmayan ihtiyaçlarının" bir avuntusu olduğunu öne sürerken (Soper, 2008: 576), diğerleriye çalışma disiplinin zıttı olarak alışveriş deneyiminin sunduğu havailik ve dürtüselliğin keyif kaynağı olduğunu ortaya atmakta (Bakman, 2001: 15). Tüketim ürünleriyle donatılmış evler, itaat ilişkileriyle örülü çalışma hayatından sıyrılan, "tek başına egemen" bireylerin özgürce hüküm sürebilecekleri müstakil alanı temsil ediyor (Gorz, 1967: 68).

Tüketici motivasyonunu anlamlandırmaya çalışırken tüketici materyalizmi, cahilliği ya da farklılığa duyulan narsist açlık gibi olgular üzerinden açıklamadık. Bunun yerine, meta yüklü yaşam tarzlarını norm haline getirecek şekilde, toplumun alışkanlıklarının, gündelik ritminin ve imar edilmiş çevresinin kademeli olarak yeniden yapılandırılışına odaklanarak

açıkladık. Bu sürecin merkezine, kapitalizmin metalaşmaya yönelik eğilimini yerleştirerek, daha önceleri ekonomik sahanın dışında kalan faaliyetlerin ekonomik yörüngeye çekildiklerini keşfettik. Sosyal temas, bilgi, ulaşım, sağlık, eğlence, barınma, beslenme, güvenlik ve özgünlük gibi pek çok ihtiyaç, piyasanın sunduğu finansal faaliyetlere giderek daha fazla eklemelenmeye başladı. Egzersiz ve spor ihtiyacımızı pahalı spor salonu üyelikleri ve kişisel antrenörlerle karşılamak, sıvı alma gereksinimimizi ise musluğu açarak değil imal edilip markalandırılmış “içecekler” satın alarak karşılamak alışkanlık haline getirildi. Şehir kütüphanelerinin ve devlet destekli sosyal tesislerin feshi ve parkların bakımsız bırakılması da kuşatma sürecine hayli katkı sağladı. Bu katkıya paralel olarak, şehir merkezlerinin para harcanmadan vakit geçirmenin giderek zorlaştığı “duvarsız AVM’ler” halini almasına da tanıklık ettik (Minton, 2009: 19). Bu metalaşma süreci sayesinde, kendi kendine üretim yavaşça yerini tüketime bıraktı ve yeni nesiller, kişisel ihtiyaçlarını tüketime başvurmadan karşılamamanın anormal, imkânsız ve hatta zaman zaman cezai olduğu bir dünya içerisine doğdular. Gorz’a göre, kapitalist toplumların en aşırı tezahürlerinde, belkemiğini “işçi tüketicilerin” oluşturduğu ve insanların, ekonomik düzenlemeler sonucu, tükettikleri hiçbir ürünü üretmedikleri ve ürettiklerini de tüketmedikleri bir sistemden oluşuyor (Gorz, 1989: 22). Çocuklara, kendi işini kendi yapmasını öğretmeye zamanı, enerjisi ve bilgisi olan yetişkinlerin eşlik etmediği bir dünyada reklamların ikna edici gücü, yaygınca kabul gören “ihtiyacın olan ve istediğin şeyleri almak için gerekli parayı kazanmak için çalışmalısın” görüşünü kemikleştirmeye hizmet ediyor (Lodziak ve Tatman, 1997: 72).

Tüm bu sıraladığımız örnekler, tüketici ihtiyaçlarının pek çok farklı şekilde abartıldığını gözler önüne seriyor: Bu sü-

reçte medya ve reklamcılığın ikna taktiklerinin kısmi bir rol oynadığı kuşkusuz ancak özlerinde (kültürel yerine) yapısal olarak daha isabetlice tanımlayabileceğimiz bir dizi para har-cama dayatması daha büyük rol oynuyor. Kapitalizm, piyasa-nın bireyleri kuşatması ve bunun bir sonucu olarak tüketim ihtiyacının şişirilmesi mekanizmalarına başvurarak, çalışma-nın azaltılması ihtimaline karşı seferberliğini sürdürebiliyor. Tüketime olan kuvvetli gereksinim, insanların iş üzerinden bir gelir elde etmeleri gerektiği hissini emniyete alıyor ve aynı zamanda ekonominin büyük bir kısmının tüketim mallarının imalatı ve dağıtımına tahsis edilmesini haklı çıkartmaya ya-rıyor. J. K. Galbraith'in deyişiyle, kapitalist düzen içerisinde tüketici ihtiyaçlarının daimi artışı, toplumların çalışmanın azaltılması ihtimalini görmesini engelleyen "ihtimamlı sosyal kamuflajın" en azından bir bölümünü oluşturuyor (Galbraith, 1958: 264). Üretim teknolojilerinin gelişimi Batı toplum-larına bir seçim olanağı sundu: serbest zamanları artırmak ya da tüketici mallarının üretimi ve tüketimini kamçılarlamak. Kapitalizm, bizleri ikinci yola yokuş aşağı sürükledi ve herkes için serbestlik ve rahatlık ütopyasını koca bir meta dağı altın-da gömmeyi becerdi.

...

Önceki bölümlerde, çalışma dogmasını eleştirmek adına işin merkezietini kaybettiği toplumları destekleyen savları methettim ve giderek daha az insanın gelir, hak ve güvence kaynağı olarak işe istinat ettiği gerçeğini vurguladım. Aynı za-manda, işçi yabancılaşması sorunsalına kuvvetli bir cevap ni-teliğinde, daha az iş ve daha fazla serbestlik tesisinin çerçeve-sini oluşturdum. Çalışma dogmasına karşı sıkı ve örgütlenmiş bir eleştirinin neden derhal gerekli olduğuna bir üçüncü se-bebi de ekleyebilirim: Çünkü bu eleştiri, zamanımızı ekono-mik taleplerin istila edilmesini değerlendirmeye ve ona bir tepki

gösteremeye fırsat tanıyor. Zamanımızın çok ciddi bir kısmı çalışarak, işten kendimizi toplayarak, ona ayırdığımız vakti telafi ederek ya da iş bulmak, ona hazırlanmak ve tutunmak için gerekli olan binlerce mecburi görevi icra ederek geçirdiğimizi göz önünde bulundurunca, zamanımızın gerçekten ne kadarının bize ait olduğunu söylemek giderek güçleşiyor. Yürüttüğümüz faaliyetlerin çoğu günümüzü ya da geleceğimizi garantiye almak üzerine kurulu ve özünde değerli olan aktivitelerle iştirakımız giderek seyrekleşiyor.

XX. yüzyıl başlarında oldukça mümkün gözükene, daha az iş ve kendimize daha fazla vakit ayırma vaadini göz önünde bulunduran ve işin merkezîyetini kaybettiği bir gelecek tahayyül eden düşünürler; kapitalist aktörlerin artan verimliliği, serbestliğin genişlemesi yerine daha fazla tüketim alışkanlığı olarak dayatacağını gözden kaçırdılar. Üretim teknolojilerinin gelişimi, bir yandan teorik olarak çalışma saatlerinin kısalması ihtimalini gün yüzüne çıkarttı. Öte yandan, bu kısa çalışma saatlerinin gerçekleşme ihtimali, devamlı ekonomik büyüme prensibi ve kapitalizmin serbest vakitleri tüketime teslim etmesi yüzünden engellendi. Çalışma dogmasının yeniden gözden geçirilmesini ve nihayetinde çalışmanın azalmasını öngören argüman, sermayeyi üretip tüketme baskısından kurtulduğumuz geleceklere savunan bir argüman.

BÖLÜM IV

Çalışmanın Kalesi

Kısa çalışma günü ve haftasının, tabii ki insancıl bir tarafı var ancak bu mesele üzerinde gereğinden fazla durmak başımızı ağrıtabilir çünkü serbestlik ait olduğu yerden -iş sonrası zaman dilimlerinden- sıyrılıp çalışmanın önüne geçebilir.

Henry Ford (aktaran Hunnicutt, 1988: 46)

Bertrand Russell, *Aylaklığa Övgü* makalesinde lafı dolandırmadan meselenin özüne iniyor: “Dünyada gereğinden fazla çalışıldığını ve çalışmanın bir erdem olduğu inancının büyük zararlar doğurduğunu düşünüyorum. Modern endüstriyel toplumlarda evvelden beri öğütlenenlerden farklı öğütler verilmesi gerekiyor.” (Russell, 2004c:1) Birinci bölümde tanııştırılan çalışma eleştirmenlerinde olduğu gibi, Russell da toplum için yapılması gerekli işlerin daha eşit dağılımı ve çalışma saatlerinin kısılmasından toplumun her kesiminin faydalanacağını savunuyordu. Russell’a göre yalnızca elit bir mal sahipleri zümresi, adaletsizce, aylaklığın keyfini sürebiliyor ve serbestliğin keyfinin sürülmesine müsaade eden bu tür yaşam tarzları, başkalarının emeklerinin sömürüsü üzerine inşa ediliyordu. Bu yönelime karşı çıkan Russell, serbestlik ayrıcalığının toplumdaki herkese eşit dağıtılması gerektiğine inanıyordu. Aşına olduğumuz savında, modern üretim teknolojilerindeki ilerlemenin zaman kazandırma kapasitesi sayesinde, serbest zamanın önemli ölçüde yaygınlaşmasının mümkün hale geldiğini ve geçinme gereksinimlerini üretmek için ihtiyaç duyulan insan emeğinin azaltılabileceğini öne sürdü.

Russell’a göre, serbestliğin yaygınlaşmasının önündeki en büyük engel, toplumun ücretli işlere atfettiği kutsal görev mertebesine duyulan inatçı inançtı. Russell, serbest vaktin genişlemesine yaptığı çağrının, tarihsel olarak yoksulların boş vakitlerini akıllıca değerlendirebileceklerinde kuşku duyan, “tuzu kuruları şok ettiğinin” farkındaydı (Russell, 2004c: 8). Bu görüş, yoksulları serbest vakitlere layık görmez ve boş zaman artışının, can sıkıntısı ve ahlak bozukluğunun emareleri olduğunu düşünürdü (Russell’ın yazmakta olduğu dönemde, özellikle burjuva çevrelerinde sinema gösterimlerinin ve izleyicilerinin artışının gençleri yozlaştırdığı düşüncesi yaygınlaşmış ve yine aynı çevrelerde ahlaki bir panik ortamı yaratmıştı.) Muktedirlerin açısından belki de en endişe verici olan, daha fazla serbest vakit ihtimalinin yoksulların siyasi bilinçlerinin keskinleşmesi ya da kolektif eylem için daha fazla vakit yaratmasıydı. Russell, yazmakta olduğu 1932’de egemen olan, burjuva çalışma ahlakının üstesinden gelmenin gerçek hayat üzerindeki etkilerine çok fazla düşünmedi. Kısaca da olsa makalesinde çalışmanın kutsal statüsünü hedefine alacak, “yoğun bir propagandanın” doğuşunu savundu (Russell, 2004c: 1).

Hunnicuttt ise, *Work Without End* (Sonu Gelmeyen Çalışma) kitabında daha az çalışmaya karşı çıkan ahlaki itirazları daha detaylı ele aldı. Hunnicutt, çalışma saatlerinin kısalma ihtimalinin oldukça gerçekçi görüldüğü 1920’li yıllarda, iş önderlerinin bu ihtimale karşı nasıl çalışma yanlısı propaganda yaptıklarını ve ücretli işlerin temel bir insani ihtiyaç olduğuna inandırma çabalarını şöyle anlattı:

Çalışmadan bir “haz” olarak; “insan evriminin elzem bir unsuru”, “bir dünya harikası”, “haysiyet kaynağı”, “Amerikan sırrı”, “o yorgun his” ve “zihinsel yılgınlığa” merhem, “karakter geliştirici,” bir “macera,” “bir tür oyun ama daha iyi,”

“ilahi bir ilham kaynağı” ve “atölyenin azizlerinin” yaratıcıları olarak söz ettiler. Toplumsal bir değer olarak çalışmanın bir “kriz” içinde olduğu geçtiğimiz yirmi yıldan farklı olarak, son on yılda iş dünyası ve ticaret yayınlarında bu tür kaygılar giderek azaldı (Hunnicut, 1988: 47).

Ücretli emeğin muhafızların başında gelen Philadelphia Gear Works’ün yönetim kurulu başkanı George L. Markland, altı günlük çalışma haftasını beş güne indirerek cumartesi gününü boş vakit yapmayı öneren teklifi yorumlarken “Kırk saatlik çalışma haftasını talep eden her bir birey bu yüce ülkenin yurttaşı olmaktan utanmalıdır,” diyor ve Amerikalılara “Ülkenin çoğu evladının yufka yürekli birer muhallesi çocuğuna dönüştüğü,” uyarısında bulunuyordu (aktaran Hunnicutt, 1988: 40). Beşerî idarenin belkemiğinin çalışmaya bu denli bağlı olduğu medeni toplumlar için, zorunlu emeğin giderek daha az insan çabası gerektirdiği fikri oldukça tüyler ürpertici bir önermeydi.

Bu bölümün amacı, çalışma merkezli toplum hakkında özgür bir müzakere ortamı yaratmaya çalışırken, ücretli çalışmanın ahlaki buyruklarının teşkil ettiği engelleri vurgulamak. XX. yüzyıl başlarındaki fırsatlara rağmen daha az çalışma olasılığı ahlaki olarak sakıncalı görülürken, XXI. yüzyıl neoliberalizmiyle beraber bu olasılığın büyük bir tedirginlik kaynağı olmaması neredeyse olanaksızlaştı. Son zamanlarda, çalışmanın kutsallığına olan ideolojik odak kendini yenileyerek, çalışma etiğine direnen ya da çalışmayan kesimi şeytallaştıran hırçın pratikle ittifak içerisine girdi. Bu bölüm, temel olarak, bu fikirlerin gücünü yalnızca medyadaki egemen konumlarından değil, aynı zamanda çalışmaya direnişin alanını ciddi derecede azaltmayı hedefleyen sosyal politikalardan da aldığını savunuyor. Bölümün son kısmındaysa çalışma merkezli toplumun yeniden üretilmesi suçuna iştirak ettiğini dü-

şündüğüm, ücretli çalışmanın temel bir insan ihtiyacı olduğu fikrini kemikleştiren sosyolojik araştırmaları ele alacağım. Bu araştırmalar işsizlik deneyimine tuttuğu ayna sayesinde zaman zaman kıymetli ve empatik olsalar da farkına varmadan, fizyolojik sıhhatimiz için çalışmanın hayati önem arz ettiğine olan yaygın ancak tartışmalı inancı ve başka alternatifimiz olmadığı fikrini pekiştiriyor olabilirler.

Çalışmayanın Şeytanlaştırılması

Çalışma Sorunu kitabında, Kathi Weeks çalışma ahlakının bıraktığı mirasa kısaca değinerek ahlakın modern tarihteki muazzam dayanıklılık ve adaptasyon kapasitesinin altını çiziyor (Weeks, 2011: Bölüm 1). XVII ve XVIII. yüzyıllarda çalışmaya adanmış bir hayatı öğütleyen dini öğreti, XIX. yüzyılla birlikte yerini sınıfsal yükselme vaadine bıraktı. Bu vaat, alın teriyle çalışanlara aileleriyle birlikte sınıf atlama umudunu aşıliyordu. XX. yüzyılın ortalarına geldiğimizde ise tamamen yeni bir olguyla karşılaşarak çalışmanın kendini gerçekleştirme ve kişisel gelişim aracı olarak idealize edildiğini gözlemledik. Bir münzevi ideal olarak çalışma ahlakı, dehşetengiz bir kalıcılığa sahipti. Çalışma ahlakı hangi biçime bürünürse bürünsün salık verdiği davranış biçimleri tutarlılığını korumaktaydı. Aldığı her farklı biçimde, çalışma ahlakı “ücretli çalışmaya sistematik bağlılık ve iş ile özdeşleşmeyi, çalışmanın hayatın merkezini oluşturmasını ve çalışmanın kendi başına bir hedef olarak kabul edilmesini” teşvik etti (Weeks, 2011: 46). Günümüz varlıklı toplumlarında bir iş sahibi olmak bağımsızlık, olgunluk ve iyi huyluluğun müjdecisi olarak kabul görüyor. Çalışkanlık ise düzgün yaşamın ve kişinin vatanın refahına olan adanmışlığının temsilciliğini yapmaya devam

ediyor. Ücretli çalışma âleminin sınırları dışında katkı sunma ve başarı elde etme yöntemleri olsa bile, bu yöntemler yeterince temsiliyet bulamıyor ya da yaygınca kabul görmüyor.

Bunun kanıtı olarak, çalışma ahlakının neoliberalizmle birlikte yaşadığı agresif geri dönüşe göz atmamız yeterli. 2010 yılında hükümetin başına geçen İngiliz Başbakan David Cameron seçim kampanyası sırasında “çalışkan insanlara” devletin sonsuz desteği olacağını yılmadan yineledi. 2013 yılında Cameron “çalışan ve geçinmek isteyenler için bir ülke inşa ettikleri” açıklamasında bulundu. “Bu ülkenin çalışkan her bir bireyine şu mesajı veriyoruz: Sizin yanınızdayız... Bu hükümet, çalışkan bireylerin hükümetidir ve bu nedenle de kalıcı olacaktır.” (Huffington Post, 2013) Bu açıklama öncesinde, Cameron sosyal yardım alan vatandaşları, sıklıkla, “koltuklarına yayılıp sosyal yardım bekleyen” israfçılar olarak tasvir etmişti (Cameron, 2010). “Çalışkan yurttaş” yapılan bu vurgu, 2012 yılında gerçekleşen Muhafazakâr Parti konferansı sırasında yaptığı konuşmada Bakan George Osborne tarafından yankılandı: “Sorduğumuz soru şu: Sabahın kör karanlığında vardiyasına gitmek için evden çıktığında, devlet yardımı ile yatağında uyuyan yan komşunun kapalı panjurlarını gören işçi için adalet nerededir?” (Jowitt, 2013) Çalışkan tutuma (ki bu terim hemen hemen her zaman ücretli iş ile özdeşleştiriliyor) olan bu vurgu, kamusal tahayyülde katı bir çatallanmaya sebep oluyor. Bu çatalın bir tarafında ülkenin geleceğini garanti altına almaya yardımcı olan namuslu, çalışkan yurttaşlar, diğer tarafında ise ahlaki olarak güvenilirmez, hiçbir işle iştirak etmeyen işsizler yer alıyor. Siz hangisisiniz? Uykucu mu yoksa işçi mi, kaytaran mı yoksa çalışan mı? Elinizden herhangi bir iş geliyor mu yoksa boş gezenin boş kalfası mısınız? Nüfusu bu şekilde (normal ve anormal, tehlikeli ve zararsız, deli ve akıllı yerinde gibi) ikili zıtlıklar içine soka-

rak ayrıştırma tekniği, toplumsal disiplinin tesisi için yaygınca kullanılan bir yöntem. The New Economics Vakfı bu ayrıma “çalayanlar ve kaytaranlar” zıtlığı adını veriyor. Bu kültürel mit, “çalışkanlar” etik zümresinin dışında kalanları ahlaki olarak şüpheli, kıymetsiz ve olası sabıkalılar olarak kodluyor (Coote ve Lyall, 2013).

Imogen Tyler, çalışmayanı itibarsızlaştıran bu tür eğilimleri “yoksulluğun kültürelleştirilmesi” olarak kavramsallaştırıyor (Tyler, 2013: 162). Kitlese işsizliğin yapısal gerçeklerine ya da giderek derinleşen toplumsal eşitsizliklere rağmen hükümetler yoksulluk ve işsizliği kültürel ya da davranışsal meseleler olarak resmetmeyi sürdürüyorlar. Sınıf tartışmalarının soluklaştığı gibi, işsizliğin yapısal nedenlerinin değerlendirilmesi de silikleşiyor. Yoksulluk sanki yetersiz ve kötü özyönetimin haklı bir sonucuymuş gibi lanse ediliyor. İşsiz nüfusun, sunulan iş pozisyonlarından orantısızca fazla olduğu bölgelerde dahi, yoksulluktan kurtulmak ve bir iş bulmak için kişinin kendini daha iyi tanıtmayı, daha fazla çaba harcaması ya da sadece kendine daha çok *inanması* gerektiğine olan inanç korunuyor. Toplumun en yoksul vatandaşları hayatta doğru seçimleri yapmayı başaramamış ya da toplumun sunmakta olduğu fırsatlardan birine tutunmakta isteksiz davranmış bireyler olarak görülüyor. Finansal yoksulluk, kişinin istekte fakir olmasının bir sonucu muamelesi görüyor ve bu kültürel tavrın önceliklendirilmesi, hükümetlerin işsizlik ve yoksulluğun yapısal sebeplerine göz yummasına zemin hazırlıyor. Bu yeni toplumsal atmosferde, baş düşmanlar eşitsizliğin yapısal patolojileri ve ilgi çekici işlerin sınırlılığı olmaktan çıkarak, yayılmakta olduğu iddia edilen tembellik, maduriyet ve her şeyi kendine hak görme salgını suçlanıyor. Bireyi sefalete mahkûm edip etiketlenmeye tabi tutmasının yanı sıra, bu kültürel açıklamaların belki de en büyük günahı, toplumun daha yapısal ve

sistematik meselelerinin masaya yatırılmasını engellemesidir. Kitlesel işsizlik gerçeğinin, ücretli işlerin toplumsal dahilîyet ve dayanışma aracı olarak etkinliği konusunda bir tartışmaya vesile olması gerekiyor fakat mevcut tartışma çok daha dar görüşlü bir çerçeveye sınırlı kalıyor.

“Çabalayanlar ve kaytaranlar” retoriği tabii ki herkes için ikna edici değil ancak bu söylemin yaygınlığı bile endişelenmek için yeterli. İşsizlerin damgalanması bulaşıcıdır. Halkın parasının sosyal yardım ile israf edildiğini savunan köşe yazılarının neredeyse tamamı, kamu harcamalarının nispeten cüzi bir dilimini oluşturan sosyal yardım dolandırıcılığına kafayı takmış durumda. Turn2Us’un yayınladığı, sosyal yardım sistemi hakkındaki şehir efsanelerini bertaraf eden rapor (Turn2Us, 2012), İngiltere’deki işsizliğin sebep olduğu “sosyal yardım külfetinin” oldukça abartıldığını öne sürdü. Rapor, düşünülenin aksine, 2008-2009 ekonomik krizinin ardından sosyal yardıma ayrılan kamu harcamasının sabitlendiğini ve 2012 yılına gelindiğinde ise bu harcamaların 1995’teki iktisadi gerilemeden sonra yapılan benzer harcamadan önemli ölçüde azaldığını savundu.¹⁹ Diğer yandan, çalışma vergisi kredilerine (cimri işverenleri tazmin etmeye yarayan) yapılan kamu harcamalarına, pek çok kişiyi kira yardımına muhtaç bırakan yüksek kiralara ya da kurumsal vergi kaçakçılığının hukuksuzca örtbas edilmesine yönelik öfke ise oldukça sönük kalıyor. Öyle görünüyor ki medya genellikle başıboşlukla özdeşleştirdiği işsiz kesimi yoğun bir nefret yağmuruna tutmayı yeğliyor.

2012-13 yıllarında Birleşik Krallık’ta büyük ses getiren Cait Reilly vakası, “çabalayanlar ve kaytaranlar” ikiliğini pom-

19 Turn2Us raporlarının savuşturduğu şehir efsanelerinden bir diğeri de refah devlet sisteminin, çok fazla çocuk sahibi olan ve sosyal yardım faydalanıcılarının birkaç jenerasyona yayıldığı “problemlî hane halkı” tarafından tıkandığını savunan fikir. Rapor aynı zamanda insanların, finansal olarak daha rahat bir hayat sürmek için sosyal yardıma dayalı bir hayatı seçtikleri kötücül fikrine meydan okuyacak somut veriler de paylaşıyor.

palayan medya çabasının mükemmel bir gerçek hayat örneği. 2012 yılında koalisyon hükümeti işsizlikle mücadele etmek adına, sosyal yardım faydalanıcılarının çoğuna, bir dönem ücretsiz çalışma zorunluluğu getirdi. Jeoloji mezunu Reilly, mesleki deneyim kazanımı için yerleştirildiği müzedeki pozisyonundan feragat ederek, Poundland zincir markasının dükkânlarından birinde maaşsız çalışmaya mecbur bırakıldı. Durumdan haberdar olan bir avukatın, hükümet aleyhine dava açılmasına yardımcı olmak için gönüllü olmasıyla Reilly'nin ismi manşetlerde yer aldı. Ardından tabloid medyada büyük bir patlama yaşandı. Reilly'nin zorla çalıştırılma vakasının bir insan hakları ihlali olduğu önermesine cevap mahiyetinde *Daily Mail* gazetesinden Jan Moir şunları kaleme aldı: “Bu ne Guantanamo Kampı’nda hakkınızda hiçbir suçlama olmadan on yıl yatmaya ne de bir Nazi savaş kampında mahkûm olarak, hangi gün öleceğini bilmeden, korku içinde beş uzun yıl geçirmeye benzer.” (Moir, 2012) Çalışma ve Emeklilik Bakanı Iain Duncan Smith de tartışmaya dahil olarak Reilly’yi “iş beğenmez bir burnu büyük” olarak yaftalayıp, Reilly’yi savunanları da kendi entelektüel kibirlerinden ve üstünlük hislerinden habersiz elitler olarak hedef gösterdi (Holehouse, 2012). Bu acı yorumlar, emeklilik planlarını değiştirmeyi öneren hükümet yönergesine karşı, İngiliz kamu sektörü çalışanlarının gerçekleştirdiği kitlesel grevleri yalnızca birkaç ay arayla takip etti. Grevin motivasyonlarını araştırmak yerine işçilerin mücadelelerini küçümseyen bir başka *Daily Mail* yazarı Tim Shipman ise Birleşik Krallık’taki devlet çalışanlarının, özel sektör çalışanlarına kıyasla daha yüksek ücret aldığını (yaklaşık %7,5) iddia eden istatistikleri alıntıladı. Shipman paylaştığı “bu bulgular[ın], kamu sektörü personelinin haksızlığa uğradığını öne süren sendika önderlerinin itibarına büyük bir darbe indirdiğini” aktardı (Shipman, 2011).

Sıraladığımız bu örnekler çalışma etiğinin etrafındaki ah-laki surların hem oldukça yüksek hem de son derece kuvvetli olduğunun göstergesi. Çizginin dışına çıkan her kim olursa olsun, ivedilikle tehlikeli bir öteki olarak damgalanıyor ve herhangi bir politik söylemde bulunması engelleniyor. İsyan-cılar patolojik bir vaka olarak ele alınarak, başkaldırı eylemi-nin politik önemi göz ardı ediliyor ve kamu dikkatini politik odaktan uzaklaştırıp isyancının sözümona sapkın psikolojisi-ne sabitliyor:

Bu bağlamda, direniş, kapitalist emek sürecinin eşitsizlikle-rine ilişkili olarak değerlendirmek yerine, işçinin bünyesinde var olan negatif tutum, takım oyuncusu olmadaki yetersizlik ya da vazifeden kaçma vb. eğilimleri ihtiva eden bir kişisel problemler meselesi olarak açıklanıyor. Başka bir deyişle, çalışmanın çağdaş patolojileri işçilerin omuzlarına yükleniyor ve özel sektörde “ta-kım toplantıları”, gelişim değerlendirme seminerleri ve “özyar-dım” tüketimi aracılığıyla üzerine çalışılması gereken kişisel tavır ve özellikler olarak içselleştiriliyor (Fleming ve Spicer, 2003: 174).

Cait Reilly tartışmasına dahil olanlar Reilly’nin nevrotik ve tuhaf bir tabiata sahip olduğunu dile getirmekte ısrarcıydılar ve sağlıklı bir kendine hak görme hissinden muzdarip oldu-ğunu ima ettiler. Geleneksel düşünce tarzına tehdit oluşturu-ğu düşünülen kişileri itibarsızlaştırmak için “iş beğenmez” gibi terimler, eskiden benzer bir amaca hizmet eden “hippi”, “komplo teorisyeni” ve “çatlak” gibi terimlerin böylelikle ye-rini aldı. Emek tartışmalarına cevaben medya, “beterin beteri var” söylemini de kullanıma sokmayı ihmal etmedi. Haksızlığa uğradığını düşünen Reilly, örneğin, bir savaş tutsağı olmadığı-na şükretmeliydi. 2012 yılında greve giden, adaletsizlik kurbanı olduklarını düşünen İngiliz kamu sektörü çalışanları, kendile-rini daha az kazanan, kötü çalışma koşullarına sahip olan ya da iş bulma mücadelesi veren kişilerin yerine koymalıydılar. Bu

örneklerde de gördüğümüz üzere, direnişçilerin ahvalini daha kötüleriyle karşılaştırma eğilimi gösteren gazeteciler, sorunun bireyde ve bireyin kendine hak görme anlayışında olduğu mesajını, bir kez daha şişirerek dolaşıma sokuyor.

Çalışmanın ahlakileştirilmesi medyadaki hâkimiyetiyle kendini sağlama alıyor olabilir ancak bu ahlakileştirmenin asıl dayanağının, sosyal yardım sisteminden faydalananları yardımdan yoksun bırakıp ücretli çalışma hayatına yeniden dâhil etme hedefi güden istihdam politikaları olduğunu söylemek mümkün. Çalışmanın ahlakileştirilmesi başlı başına muktedir bir kültürel aygıtken, modern politik gündemle yüceltildiğinde çok daha çirkin ve baskıcı bir maske takınmış oluyor. Büyük Britanyalı İşçi Partisi (New Labour), 1997 yılında hükümeti devralmasıyla “çalışma hayatı etrafında bir refah devletinin yeniden inşasına” başlayacaklarını duyurdu (Sosyal Güvenlik Kurumu, 1998) ve önceden refah sistemi yardımlarıyla korunan engelli ya da yalnız anne babaların, daha yoğun bir şekilde iş aramaları gerektiğini açıkladı. İstihdam programının vasiyeti İngiliz koalisyon hükümetinin başlattığı “büyük ve cesur Britanya Çalışıyor (Get Britain Working) planı” ile devam etti. Program, sosyal yardım uygunluk kriterlerini sıkılaştırmakla kalmayıp, programa ayak uydurmayı başaramayanları da sert denetim ve cezalara maruz bıraktı.²⁰

Sıkılaştırılan bu önlemler, çareyi yardıma muhtaç yurttaşlara bir el uzatmak yerine onu boğazlamakta aradı. Yaptırımları önlemek için iş arama ödeneği başvuranlarının iş aramaya hesap verilebilir şekilde taahhüt göstermeleri, Jobcentre Plus bürokratları tarafından makul görülen iş pozisyonlarını kabul etmeleri ve iş bulma şanslarını artırmaya yönelik eğitim programlarına katılmaları şart koşuldu. Farklı pek çok sek-

20 Citizens Advice Bureau’nun yayınladığı rapor Birleşik Krallık’taki yasa değişikliğini daha detaylı olarak ele alıyor (Citizens Advice Bureau, 2013).

tördeki iş pozisyonlarının kısıtlılığına dikkat çeken eleştirmen Ivor Southwood, bu faaliyetlerin yalnızca temaşa olduğunu ve başvuranları, çoğunlukla düşük statülü iş pozisyonlarına karşı sahte bir heves ve olumluluk hali sergilemek mecburiyetinde bıraktığını savundu: “Bu performans ayak uydurmayı ve inançsızlıklarını askıya almayı reddetmek, kurumsal baskının tüm ağırlığını “müşterinin” üzerine yıkma riski taşıyor.” (Southwood, 2011: 46)

Sosyal yardımdan faydalananların belli bir süre boyunca ücretsiz işlerde çalışmasını mecburi kılan tartışmalı politikalar bu büyük ve cesur projenin en problematik yanlarından biri. Engelli faydalananların sosyal yardıma uygunluğunu doğrulamak için yapılan, İş Yapabilme Yeterliliği Değerlendirme testi de 2011 yılı itibariyle özelleştirilerek ATOS firmasına taşeron edildi. Bu el değiştirmenin ardından, kamu müfettişleri, bilgi sızdırıcılar ya da başarısız başvuranların yaptıkları inandırıcı suçlamalar, yeterlilik testinin hatalı ve taraflı metodolojisinin yanı sıra, cezalandırıcı denetim sürecinin, sosyal yardım başvurularının reddetmeye fazlaca meyilli olduklarına dair bir tartışma başladı (Franklin, 2013). Amacı destek sağlamak yerine sosyal yardımdan yararlananları azaltmak olan bir sistem tarafından, binlerce insana hatalı bir biçimde, “çalışmaya uygundur” raporu verildiği tahmin ediliyor.²¹ İstihdam politikaları bir dizi karmaşık değişime uğrarken temelinde barındırdığı ahlaki tutarlılığı koruyor: Ücretli çalışma, kati bir biçimde, herkesin odağına alması gereken üstün ve normal hayat amacı haline gelmeli.

21 Yapacağınız en üstünkörü internet taraması dahi karşınıza bolca başarısız başvuru örnekleri çıkarmaya yetiyor. Zaman zaman gönüllülük yaptığı için sosyal yardım ödeneği kesilen engelli bireylerin, ATOS tarafından “iyileşecekleri” yönünde telkin edilen dejeneratif ve kronik hastalık sahiplerinin, aşırı yoksulluk ve intihar hikâyeleri karşınıza çıkabilecek örneklerden birkaç tanesi. Bu tür hikâyelerin ufak bir derlemesini içeren, yukarıda bahsi geçen, The Citizens Advice Bureau raporu *Punishing Poverty* (Yoksulluğu Cezalandırmak) adıyla 2013 yılında yayınlandı.

İşin radikal bir yeniden değerlendirilmesi ve azaltılmasına ivedilikle ihtiyaç duymamıza rağmen, konu hakkında samimi bir tartışmanın başlamasına engel oluşturan kudretli ahlaki kuvvetlerin sebat ettiğini gözlemliyoruz. Kişisel, çevresel ve toplumsal alanda zuhur eden pek çok kriz, çalışmanın modern toplumlardaki fonksiyonu ve önemini sorgulamamız için oldukça elverişli bir ortam sağlasa dahi, çalışmanın mütemadiyen ahlakileştirilmesi alışılmış düşünsel çemberin sınırları içerisine hapsolmamıza yol açıyor. Bu tıpkı, siz düşünmeye gayret ederken birinin sürekli kulağınıza fiske atması gibi, sabit bir gürültü kirliliği. Bu olgunun etkilerini yedinci bölümde daha detaylı inceleyecek ve görüştüğüm pek çok çalışmayan kişinin, eleştirel kanaatlerini böylesine çalışma odaklı ahlaki bir iklimde korumakta karşılaştıkları zorlukları göreceğiz. Az önce söz ettiğimiz Cait Reilly ve kamu sektörü çalışanları örneklerinde olduğu gibi, onlar da alternatif yaşam görüşleri ve aksiyonları sebebiyle toplum tarafından sürekli damgalandıklarını dile getirecekler. Çalışmaya direnenleri hor görmeye ve kötülemeye, onlardan korkmaya dünden razı bir atmosferde, çalışmanın geleceği hakkında açık görüşlü ve sağduyulu bir tartışma ortamı yaratmak giderek zorlaşıyor.

“Çalışma İlaçtır” İnancı

Günümüz ana akım siyasal taahhütlerinin penceresinden baktığımızda, çalışma eleştirisinin oldukça radikal bir pozisyonu olduğunu söyleyebiliriz. Asıl şaşırtıcı olan ise çalışma eleştirisinin (en azından kendi içinde bir kategori olarak) daha yaratıcı varsayabileceğimiz sosyoloji camiasında dahi radikal karşılanıyor olması. Bu disiplin hakkındaki düşünen Ralph Fevre, sosyolojinin çalışmanın eleştirmeninden çok suç or-

tağı gibi hareket ettiğini öne sürüyor. Fevre, ekonomik sosyolojinin bazı dallarının, “ekonomik davranışı eleştirmek için gayriiktisadi anlamlar ve değerleri” kullanan Marx, Durkheim ve Weber gibi klasik teorisyenleri tamamen yok sayarak, ekonomik rasyonelin üstünlüğünü kabul etmesine hayıflanıyor (Fevre 2003: 3). İşsizlik deneyimi üzerine araştırmalar yapan sosyolojik çalışmaların bazılarıyla alakalı benzer bir gözlemde bulunarak, onların da zaman zaman çalışmanın yüceltilmesinde payı olduğunu söyleyebiliriz. Sosyoloji, insanların işsizlik deneyimlerine dair zengin ve kıymetli bir araştırma geçmişine sahip. Bu çalışmalar, bireyin işini kaybetmesine doğrudan bağlı olan statü, gelir, kimlik ve hak kaybının yarattığı sancılı etkileri belgeleme becerisiyle kendine hayran bırakıyor ancak en insancıl niyetlerle başlanmış ve en ustalıkla yürütülmüş örneklerinde dahi farkına varmadan çalışma etiğini pekiştiren bir damarının olduğunu gözlemlemek mümkün. Öyle ki araştırmacılar çoğu zaman, çalışmayı sorgusuz sualsiz kabul ediyorlar. Sanki çalışmak, işsiz bireylerin saptığı, normal ya da doğal gidişatmış gibi.

Bu içgörüyü, işsizliği araştıran sosyolojik çalışmaların, istihdam kavramını sağlıklı ya da normallik ile eşanlamlı varsayma gibi bir yan etkisi olduğunu savunan, sosyolog Matthew Cole’a borçluyum (Cole, 2007). Bu varsayım, mevcut çalışma merkezli toplumun alternatiflerine karşı bir korku yaratarak, tek boyutlu düşünsel bir motif oluşturma eğilimi gösteriyor. Cole eleştirisini, Marie Jahoda ve meslektaşlarının 1930’larda yaptığı simgesel araştırmaya dayandırıyor (Jahoda vd., 1972). Jahoda ve araştırmacıları, yerel tekstil fabrikasının kapatılmasını takiben Avusturya’nın Marienthal kasabasını derinine incelemeye alıyor. 1932 yılında gerçekleşen kapatma ardından kasabada, ailelerin yaklaşık %77’sinde tek bir çalışan aile bireyi dahi bulunmamaktadır. Araştırmacılar, kasabanın kasvetli bir

portresini ortaya şöyle koyar: “İşçiler, evlerinin penceresinden dışarı baktığında, şimdi yerinde yeller esen, bir zamanlar çalıştıkları alanı dolduran moloz yığınları, çökmüş buhar kazanları, eski şanzıman tekerleri ve yıkılan duvarlarla karşı karşıya kalıyor.” (Jahoda vd., 1972: 14) Kapsamlı araştırmalarının sonucunda, yazarlar Marienthal sakinlerinin ümitsizlik ve vazgeçmişlik girdabına kapıldığı, gelecekle ilgili olumlu beklentilerinin azaldığı, zamanı ağır ve sürüncemede deneyimledikleri ve tüm bunlara kayıtsız bir tutum sergiledikleri sonucuna varıyor. Marienthal’ın yerel kültürünün sanayiyle yakından ilişkide olduğunu göz önünde bulundurursak, fabrikanın kapatılmasının bir yaşam tarzının yok edilmesinden farksız olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu bulguların doğruluğuna şüphe yok. Marienthal vakası, 1980’lerde Thatcher’in kömür ocaklarını kapatmasıyla yaşadığı sanayisizleşmenin bedbaht sonuçlarından halen muzdarip olan, kendi memleketim Güney Galler ile kıyaslama yapma fırsatı sunuyor. Bu tür vakalar, işsizliğin toplulukları dağıtmada ve tanıdık yaşam tarzlarını imha etmedeki gücünü gözler önüne seriyor.

1970’lerde İngilizceye çevrilen Marienthal araştırması, işsizlikle boğuşan bir topluluğun takdire şayan ve empatik bir portresini sunuyor. Korkuluk mantık hatasına düşme riskine rağmen, Cole’un izinden giderek araştırmanın gözden geçirilmeye ihtiyaç duyduğunu düşünüyorum. Araştırmanın temel problemi, analitik çerçevesinin katılığında ve istihdam üzerine sosyolojik algıyı nasıl etkilediğinde saklı. İşimizi kolaylaştırmak adına, bu çerçeveye “yoksunluk modeli” adını verebiliriz. Yoksunluk modeline göre ücretli çalışma, deneyim paylaşımı, kolektif amaca sahip olma, nizami bir görevi üstlenerek zamanın düzenli deneyimlenmesi, özkimlik ve statü sahibi olma gibi birtakım temel psikolojik ihtiyaçlarımızı karşılıyor (Jahoda, 1982). Model, işsizlikten kaynaklanan cefayı insanların bu

temel ihtiyaçlarıyla olan ilişinin koparılmasına bağlıyor. İşsizlik, böylelikle özünde sefaleti barındıran eksik bir var oluşu, normal ve ideal olarak kabul edilen çalışma halinin tersini temsil ediyor. Jahoda ve meslektaşları, Marienthal'ın kendine özgü bir durum içinde olduğunu (sanayileşmiş bir topluluğun aniden işsizlik tufanı altında kalma durumunu) kabul etseler de yoksunluk modeli, sonraki araştırmacıların da yolundan gideceği, bir işsizlik ve yoksunluk vasiyeti bırakıyor.²²

Yoksunluk modelinin analitik yalınlığının bir cazibesi olabilir ancak tam da bu yalınlık problemlerin temel kaynağını oluşturuyor. Ücretsiz çalışmanın çirkin gerçekliğini görmekteki eksikliği, modelin ana başarisızlıklarının başında geliyor. İstihdamın faydaları soyutlaştırılarak, iyi ve kötü işler arasındaki gerçek hayat farkları tartışma dışında bırakılıyor. Böylelikle işsizlerin derdi, ücretli çalışmanın bir derman olduğu fikrini kanıtlamak için kullanılıyor. Bu tutum, Büyük Britanya hükümetinin halk sağlığına olan yaklaşımıyla oldukça benzer. Dame Carol Black'ın 2008 yılında halk sağlığı üzerine yaptığı resmî açıklama, konu üzerindeki güncel düşünceyi oldukça iyi özetliyor. Black, tartışmaya mahal bırakmayan görüşünü şöyle aktarıyor: “alışma hayatı içerisinde olmak fiziksel ve zihinsel olarak daha sıhhatli bir hayat sürmemizi sağlıyor.” (Sağlık Bakanlığı, 2010) Hkmetin Black'e olan cevabıysa çalışmanın “daha kaliteli bir yaşamın ve insanların potansiyellerini gerçekleştirmelerinin” anahtarı olduğu fikrini tekrarlıyor (alışma ve Emeklilik Bakanlığı, 2013). Bu tip açıklamaların oldukça muğlak kaldığı grşndeğim. Örneğin, kendini sıklıkla istihdam politikalarının hedefinde bulan grupların (bekar anneler gibi) alışmasının sağlıklarına

22 Çalışmanın nasıl bir miras bıraktığıyla ilgili daha fazla bilgi için, Jahoda ve meslektaşlarının tanımladığı psikolojik ihtiyaçlardan bir tanesine doğrudan odaklanan bir dizi çalışmayı bir araya getiren Waters ve Moore (2002) imzalı makaleye göz atabilirsiniz.

olan faydaları hiç açık değil (Baker vd., 1999; Cook, 2012). Bu iddialar, bu kitabın ikinci bölümünde incelediğim, genellikle tekrara dayalı, yakından denetlenen, sıkı kurallara tabi ve anlamlı bir görev ihtiva etmeyen düşük kaliteli işlerin, yabancılaştırıcı ve sağlığı kötü etkileyen yönleriyle ilgili yapılan araştırmaları tamamen yok sayıyor. Ücretli çalışmanın “bizler için iyi” olduğu iddiası bağlamından tamamen koparılmış bir iddiadır ve salt ideolojinin ürünüdür.

Yoksunluk modelinin ikinci bir sıkıntısı ise işsizleri öngörülebilir psikolojik kalıplara sıkıştırıp tektipleştirmesinde yatıyor. Model bu noktada ise işsizliğin, doğası gereği, bedbaht olduğunu savunuyor ve bu sebeple de insanlığın doğru ve doğal olanı yaparak, çalışmaya yönelmesini salık veriyor. Bu genellemeyi karmaşıklştırmak ve işsizliği deneyimleyen insanlar arasındaki farka ışık tutmak adına başvurabileceğimiz güvenilir birkaç çalışmadan söz edebiliriz. 1980’lerin sonlarına doğru gerçekleştirdikleri araştırmada Fryer ve McKenna bize betimleyici bir örnek sunuyor (Fryer ve McKenna, 1987). Araştırmacılar, kalıcı olarak işten çıkarılmış bireylerle yedi haftalığına geçici olarak işine son verilmiş, yani işe geri dönmeyi bekleyen bir grup işsizle gerçekleştirdiği mülakatlarla farklı deneyimleri birbiriyle karşılaştırıyor. Görüşmeler sonucunda, araştırmacılar tamamen işten çıkarılmış kişilerin, geçici olarak işsiz olanlara oranla çok daha zorlandıklarını keşfediyor. Kalıcı işsizler, zamanın zor geçtiğini aktarırken; işe geri dönmeyi bekleyen geçici işsizler kendilerine tayin ettikleri görevleri tamamlama telaşesi içinde, serbest vakitlerinin keyfini sürerek yeni tatmin edici rutinler geliştirdiklerini paylaşıyorlar. Bu bulgular, işsizliğin kendi başına endişe kaynağı olmadığını, gereksizlik ya da fazlalık hissinin bu tür bir endişeyi tetiklediğini gösteriyor. Yine de böyle bir genelleme yapmak da yerinde olmayacaktır çünkü araştırmacılar çalış-

maya katılan iki ayrı grubun, kendi içlerinde de farklılıklar gösterdiğini not ediyor. Fryer ve McKenna, gözlemledikleri değişkenler arasında bireyin kişiliği ve insanların plan yapma ve yeni faaliyetler başlatma becerisini etkilediği için gelecek kaygısı düzeylerinin önemli olduğunu vurguluyor. Benzer konulara yönelen araştırmacıların bazıları gelir kaybının kişisel sonuçlarına (Weller, 2012), adaletsizliğin iş kaybındaki rolüne (Bies ve Moag, 1986) ve işten çıkarılmanın ne derece sürpriz olduğuna (Dooley ve Catalano, 1988) odaklandılar. Böylelikle, bu noktada varabileceğimiz tek sonuç işsizliğin pek çok farklı değişken tarafından şekillendiği.

Belirli ve tesadüfi değişkenleri ayırtırmaya odaklanmış binlerce klinik psikoloji çalışmasında olduğu gibi; işsizlik ve mutsuzluk arasındaki nedenselliği araştıran çalışmalar da bir analitik modeli mükemmelleştirmeye ya da ona itiraz etmeye yönelik trajikomik çabalar kervanına katılma riskini taşıyor. Çalışmalardan biri aile durumunun önemine parmak basarken, bir diğeri kişiliği ön plana çıkarabiliyor; bambaşka bir diğeri çalışma ise bireyin kişisel finansal durumunun belirleyici olduğunu savunabiliyor. Bu çalışmaların çoğu, tüm bu faktörlerin kesişimi ile daha pek çok toplumsal faktörün bir araya gelmesi ile, kişinin deneyiminin şekillendiği gerçeğini gözden geçiriyorlar. Örneğin, araştırmacılar duygusal travmayı ele aldıklarında belli birtakım genellemeler yapmaları mümkün olabilir; ancak insanların geniş tanımıyla “travmatik” durumlara nasıl tepki vereceğini katı, analitik bir modelle kestirmeye çalışmak oldukça güç olacaktır.

İşten çıkarılmak biri için felaketken, bir diğeri için lütuf olabilir. Tıpkı evlilikte olduğu gibi; evlilik, rızası alınmadan görücü usulü evlenene trajediyken, diğeri için neşe kaynağı olabilir... Neyin önemli olduğu kişinin kendisine ve kendine mahsus geçmişine sıkı sıkıya bağlıdır (Leader ve Corfield, 2007: 60-1).

Marienthal vakasına geri dönecek olursak, yoksunluk modelinin önerdiği üzere, “temel psikolojik ihtiyaçlardan” mahrum olmanın aksine eski çalışanların yalnızca birlikte çalışan emekçiler olarak sosyalleşebiliyor olmaları, belki de işsizliklerini olumsuz şekilde deneyimlemelerine sebebiyet veren unsurdu. İstihdamın *kendisi*, insanlara ilgi alanları, beceriler ve sosyal bağlar geliştirmeleri için kısıtlı alan sunduğu ve tam zamanlı işler çoğunlukla insanları müracaat edebilecekleri sosyal ve kişisel kaynakları çeşitlendirmeye alan bırakmadığı için işsizliğin olumsuz tezahürlerinin kısmi bir sorumlusu olarak kategorize edilebilir. İnsanlar işlerine büyük bir adanmışlıkla bağlı olduklarını öne sürdüklerinde ya yaptıkları işten canıgönülden keyif alıyorlar ya da tatmin için çalışmayla eşdeğer geçerliliğe sahip diğer fırsatların noksanlığına içten içe hınç besliyorlardır (Gollain, 2004: 41).

Üniversitede okutmanlık yaptığım yıllarda bu mesele üzerine derinine düşünme fırsatı buldum. Art arda verdiğim, yıllık Max Weber ve çalışma etiği teorisi seminerlerinde, öğrencilere piyangoyu kazansalardı çalışmaya devam edip etmeyecekleri sorusunu yönelterek günümüz çalışma hayatını motive eden nedenler üzerine düşündürtmeyi amaçladım. Neredeyse tüm öğrencilerin çalışmaya devam edeceklerini söylemeleri size şaşırtıcı gelebilir. Bu yanıtların hayal gücü eksikliğinden ötürü galeyana gelmek işten bile değil. İnsanlar, artan serbestlikten dolayı can sıkıntısından muzdarip olmaksızın korkuyorsa kabahati medeniyetimizde aramamız gerektiğini söyleyen yine Bertrand Russell’dan başkası değil (Russell, 2004c: 11). Hal böyle olunca, öğrencilerin çalışma fikrine olan bağlılıklarını makbul görmek daha mümkün oluyor. Çağdaş kapitalist bağlamda kamusal hayat ücretli çalışmayla o kadar iç içe geçmiş halde ki mahrem yaşantısının izolasyonunu aşmak için alternatif yollar hayal etmek giderek zorlaştı. Ransome problemi iyi özetliyor:

İnsanların emek süreçlerine dahil olmaya kuvvetli bir isteklilik göstermeye devam etmesinin temel sebebi, çok büyük ihtimalle mevcut başka elverişli bir alternatifin olmamasından kaynaklanıyor (Ransome, 1995: 210).

Burada çalışmanın keyif alınamaz bir faaliyet olduğunun öne sürülmediğini yinelemekte fayda görüyorum ancak çalışmaya duyulan gereksinimin, toplumun siyasal, ekonomik ve ahlaki tercihlerinden oldukça etkileniyor (Cole, 2004: 9–10). Yoksunluk modelinin kanaatlerinin aksine, insan psikolojisinde kişiyi maaşlı çalışmaya mecbur kılacak, doğuştan gelen herhangi bir şey bulunmamakta. Günümüz çalışma merkezli toplumunda, işsizlik kuşkusuz çoğu insan için korkunç bir deneyim ancak bu deneyim, çalışmanın aidiyet, hak ve gelir elde etmenin yegâne kaynağı olarak kurgulanmadığı, farazi bir gelecek toplumda, çalışmama pratiğinin nasıl olabileceği hakkında bize neredeyse hiçbir ipucu vermiyor. Herkesin finansal olarak çok daha güvende hissedebileceği, çalışmanın gelir elde etme ile doğrudan bağlantısı olmadığı bir gelecek nasıl olurdu? Peki, saygın bir vatandaş olmanın, ücretli işler icra etmek dışında pek çok farklı alternatif yolu olsa? Serbest vaktin artmasıyla otonom üretim alanlarının ve gayri-resmî sosyal ağların oluşturduğu bir altyapının filizlendiğini farz edelim... Eski öğrencilerim o zaman da mutlak surette çalışmaya bağlı kalır mıydı? Kalacaklarından oldukça şüpheliyim. Yoksunluk modeli, insani ihtiyaçları karşılamanın yegâne yönteminin çalışma olduğu hatalı kanısını beslemekle kalmayıp, çalışma merkezli toplumun sınırları dışında düşünme becerimizi kösteklediği için yaratıcılığımıza sınırlar çiziyor. Bu yüzden modeli ele alırken oldukça dikkatli davranmak önemli. Çalışma gereksiniminin toplumun politik, ekonomik ve ahlaki seçimlerinin bir ürünü olduğunu kabul ettiğimizde, toplum olarak *yeni* tercihler yapmaya özgür olacağız. Eleştirel

toplumsal teorisyenlerin savunduğu heyecan verici ihtimale, yani, geleneksel olarak ücretli çalışma aracılığıyla karşıladığımız (ya da çoğu örnekte gördüğümüz gibi artık karşılayamadığımız) ihtiyaçları gidermek için alternatif yolların olduğu fikrine hâlâ açığız.

Çalışmaya Karşı Direniş

Sosyolog Edward Granter, çalışma eleştirileri üzerine yaptığı kapsamlı incelemesini sonlandırırken çalışmanın “popüler söylem üretme, politika belirleme ve kanun koymadaki çürütülemez mevkiinden,” söz eder (Granter, 2009: 182). Şu ana dek tartışmaya açtığım pek çok konu da bu korkunun geçerliliğini tasdikler nitekliteydi. Pek çok farklı mecradan eleştirel düşünür, çalışmanın ve toplumdaki rolünün köklü bir yeniden gözden geçirilmesinin yolunu yaparken, gündelik hayatlarımız ücretli çalışma tarafından istila edilmeye devam ediyor. Çalışmamız ve sonucunda kazandığımızı harcamamız için yeni nedenler üreterek bizleri meşgul tutan tüketim ekonomisi ve sağlıklılık ile erdemliliğin vazgeçilmez kaynağı olarak çalışmayı yücelten siyasal ideolojinin hüküm sürdüğü bir atmosferde, çalışmanın azaltılması ihtimali oldukça düşük görünüyor. Çalışmanın istikbali üzerine açık fikirli bir görüşme olasılığı bu noktada ihtimal dışı gözüküyor olabilir ancak kitabın geri kalanında bu ilk bölümlerde oluşturduğum temeli, daha umut verici bir tetkikin platformu olarak kullanmayı planlıyorum. Kapitalist üretim, her geçen gün yaşıtımız ve zihinlerimiz üzerindeki istilasını artırıyor olsa da toplumun bireyin üzerindeki baskısı hiçbir zaman mutlakıyete erişemeyecektir. Kafamızı ne tarafa çevirsek toplum tarafından omuzlarına yüklenen rolden çok daha fazlası olduğunu ya

da bu rolden farklılaştığını hisseden insanlarla karşılaşyoruz. Ryle ve Soper'ın da dile getirdiği gibi, toplumun teşvik ettiği ideallerle toplumu şekillendiren ve yöneten idealler arasında büyük fark vardır:

Fedakârlığı tembihlerken, egoizme sırtını dayar. Toplumsal sorumluluğu tasvip eder ancak bireysel finansal çıkarı ödüllendirir. Çok yönlü kişisel gelişimi ve eleştirel otonomi hedeflerini geliştirmeyi savunurken, çoğunluğu can sıkıntısı ve basit görevlerle donanmış uzun çalışma saatlerine mahkûm eder (Ryle ve Soper, 2002: 58).

Sistem, yeterli sayıda istikrarlı ve anlamlı iş olanakları sunamazken dahi, sıkı çalışma ahlakını teşvik etmeyi sürdürüyor. İnsanlar, bu duruma ancak bir yere kadar tahammül edebilirler. Bireysel gündelik gerçeklikler ve toplumun ahlaki idealleri arasındaki tezatlığa gösterilen müsamahanın bir sınırı vardır. Ve çalışmanın istilacı gücü üzerine yapılan eleştirel bir araştırma; çalışmanın iyi, sağlıklı ve normal olduğu fikrini içselleştirmeyi reddeden bütün durumlarda ortaya çıkan, isyankâr ve muhalif geleneği ele almadığında eksik kalacaktır.

Çalışma ahlakına karşıtı ayaklanmanın pek çok farklı biçimi bulunmaktadır. Marx'ın *Das Kapital*'in "İşgünü" bölümünde kaleme aldığı, 1860'larda Fransa ve Büyük Britanya'da filizlenen, emekçilerin kapitalistlere karşı işgününün uzunluğu üzerine verdiği sürüncemeli mücadeleyi örnek olarak ele alabiliriz. Daha yakın geçmişten ise, punklar, hippiler ve aylakların tarihine göz atabilir ya da Jack Kerouac, Charles Bukowski, Hunter S. Thompson, Bob Dylan, Woody Guthrie ve Tom Waits gibilerinin bir parçası olduğu sanatsal akım tarafından yüceltilen bar kuşlarını, otlakçıları, avareleri ve başıboşları örnek gösterebiliriz. Tüm bu saydığımız kişiler, sabah dokuz akşam beş yaşam tarzına, kendi özgün yöntemleriyle

karşı çıkan figürler arasında yer aldılar. Şarkılarını ve kitaplarını süsleyen karakterlerin, Douglas Coupland'ın 1990'lar da yaygınlaştırdığı ve aynı isimli romanında detaylandığı X Kuşağı ile kuvvetli bir göbek bağı bulunuyor (Coupland, 1991). *X Kuşağı* kitabı, “yuppi-*” yaşam tarzının tuzaklarından uyanmayla cebelleşen bir grup genç yetişkini konu ediyor. Roman, nüktedanlığı ve korkusuzca eleştireliliğinin yanı sıra, X kuşağına cephane oluşturacak bir terimler dizinini de içeriyor: düşük maaşlı, itibarsız, kıymetsiz, faydasız ve gelecek vaat etmeyen hizmet sektörü iş pozisyonlarına işaret eden *McJob* terimi; kıdemsiz çalışanların iskân ettiği, kumaş kaplı ayrılabilir duvar bölmelerinden yapılmış küçük, sıkışık ofisleri betimleyen *Buzağı Semirtme Kafesi* (Veal-Fattening Pen) terimi ya da ağırbaşlı kariyer ihtimallerini artırmak adına, gençliğe özgü faaliyetleri ve sanatsal deneyimleri gençliğinde tecrübe etmeme eğilimini, böylelikle otuzlu yaşlara gelindiğinde gençliğin elden gittiğine hayıflanmanın sonucu olarak tuhaf saç kesimleri ve pahalı, gülünç kıyafetlerin alınmasını anlatan İsyan Ertelemesi (Rebellion Postponement) terimi.²³

Çalışmaya direniş, tabii ki yalnızca sanatsal akımlarının kapsama alanıyla sınırlı kalmıyor. Sözü geçen (bir hayli eril) edebi redde ek olarak, çeşitli alternatif tarihleri ele almak mümkün. Kadınların, yalnızca erkeklerin egemen olduğu çalışma sahasına dahil olarak basitçe özgürleşebileceği savını sorgulayan, ikinci dalga feministleri örneklerden biri olabilir. 70'li yıllarda, benzer çizgiye sahip Mariarosa Dalla Costa ve Selma James, çalışma üzerinden özgürleşme mitine karşı ka-

23 Değirmek istediğim birkaç terim daha var. *Consensus Terrorism*: (Konsensüs Terörizmi) “Ofis içi davranış ve tavırları belirleyen karar verme süreci”. *Emotional Ketchup Burst*: (Duygusal Ketçap Patlaması) “Duygu ve düşüncelerin zaman boyunca içe atılması ardından, o âna kadar her şeyin yolunda gittiğini sanan arkadaş ve işverenleri dehşete düşerecek derecede patlaması”. *Overboarding*: (Ölçüyü Kaçırma) “Kişinin geçmiş ilgi alanlarıyla neredeyse hiç ilgisi olmayan yaşam tarzları ya da iş pozisyonlarına, gelecek korkularını telafi etmek için, balıklama atlamak” (Coupland, 1991).

dınları direnişe şöyle çağırıyor: “Üretim bandının kölesi olmak, mutfaktaki eviye başındaki kölelikten kurtuluş değildir.” (Dalla Costa ve James, 1973: 33) Hepsi kitlesel olarak “çalışmanın reddi” (Wright, 2002) uğruna bir araya gelen işçiler, feministler, öğrenciler ve işsizlerin oluşturduğu gevşek koalisyonla ittifak kuran radikal akademisyenlerin, 1960’lar ve 70’lerde meydana getirdiği İtalyan Otonomist hareketini burada yeniden hatırlamakta fayda var. Ya da siyah işçilerin istihdam dışında anlamlı ve keyifli bir hayat arayışı için ayaklanmalarını anlatan Robin Kelley örneğine bakmak yararlı olabilir (Kelley, 1994). Günümüz Avrupa’sındaki çalışma hayatının güvencesizleşmesine cevaben takınılan radikal tutumları da düşünmek mümkün. Kathi Weeks’in de dile getirdiği gibi, Avrupalı bazı aktivistler iş sözleşmelerinin tenziline cevaben, istikrarlı sömürü dünyasına dönüş yerine, yaşam ve iş arasında tamamen yeni bir ilişkinin tesisine vurgu yapıyor (Weeks, 2011: 80). Böylesi bir hareket olan Euro May Day hareketi, Batı Avrupa’daki göçmen, geçici ve esnek çalışanların oluşturduğu bir kolektif. Yıllık düzenledikleri mitinglerde alternatif kalkınma vizyonlarına katkı sunma hedefi güdüyorlar.²⁴

Gorz’un yazınında, ileri sanayi toplumlarında genellikle dile getirilmeyen ancak bir o kadar dinamik ve faal bir memnuniyetsizlik ve düş kırıklığının yaygın olduğu fikri, sıklıkla karşımıza çıkan temalardan biri. Gorz, demografik olarak oldukça çeşitli bir “çalışmayanların oluşturduğu na-sınıf” olarak adlandırdığı “neo-proletaryanın” doğuşundan söz ediyor ve istihdam uğruna israf edilen becerilerinin ve vakitlerinin farkına varan bu grubun hayatın başka alanlarında doyum aradığını öne sürüyor (Gorz, 1982). Gorz önerisini teorik bir düzlemde bırakarak bu neo-proletaryanın kimleri ihtiva ettiği ya da nerede bulunabilecekleri konusunda detaylı bir açık-

24 Bkz. <http://euromayday.org/>

lamada bulunmuyor. Neo-proletaryayı, devrimci siyasi özneler olarak (Marx'ın devrimci proletaryasının ikamesi gibi) değil, henüz kolektif söylemini arayan ya da politik kazanımı olmayan, çalışmaya karşı kültürel uyanışın cisimleşmiş hali olarak algılıyordu. Yükselişe geçtiğine inandığı çalışma karşıtı hassasiyetler, ona göre, yalnızca insanların yüreklerindeki ve zihinlerindeki devrime işaret ediyordu ancak çalışmaya dair olduğu farz edilen hoşnutsuzluğun gerçek bir sosyal alternatif dönüşüp dönüşmeyeceği halen merak konusu.

Çalışmanın yeniden değerlendirmesine çağrı yapanların çoğu, çalışmanın insanların vakitlerini ayırmaya degecek bir faaliyet olup olmadığını sorguladığı, kültürel bir dip dalga-nın varlığından oldukça emin gözüküyorlar. Finn Bowring çalışmaya yönelik akademik eleştirinin, çağdaş toplumsal hareketlerin emelleriyle uyumlandığı ölçüde başarılı ve kuvvetli olduğunu öne sürüyor. Bu tür hareketler, “iyileştirilmiş yaşam kalitesine, daha az agresiflik ve bireyselliğe dayanan bir kültüre, çocuk dostu yasa ve alanların tesisine, estetik ve ruhani beslenme kaynağı olarak çevrenin gerekliliğine ve daha çok serbest vakitle bezenmiş ve daha az meta yoğunluklu bir varoluşu” talep ediyorlar (Bowring, 2011: 150). Bu kanıya katılan bir diğer düşünür Kate Soper ise yükselişe geçen yeni bir “alternatif hedonizm” kültüründen söz ederek, insanların uzun çalışma saatlerine karşılık yoğun tüketim alışkanlıklarının hegemonyasındaki yaşam tarzının mütalaa edildiğini ve serbestlik, esenlik, şenlik ve daha gevşek bir yaşam ritmi gibi gayrimaddi değerlerin kıymetlendiğini paylaşıyor (Soper, 2008). Benzer şekilde, yirmi bir saatlik çalışma haftası için yazdıkları manifestoda, New Economics Foundation “Çalışmanın zamanın dağılımı, değeri ve kullanımına yönelik beklenti ya da ahlak algısının değiştiğinin,” haberini veriyor (Cote vd., 2010: 4).

Eleştirmenler, fikirlerinin kültürel yankılanışı konusunda kendinden emin bir tutum sergilese de güncel direniş söylemleri halen muğlak bir mevcudiyet sürüyor. Bu durumu düzeltmek adına kitabın geri kalanında deneysel bir adım atmayı hedefliyorum. Önümüzdeki üç bölüm boyunca ya çalışma saatlerini azaltarak ya da ücretli çalışmayı tamamen hayatlarından çıkarmayı deneyerek çalışmaya direnen Büyük Britanyalıların gerçek hikâyelerini keşfe çıkacağım. Beşinci bölümde tanıştığım insanları tanıtarak işe koyulacak, çalışmaya direnme sebeplerini ve zamanlarını nasıl geçirdiklerini paylaşacağım. Altı ve yedinci bölümlerde çalışmaya direnişin getirdiği zorluklar ve hazlardan söz edeceğim. Çalışma merkezli bir toplum bağlamında olduğumuzu göz önünde bulundurunca, insanların daha az çalışma yönündeki izole teşebbüslerinin önündeki ciddi engeller çok da şaşırtıcı değil. Çalışma karşıtı sağlam bir başkaldırı, bu ihtimale karşı saf tutan çeşitli güçleri düşününce, ne ölçüde mümkün? Daha az meta yoğunluklu bir yaşam tarzında ve çalışmaya odağın azaldığı bir toplumda bulunabilecek örtük hazlar neler olabilir? Kitabın geri kalan kısmı, motivasyonunu işte bu sorulardan alıyor.

Kırılma Noktası

Bir aylak olarak ... saçma sapan saatler boyunca, hele de kurumsal bir yavşağın boyunduruğunda çalışmamaya çaba harcamıyacağıma; stresin kişiliğimi ihlal etmesine elimden geldiğince engel olacağıma; sakinlik içinde yavaş yavaş yemek yiyeceğime; sıklıkla gerçek bira içeceğime; daha çok şarkı söyleyeceğime; bol bol gülümseyeceğime; midem bulanmadan, sabah-dokuz-akşam-beş-atlıkarıncasından ineceğime; hem kamusal hem özel alanda kendimi eğlendireceğime; kendimi eğlendirdiğim kadar başkalarını da neşelendireceğime; çalışmanın yalnızca faturaları ödemek için olduğunu fark edeceğime; arkadaşların gerçek bir kuvvet kaynağı olduğunu her zaman hatırlayacağıma; basit şeylerden keyif alacağıma; doğada kaliteli vakit geçireceğime; büyük işletmeler ve kuruluşlarla daha az harcayacağıma; bunun yerine onlarca güzel şeyi kendim üreteceğime; alışılmışın dışına çıkacağıma; ne kadar ufak olursa olsun dünyada ve etrafımdaki insanların hayatında bir fark yaratacağıma ant içerim...

Idlers' Alliance'in metninden seçilmiş yeminler

2009-2013 yılları arasında, çalışmanın hayatlarını sömürgeleştirmesine karşın ciddi önlemler alan bir grup insanla vakit geçirme fırsatı yakaladım. Bazıları çareyi çalışma saatlerini kısaltmada ararken bazılarıysa çalışmayı hayatlarından tamamen söküp çıkarmışlardı. Bu kişilerin, çalışma hakkındaki görüş ve deneyimlerini öğrenebilmem için önce yerlerini saptamam gerekliydi. Bunun için yerel ilanlar, internet aramaları ve var olan katılımcıların referansları üzerinden bir çalışma yürüttüm. Yaptığım görüşmelerde onları çalışmaya direnmeye iten sebepleri anlamayı, zamanlarını nasıl değer-

lendirdiklerini öğrenmeyi ve bu reddediş sürecinin getirdiği zorluklar ve hazları anlamayı istedim. Telefonla gerçekleştirdiğimiz görüşmelerin yanı sıra, uygunluklarına göre, katılımcıların evlerinde yüz yüze gerçekleştirdiğimiz mülakatlar da oldu. Katılımcıların vakitleriyle oldukça bonkör olduklarını keşfettiğimde, zaman zaman birden fazla sefer, birkaç saatlik görüşmeler yapma ve davet edildiğimde, onlarla birlikte gittikleri çeşitli faaliyetlere katılma olanağı buldum. Araştırma boyunca bir ev partisinde mangal yapmaya yardımcı oldum, sahilde uzun yürüyüşler, bahçe işleri ve yerel bir müzik festivalinde stant açma gibi faaliyetleri katılımcılarla birlikte icra ettim.

Tanıştığım kişilerin nispeten sıradan insanlar olduklarını söyleyerek söze başlayabilirim. Skalanın bir ucunda *Idlers' Alliance* (Aylaklar İttifakı) adında bir örgütle bağlantı içinde olan dört katılımcıyı (Jack, Mike, Anne ve Alan)²⁵ konumlandırabilirim. Burada “örgüt” kelimesini kullanmam kulağa çok da sıradan gelmeyebilir; hatta sert kaçmış bile olabilir. İttifakın kurucularından biriyle yaptığım görüşmede, birazdan söz edeceğim yegâne örnek dışında, grubun herhangi bir “politik eyleme” imza atmadığını öğreniyorum. İttifakın temel faaliyet alanı, oldukça çeşitli bir demografik yapıya sahip ve sınırları esnek bırakılmış bir grup insanın, uğrak yeri olan

25 Etik bir araştırma yürütmek adına -sıklıkla kullanılan bir yöntem olan- görüşmeler gerçekleştirdiğim kişilere, kimliklerinin açıklanmayacağı ve anonim kalacakları konusunda garanti verildi. Katılımcıların bazıları şaşırtıcı bir şekilde bu kararımı protesto ettiler. Kararıma karşı çıkan katılımcıları, Bernard Lefkowitz'in 1970'lerde görüştüğü çalışmayanlara hayli benzetiyorum. Lefkowitz şöyle açıklamış: “Görüştüğüm çoğu insan içtenlikleri ve samimiyetleri karşılığında benden anonimlik talep etmediler. Çalışma hayatından çalışmama eylemine geçişin hayli cesaret gerektirdiğine inanıyorlardı. İsimlerini gizlediğim takdirde bu geçiş hakkında bir tür utanç ya da suçluluk duygusu barındırdıkları izlenimi oluştuğunu düşünüyorlardı.” (Lefkowitz, 1979: önsöz) Mantıklarını anlasam da sonuç olarak isteklerinin tersine hareket ettim. Paylaştıkları hikâyeler için hesap vermeleri gerektiğini düşünmüyorum. Burada kullanılan bütün isimler mahlasdır ve kimliği ortaya çıkarabilecek olan detaylar değiştirilmiştir. Bu ufak değişikliklerin dışında bütün alıntılar harfbehaf alınmıştır.

çevrimiçi bir forum. Forumda, çalışma saatlerini küçük ya da büyük ölçüde değiştiren ya da çalışmayı tamamen bırakan kişiler yer alıyor. Bazı kullanıcılar yalnızca verimli ve entelektüel sohbetler için foruma giriyor. Yukarıdaki yemin listesinden de anlayacağımız üzere, grup sabit bir prensipler bütününden çok, ciddi ve gülünç vaatlerin bir arada yer alabildiği bir ruh hali ya da dokunun etrafında şekilleniyor. Oldukça geniş bir konu yelpazesine sahip forumdaysa sosyal politika değişikliklerini, para biriktirme taktiklerinizi paylaşıyor, izlediğiniz iyi bir film hakkında yorum yazıyor ya da farklı klozet tasarımlarının hünerleri hakkında alaycı bir konuşmaya dahil olabiliyorsunuz. Görüştüğüm aylaklardan kavramsal çerçeveye ve entelektüel terminolojiye hâkim olan yalnızca birkaçı çalışma karşıtı mücadeleyi politik bir düzleme oturtuyordu. Genele bakıldığında, aylakların ideolojik bütünlük içerisinde hareket eden aktivistler ya da uyumlu bir toplumsal hareketin üyeleri olduğunu söylemek oldukça zor.

Bahsetmiş olduğum dört aylak dışında, her biri farklı geçmişlere sahip, mevcut vaziyetleri ve gelecek arzuları oldukça değişkenlik gösteren on beş kişiyle görüşmeler gerçekleştirdim. Bunlardan biri otuzlu yaşlarının başındaki Eleanor'du. Eleanor, direnişi sebebiyle toplumun bir adım dışına çıkarak, deneysel bir yaklaşımla komün hayatı tecrübe eden tek katılımcıydı. Skalanın yine bu ucunda konumlandırabileceğim bir diğer katılımcıysa Cheryl. Kırklı yaşlarını süren Cheryl ise iftiharla “vites düşürenler” kategorisinin bir parçası olduğunu ve kendini bir “yavaş yaşama” savunucusu olarak tanımladığını aktarıyor. Evinde ziyaret etme fırsatı bulduğum Cheryl, gelirin bir kısmını yerel bir radyoda çalışma karşıtı değerlerini anlattığı programından kazanıyor. Esas itibariyle, bu araştırma içerisinde Cheryl ve Eleanor'u kaideyi saptıran istisnalar olarak düşünmemiz yerinde olacaktır. Geri kalan

katılımcıların çoğu “vites düşürme” ya da “aylak” gibi terimlerden haberdar olmadıkları gibi, terimin anlamını öğrendiklerinde kulağa itici geldiğini bile söyleyebiliyor. Bir başka katılımcı Rachel tüm bunların “kulağa oldukça hippî geldiğini” aktarıyor.

Skalanın diğer ucuna doğru, daha az göze batan alternatiflerine yönelen, Adam ve Samantha gibi, direnişleri ani bir kariyer değişimi formunu alan katılımcıları yerleştirebiliriz. Adam, bilgisayar programcılığı yaptığı yoğun tempolu işini, Japonya’da yarı zamanlı İngilizce öğretmek için bırakmış. Ek iş olarak zaman zaman bağımsız kodlama işleri almaya da devam ediyor. Samantha ise annesini dehşete düşürecek bir kararla, daha sakın ve telaşesiz bir hayat sürmek için kabarık maaşlı patent avukatlığından feragat ederek yarı zamanlı garsonluğun yanı sıra özel dersler vermeye başlamış. Bazı katılımcılar ise -Lucy, Bruce ve Emma örneğinde olduğu gibi- sağlıklarını olumsuz etkilediği için çalışma hayatında kalmanın oldukça güç olduğundan söz ediyor. Böylesine örneklerde çalışmaya direnme motivasyonu bireyin kendini muhafaza etme ve kollama isteğinden doğuyor. Tanıştığım tüm bu insanların arasında en alçak gönüllü direnişi gösteren sanıyorum ki Larry’dir. Cesaretini toplayıp günlük çalışma saatini bir saat azaltma talebinde bulunan Larry uzun yıllardır sosyal hizmet görevlisi olarak çalışıyor. Yöneticileri tarafından kabul edilen bu talep, aktardığı üzere, Larry’nin gündelik yaşantısında daha az sıkışık ve daha az stresli hissetmesine katkı sağlamış.

Çalışmaya direnen bu denemelerde, katılımcıların başarılı olup olmadığı sorusu oldukça karmaşık bir soru. Bu ve takip eden bölümlerde, bu karmaşık soruyla daha yakından ilgilenmeyi hedefliyorum. Şimdilik, bazılarının diğerlerine nazaran daha iyi durumda olduğunu söylemekle yetineceğim.

Kimi katılımcı, yarı zamanlı maaşını önceki birikimleri ve/veya partnerlerinin gelirleriyle birleştirerek, oldukça rahat geçinebildiklerini aktarıyor. Diğerleri ise, suyunu çekmekte olan birikimler, dağınık geçici iş kırıntıları, karşılıklı iltimaslar, borçlar ve devlet yardımlarını harmanlayarak, hayatlarını idame ettirdiklerini ve ciddi fedakârlıklarda bulunduklarını ifade ediyor. Katılımcıların inanç ve kararlılık seviyelerinde ciddi farklılıklar olduğunu görüşmelerim esnasında fark ediyorum. Yedinci bölümde göreceğimiz üzere, bazı katılımcılar aile ve arkadaşlarının destek ve şefkatiyle ayakta kaldıklarını söylüyor ve yaptıkları tercihleri tartışırken seçimleriyle ilgili oldukça gururlanıyorlar. Buna karşın, işsizliğin toplumsal bir ayıp olarak algılanmasının altında ezilen bir başka grubun ise deneyimlerini anlatırken mahcup ve kendinden şüphe eden bir söyleme başvurduklarını gözlemliyorum. Bu noktada okurların dikkatini, insanların içinde bulundukları durumu anlama ve öğrenme yöntemi olarak, mülakatın kısıtlılıklarına çekmek istiyorum. Her sosyal etkileşimde olduğu gibi, görüşmeler de kişinin paylaşmayı seçtiği doğrulara ve kendini tanıtma biçimine göre şekil değiştirebiliyor. Bunu katılımcıların yalancı olduklarını ima etmek adına paylaşmıyorum. Amacım, görüşme tekniğinin de diğer tüm sosyal etkileşimlerden farksız olduğunu hatırlatmak. Örneğin, tanıştığım bir iki kişinin zoraki optimizmini inandırıcı bulmakta benim de oldukça zorlandığım anlar oldu. Bu aşırı optimizm, hayatlarının çok da hoş olmayan yanlarını -kendilerinden ya da benden- sakladıkları izlenimini yaratıyordu. Bu tekil örnekler dışında, araştırmanın genelinde, insanların iniş ve çıkışlarıyla alakalı şeffaf ve dürüst davrandıklarını sezdiğimi söyleyebilirim. Pek çoğu, böylesine bir araştırmanın parçası olmaktan memnun olduklarını paylaşıp kendi duygularını daha net görmelerine bir fırsat yarattığı için bu süreyi kıymetli bulduklarını aktardılar.

Bu uyarıları akılda tutarak bu ve akabinde gelen iki bölümü gördüğüm kişilerin hikâyelerine ayırıyorum. Altı ve yedinci bölümlerde çalışmaya direnmenin zorlukları ve hazlarına odaklanıyor olacağım; ama bu bölümde, daha temel bir soruyu, insanların çalışmaya *neden* direndikleri sorusunu ele alarak yola koyulalım. Katılımcılar bu yönde bir yol izleme ihtiyacını neden hissettiler? Belki şu soruyu sormak daha isabetli olacak: Neden hissettikleri bu ihtiyacı eylemselliğe dökmeyi seçtiler? Direnmeye duyulan ihtiyacın toplumun pek çok kesiminde yaygın olduğunu söyleyebiliriz ancak bu ihtiyacı uygulamaya çevirerek mevcut gerçekliklerini dönüştürmek çok az insanın tatbik ettiği bir pratik. Katılımcıların hikâyelerine daha yakından baktıkça, çalışmaya direnme isteğini tembellik, umarsızlık ya da üretken faaliyete duyulan tiksinti gibi duyguların motive etmediği daha da berraklaşacak. Tam tersine, çalışmaya direniş motivasyonunun başını neredeyse her zaman alternatif bir ahlaki ilkeler dizisi çekiyor. Bu tür alternatif etik değerler çalışma merkezli toplumlarda çoğunlukla anormal, olağandışı ya da eksantrik olarak göz ardı edildi. Ben ise bu etik değerleri dikkatle irdeleyerek çalışmanın azaltılması ve yeniden gözden geçirilmesine olası ilham kaynakları olarak ele almayı öneriyor ve hedefliyorum.

Elveda Noel Baba

Idlers' Alliance (metnin geri kalanında *TIA* ya da İttifak olarak kullanılacak) üyelerinden birkaçıyla tanışma ümidiyle İngiltere'nin güneydoğusundaki yerel bir fuara gitmek için yola çıktığımda yazın en sıcak günlerinden biriydi. İttifak, fuarada bir stant açma kararı almış ve benim de katılmamı kabul etme nezaketi göstermişlerdi. Standa vardığımda farkına var-

dığım ilk şey, kimsenin ne slogan attığı ne de pankart açtığı. Üyelerden yalnızca birkaçı, standın önünden geçmekte olan yurttaşlara çekinerek broşürlerden uzatıyor. Dışarıdan bakınca, sanki etkinliğe katılmalarının sebebinin TIA propagandası yapmaktan çok bir araya gelmek için bir bahane yaratmak olduğu izlenimine kapılıyorum. Öğle vaktine doğru aylakların çoğu gruptan ayrıldığında standın az ilerisinde güneşlenmekte olan Jack gözüme çarpıyor. Otuzlu yaşlarında olan alçakgönüllü Jack, ilk başlarda görüşme yapmak konusunda çekimser davranıyor. Dünya görüşünün, ülkenin yarısından fazlasını kat etmeme degeceğine inanmakta güçlük çekiyor. Neticede görüşmeyi kabul eden Jack, gözlerini güneşten koruyarak mahcup bir tonla sorularımı yanıtlamaya başlıyor. Sohbet ilerledikçe, Jack'in çok daha felsefi bir ruha büründüğünü gözlemliyorum. Dünya görüşünü tane tane anlatmaya başlamadan önce durup sorduğum sorular üzerine düşünmeye vakit ayırıyor ve derin bir nefes alıp öyle söze giriyor. Yöresel şivesiyle, bir kütüphane görevlisi olarak çalıştığı işini yarı zamana çekerek kendine daha fazla serbest zaman yaratma çabasını anlatmaya şöyle başlıyor:

Durup kendime “Bir dakika, bir dakika. Hayat yalnızca dokuzdan beşe çalışıp işe gidip gelmekten ibaret olamaz. Bu kadar basit olmamalı,” dedim. “Belki de daha az şey yapıyor olma fikri bana cazip geldi, yarım gün çalışıp günün geri kalanını kendime ayırabilme fikri.”

Görüşme esnasında yaratıcı şeyler yapmaya duyduğu kuvvetli tutkuyu sıklıkla dile getiren Jack, iş hayatının tam zamanlı temposunun bu tutkunun önünü tıkadığına inanıyor. Okuma ve bolca sohbetle dolu serbest bir hayatın, yaratıcılık için uygunluğuna olan inancını özetlerken, önceki işleri yüzünden bu tür faaliyetleri düzenli icra edememesinden duyduğu pişmanlığın altını çiziyor. Yarı zamanlı bir iş modeline

geçmenin, bitkinlik duygusunu azaltarak yaratıcı aktiviteye duyduğu özlemi yeniden keşfetmesine yardımcı olacağını ümit ediyor ve özellikle yazmaktan büyük keyif aldığını ve tekrar yazmaya vakit bulabildiği için oldukça memnun olduğunu belirtiyor.

Çalışmaya bu şekilde [yarı zamanlı] devam edeceğimi düşünmezdim. Hayatın farklı evrelerinde, farklı şeylere ilgi duyduğunuzu gözlemlemek oldukça ilginç oluyor. Ben de hayatımın o döneminde böyle bir şeyi deneyimlemeyi istiyordum ve şu ana kadar bu pratiği devam ettirebildim. Sanırım benim için yaratıcılığımı yeniden keşfetmem ve icra etmem için bir fırsat oldu.

Böyle bir yaşam tarzının alışılmışın dışında kalacağının farkında olmasına rağmen, günde yaklaşık dört saat çalışma rutininin Jack'e zamanla "oldukça doğal" gelmeye başladığını öğreniyorum. Çalışma etiğinden bahsettiğimizde, insanların büyük çoğunluğunun "bir dini öğretiyi takip edercesine ya da bir tür deliliğin pençesinde" yaşadığını paylaşıyor. Daha az çalışma kararını izah ederken, "aydınlanma" ya da "uyanış" gibi kelimeler kullanarak etrafındaki dünyanın yarattığı bu delilik perdesini delip geçtiğine inanıyor:

Bir kez bu yola girdiniz mi etrafınızda olan biteni başka türlü görmeniz çok da mümkün olmuyor. Sanki bir *maskenin* ardındaki gerçek yüzle karşılaşmak gibi, neyin ne olduğunun farkına varıyorsunuz. Noel Baba'nın olmadığını fark etmenin bir nevi yetişkin versiyonu.

Araştırma esnasında tanıştığım kişilerin çoğu çalışmayı azaltma kararlarını benzer şekilde tasvir ediyor ve iliklerimize işlenen kültürel inançlar bütününde bir kesik yarattıklarına inanıyorlar. Bazı durumlarda, eleştirel mesafenin kişinin çalışma hayatı sırasında olgunlaştığını, zaman zaman da daha

eskilere bile dayanabildiğini gözlemliyorum. Bir başka TIA üyesi Mike, öğretmenleri tarafından genç yaşlarında özümsetilen çalışma ahlakının “gerçek yüzünü”, otuzlu yaşlarına doğru fark ettiğinden bahsediyor. Eleanor ise “sürekli çalışıp tonlarca para kazanmaya ve tüm bu işlerle meşgul olmaya, toplumsal olarak şartlandırıldığımıza” inanmaya başladığını paylaşıyor. O ya da bu şekilde, tüm bu kişiler için iş sahibi olma ihtiyacı, hayatın kaçınılmaz bir gerçeğinden çok, insan eliyle yapılmış sosyal bir inşa olarak algılanıyor. Hiç hesapta yokken neden çalıştıkları sorusu bir şekilde öncelik kazanıyor ve Jack’in de dediği gibi bundan geri dönüş yok. Kişinin bu noktadan sonra yeniden Noel Baba’ya olan inancını tazelemesi neredeyse imkânsız:

... geriye dönüp, düşünmeden, eski rutine ayak uyduramayız çünkü doğası gereği bu yönelimi motive eden şey, hayatın başka türlü akamayacağı duygusu ancak ne yazık ki bizler kendi farkındalığımızın bu kurguyu yok ettiği noktadayız. Böylesine düşüncesiz bir koşula geri dönmemiz olanaksız (Cohen ve Taylor, 1992: 59).

Paylaştığımız bu deneyimler, Bernard Lefkowitz’in 1970’ler Amerika’sında gönüllü olarak işsizliği seçen bireylerle gerçekleştirdiği araştırmayla karşılaştırma imkânı sunuyor (Lefkowitz, 1979). Lefkowitz, insanların ücretli emeğe verdiği, çoğu zaman kalıcı da olabilecek molalara “kırılma noktaları” adını veriyor. Bir yandan kişilerin duygusal anlamda “kırıldıkları” anı da işaretlemiş oluyor. Kırılma noktaları, kişinin her zamanki alışkanlık ve inançlarının şüphe uyandırmaya başladığı bireysel kriz anına tekabül ediyor. Kişinin başından geçen bir olay, yeni bir ahlaki tutum ya da baskı altında olmanın biriktirdiği duygular, düzenli alışkanlıklar ve inançları sorgulamasına yol açıyor ve alışılan durumlar ya da

klasik rutinler giderek daha az tahammül edilir bir hal alıyor. Daha ağdalı sosyolojik bir terim kullanmak gerekirse, kırılma noktasını kişinin *somutlaştırma* olarak bilinen fenomenin ötesine geçtiği an olarak belirtebiliriz. Aslen Marx tarafından kullanılan somutlaştırma terimi, Peter Berger ve meslektaşları tarafından uyarlanıp, insan bilinci üzerine yaptıkları analizde sıklıkla başvurdukları kavramlardan bir tanesi. Marx'ta da olduğu gibi Berger ve meslektaşları, insanların dünyayla diyalektik bir ilişki içerisinde olduğu fikrinden yola çıktılar. İnsan yaşamını hem şekillendiren hem de ondan üstün olan, insan eliyle sürekli yeniden üretilmesi gereken, toplumsal ve kurumsal bir düzen. Berger ve Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası* kitabında, toplumsal alemin ancak ve ancak insan faaliyetinin bir neticesi olabileceğini bizlere hatırlatıyor: “Şahıslara her ne kadar heybetli gözükmüşse gözüksün, kurumsal dünyanın nesnelliğinin, insan eliyle üretilmiş yani inşa edilmiş bir nesnellik olduğunu akılda tutmak mühim.” (Berger ve Luckmann, 1967: 78) Toplum olarak dünyayı, insan eliyle dönüştürülmeyi bekleyen bir yeni olasılıklar sahası olarak deneyimlemeyi arzu ediyorsak; toplumun, bireyin eylemleri ve tercihlerinin ürününden ibaret olduğunu ve her zaman böyle kalacağını hatırlamamız elzem. Somutlaştırma kavramı, insanların sosyal dünyanın üreticileri olduğu temel gerçeğinin unutulma sürecini anlatıyor.

Berger ve Luckmann, karmaşık bir sosyal ve kurumsal düzenin tesisiyle, insanların insani fenomenleri “somut bir şey gibi algılamasına, yani gayriinsanileştirmesine, hatta onlara insan üstü özellikler atfetmesine” yol açtığını savunuyor (Berger ve Luckmann, 1967: 106, vurgu eklendi). Bu somutlaşmış bilinç, bireylerin normları, toplumsal rol ve yapıları içselleştirmesini dayatma yoluyla, düzensizliği önleyip, toplumsal uyumu teşvik eden toplumsallaşma sürecinin bir

ürünü. Sosyolojinin temel prensiplerinden bir tanesi, toplumsallaşma aracılığıyla, toplumun bireyin bilincine nüfuz ettiğini ve topluma uygun şekle yoğurduğunu, böylelikle bireyi asgari düzeyde tefekküre başvuran birine dönüştürdüğünü söyler. Eğer bu toplumsallaşma süreci başarılı olursa toplumla bütünleşmiş bireyler, gerçekliğin belirleyici faktörlerini, doğuştan gelen, organik olgular olarak kabul eder. Dünyanın zihinlerimizde dolaysız, bilinç öncesi bir mevcudiyeti var ve toplumsal roller “hem hafife alınıyor hem de kaderin kaçınılmaz bir parçası olarak” tezahür ediyor (Berger ve Pullberg, 1966: 65).

Cohen ve Taylor, bu gündelik bilinci; bireyin toplum tarafından atfedilen rolü içerisindeki, rahat olma hissiyle özdeşleştirdiği “düşünmeden uzlaşma” kavramıyla açıklıyor (Cohen ve Taylor, 1992: 47). Somutlaştırma, bir nevi zihinsel ve işlevsel gereklilik olarak görülmesine rağmen, Berger ve Pullberg halen bir tür yabancılaşmayı da barındırdığını öne sürüyor. Toplumsal dünya, insan bilincinde durağan ya da sabit bir olgu olarak resmedildiğinde, insanın yapacağı müdahalelere açık, imkânlara gebe geniş bir ufuk olmaktan çıkıyor: “Somutlaşma süreci aracılığıyla, kurumlar dünyası tabiatın bir parçasıymış izlenimi yaratıyor. Duruma göre gönüllü ya da gönülsüz atlatılan bir gereklilik ya da kader haline geliyor.” (Berger ve Luckmann, 1967: 108) Dünya, insanlığın algısında, doğuştan gelen bir gerçeklik olarak algılanıyor: “Kişinin isteklerine karşı, geçirgenliği olmayan, onlardan etkilenmeyen; zihninde ise opak bir yabancı nesne olarak canlanan, benliğin dışındaki mutlak bir hükümdar olarak asılı duruyor.” (Berger ve Pullberg, 1966: 63).²⁶ Bu yabancılaşma biçimi, gün-

26 Berger ve Pullberg sosyoloji biliminin, somutlaşma sürecinin kendisine büyük katkı sunduğunu savunur. Bunun sebebi, maksatlı bireyleri asıl gerçekliği olarak almak yerine toplumsal rol ve yasaları incelemesidir. Somutlaştırıcı sosyoloji “artık kimsenin içinde yaşamadığı” bir dünyayı anlatır. Sosyal etkileşim, neredeyse tamamen mekanik bir olguymuşçasına, “ek-

delik hayatımızda diken üstünde ve huzursuz hissetmemize yol açıyor. Hayatın reçetelendirilmiş ve kurgulanmış kurallara göre seyretmesi gerektiğine dair rahatsız edici ve çoğunlukla bastırılmış bir his uyandırıyor. Cohen ve Taylor durumu şöyle açıklıyor:

Zamanın geçmesine ve günü atlatmamıza yardımcı olduğu için düşünmeden uzlaşmak, şükran duymak yerine kendimizi kolay tahmin edilebilir, önemsiz ve dünyevi şeylerden kolayca etkilenir hale getirdiğimiz için rahatsız hissetmeye başlarız... Bunlar can sıkıntısı, monotonluk, bıkkınlık, umutsuzluk olarak sıralayabileceğimiz deneyimlerdir (Cohen ve Taylor, 1992: 50).

Tanıştığım kişilerin içinde bulunduğu duygu durumunu, düzenin sıradanlığına duyulan kişisel rahatsızlıklar olarak tanımlamanın yerinde olacağı kanısındayım. Ellili yaşlarının başındaki Rachel, insan kaynakları görevlisi olarak çalıştığı ücretli işini tam zamanlıdan yarı zamanlıya çekerek “hayatını oto-pilottan çıkarmayı” seçmiş ağırbaşlı bir katılımcı. Rachel’in kararını, televizyon kanalındaki yoğun tempolu işini bırakarak, serbest fotoğrafçı olarak çalışmaya devam eden Anne ile karşılaştırabiliriz. Anne ise kararından söz ederken “derin bir uykudan uyanmış olma” benzetmesini yapıyor. Katılımcıların birkaçı, eski iş arkadaşlarından söz ederken, kötüleyici ve/veya küçümser bir tavır sergiliyor ve net bir mantık çerçevesi ya da belirli bir amaç olmaksızın ritüelleşmiş hayatlar sürdürdüklerini savunuyorlar. Lucy eskiden çalıştığı insanlardan bahsederken “ezelden beri ücretli iş hayatında bulunmalarına rağmen bu alan hakkında söyleyecek tek bir kötü sözleri bile olmadığını” vurguluyor. Modern kariyer kavramı hakkında ciddi kuşkuları olan Adam ise durumu şöyle özetliyor:

toplazmik değiş tokuşlar” şeklinde spontane çarpışan roller dünyası olarak resmediliyor (Berger ve Pullberg, 1966: 66).

Kariyer, neden yaptığını tam olarak bilmediğin birbirine bağlanmış işler silsilesidir. Nedenini bilmemeyi itiraf etmek de hayatınızı boşa harcadığını söylemekle eşdeğerdir.

Adam, insanların neden çalıştıkları üzerine düşünmeleri için onları nazikçe kışkırttığını ancak bu tür sohbetlerin karşıtları için oldukça rahatsız edici ve neredeyse tabu olduğunu söylüyor:

İnsanlar genelde haşarı cevaplar verebiliyor. Bu da aslında, bir tür “lütfen bana bu sorularla gelme” deme yöntemi. Başka konular açtığınızda, sohbe dahil olmaktan ya da havadan sudan muhabbet etmekten oldukça hoşnutlar ama kimse bu tür derin mevzuları konuşmaya can atmıyor.

Katılımcıların her biri, berrak olmaktan hayli uzak bir bilinç düzeyinde seyreden önceki yıllarına atıfta bulunurken, direksiyona kendilerinin geçtiği, bir amaç doğrultusunda ilerleyen hayata duydukları kuvvetli arzudan söz ediyorlar. Bu bağlamda kırılma noktası, kişilerin iş pozisyonlarını sorgulamaya başladıkları, o beklenen ana işaret ediyor. Kişilerin iş bulma ihtiyacının, toplumsal olarak inşa edildiğinin farkına vardıkları bu süreç için Berger *gayrisomutlaşma* terimini kullanıyor. Bu, kişinin kültürel kodlara göre belirlenen toplumsal mevkiinden ya da ücretli emeğin yapısal ve ideolojik baskılarından özgürleştiği anlamına gelmiyor. Daha naçizane, kırılma noktası, insanların bilişsel güçlerin doğası ve toplumun sınırları dahilinde, kendi hayatlarını yönetebilme yetkilerini düşünmeye başladıkları anı temsil ediyor. Böylelikle, iş bulma ihtiyacı, artık doğanın kanunu ya da insan doğasının ayrılmaz bir parçası olarak kabul görmemekle kalmayıp, eleştirel tahkikata uygun bir konu halini alıyor. İnsanlar, basmakalıp inançları ve alışkanlıkları üzerine düşünme, toplumsal rollerinden sıyrılma ve yeni olasılıklara gebe hayatlarla yeniden ilişkilendirilme

meyle ilgili süreçlerinden keyif ve iftiharla bahsediyorlar. Zaman çizelgeleri, takvimler, görevler, rutinler ve kuralların hüküm sürdüğü kuralcı düzenin aleyhinde konuşmaktan çekinmeyip bu düzenin, bir birey olarak sorumlu, özgün ve bilinçli bir yol haritası çizmelerini tehlikeye attığından söz ediyorlar. Toplumsal baskı gerçek bir dönüşümle sonuçlanınca da güçlü bir duygusal boşalma yaşıyorlar.

Tanıştığım insanların daha önceleri normalleştirdikleri gidişat ile aralarına bu denli mesafe koymalarına müsaade eden tam olarak neydi? Kırılma noktası, somutlaşmanın delindiği ve insan hayatının yeniden işlenebilir bir hal aldığı anı temsil ediyor. Peki, bireylere atfedilen toplumsal rolleri olağan ve gerçek olarak görmek ne zaman ve neden bıraktı? Toplumsallaşma süreci, toplumsal disiplin ve ideolojinin normalleştirici etkilerine rağmen, toplumsal mücadeleler aracılığıyla görüyoruz ki bireyin sosyal düzen içerisine entegrasyonu hiçbir zaman tamamlanmayan bir süreç. Peki, entegrasyona karşı koymasını sağlayan unsur, insan içinde hep mevcutsa, bu kuvveti harekete geçiren şey neydi?

Kırılma noktasının sebeplerini saptamak düşünüldüğü kadar kolay değil. Eleştirel tahkikat en beklenmedik anlarda harekete geçebiliyor: Kalabalık bir alışveriş merkezinde ya da trafikte peyda olan belli belirsiz ıssızlık ve kimsesizlik hissiyle; anlamsız bir ekip toplantısında su yüzüne çıkan hınçla; ya da doğaya yapılan bir gezi ya da geniş bir yolda yapılan araba yolculuğu sonrası, zihnin meditatif halinden çıkabiliyor. Katılımcı Eleanor, bir tür sezgi parıltısından, doğaüstü bir olgudan, neredeyse mistik terimlerle bahsediyor. Cohen ve Taylor da kaçış teması üzerine yazarken bu olgudan “anlık bir doku kayması” olarak söz ediyor (Cohen ve Taylor, 1992). Kişi belli belirsiz ve açıklanamayan bir kuvvet ya da ruh haline kısa süreliğine yenik düşüyor ve yeniden değerlendirme sürecinin

öncüsü oluyor. Eleanor kendi deneyimini uzun uzadıya anlatmamayı tercih ediyor. Deneyimini dile getirmedeki yetersizliğinin, onda bir korku ya da en azından utanç benzeri bir duygu yarattığını gözlemliyorum:

Temel bir dönüm noktası vardı. Bahsetmesi çok kolay bir mesele değil çünkü muğlak bir hmmm... Bunun hakkında doğru düzgün kimseyle konuşmadım. Oldukça şey bir... Birtakım şeyler hissederek uzaklaştım. Sanırım oturup etrafıca düşünmeli ve tam olarak ne olduğunu kendim de netleştirmeliyim.

Berger ve Pullberg gayrisomutlaşmanın, dünyanın zangırdayıp temellerine kadar parçalandığı ve yeni şeylerin inşasına alan açtığı “zor zamanlarda” ortaya çıkacağı tahmininde bulunuyor (Berger ve Pullberg, 1966: 69). Görüştüğüm kişilerden birkaçı, ölüme tanıklık etmiş olmanın denge bozucu etkilerini benimle paylaşıyor. Berger ve Pullberg’in fikrini örneklendirmek için bu anlatılara başvurmanın yararlı olacağını düşünüyorum:

Üvey babam, ben on yaşındayken vefat etti ve bu bir uyarı gibiydi. Böyle bir deneyim, neyin önemli neyin önemsiz olduğu konusunda yeniden düşünmenize sebep oluyor. Bu da beni düşünmeye sürükledi, “Hayat çok kısa. Bir anda bitebilir. İçimden geleni yapmaya başlayacağım,” dedim. (Mike)

Bir ölümün ardından tutulan matem ya da fazlalık, gereksizlik duygusu bazen de iyiye yorulabilir çünkü harekete geçmenizi sağlar. Dokuzdan beşe, önünüzdeki yirmi küsur yılı aynı işi yaparak geçirmenin tek seçenek olmadığını fark etmenizi sağlayabilir. (Rachel)

Nadiren de olsa bu iki örnekte olduğu gibi, katılımcılar mevcut gerçekliklerini sarsan ve onları taptaze bir dünya görüşü edinmeye sevk eden kuvveti açıklamak için, hayat-

larıyla ilgili önemli bir anı cımbızla seçip ayırıyorlar. Bu tür durumlarda, ölümle bire bir karşılaşmak ya da fanilik fikri, bir elektrik çarpması etkisi yaratıyor ve katılımcıların değerleri ve öncelikleri üzerine daha derin düşünmelerine yol açıyor. Ancak demin de bahsettiğim gibi, münferit bir tetikleyici olayın ayrıştırılmasının tanıştığım kişiler arasında yaygın olduğunu söylemem mümkün değil. Katılımcıların büyük kısmında, kırılma noktası daha çok uzun süreli, iç kemirici bir rahatsızlık ve huzursuzluk hissinin sonucu olarak baş gösteriyor. Böyle durumlarda karşılaştığımız ise ani aydınlanmalardan çok, gerçeklik ve arzu arasındaki alanda kuluçkaya yatan, ücretli çalışma hayatına yönelik aşamalı bir gözlerini açma süreci. Katılımcılardan Bruce'un deyişiyle, bu süreç bir tür "rahat-sızlık"* (*dis-ease*) üzerine kurulu. Bir yanda kişinin kendisiyle ilgili algısı, ahlaki idealleri ve kişisel heveslerinin; öte yanda ise gerçek hayatın somut tatsızlıkları arasındaki boşluğu doğuran bir süreç.

Görünen o ki insanların neden çalışmaya direndiklerini anlamak için daha derine inmemiz gerekiyor. Bölümün geri kalanında bunu yapmaya çalışacağım. Size sunacağım örnekler, doğal olarak, gerçek hayatın bir tür sadeleştirilmiş hali olacak. Çoğu katılımcının çalışmaya direnme kararlarında, tek bir an ya da sebebin ağır bastığı fikrine öfkelenmesini oldukça anlaşılır buluyorum. "Karar" kelimesi bile bir ölçüye kadar yanıltıcı olabilir. Bunun yerine, bu seçimi giderek derinleşen bir duygu ya da uzun bir olaylar dizisinin sonucu olarak düşünebiliriz. Çalışmak için kendini oldukça halsiz ve kötü hissedenden katılımcılar için çalışmaya direnmenin bir "karar" olarak ele alınması neredeyse imkânsız. Bu daha çok bir gereklilik ya da nefsi müdafaa çabası. Yaptığımız şeyleri neden yapmayı seçtiğimizi harfîyen anlatmakta hepimizin sınırları ve kısıtla-

rı olduğu kuşkusuz. Çalışmaya direnişe sebebiyet veren faktörleri tartıştığım katılımcılar için de bunun geçerli olduğunu unutmamakta fayda var. Bunu akılda tutarak, çalışmaya direnişe doğru uzanan üç ortak “rotayı” ele alarak devam edelim: Anlamsız iş, mini ütopya ve kırık beden.

eröp İşler

Araştırmamın ortalarına doğru eski bir çalışma arkadaşının önerisi üzerine, Larry ile tanıştım. Larry benimle bire bir buluşmayı kabul etmese de telefonla deneyiminden söz etmeye razı oldu. Ellili yaşlarını süren Larry uzun zamandır sosyal hizmet görevlisi olarak çalışıyor ve bir süredir streten muzdarip olduğunu paylaşıyordu. Çalışma gününü bir saat kısaltmayı başaran Larry, sekiz yerine günde yedi saat çalışarak “azıcık da olsa düzgün hissedebilme ihtimalini” artıracadıını ümit ediyordu. Kendine kalan ekstra saat sayesinde iş çıkış trafiğinden kurtularak artık daha kolay gevşediğini anlatıyor: “Akşamları kendimi eskisi kadar yorgun hissetmiyorum ve kendi yapmak istediğim faaliyetlere biraz daha fazla vaktim var.” Görüşme sırasında, bir sosyal hizmet görevlisi olarak çalıştığı uzun yıllar boyunca tanıklık ettiği profesyonel değişimlerden bahsediyor. Bir sosyal hizmet vakasını baştan sona inceleme özgürlüğünün olduğu eski yıllardan hayli nostaljik bir tavırla bahsettiğini gözlemliyorum. Larry bu çalışma modeline olduğa değer verdiğini çünkü bu sayede müşterilerinin ihtiyaçlarını daha iyi kavrayıp esenlikleri, sağlıkları ve refahları için somut katkılar sunabildiğini aktarıyor. Sosyal hizmetlerdeki bu eski usulün yerini alan modern zaman “bürokratik makinesi” hakkında şunları söylüyor:

Müşteriyle temasınız neredeyse yok denecek kadar az. Kapsamlı bir değerlendirme planı oluşturmak için planlama sürecini ve verilen değerlendirme setini sıkı sıkıya takip ediyoruz. Aslında temel olarak yaptığımız şey, onlarca form doldurmak, inanılmaz *fazla* evrak işi yapıyoruz. Hem de büyük çoğunlukla daha önce hiç tanışmadığımız kişilerle empati kurmaya çalışarak. Bu ya çok sıkıcı ya da çok stresli bir süreç oluyor. Hiçbir zaman tamamlamayı başaramayacağınız, uzayıp giden bir idari görevler listesinin altından kalkmaya çalışıyoruz. Belgelemek ve kaydetmek zorunda olduğumuz çok fazla şey var, bir de bunları aktarmamız gereken birçok farklı insan: Finans ve formlar, kimlikler, izinler, sözleşmeler ve en sonunda *tüm* bunları yaptığınızı kanıtlamak için doldurmanız gereken bir dizi başka form.

Larry'ye yaptığı işten memnun olup olmadığını sorarak devam ediyorum. O da “Kesinlikle hiçbir keyif almıyorum. Eskiden yaptığım işi çok severdim ama şimdi zerre keyif almıyorum,” yanıtını veriyor. Buradaki temel sıkıntı, emek sürecinin yıllar içinde aldığı biçim. Çalışanlar, eskiye kıyasla daha az sayıda vakayı baştan sona ele alıyor ve artık her sosyal hizmet çalışanına, sayıca daha fazla vakayla ilgili daha rutin ve ufak görevler tahsis ediliyor. Bu değişimler sonucunda, Larry müşterileri için en uygun eylem planını muhakeme etme özgürlüğünün elinden alındığına inanıyor. Böylelikle, çalıştığı uzun yıllar boyunca kazandığı irfan ve edindiği uzmanlık, lüzumsuz hale getiriliyor: “Deneyiminiz, klavye hızınızdan daha az değerli.” Günlük çalışma deneyimi, sabırsızlık ve kırgınlıkla yaptığı idari görevlerin arasından zar zor sıyrılma halini alıyor. Üstelik masasında duran kâğıtların “oldukça ivedi duygusal ihtiyaçlar ve krizler” içinde olan insanlara ait olduğunu bilmesine rağmen. İtinalı ve dikkatli birisi olarak, giderek artan sabırsızlığı bir noktada Larry'nin canını sıkmaya başlıyor. Eski Larry müşterilerine sabırlı olma konusunda oldukça bonkörken, yeni Larry kendini sürekli öfkeli hissediyor. Tüm bu yaşadıkları sonucunda, işiyle yalnızca araçsal bir ilişki kurmaya

başladığını, hevesiz bir şekilde yapması gerekenleri tamamlayıp, geçinmesine yetecek kadar efor sarf ettiğini paylaşıyor. (Görüşmemizden kısa bir süre sonra Larry’nin işi tamamen bıraktığının haberini alıyorum.) Sosyal hizmete duyduğu heyecanı ve coşkuyu yeniden keşfetmenin farklı bir yolu, resmi çalışma hayatı dışında bir alternatifi olup olmadığını merak ediyor: “Eğer bir gelire ihtiyacım olmasaydı, gönüllü çalışmaya yönelebilirdim. Belki öğrenme bozukluklarıyla ilgilenen gönüllü bir kuruluştaki çalışabilir ya da başka türden gönüllü işlerle iştirak edebilirdim; yetişkin okur yazarlığı ya da ekolojik meseleler vb.” Acaba hayatının bir noktasında Larry bunlara fırsat bulabilecek mi, merak ediyorum...

Larry’nin hikâyesi ikinci bölümde bahsettiğimiz geniş çaplı ve ayakları yere sağlam basan çalışma eleştirisi temalarıyla oldukça iyi yankılanıyor. Bürokrasinin yoğunlaşmasından ve dayattığı “hedefler ve amaçlar”, “sonuçlar” ve “hedef tanımı” dünyasından ötürü umutsuzluğa kapılıyor ve standardize edilmiş süreçlerin işini hassasiyetle ve layıkıyla yapma yetisini elinden aldığına inanıyor. Emek sürecinin standardizasyonu ve işbölümünde yaşanan değişimler, Larry’nin sosyal hizmetler çalışanı kimliğine zarar vermekle kalmayıp ahlaki faillik ile işini yapıp ondan gurur duymasını imkânsız hale getiriyor. Larry kendini, az deneyimi olan ancak kurnaz verimlilikleriyle öne çıkan, genç meslektaşlarından yabancılaştırmış hissediyor ve yıllar içinde yavaş yavaş kök salan bu değişiklikleri gözlemlemek, neredeyse trajik bir hal alıyor. Larry’ye göre, yıllardır biriktirdiği bilgelik ve empatiden en çok faydalanması gereken bu iş, müşterinin bireysel ihtiyaçlarını ikinci plana atan bir dizi idari prosedürün uygulandığı bir duruma indirgenmiş halde. Tüm bu bahsettiğimiz deneyimler, Larry’nin işten uzaklaşma isteğinin köklenmesinde önemli bir rol oynuyor.

Görüşmemiz esnasında çalışma hayatının olumsuzluklarının önemli bir yer kapladığı bir diğer katılımcı ise Matthew. Matthew bir başka katılımcı Lucy'nin kocası. Lucy ve Matthew yirmilerinin başında, genç bir evli çift. Araştırmam boyunca, Güney Galler'deki evlerinde birkaç kez onlarla konuşma ve çay içme fırsatım oldu. Gelecekle ilgili umutları ve korkularıyla ilgili samimi ve detaylı sohbetimize geçmeden evvel her buluşmamızda mevcut durumlarındaki değişiklikler hakkında ufak bir güncellemeyle başlıyoruz. Matthew ve Lucy'yle görüşmekten her zaman büyük zevk aldım. Anlatıları spontane, sürpriz dolu ve hatta zaman zaman duygusaldı. Sanki çalışma hakkındaki görüşlerini ilk defa izah eder bir halleri vardı.

Tanıştığımız dönem, Matthew'un üniversitede felsefe bölümüne başlayacağı bölgeye yeni taşınıyorlardı. Matthew tam zamanlı öğrenciliğe başladığından beri, çalışmayla ilgili kararlar üzerinde yük olmaktan çıkmıştı. Bu yüzden, görüşmelerin çoğunu Lucy ile gerçekleştiriyordum. Lucy'yle olan görüşmeme gelmeden evvel, çiftin hayatından kabaca bahsetmeliyim. Görüşmemiz esnasında Lucy'nin bir işi ya da yakın gelecekte iş aramaya başlama gibi bir niyeti yoktu. Matthew'un öğrenci kredisi ve önceki işlerinden kalan birikimlerle geçimlerini sağlıyorlardı. Araştırmanın sonuna doğru, çiftin durumu ciddi ölçüde değişti. Bölümünden mezun olan Matthew de Lucy gibi, artık işsizdi. Matthew hayatını başka haricî bir kuvvet olmaksızın yönetmek ve yönlendirmek konusunda oldukça kuvvetli hissettiğini ve işsiz hayatından hayli memnun olduğunu dile getiriyor. Lucy ile kaliteli zaman geçiriyor, bir internet dergisi için bilgisayar oyunları hakkında makaleler yazıyor, film kulübü toplantılarına katılıyor, Kraliyet Kuşları Koruma Derneği (RSPB) için gönüllü çalışıyor ve daha bir sürü farklı faaliyetle ilgileniyordu. Yine de tüm bunlar, Lucy

ve kendisinin finansal durumuna duyduğu derin endişeyi dindirmiyordu. Son buluşmamızda çift konut yardımını almaya başlamış, Matthew ise işsizlik maaşına bağlanmıştı.

Matthew arada sırada da olsa gönülsüzce iş arıyordu. Tüm diğerkatılımcılar gibi, onun da anlamlı bulduğu işleri yapmaya yönelik kuvvetli bir arzusu vardı. RSPB’de yaptığı gönüllü çalışma, bu ideale en çok yaklaşan örneklerden biriydi. Buna, üniversitede düzenlediğı tek seferlik tanıtım günleri organizasyonlarını da ekliyor. Matthew bu kurum ve oluşumların tanıtımını yapmaktan memnun olduğunu çünkü onlara “inandığını” dile getiriyor ama söz konusu anlamlı bir iş bulma olunca umudunu neredeyse hemen kaybediveriyordu. İş arama çabaları çoğunlukla zorunluluktan yapılan bir performans biçimini alıyordu. İşlek caddelerdeki perakende satış mağazalarına iş başvurularında bulunuyor ve böylelikle işsizlik maaşı almaya devam etmesi için gerekli koşulları yerine getirmiş oluyordu. Asgari ücretle çalışmanın finansal durumlarında büyük bir düzelmeye yol açmayacağını hesapladığından beri, işverenlerin ona geri dönmemesini ümit ediyordu. İşsizlik ve konut desteğı gibi yardımlar almak bir tür oyun halini almıştı; Matthew eninde sonunda bu oyunu kaybedeceklerinden emindi. Günün sonunda bayağı ve ahlaki olarak şüpheli bir işe başlamaya mecbur kalma ihtimali zihnini hayli yoruyordu:

Umursamadığım mallar satmak, yavan/ilginç olmayan bir şeye katkı sağlamak ya da en kötüsü, etik olmayan bir şeyin parçası olmak... Bunalmadan, endişelenmeden ya da bu ikisinin karışımını hissetmeden böyle bir işi her gün nasıl yapabilirim bilmiyorum. Yanlış işin bana neler yapabilecekleri konusunda oldukça endişeleniyorum.

Belki de daha önceleri bir outlet mağazasında çalışan eşi Lucy ile aynı kaderi paylaşmaktan endişe ediyordu. Lucy ise kendi deneyimini şöyle anlatıyor:

Hayatımın bir noktasında yeniden yastık almaya başlayabilir miyim bilmiyorum çünkü işyerinde yaptığım tek şey buydu: sıgmayacakları yerlere onlarca yastık sokuşturmak. [Yöneticilerimin] hayatı gibiydiler. Sürekli tepemde “Oh, şu yastıkları üçer üçer bu tarafa, üçer üçer şuraya ve üçer üçer de en köşeye koyalım...” deyip duruyorlardı. Beni gerçekten deli ediyordu.

Matthew içinde bulundukları finansal zorlukların gerçek ölçeğini fark ettiği an, anlamlı bir iş icra etme isteğinin en belirgin halini aldığını söylüyor. Kiralarını zar zor denkleştirmelerine, çok temel besin ihtiyaçları dışında bir şey tüketememelerine ve gün be gün hangi gıdayı karşılayabileceklerini düşünmelerine rağmen, Matthew’un aktif olarak iş arayışına girmiyor olması oldukça çarpıcı.²⁷

Görüşmeler sırasında Matthew’un davranışları üzerine konuştuğumuzda, deneyim kazanmak için yerel bir dergide ücretsiz olarak birkaç ay boyunca yönetici asistanı olarak edindiği deneyimlere sıklıkla geri dönüyor. Bu iş pozisyonundan nefretle söz ediyordu. Buluştuğumuz süre zarfında Matthew’un oldukça cana yakın ve uyumlu biri olduğunu gözlemliyorum. Oldukça samimi, misafirperver, hevesli ve Lucy’ye karşı özenli davranışlar sergiliyor ancak Matthew bu özelliklerini çalışma hayatında, özellikle de anlamsız bir görev tamamlaması gerektirdiğinde, devam ettirmede sıkıntı çektiğini anlatıyor:

27 Kitabı yazma sürecine geçtiğimde bu durum da değişmişti. Lucy ve Matthew bilinen bir gözlük mağazasında müşteri sorumlusu olarak işe başlamışlardı.

Sanki kişiliğiniz onlara sizi yargılama alanı sağlıyor gibi; sürekli heyecandan havalara uçmanızı bekleyen bir halleri var. [Der-gide] çalışırken genel olarak herkesin hoş olduğunu söyleyebilirim ama sürekli cıvıl cıvıl olmanız konusunda inanılmaz bir duygusal baskının olduğu da doğru. İşimin büyük bir kısmını telefon görüşmeleri yaparak, insanlarla konuşarak geçiyordum yani bir anlamda karizma ve albeninizi kullanmanız gereken görevler... Ofis ortamında çalışmak için muazzam bir duygusal yatırım yapmanız gerekiyor.

Matthew'un bu noktada işsizlik maaşını kaybetme korkusu içinde olduğunu yeniden hatırlayalım. En kötü senaryonun ne olabileceğini soruyorum. İş bulma merkezi tarafından satış sektöründe çalışmaya mecbur bırakılacağı cevabını alıyorum:

Bir ofiste çalışma fikri, herkese merhaba deme zorunluluğu, kendini berbat hissederken bile "nasılsın?" sorusuna cevap verme mecburiyeti, insanlara telefon etme mecburiyeti... Eğer satış departmanında çalışıyorsan, her zaman neşeli ve cıvıl cıvıl olmalısın. "Kendin ol, mutlu ol!" Kendimi gerçekten kötü hissettiğim zamanlar oluyor ve bu davranışları sergilemek zorunda olmak beni ürkütüyor.

Matthew'un şikâyetleri, ikinci bölümden hatırlayacağınız Hochschild'in duygusal emek teorisiyle hayli örtüşüyor. Matthew iş tanımının gerektirdiği duygusal performans için gerekli enerjiyi toplamak adına verdiği mücadeleyi anlatıyor. Ondandır iyimserlikten "havalara uçması" beklenirken, Matthew kendinde bu gücü bulmakta aşırı güçlük çektiğini paylaşıyor. Enerjisinin damarlarından emiliyormuşçasına tüketilmesi onu "korkutuyor" ve saygınlık ile özgünlüğünü her geçen gün biraz daha kaybettiğini düşünüyor. Matthew ve Larry'nin farklı deneyimleri muhteşem bir karşılaştırma olanağı sunuyor. Hatırlarsanız, Larry ahlaki olarak oldukça hassas

görevleri bir bürokratin soğuk mesafesiyle yapmaya zorlanmasından şikâyetçiydi. Matthew ise tam aksine, çok basit bürokratik görevleri, bir profesyonele yaraşır sıcak ve samimi tavırlarla yapmaya razı getiriliyor.

Görüşmelerimizde, Matthew'un sıklıkla sosyal ve girişken doğasına yaptığı vurguyu fark ediyorum. Yapmayı en sevdiği şeylerin başında, “insanlarla konuşmanın” geldiğini söylüyor. Bu beyan bana Jack’i hatırlatıyor. Onun için de “geyik yapmak” favori etkinliklerinin başında. Benzer bir durum, Bruce ile yaptığım görüşmede de baş gösteriyor. Bruce insanlarla empati kurmaktan büyük keyif aldığını paylaşıyor. Bu üç katılımcının sosyalliklerini göz önünde bulundurunca, işyerinde içe dönük ve çekingen bir tutum sergilemeleri şaşırtıcı gelebilir. Ne de olsa ücretli çalışma hâlâ sosyalliğin en büyük damarlarından biri olarak kabul görüyor (Jahoda ve takipçilerinin mahrumiyet modelinde, ücretli işin “temel psikolojik işlevinin” sosyal temas olarak nitelendirildiğini hatırlayalım) ancak benim görüştüğüm kişilerin gözünde, çalışmanın bir sosyal etkileşim kaynağı olmadığı kesin. Konuşmayı sevdiklerini söylerken, arkadaşlarla arayı kapatmak, samimi ve yürekten görüşler paylaşmak, kendileri hakkında itiraflarda bulunmak gibi, tamamen rızaya dayalı bir tür etkileşimden söz ettiklerini düşünüyorum. (Ya da Matthew’un deyişiyle sıradan şeyler hakkında laklak etmekten.) Onların değer verdiği türde iletişim, karşı tarafı “planları baltalayacak bir engel ya da çıkar sağlayacak bir araç ikiliğine sokmayan” (Nussbaum, 2010:6) aksine, denk şahısların karşılaşmasını ihtiva eden türden. Sohbet sevgisi, “amaçsız ilişkiler” kurmayı göze aldığımızda, ortaya çıkan şefkate duyulan özlemi barındırıyor (Adorno, 2005: 41). Tanıştığım çalışmayan katılımcılar arasında toplumsal izolasyonun zorlukları olduğunu itiraf edenler mevcut ancak katılımcılardan hiçbiri önceki işlerinin

sağladığı sosyal ortama özlem duymuyor. Anne, eski çalışma arkadaşlarını “arkadan bıçaklayan alçaklar” olarak anıyor ve Rachel ise eski ofisinde işyeri zorbalığının alışkanlık haline geldiğini söylüyor. Lucy çalışma arkadaşlarıyla iş çıkışı bir şeyler içmeye gideceğine, kocasıyla vakit geçirmek için eve dönmeyi tercih ediyor. Çalışmamanın soyutlayıcı yanlarının olduğunu kanıksamak imkânsız ancak çalışmanın bunun aksine, samimi ve şefkatli insan etkileşimlerine zemin oluşturduğunu söylemek de bir o kadar olanaksız gözüküyor.

Yukarıda incelediğimiz örneklerde, (yaptığım görüşmelerden paylaşılabileceğim daha birçok örnek bulunuyor) ücretli çalışmayla yalnızca araçsal bir ilişki kurulduğunu görüyoruz. Olumsuz deneyimleri sonrasında, Matthew ve Larry ekonomik ihtiyaçlarını karşılayacak kadar çalışmaya karar veriyor. Larry bunu çalışma saatlerini kısaltarak başarmış, Matthew ise koşullar elverdiğince çalışmadan imtina ederek. Başkaları için olumsuz çalışma deneyimleri, ani kariyer değişiklikleri sonucunu doğurmuş. Daha az bağlılık gerektiren yarı zamanlı işler, yoğun tempolu ve zahmetli işlerin yerini alarak, bireylerin serbest vakitlerinde yaratıcılıklarına duydukları özlemi gidermelerine alan açmış. Bu tür bir değişimi örneklendirmek adına Adam ve Samantha ile yaptığım görüşmelere değinmem şart. Londra’da bilgisayar programcılığı yaptığı kabarık maaşlı işini, Tokyo’da yarı zamanlı İngilizce öğretmeni olarak çalışmak için bırakan Adam, yirmili yaşlarının ortasında, oldukça dinamik bir genç. Lisans eğitimini bilgisayar programlama üzerine tamamlayan Adam, mezuniyetinden sonra kariyerine yazılımcı olarak adım atmanın doğru olacağını düşünerek işe başlamış. Ancak işler pek de beklediği gibi gelişmemiş: “Belki de ta ilk haftadan itibaren bir şeylerin *yanlış* gittiğine dair kuvvetli bir his yavaş yavaş hasıl olmaya başlamıştı.” Adam, üniversitedeyken kodlama ve yazılımdan

büyük keyif aldığından, hatta derslerden kalan boş zamanlarında kendi inisiyatifiyle başlattığı yazılım projeleri yürüttüğünden bahsediyor. Ne yazık ki mesleğine duyduğu bu heves iş hayatıyla birlikte yerle bir oluyor. Elindeki projeye uygun olmadığını düşündüğü bir yazılım paketi kullanmaya, patronları tarafından zorlandığında nasıl dehşete düştüğünü anlatıyor. Öte yandan, teslim tarihlerine doğru günde on altı saate kadar çıkabilen çalışma gününün uzunluğu ve izin günlerinin azlığı da Adam'ı yıldıran etmenlerden. Yıllık izni yalnızca on iki iş gününden ibaret olan Adam'ın, kendisi için hayal ettiği hayatla çalışma hayatının dikte ettiklerinin arasında dağlar kadar fark varmış. Kendini kalifiye bir çalışan olarak görmesine rağmen emeğinin hakkını almadığını düşünüyormuş. Patronlarının gözünde bir bireyden çok yalnızca bir numaraymış:

“Sen bir bireysin, şirketimin devamlılığını sağladığın için çok teşekkür ederim” gibi bir tavır asla yok. Daha çok: “İşe başlaman gereken saatte burada ol ve sana verilen uzun görevler listesindeki işleri yapmaya koyul. Ha, bir de işler yolunda gitmezse şikâyet etmek için senin başına üşüşeceğiz,” gibi bir tavır hâkimdi. Başka bir mesele daha var! Ofisteki herkesten “kaynak” diye söz ediyorlardı. “Yeni proje için daha fazla kaynağa ihtiyacımız var.” Ne kaynağından söz ediyorlar diye düşünüyordum. İnsanlardan bu şekilde bahsediyorlardı!

Adam, üniversite yıllarındaki hobisi ve işi arasındaki devamlılıktan oldukça memnun. Böyle bir ortamda boş zamanlarında da kodlama yapmayı tercih edebiliyordu. İş hayatındaki memnuniyetsizlik yüzünden dinlenme/rahatlama ve iş alanlarının birbirinden ayrıştığı bölmeli bir yaşam sürmeye başlamış: “*Ofisteki* ben ve *evdeki* ben birbirinden çok farklıydı.” Durumdan oldukça rahatsız olan Adam, radikal bir kararla işinden ayrılıp, Japonya’da İngilizce öğretmeye yelken açmış. Konuştuğumuzda sersemlemiş bir hali vardı:

Şimdiki işimde yabancı kimliğimden ötürü, “İngilizce çok ilginç bir dil!” hissini yaratmakla yükümlüyüm. İnsanlar bana geldiklerinde onlara bir şeyleri açıklayabiliyorum ve karşılığında “Teşekkür ederim, şimdi daha iyi anlıyorum” tarzında cevaplar alıyorum. İngilizce öğretmeye başladığımda, yaptığım işten keyif de alabileceğimi anladım. Bu yüzden artık eski tarzdaki işlere dönmem mümkün gözüküyor.

Yarı zamanlı çalışıyor olması, Adam’ın serbest vakitlerinde bağımsız olarak yazılım işlerine devam edebileceği anlamına geliyor. İlgisini çeken işlere yoğunlaşabildiği ve yaptığı işlerin yöntemini ve hızını kendisi belirleyebildiği için çok daha mutlu olduğunu dile getiriyor.

Adam’a benzer bir durumu Samantha’da da gözlemlememiz mümkün. Otuzlarının başında olan Samantha da benzer şekilde hayatının gidişatında ani bir değişiklik yaparak direnmeyi seçenlerden. Londra’da bir patent avukatı olarak çalışmaya başlamadan evvel doktorasını genetik dalında tamamlamış. Adam gibi Samantha da doktorasında geliştirdiği beceri ve ilgi alanlarını kullanabileceği bir kariyer seçmeye gayret etmiş. Biyoteknoloji patentleri alanında çalışmayı seçerek genetik alanında edindiği birikimi de iş hayatına yedirebilmeyi hedeflemiş. Çalıştığı alan birikimini kullanmaya çok az fırsat bulduğu için Samantha’nın da hayal kırıklığına uğraması çok uzun sürmemiş. “Gerçek dünyayla etkileşimini” oldukça sınırlayan bir alana sahip olan işi onu umutsuzluğa kaptırmış. Tanıştığım kişiler ve onların (genellikle ofis, dükkân ve depolarda) yaptığı hayli monoton işlerle karşılaştırdınca Samantha’nın işinin çok daha yüksek beceri seviyesi gerektirdiğini ve çok daha yüksek statülü bir iş olduğunu söylemek mümkün. Bu bile can sıkıntısının önüne geçmeye yetmemiş. Yapılan iş marifet gerektiren bir pozisyon olsa da yine de “büyük bir oyunun” parçasıymış hissini bertaraf edemiyor: “Yaşamımı idame ettirmek için her gün aşırı zor sudoku bilmeceleri çö-

züyormuşum gibi hissediyordum... Sudoku en azından yalnızca zihinsel bir egzersiz. Buradaki yegâne hedefiniz para.” Samantha’nın örneğinde gördüğümüz üzere, teknik bilgi gerektiren ve beceri isteyen işlerde dahi anlamlılık hissinin olduğunu söylemek güç.

Samantha doktorasını anlamlı ve ilginç işlere açılan bir kapıdan çok bir tür pranga olarak görmeye başlamış çünkü edinmiş olduğu kalifikasyon hırslı bir kariyerle taçlandırma baskısını da beraberinde getiriyor. Hayatında bir “çıkılmaz” girdiğini hissettiği dönemde artık hayatının heyecanlı ve büyük bir değişime gebe olmayacağını farkına vardığını hatırlıyor. Zamanla böyle yüksek statülü ve hırslı bir kariyerin ilgisini çekmediğini kendine itiraf edebildiğini paylaşıyor. Başlangıçta ekstrem bir tepki vererek çalışmayı tamamen bırakmayı tercih ediyor ama zamanla bunun da bir hata olduğunun farkına varıyor: “Aslında gerçekten hiçbir şey yapmak istemediğimi zannederdim. Tamamen özgür olmaktan daha inanılmaz bir şey olabileceğini hayal edemezdik ama fark ettim ki bu oldukça zor bir şeymiş.” Sonunda özel dersler vererek ve garson olarak çalışarak çalışmaya yeniden başlamış. Yeni işlerinden memnuniyetle söz ediyor ve “hoş insanlarla tanışıp güzel sohbetler edebildiğini” paylaşıyor. Yine de geleceğin neler getireceğinden habersiz olduğunu da eklemeyi edemiyor. Psikoterapist olmak için eğitim almayı düşünüyor. Onun için önemli olan maksatlı bir hayat sürmek: “Kendi hayatımı artık kendim şekillendiriyorum.”

Bu kırılma noktalarından çıkaracağımız temel ders, ister çalışma saatlerini azaltmayı, isterse çalışmayı tamamıyla kenara bırakmayı tercih etmiş olsun, insanların basit bir çalışma karşıtı ahlak doğrusunda değil; aksine daha fazla yapabilme arzusu doğrultusunda hareket ediyor olması. İnsanların anlattığı hikâyelerden görüyoruz ki direniş duygusu, çalışma ha-

yatındaki anlam ve otonomi yoksunluğundan besleniyor. Ücretli emek gibi işlevsel toplumsal roller, o rollere bürünmek zorunda olan kendini çok çeşitli ilgi alanları olan, karmaşık yapıdaki insanlarla hiçbir zaman özdeş olamaz. Benlik, dışarı taşıp özgürlüğe kavuşmak isteyecek ve büründüğü toplumsal rol kalıbından her zaman daha fazlası olacaktır. Tanıştığım insanların tam zamanlı işlerle iştirak ettikleri süre boyunca arzularının tatmin edilmediğini, beklentilerinin karşılanmadığını ve becerilerinin cansızlaştığını gözlemliyoruz. Benliğin önemli kısımları ifade bulma ve kabul görmeden mahrum kalıyor. Önceki işlerinde kendini “bir kovanın içine ateşlenen havai fişeğe” benzeten Matthew’u anımsıyorum. İnsanların haftanın beş günü, günde sekiz saat yapmaktan mutluluk duyacakları herhangi bir işin varlığından şüphe ediyorum.

Mini Ütopya

İnsanların kırılma noktasına erişebilmesi ve yabancılaştırma duygusuyla bilfiil mücadele edebilmeleri için, öncelikle otonominin tadına varmış olmaları gerekli. Anlamli ve merak uyandıran bir işle iştirak etmeye aşına oldukça, insanlar yabancılaştırmanın verdiği rahatsızlığı daha da çok hissediyorlar. Bu, Marx’ın 1850’ler ve 1860’larda bir grup marifetli, aynı anda birçok farklı görevi üstlenen ya da “çokdeğerlikli” işçilere neden ilgi duyduğunu açıklıyor. Bahsi geçen işçiler, gerçek ve yabancılaştırmayan işlerin tadına bir kez vardıkları için Marx’a göre, daha fazla otonomi için mücadele vermeye uygundular (Gorz, 1982: 27-8). Onların kırılma noktası, çalışma sahasının bünyesinde vücut bulacaktı. Benim dinlediğim çalışma hikâyelerindeyse bireyin kendi güzellik, fayda ve verimlilik tanımlarına uygun, gerçek, otonom aktivitelere

günümüz modern çalışma biçimlerinde rastlamanın oldukça zor olduğunu gözlemliyorum. Bu durumda, yabancılaşma karşıtı mücadele dürtüsünün işyerinin dışında aranması gerekmekte. Bu tür bir karşılaşmayı örneklendirmek için bir kez daha Matthew'un içinde bulunduğu durumu ele alalım. Araştırmanın sonuna doğru yaptığımız görüşmelerden birinde Matthew katıldığı bir üniversite gezisini büyük bir zevkle anlatıyor:

Weynon Priory isimli muazzam malikâneye bir gezi düzenlenmişti. Bizim okulun felsefe bölümü Newborough'dan gelen bölümle orada buluştu. Koca bir malikânede olduğunuzu hayal edin. Her birimiz malikânenin bir odasında kalıyor ve sabahları beraber kahvaltı ediyorduk. Bu benim daha önce hiç deneyimlemediğim bir şeydi. Etrafta bir sürü enteresan insan, öğretim görevlisi ve öğrenci vardı. Ve herkes eşit muamele görüyordu. Felsefe camiasında oldukça ünlenmiş bir profesörle sohbet ederken hazır erişte ve benzeri hazır gıdalardan söz ediyor; bir kupa içinde nasıl muhteşem yulaf lapası yapabildiğini dinliyordum. Kulağa garip geliyor olabilir ama birlikte yemek yediğimiz, felsefeden bahsettiğimiz ya da öylesine havadan sudan konuşup laklak ettiğimiz bir yerdi. Günün geri kalanını seminerler ya da insanların Ulusal Sağlık Hizmetleri, etik, Nietzsche ve başka bir sürü konudan bahsettiği konuşmalarla geçiriyorduk. Arada birbirimizle sohbet etme fırsatı bulduğumuz çay, kahve molaları da oluyordu. Malikânede tembellik edip oturabileceğimiz bir kütüphane de vardı. Şansımız o kadar yaverdi ki gezi esnasında hava muhteşemdi. Vadi etrafında yaptığımız uzun yürüyüşte birbirimize umutlarımız, hayallerimiz, siyaset ve aklımıza ne eserse ondan söz ettiğimiz bir vaktimiz de olmuştu. Yürüyüş sonrası eve döndüğümüzde hep birlikte yemek yiyorduk, farklı sosyal statülerden bir sürü kişiyle hep beraber. Akşamüzeri şiir dinletilerimiz oluyordu, ardından bara gidip sarhoş oluyor, eğlenip, masa oyunları oynayıp birbirimize küçük imtihanlar yapıyorduk. Etrafta yürüyüş yapıp, futbol oynamak ve ardından gerçekten derin sohbetler içinde bulunmak mükemmeldi. Tüm bu deneyimin beni baştan aşağıya değiştirdiğini söyleyebilirim. Hayatın ne kadar dolu dolu yaşanabileceği hakkında gözlerimi açtı.

Matthew'un üniversite gezisine duyduğu büyük hazzı gözlemlemek zor değildi. Parçası olduğu bu ufak geziye sonraları "mini ütopya" adını verdiğini öğreniyorum. Matthew gezide hoşuna giden pek çok unsurdan söz etse de etkinliklerin çeşitliliği en çok öne çıkanlar arasında: Bedeni ve zihni beraber kullandıran, entelektüel ve sıradan konulardan konuşulan, iç ve dış mekânlarda geçen, düzenli ve düzensiz yapılan, ciddiyeti ve zevzekliği birlikte barındırabilen türlü türlü etkinlik. Matthew'un üniversite gezisi, Marx'ın meşru gördüğü gelecekle ilgili, oldukça bilinen önermesini akla getiriyor. Marx, insanların "Bugün bir işle uğraşıp yarın başkasıyla ilgilendikleri, sabah avlanıp, öğleden sonra balığa çıktıkları, akşamları hayvan besleyip, yemekten sonra da eleştiri yapabildikleri," bir gelecekten söz ediyordu (Marx, 1970: 54). Matthew belki de kendi deneyimiyle ilgili oldukça açıklayıcı olduğu ve çalışmaya direnişi motive eden temel hadise olduğu için gezinin detaylarının üzerinde bu denli duruyor. Gezide deneyimlediği heyecan ve çeşitlilik imkanı çalıştığı yerdeki -aynı temel becerisine dayanarak diğer tüm becerilerini bir kenara bırakma pahasına tek bir işi sürekli tekrar ettiği- deneyimiyle taban tabana zıtlık içerisine giriyor. Matthew'un deneyimi ile Eleanor'un şu hikâyesi karşılaştırmaya değer:

Operation Zissou adlı dernekte çevre ve ekoloji üzerine bir hafta süren bir ders programına katıldım. Taş ustaları ve büyük firmalar tarafından fonlanan programdaki amaç on sekiz yirmi dört yaş arası gençleri bir yere götürerek yerel ortam hakkında bilgi kazanmalarını sağlamaktı. Biz de program kapsamında Fransa'ya gittik. Bir haftanın sonunda, bizi heyecandıran bir şeyle ilgili on dakikalık bir sunum hazırlamamız gerekiyordu. Programın tüm olayı beraber yemek yiyip, bir şeyleri başarmak için birlikte çalışmak ve bir topluluk olarak beraber yaşayabilmektir.

Matthew'un üniversite gezisinde olduğu gibi, Eleanor'un da daha üstü örtük biçimde belli birtakım özgürlükler ve olumlu deneyimleri, ücretli emek piyasasındaki yabancılaştırıcı deneyimiyle karşılaştırdığını görüyoruz. Bu hikâyede ise bağımsız tutkuların peşinden gitme özgürlüğü ve serbest işbirliği ruhu (ya da "bir şeyleri başarmak için birlikte çalışmanın" önemi) vurgulanıyor. Eleanor'un egzotik deneyimini ele alırken, Berger ve Pullberg'in kavramsallaştırdığı, yabancı değerler ve geleneklerle tanışmanın kişinin alışlagelmiş gerçekliğinde bir kesik yaratabilecek bir "kültür şokunun" -ya da "farklı dünyaların çatışmasının" gayrisomutlaştırıcı gücünden söz etmek mümkün (Berger ve Pullberg, 1966). Yabancı olanla temas hali, kişinin kültürünü öteki olası ve meşru yaşam biçimleri karşısında kendine ait bir olguymuş gibi gösterir. Bu tür temaslar yabancı düşmanı ve aksi duygularla tanıdık olana bir özlem şeklinde yankılanmaz ise, kişide toplumsal ve bireysel dönüşümün tohumlarını ekebilir. Herkesin bu tür deneyimlerin keyfini sürme ayrıcalığına sahip olmadığı aşikâr ancak otonominin tadına bakmak için tek yöntem bu tür egzotik ve pahalı gezilere çıkmak değil. Evine çok daha yakın bir hadiseden ilham alan Ffion'dan bir örnekle devam edelim. Çalışma hakkındaki görüşleri üzerine konuşurken, ailesine yemek pişirdiği Noel yemeği anısı istemsizce aklına geliyor:

Çok önceden bir anım aklıma geldi. Ufacık bir şey ama o sıcak hissi belli belirsiz hatırlıyorum. Rhys'ın ailesi birkaç sene evvel Noel için buraya geldi ve yemek yapma işini hepimiz üstlendik. Ne yapacağımızı planlamaya ve uygulamaya vaktimiz olduğu için bunu yapabildik. Kendi Noel çöreklerimizi (*mince pie*) hazırladık ve her şeyi adım adım kendi ellerimizle yaptık. Noel müziği dinleyip birkaç kadeh brendi yudumladık. Zıvanadan çıkmadan bir arada olmanın ayrı bir zevki vardı.

Ffion'un bu davet konusunda en hoşuna giden kısmı rahatlığıydı: her şeyi adım adım yapmanın verdiği keyif ve olayların “zıvanadan çıkmayışı”. Bu buluşma, Ffion'un oldukça meşgul ve koşturmacalı sabah dokuz akşam beş yaşam tarzına bir alternatif olabileceğini ona fısıldadığı için hafızasında yer etmiş.

Bu hikâyelerle Matthew'un “mini ütopya” terimini rahatlıkla ilişkilendirebiliyorum. Görüştüğüm katılımcılar gündelik hayatlarının daha dünyevi ve sıradan taraflarından geçici bir kaçış imkânı veren bu tür etkinliklere, akademisyenlerin erdemli bir topluma yaptıkları ütöpik öngörülere benzer bir kıymet biçiyorlar. E. P. Thompson ütopyacı düşüncenin bize “daha iyisini, daha fazlasını arzu etmeyi ancak en önemlisi başka şekilde arzu etmeyi” öğrettiğini öne sürer (Thompson, 1976: 97). Ütöpik alternatiflerle temas kurgusal edebi ütopyalar, akademinin teorik ütopyaları ya da dünyevi olandan kısa süreli gerçek kaçışlar gündelik hayatın rutinleri ve alışkanlıkları arasında çözömlenmemiş arzular olarak tecelli ediyor. Ütöpik karşılaşma, kişide “mevcut toplumsal düzenin doğal bir olgu, gerekli bir gelişim ve kaçınılmaz gelecek olarak verilmiş statüsünden uzaklaşmayı” mümkün kılıyor (Weeks, 2011: 205). Onlara sunulan yolun alın yazısı olmadığını fark etmelerine yardımcı oluyor.

Günümüz ücretli emek dünyası tarafından hayal kırıklığına uğrayan yeni mezunlar için “mini ütopya” görevini belki de en çok üniversitelerin kendisi üstleniyor. Çalışan yetişkinlerin, üniversite yaşamını ya da öğrenci hayatını “gerçek dünyanın” bir parçası olarak görmemesinde belki de haklılık payı vardır. Öğrencinin kendi programını belirlemesi, kendi ilgi alanları ışığında hareket etmesi ve oyun ile çalışmayı bir arada götürebilmesi gibi fırsatlar üniversite sonrasında çok nadiren devam ettirilebilen pratikler. Modern ücretli emek biçimleri-

nin yabancılaştırıcı özelliklerini ve kapitalist işbölümünün dayattıklarını göz önünde bulundurunca, üniversite yaşamında yaratıcılık ve çeşitlilikle tanışmış bireyler iş pozisyonlarında bu özellikleri devam ettirebilecekleri oldukça kısıtlı sayıda seçenekle karşılaşıyorlar. Bruce bıkkınlıkla “Üniversite yıllarından sonra kimse fikirler üzerine konuşmakla ilgilenmiyor,” diye anlatıyor. Adam, Samantha ve Matthew gibi katılımcılar üniversite yılları boyunca kendilerine anlamlı ve zorlayıcı işler icra eden otonom çalışanlar imgesi doğrultusunda beklentilerini şekillendirdiler. Bunları yaparken de günün büyük bir bölümüne yayılan serbest vakitlerinden feragat etmediler. Bu beklentileri mezuniyetleri ardından ücretli emek dünyasına adım atmalarıyla fena halde yerle bir olacaktı. Robert Merton’un deyişiyle, yükseköğrenim her bir bireyin “arzularının kaynağının [kültürel] çerçevesini” kuvvetlendirerek, ücretli emek hayatına karşı hayal kırıklığına katkı sağlıyor (Merton, 1938). Kırılma noktası, bireylerin hüsrana uğramış beklentilerini dışa vurdukları ve tutkularını kariyer dışında icra etmeye yönelerek yeniden odaklandıkları anı temsil ediyor. Matthew’un üniversite gezisi sonrası dediği gibi “hayatın ne kadar dolu dolu yaşanabileceğini” ortaya çıkarıyor. Matthew geziden o kadar keyif almıştı ki rutin çalışmanın düşüncesi bile artık ona cehennem azabı vermeye yeterliydi.

Kırık Beden

Şu ana kadar tanık olduğumuz hikâyelerden, katılımcıların çalışmaya direnişlerinin gönüllü bir karar olduğu çıkarımında bulunabiliriz. Bunun yanı sıra, çalışmaya direnişi bir gereklilik ya da kendini koruma eylemi olarak gören katılımcıların da olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu karar, dinamik

bir cesaret anından çok bir rehavet ya da bezginlik haleti-ruhiyesi içinde verilen türden bir karar. Katılımcıların birkaçı, ücretli çalışmanın rutin görevleri ve taleplerinden özgür olmanın kişisel esenlikleri için elzem olduğuna inanıyordu. Başka bir deyişle, çalışmaya direnişlerini ücretli çalışmanın mecburi kıldığı bedensel fedakârlıkların reddi olduğunu ileri sürebiliriz. Marx'ın kaleme aldığı bu heyecanlı paragraf, bu tür fedakârlıkları hatırlatmak adına oldukça kıymetli:

Sermaye, midesi kazınmış bir kurt adam misali işgücü fazlasına duyduğu açlıkla, çalışma gününün yalnızca ahlaki sınırlarını değil, fiziksel üst sınırlarını da delip geçer. İnsan bedeninin büyümesi, gelişip serpilmesi ve sağlıklılığın devamı için gerekli olan zamanı gasp eder. Temiz hava solumak ve güneş ışığını tüketmek için gereken zamanı çalar. Yemek zamanını dahi mümkün olduğunca üretim sürecine dahil etme pazarlığı içindedir. Kazana kömür atar ya da makineyi yağlar gibi, emekçi de bir üretim aracıymış gibi ona yemek verir. Bedensel kuvvetin yerine gelmesi, toparlanması ve tazelenmesi için gerekli olan derin uykuyu, canı çıkmış bir organizmanın yeniden canlanmasına yetecek birkaç saatlik uyuşukluğa indirger. Çalışma gününün sınırlarını emek gücünün normal işleyişinin devamlılığı belirlemez, aksine ne kadar mecburi, hastalıklı ya da acılı olursa olsun, emek gücünün gündelik olarak mümkün olan en yüksek oranda harcanması çalışma gününü ve işçinin dinlenme süresinin sınırlarını belirler (Marx, 1906).

Marx'ın dönemine kıyasla, ücretli çalışma çok daha temiz ve fiziksel olarak güvenli hale gelmiş olsada, sermayenin insan bedeninin sınırlarına aldırış etmemesine duyduğu endişe günümüz için de geçerli. İngiltere İş Sağlığı ve Güvenliği Örgütü'ne (HSE) göre, 2013-2014 mali yılında yaklaşık 1,2 milyon kişinin mevcut ya da bir önceki işleri sebebiyle bir hastalığa yakalandıkları ya da mevcut hastalıklarının kötüleştiğini not ediyor. Belgelenen vakaların yaklaşık %39'u stres, depresyon ve kaygı temelli vakalar (HSE, 2014). Teresa Brennan modern dünya-

nın üretken ve rekabetçi taleplerinin bedenini kendini düzenleme kapasitesini görmezden gelerek, bireyin enerjisini yeniden canlandırmaya alan bırakmayacak hızda kullanmaya ittiğini savunuyor: “Sınırları görmezden gelinen beden yeterli uyku almadan, dinlenmeden ve düzgün yemek yemeden hareket eder ve giderek artan alerjileri ve kronik hastalıklarını susturmak için reçeteli ilaçlardan medet umar.” (Brennan, 2003: 22) Cevap vermesi ya da öngörmesi gereken on binlerce değişkenin altında ezilenler, durması gereken yerde, üretim ve hayatta kalma adına kendilerini zorlamaya devam ediyorlar.²⁸ Stres, yorgunluk ya da kaygı gibi türlü türlü farklı semptomla baş etmek zorunda olan katılımcılar, araştırma boyunca düzeni bozulan bedenlerinin kontrolünü yeniden ellerine alma ihtiyaçlarını dile getirdiler. Hayatlarını daha yavaşlatmak, bedenlerinin ihtiyacı olan uykuyu uyumak, dışarıda daha fazla vakit geçirmek, düzgün ve sağlıklı bir yemek hazırlamaya vakit ayırmak ve gerginliğin hüküm sürmediği serbest vakitlerin keyfini sürmek gibi istekleri olduğunu sıralıyorlar.

Görüştüğüm insanların büyük çoğunluğu kırılma noktalarından söz ederken bireysel bir sağlık durumuna değinseler de, en vurucu örneği veren Bruce oluyor. Tanıştığımızda çalışmayı tamamen bırakan Bruce, yakın gelecekte yeniden ücretli çalışmaya geri dönmek için kendini yeterince iyi hissedebileceğini düşünmüyor. Akut zihinsel sağlık problemleri olan kişilerin yaşadığı bir bakım evinde destek ekibinin bir parçası olarak çalışan Bruce, şimdileri geçimini bir tür engelli yardımı olan (İstihdam Destek Ödeneği) *Employment Support Allowance* (ESA) ile sağlıyor. Bedeninin “kırıldığı” günü şöyle anlatıyor:

28 İş güvencesizliğinin kol gezdiği bir ortamda, çalışma merkezli toplumun sağlık üzerine olan olumsuz etkileri özellikle ön plana çıkıyor. İş güvencesizliğini acizlik, uyku bozukluğu, evlilik sıkıntıları ve gelecek planları yapma ve hayata geçirme konusunda beceriksizleşme gibi pek çok duyguyla ilişkilendiren farklı araştırmalara değinen Nolan vd. (2000) ile Benach ve Muntaner (2007) tarafından kaleme alınan çalışmalara göz atabilirsiniz.

Kelimenin tam anlamıyla parçalandım. İçimde bir yerlerde bir şalter “trak” dedi ve gerçekten ortadan ikiye bölündüm. Her şey neredeyse tek gecede oldu. Birden vücudumda seğirmeler, spazmlar ve ağrılar hissetmeye başladım. Uyuyamıyordum. Eklem ağrıları ve vücudumun farklı yerlerinde enflamasyonlar hissetmeye; bağırsak problemleri, görme ve duymada sıkıntılar çekmeye başladım.

Bruce hastalığının belirtileri karşısında felsefi bir duruş alıyor. Hastalığın ona bir şeyler anlatmak istediğini; azim, inkâr ve tıbbi tedaviyle bastırmak yerine, hastalığı belirtileriyle birlikte yorumlaması gerektiğine olan inancını dile getiriyor. Bruce, bedeninin ona “bir mesaj verdiğini” söylüyor:

Sanki vücudumun her bir parçası bana “yeter” diyor gibiydi. Şimdiki görüşüme ve zihinsel hastalıkları algılayışma göre, bedenim bana *bağırarak* nezaket gösterdi. Ben onu dinlemiyordum, bu yüzden haykırdı ve “Artık ara verip hayatını gözden geçirmek ve kendinle nasıl ilişkilendiğini yeniden değerlendirmek zorundasın,” dedi.

Bruce’un dünya görüşüne göre, sancılı semptomlar yaşam tarzında yapılması gereken değişikliklerin kıymetli bir hatırlatıcısı görevini üstlenebilir. Çalışan ve ekonomik olarak faal bir vatandaş olmanın kuvvetli bir ahlaki vurguya sahip olduğu toplumda, bu tip fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklara verilen alışlagelmiş cevap, semptomları toplumsal ve çevresel uyumsuzluğun bir işareti olarak yorumlamaktansa onları görmezden gelip baskılamak oluyor. Bruce ise işine canla başla sarılıp kendini zorlamak yerine, işten ayrılıp özbakımı hayatının önceliklerinin başına yerleştirmiş.

Bruce ile edildiği özbakım alışkanlıklarından bahsederken, gündelik bakım ve temizlik ritüellerinden çok daha fazlasını anlatan Gorz’un *hijyen* tanımını anımsıyorum. Gorz’a göre hijyen kişinin bedensel ihtiyaçlarını daha iyi kavrayarak kendi

sağlık ve refahını iyileştirmeye yönelik yaptığı titiz dokunuşların bütününe işaret ediyor. Hijyen, bu yönüyle, bir tür “yaşama sanatını” çağrıştırıyor ve “insanların *kendi* gözlemlerine dayalı sağlıklarını sürdürmelerine ya da iyileştirmelerine yarayan kapsamlı kurallar bütünü” oluşturuyor (Gorz, 1980: 151, kendi vurgusu). Bruce için ise özbakım düzenli egzersiz ve esneme hareketleri yapmak, beslenmeyi birincil sıraya koymak ve her gün dinlenmeye ve düşünmeye vakit ayırmak gibi birtakım faaliyetleri içeriyor. Başkası için ise özbakım tamamen farklı pratiklerden oluşabilir. Özbakım tıbbi olarak tasdiklenmiş, katı bir kendine bakma rejimini takip etmek anlamına gelmiyor. Anı yaşamamanın, gevşemek için ayrılan planlanmamış zamanın, arkadaşları görmenin, sorumsuzca hareket edebilmenin ve yaygınca sağlıksız olarak kabul edilen şeyleri bile yapmanın önemini fark etmek anlamlarını da taşıyor. Önemli olan, her bir bireyin serpilmesine gerekli durum, ortam, pratik ve alışkanlıkları otonom bir şekilde belirlemeye özgür olması, bir bakıma ivedi ekonomik taleplerden özgürleşmenin açtığı alan sayesinde kendini keşfetme sürecine adım atması.

Bruce, rahatsızlığını tedavi etmek için özbakımın yeterli olmayacağını söyleyerek, semptomları bastırıcı ilaçlar kullanmasını tavsiye eden psikiyatristi oldukça küçümseyerek anımsıyor. Bu tutum, Bruce’un acısının toplumsal ve çevresel bir ahenksizliğin sinyali olduğu görüşüyle taban tabana zıtlık içinde:

Daha önce gittiğim bir psikiyatrist, öğrencilik çağında ilaçsız da idare edebileceğimi çünkü öğrenciliğin esnek ve kendine boş zaman ayırmaya elverişli bir dönem olduğunu söylemişti. Yine aynı doktora göre, iş hayatında, yani biri tarafından istihdam edildiğinizde, bunu sürdürmek mümkün değildi. Bu yüzden de yola devam etmek için ilaç tedavisine başvurmak gerekliydi. Bana aynen bunları söyledi.

Tanıştığım diğer katılımcıların birkaçı gibi, Bruce da yalnızca çalışmaya devam edebilmek adına hastalıkları ve rahatsızlıkları bastırma ya da görmezden gelme fikrine karşı çıkıyordu. Bruce ve diğerleri, ihtiyaçlarıyla uyumsuz olduğunu hissettikleri durum ve ortamlar içerisine girmeyi reddettiler ve çalışmaya karşı direnerek, bedensel ihtiyaçlarıyla daha yakından ilgilenebilmeleri için gerekli zamanın peşine düştüler. Örneğin Anne, serbest çalışarak daha esnek bir çalışma takvimi oluşturmayı ümit ettiğini, böylelikle bitkinlik hissini ve gıda alerjilerini kontrol altına almayı ve aynı zamanda hasta babasıyla ilgilenmek için daha çok boş zaman elde etmeyi hedeflediğini anlatıyor. Lucy çalışmaktan vazgeçişini daha sakın ve endişesiz bir hayat denemesi olarak açıklıyor. Gerald ise erken emekliliğe ayrılmasının evliliğindeki gerginlik ve öfkeyi hafifletmek için bir adım olduğunu belirtiyor.

Bununla birlikte, özbakımın sağlıklı alışkanlıklar edinmek için zaman sağlamaktan çok daha fazlası olduğunu altını çizmek gerekiyor. Özellikle Bruce için, bu aynı zamanda, olumsuz deneyimlerinin yalnızca ilaçla giderilecek bir sağlık problemine indirgenmesine direnmek anlamına geliyordu ve bu tür tıbbileştirme çabaları, çalışma ödevinden muafiyet için gerekli koşulu oluşturunuyordu. Gorz konu hakkında şunları yazmış:

Yardım çağrısının toplumsal olarak kabul edilir olabilmesi için hastanın iradesinden bağımsız, harici ve organik bir bozukluk biçimini alması gerekir. Patronun ya da denetmeninizin sizi dinlemesini ümit ediyorsanız “Bu böyle devam edemez. Doğru düzgün uyuyamıyorum, iştahsızım, sekse olan ilgimi kaybettim. Hiçbir şey yapmaya enerjim ve mecalim yok. Bana bir hafta izin verin,” gibi beyanlardan kaçınmanız gerekir. Kabul edilir olması için “bu böyle devam etmez” konuşmanızın muhtevasında somatik bir sıkıntı ya da kontrolünüzün dışında gelişen bir kabahat olmalıdır. Kısacası tıbbi muafiyeti meşru kılacak görünür bir hastalığınız olmalıdır (Gorz, 1980: 174).

Kişinin çalışmama kararının toplum tarafından meşruiyet kazanması için bir sağlık kurumu tarafından onaylanmış olması, şikâyetin etiketlendirilmesi ve bir tedavi planının reçeteleştirilmesi gereklidir.²⁹ Çalışmadan muaf olmak için biyomedikal bir etiket benimseme baskısı Bruce, Lucy ve Emma gibi kişilerin muazzam bir çelişki içine girmesi anlamına geliyordu çünkü çalışmak için kendilerini oldukça hasta hissetmelerine rağmen bunu ille da biyomedikal bir durumla özdeşleştirmiyorlardı. Bruce yıllar içinde pek çok farklı medikal etikete maruz kalmıştı. Bu etiketlerin ne olduğunu sorduğumda görüşmenin hassas bir bölgeye girdiğini hissedebiliyordum:

Literatürde [Bruce yavaşça hatırlıyor] C. K. mıydı, neydi? C. K. Z. S. P dedikleri bir problemle uzun bir geçmişim var. Açılımı da Ciddi ve Kalıcı Zihinsel Sağlık Problemleri. Klinik depresif bozukluk ve anksiyete ile birleşik bipolar bozukluk. Al sana tek seferde üç etiket.

Bruce bu tanımların yabancılaştırıcı olduğunu düşünüyor ve yaşadığı şeyin bir zihinsel bozukluktan çok kişisel deneyimler ve çevresel faktörlerin karmaşık bir kokteylinin zemin hazırladığı bir “kriz” olduğuna inanıyordu. Aynı zamanda, doktorların verdiği bu etiketlerin kalıcılığına da itiraz ediyordu çünkü bu da sağlığını otonom özbakım alışkanlıklarıyla iyileştirme hedefiyle anlaşmazlığa düşüyordu. Bruce bu etiketlerin “böyle bir zihinsel bozukluğunuz var ve bununla

29 Sosyoloji öğrencilerinin, Gorz’un gözlemleriyle Talcott Parsons’ın klasikleşmiş hasta rolü arasında bir bağ kurduklarına eminim. Parsons’ın teorisine göre, sağlık kurumu sağlık koşullarına etiketler veren ve kimin hasta olup olmadığı kararını veren sosyal otorite merkezidir. Parsons’ın deyişiyle “hasta rolüne” bürünmek ve çalışma ödevinden muafiyet için bir doktor tarafından kişiye tıbbi teşhis konulması gereklidir. Hastalık teşhisinden sonra gelen çalışmama hakkıysa beraberinde başka bir dizi sorumluluğu getirir hastanın iyileşmeye olan somut çabası gibi... Hasta doktorun önerilerini harfi harfine takip etmeli, ilaçlarını düzenli şekilde kullanmalı ve bir an evvel çalışmaya yeniden başlayabilmesi için tüm vaktini istirahate ayırmalıdır.

hayatınızın sonuna kadar yaşamak zorundasınız” gibi bir ka-
pıya çıktığını söylüyor. Bruce ile karşılaştırmayı bu sefer de
Lucy ile yapıyorum. Lucy (kalabalık alanlarda olmaktan du-
yulan korku, sıkıntı ve anksiyete gibi özellikleri olan) agorafobi-
ye işaret eden bir dizi semptomdan bahsediyor ama kendi-
ne “engelli” yakıştırmayı yapmaktan imtina ediyordu.

Medikal etiketlere direnme arzusu, özellikle paraları tü-
kenmekte olan kişiler için hiç de kolay değil. Engelli yardımın-
dan faydalanmak için beyanat vermeleri beklenen olası talep
sahiplerinin, İngiliz hükümetinin şart koştuğu, doktor göze-
timinde gerçekleştirilen bir dizi tahkikten geçerek, yardıma
uygunluğun ölçüldüğü İş Yapabilirlik Yeterliliği Testi’nden
(*WCA-Work Capability Assessment*) geçmesi gerekiyor. Bru-
ce’un sıkıntıları da geçen bölümde bahsettiğimiz 2012-2013
yıllarında gerçekleşen ATOS skandalıyla aynı dönemde baş
gösteriyor. Bu dönemde, hastalık rolü tartışmalı bir biçimde
daraltılmıştı ve kamusal tahayyülde talep sahiplerinin “numa-
ra yaptığı” izlenimi yaygınlaşmıştı. Genele baktığımızdaysa,
sosyal yardım politikalarının hastalık ve engellilik tanımlarını
yeniden formüle ettiğini ve bazı rahatsızlıkların günlük çalış-
ma hayatının normal ve beklenen birer parçası olarak görül-
meye başlandığına şahitlik ettik. Bu yeni tanımlar doğrultu-
sunda şikâyetler listesi oldukça daraltılarak engelli yardımına
erişim önemli ölçüde azaltılmış oldu. Bu yüzden ilk WCA
testinden sonra Bruce’un başvurusunun geri çevrilmesi çok
da şaşırtıcı değil. Bruce değerlendirmenin sonuçlanması ar-
dından intihara meylettği ve ailesinin evinden çıkamamaya
başladığı zor zamanlarını anlatıyor. Ardından Yurttaş Danış-
ma Bürosu’na (Citizens Advice Bureau) müracaat eden Bru-
ce’a da, kendisiyle benzer durumdaki pek çok kişiye verilen,
teste bir tür oyun muamelesi yapılması tavsiyesi yapılıyor.
Yeniden değerlendirme için başvuran Bruce kendini daha

hazırlıklı hissediyor ve sınava bu sefer “akılcı yaklaştığını” söylüyor: Özbakım için gerekli para ve zamanı sağlama almak için birtakım medikal etiketleri kabul etmesi gerektiğini, ancak durumunun patolojik olduğu fikrini içselleştirmemek için elinden gelenin en iyisini yapacağına dair, Bruce kendine söz veriyor. Yaptığı ikinci müracaat başarılı oluyor ve bunu mümkün kıldığı için de Yurttaş Danışmanlık Bürosu’nu “gerçek bir hayat kurtarıcı” olarak tarif ediyor. Lucy de klinik olarak “agorafobiden” muzdarip bir hasta olarak teşhis edilmeyi kabul ederek İstihdam Destek Ödeneği (ESA) başvurusunda başarılı oluyor. Lucy, Bruce’a kıyasla, tıbbi uzmanların durumunu iyileştirmeye yardımcı olması konusunda çok daha açık görüşlü olmasına rağmen, iş bulma merkezinin engelli başvuranlara tahsis ettiği danışman hakkında oldukça eleştirel yorumlarda bulunuyor: “Bize ‘yeni bir iş bulmanız için size yardımcı olmamız gerekiyor’ diyorlar ama hiçbir zaman ‘size yardımcı olmalıyız’ gibi bir yaklaşımları olmuyor.”

Özbakım, çalışmaya direniş ve tıbbi etiketlere karşı çıkmak, üçü de, mağdurların hayatlarını güçsüzlük, mahcubiyet ve tıbbi hastalık etrafında şekillendirmek yerine, kendilerini daha normal ve onurlu hissedebildikleri bir yaşam tarzı tesis etme çabaması olarak görmek mümkün. Bruce gibi kişiler, ESA yardımı alırken bile serbest vakitlerini olabildiğince verimli geçirmeye çaba harcıyorlar çünkü insanlar genellikle çalışma uğruna acıya tahammül etmeye gönüllü ve hazırlıklı değilken, sevdikleri şeyleri yapabilmek için buna katlanmaya rıza gösteriyorlar:

Mesela bugün sizinle [görüşmeyi yapan kişi] görüşmeye gelmek için trene binip buraya geldim ya “eğer bunu yapabiliyorsa o zaman çalışma kabiliyetin de vardır” diyecek çok fazla insan tanıyorum ama hiçbir şey zannettikleri kadar basit değil [derince iç çekiyor]. Sosyal yardım sisteminde hiçbir ama hiçbir gri alana yer yok.

Sonuç olarak, bu örneklerden anlıyoruz ki çalışmaya direniş her zaman özgür iradeyle alınan, gönüllü bir karar olmayabiliyor. Aksine bir nefsi müdafaa eylemi ya da zorunluluk şeklini alabiliyor. Tanıştığım çoğu insan ücretli çalışmanın stresleri ve rutinlerinden özgürleşmenin sıhhatleri için hayati bir önemi olduğuna inanıyordu. Belki de onların deneyimleri sayesinde çalışmaya devam etmek için yaptığımız fedakârlıklara duyarlı hale gelerek, yavaşlamanın ya da durmanın bilincine daha kolay erişeceğiz.

Kayda Değer Bir Etik

Bu bölümdeki temel amacım, çalışmanın kaçınılmaz bir gerçeklik olmaktan çıktığı ve eleştirel incelemeye alındığı “kırlıma noktasına” neden olan ve bu anı şekillendiren gerçek hayat deneyimlerini ele almaktır. Ani olaylar ya da mutsuzlukların, insanları önceliklerini gözden geçirmeye nasıl sevk ettiğini inceledik. Aynı zamanda gündelik hayatın dünyevi rutinine verilen ufak, geçici molalar sayesinde deneyimlenen özgürlük hissinin tam zamanlı çalışma hayatını nasıl katlanılmaz kıldığına şahit olduk. Öte yandan, sağlıklarını muhafaza etmek adına işe direnç göstermeye başlayan insanlarla tanıştık. Burada anlatılanların, çalışmaya direnenleri kaytarıcı aylaklar olarak yaftalayan eskimiş, muhafazakâr basmakalıpların ötesine geçmemize önayak olduğu için ayrıca kıymetli olduklarına inanıyorum. Araştırmam esnasında tam zamanlı istihdama ahlaki ve vicdani olarak isyan edenlerin hayli sıradan kişiler olduğunu keşfediyorum.

Genel hatlarıyla, çalışma ahlakını reddedenlerin David Cannon’un (Cannon, 1994) “kayda değer bir etik” olarak kavramsallaştırdığı olguyla çalışma ahlakının yerine koyduk-

larını söyleyebiliriz. Katılımcılar genel olarak gerçek bir yarar sağlama amacıyla yaratma arzusu, başkalarına yardım etme ve ahlaki olarak şüpheli işlerden kaçınma gibi duygularla kendilerini motive ediyordu. Başarıyı maddi servet ya da sosyal statü üzerinden değil, kişisel kapasitelerini geliştirebilme ihtimaleri üzerinden tanımlıyorlardı. Sırf daha kabarık bir kazanç uğruna, bedensel ve zihinsel bütünlüklerinden ciddi tavizler vermek konusunda çekimserlerdi. Ahlaki özerklik, kişiyi zorlayan ve geliştiren işler ve tatmin gibi beklentilerinin ücretli çalışma hayatında karşılanamayacağı kanısına vardıklarında heveslerini ve beklentilerini başka alanlarda tatmin etmek için odaklarını başka alanlara yöneltiyorlardı. Çalışma saatlerini azaltarak, düzenli işlerini kenara bırakıp serbest çalışarak ya da bağlılık gerektirmeyen, düşük tempolu, yarı zamanlı iş pozisyonlarını maddi destek için bir araç olarak kabul edip serbest zamanlarını mümkün olduğunca artırma yolunu seçtiler. Bazıları kendilerine kalan zamanı ebeveynlerine bakmak ya da çocuklarıyla oynamak için kullandı. Sağlık problemleri yaşayanlarsa kendilerine daha iyi bakabilmeye vakit ayırdı. Pek çok katılımcı siyasi protestoların bir parçası oldu ve derneklerde gönüllülük yapmaya başladı. Farklı meşgalelere yönelen tüm katılımcılar topluma hatırı sayılır bir fayda sağlamanın ücretli çalışma hayatı üzerinden olacağı fikrine ayak diredi. Burada, ücretli çalışma olmadan yaşamının başıboş, gidişatı belirsiz ve amaçsız bir hayat sürmekle aynı kapıya çıktığı fikrine meydan okumaya deneysel bir adım atıyorum. Çalışma karşıtlarının görüşlerini ahlaksız ya da garip olarak değersizleştirmektense bu görüşleri yakından takip edip onlara çalışma karşıtı bir siyaseti besleyecek olası kaynaklar olarak ciddiyetle ele almayı öneriyorum.

Araştırmam esnasında tanıştığım kişilerin çalışmaya karşı hayli eleştirel olmaları, çalışmanın pençesinden sıyrılmada

başarılı oldukları anlamına gelmiyor. Kırılma noktası, insanların bilişsel güçlerinin doğası ve kendi hayatlarını yönlendirme kapasiteleri hakkında daha net bir şekilde düşünmeye başladıkları anı sembolize ediyor ancak bu kırılma anı tek başına özgürlüğe açılan kapının anahtarını elinde tutmuyor. Kitabın ilk bölümlerinde tartıştığım üzere çalışmaya direniş, birtakım güçlü ahlaki ve maddi baskılar tarafından inzibat altında tutularak gerçek bir toplumsal değişime evrilmesinin önü tıkanıyor. Çalışmaya direniş, finansal perişanlık ya da toplumsal kınama gibi, geniş yelpazede pek çok ciddi riski de beraberinde getiriyor. Bundan sonraki iki bölümde, çalışmaya direnen kişilerin hayatlarına yaptığım incelemeyi derinleştirerek, toplumsal baskılarla mücadele ederken karşılaştıkları zorlukları -ve daha şaşırtıcı olabilecek- hazları ele alacağım.

BÖLÜM VI

Alternatif Hazlar

Normal, Sırf işte giymek için alınan elbiseleri kuşanıp hâlâ taksitini ödemekte olduğunuz arabayla trafiği yararak işe gitmekir. Üstelik bu elbiseleri, arabayı ve satın alabilmek için sürekli işte olmanız gerektiğinden boş bıraktığınız evi karşılayabilmek için yapmaktır.

Ellen Goodman³⁰

Araştırmanın devamında otuzlu yaşlarının ortalarında-ki Alan ile tanışıyorum. Alan'ın hikâyesinin, tanıştığım diğer insanların hikâyeleriyle pek çok ortak yanı var. Alan ile ofis sorumlusu olarak çalıştığı önceki iş pozisyonlarına duyduğu yılgınlığı ve mesleğinden farklı şeylerle kendini özdeşleştirme arzusu üzerine konuşuyoruz. Yaptığı işleri ne kadar kolay ve basit bulduğunu, bu sebepten ötürü çalışmanın kendisine gelir kapısından başka pek bir şey ifade etmediğini öğreniyorum. Görüşmemizi gerçekleştirdiğimiz esnada ücretli bir işte çalışmıyor ve daha önceleri yaptığı tüm ücretli işleri tamamıyla araçsal faaliyetler olarak sınıflandırıyor. Serbestlik dönemlerini finanse edebilmek için yeterince maddi kazanç elde edene dek alt kademe işlerde çalışıp, birikimini yeterli bulduğu noktada, aniden işi bırakıp boş zamanların keyfini sürme yöntemini kendisi için uygun buluyor. Parası tüken-diğinde ise “yeni bir macerayı finanse etmek için” ücretli ça-

30 Alıntının orijinal kaynağı net değil ancak çoğu internet sitesi, alıntıyı Amerikalı gazeteci Ellen Goodman ile ilişkilendirmiş.

alışma hayatına geri dönüyor.³¹ Bu da aslında, Alan'ın işvereni kendi planının bir parçası haline getirdiğini ya da kendisinin o döngünün bir parçasına asla dönüşmediğini söylemenin dolambaçlı bir yolu.

Ücretli çalışmaya, Alan'ın yaptığı gibi, araçsal bir tavır takınmak araştırmamın bütününde sıklıkla karşılaştığımız bir yaklaşımdı ancak Alan'da gözüme çarpan daha farklı bir husus var. Alan, çalışmaya direnmenin doğurabileceği olası talihsizlikleri kabullenmeyi inkâr eden emsalsiz bir yaklaşımı benimsiyor. Araştırma boyunca tanıştığım diğer katılımcılar seçtikleri yaşamın zorluklarından bahsetmek konusunda oldukça hevesliyken Alan ile olan görüşmelerimde bu tarz bir yaşamın bir tür pazarlamasını dinlediğim hissine kapılıyorum. Yaşamının daha tatsız sayılabilecek yanlarını paylaşmasına yönelik çabalarımın neredeyse hepsi boşa çıkıyor. Alan'ın amansız optimizmi çalışmaya direnişin pratik değil bilişsel bir bilmece olduğu fikrinden güç alıyor. Başka bir deyişle, bunun büyük ölçüde bir hayal gücü ve bireysel irade meselesi olduğunu savunuyor. Özellikle sınıf olgusu işin içine girince Alan'ın eleştireliliğinin ciddi oranda arttığını gözlemliyorum. Bireysel direniş alanının sınıfsal sebeplerle sınırlanmış olabileceği fikrine bilhassa eleştirel yaklaşıyor ve “sınıf meselesi halen canlıdır falan filan gibi konuşan insanlar[ı]” hor görüyor. Alan'ın “toplumdaki herkesin az çok eşit olduğu” konusundaki ısrarcı tavrı ve işsizliği korkutucu bulanları “zayıf karakterli mutsuz insanlar” olarak adlandırması karşısında gözlemci soğukkanlılığımı korumakta güçlük çekiyorum.

31 Yakın bir arkadaşımın esprili terimi Deli Zırvası A.Ş.'nin Alan'ın durumunu çok iyi temsil ettiğini düşünüyorum. Deli Zırvası A.Ş. çalışanları üstlendikleri profesyonel görevin toplumsal yararıyla çok da ilgilenmeyen tipler. Çok bağımlılık gerektirmeyen ve ahlaki faillik ve özdeşleşme adına hiçbir çabası olmayan bu işlerde çalışanlar görevlerini uyumlu ve becerikli; ancak tutkusuz bir biçimde tamamlar. Nihai hedef hemen hemen her zaman serbestlik vakitlerini finanse etmek için olduğu için en önemli husus maaştır. İdeal Deli Zırvası A.Ş. formatı, zihinsel olarak basit işler karşılığı yüklü mablağlar alındığı şekilde tasarlanmalıdır.

İlk başta Alan'ın tutumuna şaşırmakla beraber, zamanla bu polemğin popüler antikapitalist söylemle olan benzerliğinin farkına varıyorum. En iddiasız tezahüründe, bireye düşünce kalıplarını değiştirip yeni davranış biçimleri benimsemelerini tembihleyen bu literatür genel anlamda mutluluğun savunuculuğuna soyunuyor ve çoğunlukla fanatik bir üslupla harcamalarını hafifletip daha az çalışmayı seçtikleri takdirde insanların daha mutlu olabileceklerini müjdeliyor. Değişim çağrısı, bu şekilde, öncelikli olarak bireyin düşünceleri ve alışkanlıkları üzerinden kurgulandığında, davranışsal değişimin önündeki yapısal ve kültürel kısıtların gözden kaçtığı ve bunun büyük bir sorun teşkil ettiği kanısındayım. İnsanların statükoya karşı çıkmadaki başarısızlığı beyin yıkama ya da ahlaki gevşekliğe yorulduğunda, yazar/guruya düşen tek şey; gerçeğin önündeki perdeyi kaldırmaya cesaret eden, daha az çalışan ve alışveriş yapmayı bırakan kişileri mutluluğun beklediğini müjdelemek oluyor.³² Bu görüş, daha yavaş bir hayatın, çoğu insanın ekonomik olarak hayatlarını idame ettiremeyeceğini gerçeğini görmezden geliyor. Matthew ve Lucy gibi katılımcılar, direnişleri sonucu karşılarına çıkan maddi engellerden bahsettiler: Sürekli kira ödeme endişesi yaşayan, ay sonlarında gönülsüzce tüketilen sade pilavdan ibaret akşam yemekleri yiyen bu katılımcıların, Alan'ın çalışmaya direnişin hayal gücü ve iradeyle üstesinden gelinebileceğine dayanan idealist görüşüne nasıl tepki vereceklerini gizlice merak ediyorum. Çalışmaya direnişin kapsamını hakkıyla ele alabilmek için daha az çalışmanın beraberinde getirdiği maddi kısıtlamaları açık bir şekilde sıralayarak işe başlamak gerekiyor.

Ücretli çalışmanın gelir elde etmenin temel kaynağı olduğu bir toplumsal düzende çalışmaya direnişin bir dizi mad-

32 Kim Humphery'nin *Excess* (Aşırılık) kitabında bu tür antikapitalist tavrın olağanüstü bir eleştirisini bulabilirsiniz (Humphery, 2010).

di kayıp ve riski de beraberinde getireceğini kanıksayamayız. En basitinden, çalışma saatlerini azaltmayı düşünen herhangi bir kişinin yiyecek, kıyafet, barınma, elektrik, telefon, internet bağlantısı ve benzeri temel ihtiyaçları karşılayıp karşılayamayacağı konusunda etraflıca düşünmesi şart. Gündelik ihtiyaçlarımızın çoğunu karşılamak için gerekli ürün ve uygulamaların iyice metalaştığı ileri düzey kapitalist düzende, gelir kaybının sebep olduğu riskler geniş bir alana yayılıyor. İnsanlar (sıvı almadan tut kendini ifade etmeye, serbest zaman geçirmeye kadar) temel kişisel ihtiyaçlarını bile para harcayarak karşılamaya başladığından beri, kafamızı nereye çevirsek daha önceleri ekonomik alanın dışında kalan etkinliklerin ekonomik alanın yörüngesine çekildiğini görüyoruz. Bu bağlamda, sosyal teorisyen Zygmunt Bauman iktisadi yoksulluğun yalnızca maddi değil, aynı zamanda kültürel bir boyutu da olduğunu öne sürmüştür. Bolluğun içinde iki kat yokluk çeken “yeni yoksulları” Bauman şöyle tarif eder: Yeni yoksullar yalnızca belli birtakım maddi ihtiyaçlardan mahrum kalmazlar; aynı zamanda günümüz tüketim toplumunun sıradan kültürel hayatından da dışlanmışlardır. Bauman’a göre, artık normal yaşam olarak adlandırdığımız mevhum insanların “tüketim piyasasının cazibelerine ivedi ve etkin biçimde yanıt verebilme” kabiliyeti üzerine kuruludur (Bauman, 2005: 112). Meta ilişkilerinin merkezi bir yere sahip olduğu bir toplumda, yoksulların alım gücünün düşük olması makbul görülen normatif yaşam tarzlarına katılım kabiliyetinin azalması anlamına gelir. Böylelikle, cefakar “yeni yoksul” yanlış şeyleri satın alan, yeterince satın almayan ya da utanç verici bir biçimde ihtiyaçlarını kemerleri sıkarak ya da kendi eliyle üreterek karşılayan “kusurlu tüketici” damgasına maruz kalır.

Yoksulluğun zorlukları, özellikle tüketici bolluğunun göbeğinde tecrübe edildiğinde, insanların çalışma direnişlerinin

sınırlarında ciddi daralmalara sebebiyet verir. İnsanların çalışmaya direnmek için tek yapmaları gerekenin davranışlarını değiştirmek olduğunda ısrarcı olan iyimser tutum, böylesine gerçek maddi kısıtları göz ardı ederek bayağılıktan çok da öteye geçemiyor. Öte yandan, gündelik yaşamın piyasa tarafından kuşatılmasının tamamlanmamış ve ihlal edilebilir bir süreç olduğunu belirtmekte yarar var. Modern tüketim toplumunun çetin finansal bedellerine ve güvenceli bir iş pozisyonunu sağlama almak için birey üzerinde kurduğu baskıya rağmen, insanların içinde bulundukları toplumsal düzenin âdetlerini yeniden şekillendirme ya da reddetmeye yönelik failliklerini (her ne kadar taviz verilmiş bir faillik de olsa) ellerinde bulundurdıklarını hatırlamak önemli (Humphery, 2010: 133). Daha az çalışmanın maddi kısıtları olduğunu kabul etmekle beraber, tüketme baskısı tuzağına düşmemek adına pek çok insanın ihtiyaçlarını karşılamak için alışveriş ilişkilerinin dışında, alışılmamış yöntemlere başvurduklarını, güzellik, yeterlilik, refah, keyif, haz ve esenlik gibi kavramları kendine göre tanımladıklarını da gözlemlemek mümkün (Bowring, 2000b: 315).

Çalışmaya direnmenin, katılımcıları belirli keyiflerden mahrum bırakıp bırakmadığı sorusu araştırmam esnasında en çok merak ettiklerim arasındaydı. Burada temel olarak, çalışmaya direnişin (ve dolayısıyla gelir kaybının) kaçınılmaz sonuçları olan maddi yoksunluğa ve gündelik zorluklara değip değmeyeceğini anlamayı amaçlıyordum. Tahmin edeceğiniz üzere, sorunun cevabı kaybedilen gelirin miktarı ve mevcut alternatif gelir kaynaklarının varlığıyla (partnerinin kazancı, birikimler, düzensiz işlerden kazanılan yevmiyeler ya da işsizlik maaşı vb.) hayli ilintili. Diğer yandan, kişinin çocuk sahibi (bu durumda büyük bir finansal yük beliriyor) ya da varlıklı hayatlar süren bir arkadaş çevresinin olup olmadığı (bu sefer de kişinin arkadaşları azalacağı için) önemli bir rol oynuyor. Tüm bunlara

rağmen, en yoksul katılımcıların bile hayatlarının fedakârlık etrafında şekillendiğine karşı çıkmaları beni hayrete düşürüyor.

Avukatlıktan terk garsonumuz Samantha ile görüşmemizin ilerleyen safhalarında, dışarıdan bakıldığında yaptığı seçimin sofuca gözüküp gözükmediği konusuna değiniyoruz. Samantha, şahsen, bu görüşün tam aksini düşünüyor:

Bana sorarsanız, böylesi çok daha sefalı bir seçenek. Şu an daha fazla şeyim olduğunu düşünüyorum, bu şeylerin yalnızca türleri değişti. Mesela Londra'daki arkadaşlarımla konuştuğumda ne kadar pestillerinin çıktığını görüyorum. Çalışma saatleri korkunç uzun ve telefonda sohbet etmeye bile vakitleri yok. Asıl böyle bir yaşam tarzını sofuca, kendi varlığından nefret eden türden, buluyorum.

Samantha daha düşük gelire sahip olduğu için toplumsal olarak dışlandığını hissettiği her an, kapitalist toplumun çalış-harca kültürüne *dâhil olmanın* ciddi bedellerini kendine hatırlatıyor. Tam zamanlı bir avukat olarak çalıştığı eski hayatı hakkında özlediği ufak tefek şeyler de var ama bu mahrumiyetleri, enerji ve zaman bazından edindiği bollukla kıyaslayınca çok da önemsemiyor. Eleanor'un sosyal kapsamanın bedellerini ima eden alıntısıyla Samantha'nın durumunu karşılaştırmak ilginç olabilir. Eleanor, tam zamanlı çalışma hayatının kasvetli koşullarını ödün ve telafinin bitmek bilmez döngüsü olarak anlatıyor:

Sanki daha az çalıştıkça, çalışmaya ihtiyacım olmadığının daha da farkına vardım. Sanırım korkunç kiralarını denkleştirebilmek için çalışma çarkına takılı kalmış arkadaşlarımı görmenin payı da var. Pazartesiden cumaya çalışıp hafta sonu dışarı çıkan; çıktığında körkütük sarhoş olup, sonraki iş günlerini tamamiyle perişan vaziyette geçirip bir sonraki hafta sonunu kotaracak kadar toparlanan ve tüm bunları tekrarlayacak kadar kendini iyi hissetmekte hiçbir sakınca görmeyen arkadaşlarımı...

Eleanor'un anlattıkları, günümüz modern toplumlarında boş zamanı insanların nasıl deneyimlediği üzerine yazan ve bunu yalnızca iş saatleri arasında kalan ufak boşluklara benzeten Adorno'yu bir kez daha hatırlatıyor. Eleanor'un varlıklı hayatın tipik mantıksızlıkları ve dertleriyle ilgili görüşü, görüştüğüm kişilerin genel düşünce durumunun temsili niteliğinde ve bu durumu daha etraflıca ele almak için düşünür Kate Soper'ın *alternatif hedonizm* adını verdiği kavramla olan tutarlılığına dikkat çekmek istiyorum (Soper, 2007; 2008; 2013).

Alternatif hedonizm, kişisel eğilimleri açıklamak için kullanılmanın yanı sıra, varlıklı tüketim toplumlarındaki öznel tatminler hakkındaki tereddütlere odaklanan eleştirel yaklaşımın da ismi. Batılı tüketimciliğin, sömürü ve çevresel zarar üzerine kurulu küresel bir sisteme bel bağladığını tasdikleyen kaynaklar artıyor ancak ne yazık ki bu ve başka türlü sorunların bireylerin varlıklı hayat tarzına inançlarını kaybetmelerine nasıl katkıda bulunduğu yeterince tartışılmıyor. Soper, varlıklı yaşam biçimlerinin (ya olumsuz yan etkilerinden ya da daha alternatif, daha kaba keyifleri engellemesinden ötürü) yeni mutsuzluk ve hoşnutsuzluk biçimleri doğurduğuna dair mevcut pek çok işaretin olduğunu savunuyor:

Nihayet, sözde iyi yaşamın sağlığın bozulmasına ve strese yol açan en temel etkenlerden biri olduğu yaygın olarak kabul görmeye başladı. Bu yaşam, yalnızca bizi pis kokular ve gürültüye maruz bırakmakla kalmayıp muazzam derecede atık üretiyor. Çalışma saatleri ve alım satım modelleri, çoğu insanın günlerine trafik içinde ya da tıka basa dolu metro ya da otobüslerde başlamasına, günün geri kalanını bir bilgisayar ekranı karşısında çakılı geçirmesine ve genellikle zihin uyuşturan işler tekrar etmesine sebep oluyor. Üretken faaliyetin büyük bir kısmı, giderek artan üretim cirosu ve planlı eskitmeye dayalı maddi kültür yaratımını zamana kenetleyerek erken davranıp, daha dayanıklı, mest edici ve kıymetli doyunluk biçimlerinin önüne geçiyor (Soper, 2013).

Tüketici kapitalizmin kişisel özgürlüklerin kalbimizden geçenleri (paramız yettiği sürece) elde etme özgürlüğünün kalesi olarak işlevselleştirildiği bu toplumsal atmosferde, Soper bizleri varlıklı toplumlara nüfuz etmiş kişisel taviz ve memnuniyetsizliğin farklı biçimlerini tartışmaya davet ediyor. Bazıları modern yaşamdan söz ederken eğlence, dışavurumculuk, fazlalık ve koyuverme gibi özellikleri vurgulamayı tercih edebilir ancak Soper aynı derece belirgin olan stres, kirlilik, rutine tabi olma ve sosyal izolasyon gibi noktalara da parmak basıyor. Soper’a göre tüketimcilik can çekişen ve kendini inkâr eden bir toplum ve yaşama biçimine tekabül ediyor.³³ Soper’e göre tüketimci karşıtı etik ve siyasetin, varlıklı toplumların bu tür hoşnutsuz deneyimlerine daha çok başvurması gerekiyor: Bu siyasetin başarılı olabilmesi için en iyi ihtimalin “yalnızca fedakârlık ve çevresel endişeleri baz almayan; aynı zamanda daha farklı tüketmenin bireyin kendisine yönelik doyumları” da beraberinde getireceğine vurgu yapması gerektiğini öne sürüyor (Soper, 2008: 571). Soperin yazar meslektaşlarına çağrısı, insanların *gerçekten* neye ihtiyaç duyduğu (neye ihtiyaç duyduklarını *düşündüklerinden* farklı olarak) üst bilgisini pekiştirmekten sakınmaları. Daha çok, modern tüketimciliğin hoşnutsuzlukları hakkında insanların ne düşündüğüne odaklanan, sağlam temellendirilmiş bir bakış açısıyla teori oluşturmaları. Ümidim, Soper’in yaptığı türde bir incelemenin toplumsal değişime olan arzuyu yeşertmeye yardımcı olması. Soper’in “alternatif hedonist” projesini aklımızın bir kenarında tutarak şimdi ise insanları meta bakımın-

33 Kate Soper’ın Frankfurt Okulu’ndan ilham aldığı aşikâr (bkz. Soper, 1999). Soper, modern toplumlardaki “antihedonist hoşgörüden” söz ederken Marcuse’nin “baskıcı tolerans” kavramına tekrar tekrar başvuruyor: “Neyi kaybedebileceğimiz ya da hali hazırda kaybetmekte olduğumuza bizleri sağırlandıran teknolojik değişimin etkilerine ve duyuşal hazlardan el etek çekmemize yol açma yöntemlerine neredeyse bilinçsizce uyumlanma kapasitemiz.” (Soper, 2008: 579)

dan yoğun yaşam biçimlerini sorgulamaya sevk edebilecek hayal kırıklıklarını keşfe çıkalım. Bunu yaparken insanların daha az çalışıp daha az tüketmeye başlamasıyla keşfettikleri bazı yeni zevklere de yer veriyor olacağım.

Sıkıntılı Zevkler

Elio Petri'nin 1971 yapımı *La classe operaia va in paradiso* (İşçi Sınıfı Cennete Gider) filminin sahnelerinden birinde, on beş yıldır fabrika işçisi olarak çalışan Lulù Massa karakterinin evin içinde dolanarak sahip olduğu nesneleri incelemesini izleriz. Gördükleri arasında kristal bir vazo, radyo, şişme bir oyuncak ve *Magic Moments* (Büyülü Anlar) adlı bir mum seti vardır. Çoğu insanın evindeki yığın gibi, bu sıradan eşyalar da Lulù'nun görüş alanının periferisine itilmiş durumdadır. Lulù'nun bu sahnede artık bilinçli olarak ilgilenilmeyen bu objelere tüm dikkatini yeniden yönelttiğine şahitlik ederiz. Bu objelerin gerçek tabiatını ilk kez görür bir hali vardır: koca bir çöp yığını; kıymetli emek zamanına mal olan bir yığın çöp. Oturma odasını tavaf ederken her bir nesne üzerine tek tek düşünür. Dekoratif sehpa için otuz saatlik emek; bir palyaço tablosu için ise on saat. Lulù'nun kendine "Peki tüm bunlara değdi mi?" diye soran bir hali vardır. Öfkeyle dolabındaki ıvır zıvırı tekmelemeye başlamasıyla cevabın "hayır" olduğu açık seçik ortaya çıkar. Bu maddi lüksler uğruna alçaltıcı ve yıldıran emekle bir ömür geçirdiğini fark eden işçi Lulù için bolluğun keyiflerine gölge düşmüştür.

Lulù'nun materyal konforları, yalnızca daha temel tatminsizlik formları pahasına deneyimlenebilen tüketimci keyifleri anlatan Soper'in *sıkıntılı keyifler* kavramını akıllara getirecektir. Ani bir dürtü sonucu yapılan alışverişin kendine

has keyifleri olabilir; ancak bu keyifler modern tüketimciliğin hedonist yanlarını -tüketimci piyasanın sunduğu seçenek çeşitliliğinden kaynaklı güvensizlik ve kaygıdan tutun, çevresel bedellerin farkındalığı ya da dünyanın aşırı dağınıklığı ve yüzeyselleşmesine duyulan ürkütücü hisse kadar- pek çok farklı sebepten sorgulayan birey için sorunlu bir hal almıştır. Lulü için bütün bir ömrün yabancılaştırıcı emeğe adanmasıyla ortaya çıkan atalet, sağlıksızlık ve hayal kırıklığının etkileri, meta tüketiminin keyiflerinin önüne geçmiş ve bu farkındalıktan da “sıkıntı” ortaya.

Juliet Schor’un 1990’lı yıllarda Amerikalı “vites düşürenlerle” yaptığı çalışmada, katılımcıların düşünce yapısında bu ikilemin özellikle belirgin olduğunu gözlemliyoruz. Schor “vites düşürenlerin paradan çok, yaşam kalitesi ve zamanı önemsemeye başladıkları bir değişim içine girdiklerini” gözlemliyor (Schor, 1998: 138). Zaman ve para arasında çoğunlukla bir feragat ilişkisi olduğu düşünülür. Vites düşürücüler (pek çok insanda olduğu gibi) hem daha çok zamana hem de daha çok paraya sahip olmayı arzulasalar dahi, idealleri ve deneyimleri onları gelirlerini azaltma pahasına boş zamanlarını artırmaya yönelik değişiklikler yapmaya itmiştir. Bu gruptaki kişiler, sırf daha fazla meta biriktirmek adına vakitlerini çalışmaya feda etmeye hazır olmadıklarına karar vermiştir.

Schor’un vites düşürenlerin düşünce yapısına getirdiği açıklamayı, benim gördüğüm kişilerin bakış açılarına oldukça yakın buluyorum. Onlar da maddi konforların çoğunun sıkıntılı keyiflere dönüştüğü kanısındaydılar. Mike’ın alışveriş için yapılan zihinsel hesaplamalarla ilgili görüşüne bir göz atalım: “Karşıma alınacak güzel şeyler çıktığında, içimden “ne de güzeller” diye geçiriyorum. Ama onlar olmadan da yaşamıma kolaylıkla devam edebilirim. Sırf bunları alabilmek için nefret ettiğim bir işte çalışmama değmez.”

Alışverişin tatmininden Mike'ın kendini tamamen ayırıştırmadığını fakat ücret karşılığı çalışmanın sebep olduğu fedakârlıkları fark etmesi neticesinde bu keyiflerden ödün verdiğini söyleyebiliriz. Cheryl, vakit ve nakit arasındaki bu değiş tokuş halini en belirgin ifade eden kişi oluyor. Kırklı yaşlarındaki bu şen şakrak kadın, katılımcılar arasında kendini “vites düşüren” olarak tanımlayan tek kişi. Web sitesinde kendinden “basit yaşamaya kendini adanmış bir elçi” olarak bahsettiğini görür görmez onu çalışmamın bir parçası olmaya davet ediyorum. Güney İngiltere kırsalındaki evinde bulduğumuzda, zamanın paradan çok daha kıymetli olduğuna dair görüşünü masaya yatırıyoruz: “Sahip olduğunuzda, hayatınızı güzelleştireceğine inandığınız birtakım şeyler var. Tüm vaktinizi bu şeyleri satın almak için para kazanmaya ayırdığınızda bunun pek de bir anlamı olmuyor, öyle değil mi?” Görüşmelerimiz esnasında Cheryl'in “dışa dönük” ve daha “kendi içine/merkezine odaklı” insanlar arasındaki ayrımı tekrar tekrar vurguladığını gözlemliyorum. Dışa dönük insanlar maddiyat ve paraya öncelik tanıyanlar. Hayatlarını ve kendilerini maddi kazanım motivasyonu ile dolduruyorlar; kendi sahip olduklarını başkalarının varlıklarına kıyaslayarak değerlendiriyor ve ekonomik olarak “komşudan altta kalır yanı olmaması” için sürekli mücadele halinde oluyorlar. Buna karşın, kendi içine odaklı olanlar (ya da “vites düşürenler”) zamanın kıymetine inananlardan oluşuyor. Daha az rekabetçi oldukları gibi, insan ilişkilerine daha çok değer veriyor, aile ve arkadaşlarıyla geçirebildikleri kadar fazla vakit geçirmenin yollarını arıyorlar.

Cheryl'in yaptığı ayırım, bana bir kez daha, dünya ile etki-leşime girmenin iki temel yöntemi olarak “olmak” ve “sahip olmak” ayrımını kavramsallaştıran Erich Fromm'u hatırlatıyor (Fromm, 1979). *Sahip* olma ya da edinme arzusunu para

ile gidermek mümkün olabilir. Halbuki *olma* arzusu -ya da Cheryl'in tabiriyle daha içe dönük keyiflerin deneyimlenmesi- ancak ve ancak hatırı sayılır derecede vakit ve enerji ile mümkündür. İnsanlar satın alma ya da elde etmenin keyiflerinden tamamen elini eteğini çekenler ve umarsızca yalnızca maddiyata değer verenler olarak keskin bir şekilde ayrılamayacağı için gerçek dünyaya bu sınıflandırmaları (sahip olmak/olmak ya da içe dönük/dışa dönük) uyarlamaya kalkışmak çok doğru olmayabilir. Bununla birlikte, insanların tüketimci toplumun sıkıntılı hazlarının farkına varmasında ve sunduğu seçenekleri anlamlandırmasında bu kategorilere önemli rol düşüyor. Cheryl'a dönecek olursak, kendini "içe dönük" olmak ona bir yön duygusu ve ahlaki amaç ihsan ederken aynı zamanda bir vites düşüren olarak ahlaki değerlerini derli toplu şekilde anlatma fırsatı vermiş. Gayrimaddi ya da içe dönük keyiflere düşkün olduğu için de gelirini maksimize etmek yerine tercihlerini serbest zamanlarını artıracak şekilde yapmış.

Vakit ve nakit arasında bir feragat ilişkisi kurulduğu zaman, araştırmama katılan insanların vakite öncelik tanıdığını ve serbest vakitlerini artırmak adına masraflarını ya da gelirlerini kısmayı seçtiklerini gözlemliyorum. Hikâyelerini daha dikkatli incelediğimde ise varlıklı yaşam tarzlarının doğasında olduğu düşünülen keyifleri de sorguladıkları ortaya çıkarıyor. Alışverişin verdiği hazzın çalışma aracılığıyla bir gelir elde etmeye bağımlılık yaratmasının yanı sıra, bu hazların kendi içinde de bir dizi dezavantajı barındırıyor olması onları sakıncalı hale getiriyor. Modern bolluğun sıkıntıları deyince akla gelen ilk hoşnutsuzluklardan biri de insan ve çevre sömürsüne dayalı bir sisteme sırtını dayayan tüketiciliğe dair farkındalığın artmasıyla gözler önüne serilen kaygı oluyor. Bu durumu özellikle rahatsız edici bulan Eleanor market alışverişi hakkında şunları paylaşıyor:

Sırf markete gitmek bile kendinizi kapatıp gerçekten öfkelenmenize yetebiliyor. İnanılmaz miktarda elektirik tüketen devasa bir binanın içine giriyorsunuz örneğin açık buzdolabı. Bu içler acısı, aşırı paketlenmiş ürünler diyarında, gerçek dünyadan kopmuş bir sürü insanlar çevrilisiniz. Tüm bu olay kendimi inanılmaz düşük ve yüzeysel hissetmeme sebep oluyor.

Eleanor sömürüye dayalı işgücüyle üretim yaptığı ya da çevresel zararları nedeniyle tanınan bazı perakende satış mağazalarına gitmekten imtina ettiğini söyleyenlerden yalnızca bir tanesi. Ffion da benzer şekilde uygun fiyatlarına rağmen Primark mağazasında alışveriş yapmayı tamamıyla bırakmış. Lucy ise fabrika çiftçiliği hakkında daha fazla bilgi edindikçe, arada sırada yemekten keyif aldığı McDonalds'dan vazgeçmiş. Eleanor'un yukarıda belirttiği gibi süpermarketler ise yüksek enerji tüketimleri yüzünden eleştirilse de Eleanor için kişisel öfke ve mutsuzluk ön plana çıkıyor. Süpermarketlerden alışveriş yapmak kendini “inanılmaz düşük” hissettiriyor. Eleanor'un deneyimlediği hissi Soper şu şekilde tarif ediyor “Süpermarket ya da alışveriş merkezlerine girildiğinde üzerimize çullanan o belli belirsiz genel huzursuzluk hissini; materyal nesnelerle tıka basa doldurulmuş, atık içinde yüzen darmadağın bir dünya hissi.” (Soper, 2007)

Tüketimciliğin toplumsal ve çevresel sömürüye dayalı doğasına etik bir tepki olarak tüketimi kısırkken, tüketim kültürünün egoist hedonizmi ile her türlü keyiften elini eteğini çekmiş, “basit hayatı” savunan Puritan Yeşil alternatiflerinin arasında bir üçüncü yol olarak alternatif hedonizmlere de yer var (De Geus, 2009: 199). Tüketici hedonistlerden farklı olarak, alternatif hedonistler çevre ve insan sömürüsüne bel bağlamayan zevklerin peşindeler. Daha az meta yoğunluklu bir varoluş sürdürmek, hem fedakâr hem de bencil dürtüleri de tatmin ediyor: Bireysel tüketimin azaltmak, yaşam deneyi-

mini iyileştirmeyi ve dünya üzerindeki olumsuz etkilerimizi azaltma çabasını simgeliyor. Ya da daha çok bu iki şeyin -kendilerini ve başkalarını önemsemenin- birbiriyle oldukça iç içe olduğunu fark etmek anlamını taşıyor. Alternatif hedonizm, bireyin tüketici olarak eylemlerinin gereksiz zararlara sebep olmadığı bilgisinden yaşam zevki türeten bir iyi hayat vizyonunu temsil ediyor.

Tüketimci piyasanın sunduğu seçeneklerin neden olduğu psikik kaygı ise modern bolluğun belirgin sıkıntılarından bir diğeri olarak öne çıkıyor. Aldığımız çoğu ürünün geniş ürün yelpazesinden seçilmesi gereken -ve çoğu zaman bu seçeneklere ek olarak kendi içlerinde de kişiye göre özelleştirilebilen opsiyonlara yer veren- modern tüketim toplumlarında, tercih bir tür fetiş halini alıyor. Elektronik aletler bir dizi renk seçeneğiyle üretiliyor; çeşit çeşit pantolon kesimleri tasarlanıyor ve cep telefonları yüzlerce ihtiyari uygulama ve eklenti ile üretiliyor. İngiliz süpermarket zinciri Tesco'nun tek bir şubesinde yaptığı anket, mağaza tezgâhlarında yüz seksen sekiz farklı çeşit şampuan ve saç kremi ile yüz altmış bir farklı kahvaltılık tahıl ürününe yer verildiğini ortaya çıkarıyor (Lewis, 2013: 38). Pazarlama sahası bu denli ürün seçeneğini bir özgürlük ve zenginlik sembolü olarak sıklıkla teşvik ederken, öte yandan kimi psikologların bu ölçekte seçim imkânına sahip olmanın baş döndürücü etkileri olabileceğini ve çoğunlukla zevkten çok kaygıya sebebiyet verdiğini öne sürüyor (Iyengar ve Lepper, 2000; Schwartz, 2004). Slovenyalı düşünür Renata Salecl (hafif burjuva bir örnek olduğunu kabul ederek) şarküteriden peynir alma hikâyesi üzerinden bu fikri ele alıyor. Karşılaştığı geniş ürün seçeneği karşısında kendini öfkeyle paralyze olmuş vaziyette bulan Salecl, karar verme konusundaki tutukluğu yüzünden kendini öncelikle daha kararlı ve bilinçli bir tüketici olmamakla suçluyor. Ardından seçimlerinin

başkaları tarafından nasıl yargılanacağına dair endişe etmeye başlıyor ve başkalarının hayali gözlerinden seçimlerinin uygunluğunun sorgulanacağını düşünüyor. Son olarak da büyük ihtimalle kar etme motivasyonu ile seçimi onun adına yapmaya soyunan şarküteri sahibinin samimiyetini sorgularken kendini buluyor. Peynir satın alma gibi basit bir görev. Salecl'i psikolojik bir kara deliğin derinlerine gönderiyor: "Giderek daha da sersemlemeye başlamamın tek sorumlusu kamamber kokusu değildi." (Salecl, 2011: 14) Öyle görünüyor ki tüketici tercihi tüm yüzeysel ve bariz cazibelerine rağmen zengin toplumun belki de en sıkıntılı zevklerinden birini teşkil ediyor. Karar verme baskısıyla sıklıkla iç içe geçen kaygı, pişmanlık ve kendini eleştirme duygularını daha iyi kavrayabilmek için Matthew ile yaptığımız görüşme mükemmel bir örnek: "Şehre indiğinde etrafında alabileceğin onlarca ürün var. Bir seçim yapıp bir şey alıyorum ve ne bileyim, eve döndüğüm zaman gerçekten buna ihtiyacım var mıydı düşüncesiyle sıklıkla karşı karşıya kalıyorum. Bu durum oldukça canımı sıkıyor." Başka katılımcılar ise varlıklı bir tüketici olmanın doğasında olan *huzursuzluk* hissinden ya da Zygmunt Bauman'ın doyumsuz arzusunun devamlı olarak peşinden gitme olarak adlandırdığı kavramdan söz ediyor: "Bir amaç ya da sebep gerektirmeksizin ortaya çıkan, kendi kendine peyda olmuş ve kendini devam ettiren bir tür güdü." (Bauman, 2011 Alışveriş aracılığıyla erişilen tatminlerin kısa ömürlülüğü ise Jack'in aklını kurcalayan noktalardan:

Bunu yalnızca hüsrana giden bir yol olarak görüyorum. Yeni bir şey mi aldınız? Bir tür döngünün içine girdiniz demektir. Haksız mıyım? İlk baştaki beklenti süreci vardır ki bunu sevimli sayabiliriz. Sonra gerçekten o şeyin satın alındığı evreye geçersiniz ve bunu da genellikle aldıktan sonra ürünün beklentilerinizi tamamıyla karşılamadığını fark ettiğiniz andaki hayal kırıklığı takip eder.

Metaya duyulan arzu tatmin edildiği andan itibaren dikkat yeni bir arzu nesnesine odaklanır ve eksiklik hissi kendini yeniden tesis eder. Adam da benzer şekilde metaların uzun süreli tatmin duygusu sağlama kabiliyetine hayli kuşkucu yaklaşıyor. Biriktirmiş olduğu döküntüden içi sıkılarak bahsediyor: “Kendime bir kıyak geçip bir şey aldığımda bir tür havalara uçma hissi oluyor. Ama bu his oldukça hızlı ortadan kayboluyor ve odamda ihtiyacım olmayan eşyalara bir başkasını eklemiş olmanın düşüncesiyle kala kalıyorum.”

Çoğu katılımcı tüketimcilikle özdeşleşen bu huzursuz arzuya direnmeye çalıştığını ifade ediyor. Ffion keyfi şeyler almadan evvel eve dönüp o ürünü alma fikrine ara verme gibi yeni bir alışkanlık geliştirmiş. Ürünlere göz atma heyecanını sönüp salim kafayla düşündüğünde, çoğunlukla arzuladığı o ürüne ihtiyacı ya da isteği olmadığına karar veriyor. Bazıları ise mağazalardan bütünüyle uzak durma yöntemine başvuruyor. Temel ihtiyaçlarının dışında bir şey almaya yeltendiklerinde ise yeniliklerinden çok, uzun ömürlülükleri ve kullanışlılıklarına göre seçim yaptıklarını paylaşıyorlar. Bu tutuma örnek olarak Anne, serbest mesleğinin gereksinimlerine en uygun olan özellikleri taşıyan cep telefonunu dikkatle seçtiğini ve en göz alıcı son modele yönelmediğini anlatıyor. Rachel, lavabosunun modası geçmiş renkleriyle alay eden arkadaşından uzak durmayı seçiyor. “Ne önemi var?” diyor Rachel ve ekliyor “İşimi gören bir banyom var işte.”

Bu örnekler, tüketimci toplumun “ne kadar fazla, o kadar iyi” düsturuna direniş çabalarının birer temsilcisi. İnsanlar harcama seviyelerini azaltabilmiş olmalarını gururla anlatıyorlar. Ticari reklamların, sahip olduklarımızı ve kimliğimizi birer kendinden utanma aracı olarak etkin biçimde kullandığını göz önünde bulundurunca, yaptıklarının ne kadar övülmeye layık olduğunu idrak edebiliriz. Finn Bowring günümüz rek-

lamcılık sektörünün pazarlamada kullandığı temel aracın utanç duygusu olduğunu öne sürüyor. Reklamcılık, müsrif ve moda-ya uygun yaşam tarzlarının sürekli teşhiriyle, takip edilmediğinde utanılması gereken bir norm yaratma amacı güdüyor. “Temizlik ürünlerinden spor malzemelerine, kozmetik cerrahiden kedi mamasına, cep telefonlarından tekstil markalarına kadar her şeyin satılması için utanç duygusu araçsallaştırılıyor.” (Bowring, 2000b: 315) Bowring’e göre utanç, insanlara kendi faydalılık, güzellik, zevk ve yeterlilik tanımlarını otonom bir şekilde geliştirip onlara itibar etmeleri yerine, anonim kişilerin fikirlerine öncelik vermeleri gerektiğini aşılama-ya yarıyor. Tüm bunlar gösteriyor ki daha az tüketim ille de düşük gelirli olmanın bedbaht gerçekliklerine teslim olmak anlamına gelmiyor. Aksine, ihtiyaçların doğası hakkında otonom bir düşünce sürecine girmek anlamına gelebilir. Katılımcılara göre ise daha az tüketme çabası, oto kontrolün geliştirilmesi ve daha anlamlı bir hedef ışığında bir hayat sürme gayesine işaret ediyor. Bu bağlamda oto kontrolün püriten bir pratik olarak anlaşılmaması ve aslında tatminkâr bir doğası olduğunun altının çizilmesi önemli. Bir tüketici olarak daha düşünceli, zeki ve yetkin olma; dürtüsel alışveriş bağımlılığının yarattığı bedbahtlık ve suçluluk hissi tarafından kapana kısılmışlık duygusunu bertaraf etme ve reklamcıların kendimizle mahcubiyet üzerinden bir ilişki kurmamızı salık veren daimi çabalarına karşı eğilir bükülür birer özne olmaktan çıkmak gibi anlamlar taşıyor.

Burada sunulan örnekler, tüketimci iyi hayat imgelerinin sıkıntılı bir hal almasına neden olan farklı sebepleri -tüketimi sürdürmek için gelirin yabancılaştırıcı emek aracılığıyla elde edilmesi, tercih baskının farkındalığı, temel dayanağı sömürü olan bir sistemle iştigal etmenin etik tavizleri ya da metalaşmış zevklerin kısa ömürlü tabiatı- ortaya koyuyor. Daha az tüketimin, çalışmayı azaltmanın istenmeyen bir ceremesi ol-

madığının yavaş yavaş ayırdına varıyoruz. Katılımcıların hem daha az çalışıp hem de daha az harcayarak daha az meta-merkezli, dolayısıyla daha memnun edici iyi yaşam biçimlerini keşfetmeyi ümit ettiğini gördük. Kendi tatmin ve doyum algılarını oluşturmak adına varlık, zevk ve yeterlilik kavramları hakkında zengin toplumlarda tezahür eden temel varsayımları sorguladıklarına şahit olduk. Çalışmaya direnmeye başlamalarıyla katılımcıların deneyimlemeyi beklemedikleri yeni keyifleri inceleyerek bu alternatif iyi yaşam biçimlerini daha iyi kavrama fırsatımız var.

Tadına Varılan Zevkler

Microsoft'un son model oyun konsolu Xbox One'ı piyasaya sürüldüğünde, hızlılık prensibi üzerinden dinamik bir pazarlama kampanyası yürütüldü. Bu, CD'yi yerleştirip oyunun yüklenmesini beklediğimiz ve sonra oyunla birkaç saat geçirdiğimiz ilkel eğlence günlerini çoktan geride bıraktığımızın alameti idi. Oyundan sıkıldınız mı? Tek bir tuşla (ya da daha pahalı bir modele para döktüyseniz basit bir el hareketiyle) ekranı ikiye ayırarak bir yandan oyun oynarken bir yandan da televizyon izlemeye devam edebilirsiniz. İnanılmaz hızlı bir yarış mı bitirdiniz? Oyundan hemen çıkarak sosyal medya uygulamasına kolaylıkla bağlanıp başarınızı çevrimiçi olarak arkadaşlarınızla paylaşabilirsiniz. En sevdiğiniz televizyon programının en kapsamlı bilgilerine mi erişmek istiyorsunuz? Tablet bilgisayarınızı Xbox One ile senkronize ederek ikinci bir ekran olarak kullanın ve programı izlerken bir yandan da en son kamera arkası bilgilerine aynı anda hâkim olun. Xbox One, yüksek hızlı bir kuşak için üretilmiş yüksek hızlı bir eğlence sistemi. Bu sistem, modern çağda popüler müzi-

ğin başına gelenlerle aynı kaderi video oyunlarının da paylaşacağına haberini veriyor. Walter Kerr *The Decline of Pleasure* (Keyfin Düşüşü) adlı kitabında konuyla ilgili şunları yazıyor:

“Kitap Okurken Dinlemek” için “Sevişirken Dinlemek” için “Uyurken Dinlemek” için farklı Müzikler türemiş vaziyette. Hatta mizahçının söylediği gibi artık “Müzik Dinlerken Dinlemek” için bile müziğimiz var. Bu başlıkların, günümüz popüler sanatlarının ahvalini oldukça samimiyetle açık ettiğini düşünüyorum. Bu görüş, daha en baştan, insanların allah muhafaza sakince oturup tüm dikkatlerini müziğe vermelerinin gereksiz olduğunu itiraf ediyor. Öyle görünüyor ki müzik çalarken, duyma menziliinde olan herkesin başka bir işle iştigal etmesi bekleniyor (Kerr, 1966).

Kerr’in, “Kitap Okurken Dinlemek” için Müziği ya da televizyon karşısı akşam yemeği (Bir şey izlerken tüketmek için yemek) gibi Xbox One da Staffan Linder’in “rahatsız serbestlik sınıfı” olarak adlandırdığı kavramını örneklendirmek için biçilmiş kaftan (Linder, 1970). Sınırlı serbest zaman sınırlı olduğu için bu zaman dilimleri gerginlik ve endişe ile geçiriliyor. Ve yeterli vakit bulmakta zorlandığımızda, serbest zamanlar da verimlilik ve randıman algısı üzerinden deneyimleniyor, tıpkı çalışma hayatına olan yaklaşımımızda olduğu gibi... Bu çağ ötesi eğlence ürününün cazibesi, eğlenceyi yoğun bir programa sıkıştırma ve hatta eşzamanlı olarak birçok farklı etkinliğin keyfini sürdürme vaadinde gizli. Serbest zaman kırıntıları arasında oyundan maksimum verimi almak için kullanıcıya benzeri görülmemiş bir fırsat sunuyor. Gelin görün ki bu pazarlama dili zevklerimiz ve eğlenceyi ne kadar düzene koymaya gayret ederse etsin, ne kadar az serbest zamana sahip olduğumuz gerçeğinin yarattığı gerginlikle mücadele etmeye yeterli olmayacak. (Sistemin sağladığı iki şeye aynı anda dikkat etmeye çalışmanın getireceği akıl karışıklığı

hissinden söz etmiyorum bile). Staffan Linder'in 1970'lerde kaleme aldığı kitabı, temel olarak, varlıklı toplumların serbest zamanın sakin ve serbest olmaktan çıktığı bir raddeye geldiğini öne sürüyor. Rahatsız sınıf, tükettikleri malların gerçekten keyfine varma kapasitesinin önüne geçen bir hızda tüketmeye devam ediyor. Linder kendine has iğneleyici üslubuyla şunları yazıyor:

Yemekten sonra, [birey] eşzamanlı olarak Brezilya kahvesi içip, Felemenk purosunu tütürüp, Fransız konyağı yudumlayıp, *New York Times* okuyup, *Brandenburg Konçertosu*'nu dinleyip İsveçli eşini eğlendirmeye çalışırken kendini bulabilir. Hepsi bir arada ve aynı anda, tabii ki her biri değişken başarı seviyelerinde... (Linder, 1970: 9)

Yorucu bir iş gününü daha arkada bırakan günümüz varlıklı işçileri eve geldiklerinde, kendilerini harekete geçmeye davet eden objelerle çevrenmiş halde buluyor. Kendi evimde, örneğin, CD'lerin tıka basa doldurduğu raflar, farklı dizi ve film seçenekleriyle neredeyse infilak etmek üzere olan Netflix hesabı, ani bir dürtüyle alınmış okunmayı bekleyen kitap yığını ve bozulmadan pişirilmesi gereken ürünlerle dolu bir buzdolabıyla karşılaşıyorum. Meşguliyetimin daha az olduğu zamanlarda, sahip olduğum bu şeylerle uğraşmaktan büyük keyif alıyorum ama zamanımın olmadığı yoğun dönemlerde bana tek verdikleri sıkıntı ve hüsrana oluyor. Rahatsız serbestlik sınıfının sahip oldukları, serbest zamanın ne kadar sınırlı olduğuna dair birer anımsatıcı haline gelip kolaylıkla kaygı tetikleyici birer unsura dönüşebiliyor. Seçeneklerin bolluğundan ve serbest zamanın azlığından muzdarip, genellikle en yapılabilir ve makul gözükken yöntemlere doğru -hiçbir şey yapmamaya- çekiliyoruz. Bu duyguya aşına olan katılımcılardan biri olan Lucy, eşi Matthew'a, yerel dergide çalıştığı dönemdeki sıkıntılı atalet sürecini hatırlatıyor:

İşten eve döndüğünde, çoğunlukla, ne yapacağını bilmez halde oracıkta oturup kalırdın. Bir de zamanını boşa harcadığını düşündüğün için kendine kızardın. Ya da tam olarak yapmak istediğin şey olmayan bir şey yapmaya kalkardın. Mesela, benimle film izlemezdin çünkü bunu bir zaman kaybı olarak görürdün. Bunun yerine daha iyi bir şey yapabilirim fikri hâkimdi. Tüm bu karmaşanın sonunda da kendini hiçbir şey yapmaz vaziyette bulurdun.

Lucy de outlet mağazasında çalıştığı dönemde, benzer şekilde, kendi boş zamanlarının gergin geçtiğini anlatıyor. O dönemki boş zamanının neredeyse tamamen lüzumsuz ve değersiz olduğunu düşünüyor: “Cumartesi günleri saat dört ve sekiz arası çalışırdım. Ki bu korkunçtu. Saat dörtte işe başlıyordum. O gece çalışmam gerektiğini bildiğim için oldukça depresif oluyor ve gerçekten hiçbir şey yapamıyordum.” Sabah on bir vardiyasında çalıştığı zamanlarda “Ne kadar şanslısın. Sabahları yatakta daha çok kalabildiğin için mutlu değil misin?” gibi tepkiler alan Lucy’nin görüşü ise farklı yönde: “Doğal olarak, şanslı ya da mutlu hissetmiyordum. Sırf sabah on birde işe gidiyorum diye istediğin her şeyi yapma özgürlüğüne falan sahip değilsin.” Araştırmamın bütününe baktığımda bu huzursuzluk deneyimlerinin yaygın olduğunu görüyorum. Hayal kırıklığına uğramış sosyal hizmet görevlisi katılımcımız Larry roman okumaktan oldukça keyif aldığını fakat işten döndüğü zaman “zaten tüm gün ekrana bakmaktan yorul[duğu için]” okumak için hayli yorgun hissettiğini aktarıyor. Jack ise tam zamanlı iş hayatında tamamıyla “tü-kendiği”, “bitkin düştüğü” ve “sürekli işten toparlanması gereken” bir noktaya geldiğini anlatıyor. Katılımcılar önceki tam zamanlı çalışma hayatlarında boş zamanlarını da bir tür hazır bulunma ya da iyileşme süreciyle geçirdiklerinin, yani serbest vakitlerinde bile işverenlerinin güdümünde olduklarının ayırdına varıyorlar.

Çalışma hayatının en temel ızdıraplarından birinin kaliteli serbest zaman eksikliği olduğunu düşününce, daha az çalışma ve yavaşlamanın getirdiği yeni keyiflerin neler olabileceği sorusu ortaya çıkıyor. Cheryl daha fazla serbest zamana sahip olmanın spontane hareket etmesine alan sağladığına inanıyor. Çalışma haftasının kuralcı ve yerleşik programının mahrum ettiği plansız zevkleri yeniden keşfedebiliyor. Canlanan cinsel hayatına yaptığı belli belirsiz, tedbirli bir ima bu tür keyiflerin düzenli bir takvim çerçevesinde deneyimlenmeyeceğini anımsatıyor. Klipler, reklamlar ve filmlerin teşvik ettiği cinsel imgelerin aksine, modern yaşantı insanlara gerçekten bu alanda harekete geçmek için oldukça kısıtlı bir zaman bırakıyor (Linder, 1970: 83). Tıpkı dışarı çıkma, arkadaşlarla sosyalleşme, güzel yemek yeme ya da oyun oynama isteğinin hoşgörüsüyle hafta sonlarına sıkıştırılmasını bekleyemeyeceğimiz gibi cinsel dürtülerin de yatmadan yarım saat evvel birden ortaya çıkmasını beklemek çok da mümkün değil. Eros gelişmiş endüstriyel toplumun zaman çizelgesine aldırış etmez. Cheryl'in bedensel zevkleri, yaşamın hoşnutluklarının ancak ağır ağır deneyimlendiğinde mükemmelleşeceğinin hatırlatıcısı. Alternatif hedonizm kavramını açıklarken Soper, yaşamın daha da rahatsız bir hal almasıyla "tüketimin daha estetik ve ritüelleşmiş taraflarının" kaybolup gittiğini öne sürüyor (Soper, 2008: 577). Bunu daha iyi kavramak adına öğün saatleriyle ilgili değişen pratiklere göz atabiliriz. Soper, "... kişiler arası etkileşimi besleyen, üzerine düşünülecek yeni fikirler üretilen; bedensel yenilenmeye olanak sağlayan, başkalarıyla paylaşılan, şenlikli bir etkinlik olarak kendi içinde kıymetli bir olgu" olarak, yemek zamanını kültürel ve bireysel değere sahip bir konuma oturtuyor (Soper, 2008: 577). Yemek zamanı, son şahane keyifler ve sosyal münasebet için ideal bir fırsat fakat modern kültürün temposu sebebiyle öğünlere ait ritü-

eller bıçakla kesilip atılıyor ve yerini hazır yemekler ve üzücü masa başı öğlen yemeklerine bırakıyor.

Derin psikolojik boyutları olan bu temel keyif, basit bir tür nefsi müdafaa fonksiyonuna indirgeniyor. Yeterli miktarda kalori ve vitaminlerin alınmasına harcanan vakit sıklıkla gazete okuyarak ya da televizyon izleyerek iyileştiriliyor (Linder, 1970: 83).

Soper bu duruma “tüketimin maneviyatından arındırılması” benzetmesini yapıyor. Günümüz *slow food* hareketinin savunucuları da beraber yemek pişirme, yeme ve şenliklilik kavramlarının yeniden kucaklanmasıyla bu arınmaya karşı direnişlerini ortaya koyuyorlar.³⁴ *Slow food* hareketi yemek pişirme, servis etme ve paylaşmanın daha üstü kapalı ve ritüelleşmiş keyiflerine parmak basarak yemek yemenin bedensel beslenmenin çok ötesinde bir pratik olduğu fikrini yeniden anımsatmaya gayret ediyor. Görüştüğüm bazı kişiler için daha yavaş tempolu bir yaşam sürmek, kaybolmakta olan şenlikli keyiflerin ruhunu kurtarma ya da yeniden canlandırma çabasını barındırıyor. Cheryl çocuklarıyla birlikte sıfırdan öğünler hazırlamaya, Matthew ise “yemek masasında oturup sohbet etmeye”, Samantha “yemek sofrasına özen gösterek özel bir şeyler hazırlamaya” ve Gerald ise kaliteli ürünler olarak “evde kaliteli zaman geçirmeye” vakit yaratmaktan büyük keyif alıyor. Beşinci bölümde Ffion’un anlattığı beraber Noel yemeği hazırlama samimiyetini de bu örneklerle birlikte hatırlamak anlamlı.

Karşılanan her ihtiyaç ya da arzunun yerini derhal yep-yeni bir arzular dizisinin aldığı günümüz tüketici prototipinden farklı olarak, araştırmamda tanıştığım katılımcıların keyif aldıkları etkinliklerin ve anların tadına varmayı benimsedikleri ve önemsediklerini fark ediyorum. Bilgisayar oyunları-

34 Bkz. <http://www.slowfood.com/>

na düşkün olan Matthew ve Lucy ile bu keyifleri hakkında uzunca konuşuyoruz. Bana bu masraflı zevkin bile nispeten daha ufak masraflarla karşılanabildiğini ve böylelikle her bir oyundan azami keyif alınabildiğini anlatıyorlar. Lucy yeni bir oyun almadan evvel ellerindeki oyundaki “her bir ayrıntıyı görmenin” anahtar olduğunu söylüyor. Bu tür bir oyun oynama deneyiminin çiftin genel doyumunda azaltıcı bir etkisi olmadığını varsayabiliriz. Aldığımız lüks ürünleri kullanacak yeterli vakte sahip olmadığımızda, daha fazla ürün almak keyif almayı daha da zorlaştıracığa benziyor. Böyle düşününce, serbest vakitleri oyuncaklarla ağzına kadar doldurarak doyum artırma çabası oldukça verimsiz bir yöntem gibi duruyor. Linder durumu şöyle ortaya koyuyor: “Tabii ki daha fazla şey satın almamız mümkündür; mümkün olmayan [bu kısıtlı zamansallıkta] her şeyi daha fazla yapma kabiliyetidir.” (Linder, 1970: 83) Bilgisayar oyunlarına düşkünlüklerine rağmen Matthew ve Lucy’nin Xbox One alma niyetlerinin olmaması belki de çok şaşırtıcı değil.

Üretken Zevkler

Ffion ile yaptığımız görüşmeye kocası Rhys de eşlik ediyor. Rhys’in de hayalinin çalışmayı ciddi oranda azaltmak olduğunu bu esnada öğreniyorum. Hayalinde, küçük bir çiftlik edinip kendi gıdasını yetiştirmek var ama gerçekliği tam zamanlı bir bilgi işlem teknisyeni olarak çalışmadan ibaret. Bilgisayar konusunda oldukça heyecanlı olan Rhys işinden genel anlamda zevk alıyor ama sürekli aynı işi tam zamanlı olarak yapıyor olması da canını sıkıyor. Ortalama bir çalışma haftasına katılımın getirdiği harcamalar bile çalışmaya isyan etmesine yeterli sebep sağlıyor:

Düşünüyorum da tatildeyken bir haftada harcadığım para, isteyken yaptığım bir haftalık harcamanın çok daha altında olabiliyor. Artık çok daha dikkatliyim ama önceleri öğlen için dışarıdan atıştırma ve sandviçler alıp, sabah kahvesinin yanında da pastaneden bir şeyler almayı aksatmazdım. İşten sonra da sakinleşmek için barın yolunu tutardık. Yüz kâğıdın büyük bir kısmını bir haftada harcamış olurum.

Rhys, çalışma hayatının saklı harcamalarından yakının çoğunluğun bir parçası. Örneğin Cheryl'in kocası Ben, maaşının büyük bir kısmını işe gidip gelmek için ulaşımaya yatırmanın ironisinden ötürü iş değiştirip çalışma saatlerini azaltma yoluna gitmiş. Gerald ise işe gidip gelmekten kaynaklanan ulaşım harcamalarının yanı sıra, ofis yaşantısının mecbur tuttuğu resmi kıyafeti almak ve yıkamak zorunda olduğu için karşılaması gereken masraflardan şikâyetçi.

Ücretli çalışmanın belirli birtakım mecburi masraflar barındırdığını hesaba katınca, çalışmayı azaltmak dolaylı olarak tüketim çıtasını düşürmekle sonuçlanabilir ve insanların daha az harcamasının önünü açabilir. Bu prensip, üçüncü bölümden hatırlayabileceğimiz Gorz'un tüketici motivasyonu ile ilgili argümanı ile uyumluluk gösteriyor. Hatırlarsanız, Gorz gündelik tüketim alışkanlıklarının önemli bir bölümünü, yabancılaştırıcı emek sürecinin bir ürünü olarak açıklıyordu. Gorz'a göre bunun sebebi, ücretli çalışma hayatının insanların zaman ve enerjilerini bir çırpıda yutarak çeşitli becerilerini dar kanallara sıkıştırması ve böylelikle pahalı tüketim formlarına başvurmadan kendi ihtiyaçlarını karşılamalarının önüne geçmesidir. Bu hususu daha iyi anlayabilmek için kolaylık sağlaması uğruna yaptığımız modern harcamaların miktarını düşünmek yeterli olacaktır. Stresli ve vakit alan işlerde çalışanlar için zaman kazandıran ürünler ve hizmetlere para vererek boş zaman "satın almanın" kuvvetli bir cezbedici etkisi var. Bu da ev işlerinin, bahçe bakımının, yemek hazırla-

manın, özel şoför ile ulaşım sağlamanın ve hatta alışverişin kendisinin bile ticari işlemlerle karşılanabilir faaliyetler haline geldiğini gösteriyor (Schor, 1998: 162). Çalışmanın zorluklarının teselli ve avuntu ihtiyacı yaratma gibi bir etkisi olduğundan, yabancılaştırıcı emeğin tüketim ihtiyacını teşvik eder bir tarafı var. Tüketim ürünleri dünyasının kaçışları, konforları ve dikkat dağıtıcı unsurlarıyla, hissedilen varoluşsal boşluğu doldurma (ya da en azından bir süreliğine unutturma) gibi bir vaadi var.

Gorz'un teorisini aklımızın bir köşesinde tutarak, ücretli emekle olan ilişkisi kesmenin bireysel harcamaları azaltmaya yarayan başka yöntemlerini de gözlemlemek mümkün. Ben adlı katılımcı, daha fazla serbest zamana sahip olmanın, kolaylık sağlayan endüstrilerle olan bağını koparmasına yardımcı olduğunu dışarıdan sipariş ettiği öğünleri örnek vererek anlatıyor:

Akşam eve geldiğinizde kendinizi çöp gibi hissediyorsunuz ve dışarıdan yemek sipariş ediyorsunuz. Yemek pişirmek için hayli bitkin haldesiniz ama sipariş ettiğiniz yemek de size on beş pounda patlayacak. Bu ekstra on beş poundu kazanmak için de çalışıp para kazanmak zorundasınız. Bu çok büyük bir çark.

Daha fazla serbest zamana sahip olmasıyla, Ben'in alışveriş yapıp, yeni tarifler öğrenmeye ve ailesi için yemek hazırlamaya artık zamanı var. Paket yemek servisleri, böylelikle, konforlu statüsünü kaybetmiş durumda. Ben, artık yalnızca ayda bir ya da iki kez hazır yemek sipariş ediyor ve gelen yemeğin kalitesi çoğunlukla hayal kırıklığına sebep oluyor. Paket yemeklerin çekiciliği bu "büyük çarkın" etkisini kavradıkça azalmış. Çalışıyor olmak hayatı zaman kazandırıcı ürünler tüketmeyi gerektiriyor fakat bu zaman kazandıran ürünlerin kendileri, çalışmaya olan bağımlılığı pekiştiriyor-

lar. Önceden hazırlanmış öğünler, yüksek kafeinli içecekler, araba yıkama, tamir hizmetleri, bakım hizmetleri, kişisel antrenörlük, çöpçatanlık ajansları gibi pek çok modern meta, serbest zaman yoksunluğumuzdan faydalanmayı bekliyor. Bu sebeple, tanıştığım katılımcıların çoğunun daha az çalışmanın para biriktirmeye yardımcı olduğunu öne sürmeleri çok da şaşırtıcı değil.

Tedavi edici tüketim adını verebileceğimiz, gündelik hayatın nahoşluklarından sıyrılma ihtiyacından nemalanan tüketim biçimlerinden uzaklaştıkları için, katılımcılar daha çok para biriktirebildiklerine inanıyorlar. Gerald'in dediği gibi "Sevmediğiniz bir işte çalışıyorsanız olumlu bir kuvvete ihtiyaç duyabiliyorsunuz. Havalı birtakım elbise ya da yeni bir teknolojik alet almak ya da "dışarı çıkıp felekten bir gece çalmayı hak ettim" gibi bir his zuhur edebiliyor." Çoğu insan için bu tür geçici kaçamakların daha otonom bir varoluşun yerini tutması mümkün değil fakat gerçek sosyal alternatiflerin yokluğunda bu tür sürprizler bir tür telafi olarak kabul görebiliyor (Lodziak, 2002: 158). Bilgisayar yazılımından dil öğretmenliğine dönen Adam, şimdiye dek bel bağladığı tedavisel tüketimle bağını koparmanın büyük sıkıntılara girmeden harcamalarını azaltmasına önayak olduğunu paylaşıyor. Daha az kazanmanın pratik zorlukları hakkındaki konuşmamızda konuyla ilgili şunları paylaşıyor:

Sanırım para biriktirme gibi konularda çok da tedbirli olmam hiçbir zaman gerekmedi. Sanırım hayatımdan genel olarak mutlu olduğum için beni bu kadar derinden etkilememişti. Mutluluğumu ivmelendirmek için daha fazla harcama ihtiyacını duymuyordum... Sanırım hayatımla ne yapmak istediğimi bildiğim için çok fazla para harcamaya ihtiyaç duymuyorum. Para harcarak hayatımı daha konforlu yapmaya ihtiyacım yok. Yolumun beni nereye götürdüğünü biliyorum.

Daha azla yetinen bir yaşam tarzının *baş*a çıkma, *fedakârlık* ve *idare etme* gibi kalıplardan çok özgürleşme ve keyif gibi mevhumlarla ilişkililmesi hayli çarpıcı. İhtiyaçlarını tüketim-e başvurmada karşılamak ve buna zaman, beceri ve enerji ayırıyor olmak insanlar için belirgin bir gurur kaynağı. Bu yönelim, bolluğun, piyasaya bağımlılıkla eşdeğer olduğu, alışlagelmiş tüketimci iyi yaşam imgesiyle taban tabana zıtlık içine giriyor. Bolluk idealleriyle ilgili Rhys ve Ffion şunları söylüyor:

Rhys – Kültürel yapının bize öğütlediği bir şey bu sanırım. Bolluk, bir yerlere arabayla gitmeyi ve öğlen yemeğe dışarı çıkmayı ima ediyor. En azından hükümetin bize yapmamızı tembihlediği şey bu.

Ffion – Yönetici yaşam tarzı gibi bir şey olduğunu söyleyebilirim.

Rhys'in hükümete yaptığı atıf, çoğunlukla Margaret Thatcher ile özdeşleşen bir alıntıyı akıllara getiriyor. İddiaya göre, Thatcher 1986'da yaptığı açıklamada "Yirmi altı yaşına gelmiş ve halen otobüse binen her bir kişinin başarısızlığa uğradığını kabul etmesi," gerektiğini söylüyor. Bolluk ve başarı kavramları, ihtiyaçlarımızı pahalı ve kişiye özel tüketim biçimleriyle karşılama kabiliyeti ile özdeşleştiriliyor. Otobüse binmek yerine kendi özel arabasını kullanan (ve dolayısıyla, tahminen, işe giderken kendi öğle yemeğini taşımak yerine dışarıdan alan, bir kova ve süngeri eline alıp arabasını kendi yıkamak yerine maaşını araba yıkama hizmetine harcayan) kişi model bireyi oluşturuyor. Bu tür ideal bolluk tezahürleri, kendi kendine yapılan üretimlerde gizli, alternatif keyif biçimlerini göz ardı ediyor olabilir. Hannah O'Mahoney gönüllülük turizmi yapan topluluklarla yaptığı araştırmasında bu tür keyiflere sıklıkla atıfta

bulunuyor (O'Mahonet, 2014). O'Mahoney Yunanistan'da deniz kaplumbağası koruma projesinde çalışan ve geçici olarak orada yaşayan insanların gündelik pratiklerini derinine inceliyor. Gönüllüler proje süresince sahile kendileri kurdukları, sürdürülebilir basit yerleşkelerde ikamet ediyor. Paranın geçerli olmadığı bir ortamla aniden yüzleşen katılımcılar, yaratıcılık ve becerikliliklerini -para ilişkisinin olduğu bir ortamda belki de ortaya çıkamayacak özelliklerini- keşfederek projeden büyük bir memnuniyet duygusuyla ayrılıyordu. Başlarda çekimser kalan gönüllüler dahi proje süresince sızıntıları tamir etmeyi, bir grup için yemek hazırlamayı, meskenlerini çok basit araç gereçlerle dekore etmeyi ve taşıdıkları ya da sahilde buldukları en iptidai nesneden bile eğlence çıkarma becerilerini geliştiriyor. Metaya dayalı olmayan bir pozisyona mecbur bırakılmalarıyla, öncelikle kendi kendine üretim ve düzenleme kapasitesini geliştiren gönüllüler, zamanla bu yetilerinden keyif de almaya başlıyorlar. Benim çalışmama katılan katılımcıların da, kendi üretme kapasitelerini keşfetmeleriyle oldukça coşkuландıklarını gözlemliyorum. Komün hayata devam eden Eleanor kendi kendine yetebilme kapasitesini zorlamaya kararlıydı ve azametinin sınırlarını test etmeyi heyecanlı buluyordu. Maddi dünya ile olan ilişkisinden bahsederken “bağlantı” ya da “katılım” gibi kelimeler kullanıyor ve kendi kendine yetebilmenin tadını ona kısmen ihsan eden büyükbabasından şükranla bahsediyor:

Büyükbabam ne zaman ufak tefek işlere kalkışsa bizi de yanına aldığını hatırlıyorum. Sürekli bir tür proje üzerinde çalışırdı ve her seferinde alet edevatı denediğimizden ve nasıl kullandıklarını öğrendiğimizden emin olurdu. Sanırım zamanla ben de işlerimi kendim yapmayı böyle öğrendim.

Profesyonel yardıma ihtiyaç duyduğu anlarda (soba kurulumu örneğinde olduğu gibi) yapılan işi yakından takip ettiğini ve yeni bir beceri kazanma umuduyla ustaya bolca sorular yönelttiğini paylaşıyor. Katılımcılar arasında toplumun “dışında” (komünal bir konut projesinde) yaşayan tek kişi olarak Eleanor, kuşkusuz, ekstrem bir örneği temsil ediyor. Seçtiği yaşam tarzının herkese uygun olmadığını Eleanor da farkında ancak tanıştığım çoğu katılımcının kendi kendine yetebilme fikrinden öyle ya da böyle keyif aldığını söyleyebilirim. Matthew, kendisi ve Lucy ile yaptığımız görüşmelerden birine, bisiklet onarım gereçlerini ve kullanım kılavuzlarını göstermek için ara vermeyi rica ediyor. Rhys de benzer şekilde bilgisayar parçaları hakkındaki bilgisini paylaşmak konusunda oldukça hevesli davranıyor. Bilgisayarını güncel tutmak için bir profesyonele danışmadan ya da düşüncesizce tamamen yeni bir modele para yatırmadan gerekli bilgiyi edinmekten büyük keyif aldığını anlatıyor. Rhys bilgisayarının içini açtığında ne görüyorsa Matthew da bisikletiyle ilgilenirken aynı şeyleri görüyordu: yabancı birtakım parçalar yerine bir anlamlar dizisi. Sahip oldukları şeyleri tamir ederken ya da bakım yaparken bir tür ustalık hissiyle dolduklarını tahmin ediyorum Eleanor’un maddi nesnelerle kurduğunu itiraf ettiği bağlantı gibi. Sözünü ettiğim katılımcıların, etrafındaki şeylerin çalışması için gerekli bilgiyi edinmeye vakti olmayan (genellikle problemlili nesneyi bir kenara fırlatarak bir profesyonele danışan ya da boyun eğip yenisini alan) kişinin duyduğu öfkeliendirici yetersizlik hissini tam tersini deneyimlediğini zannediyorum.

Tanıştığım insanların bakım ve onarım becerilerine duyduğu saygı Robert M. Pirsig ve felsefi romanı *Zen ve Motosiklet Bakım Sanatı* kitabını hatırlatıyor (Pirsig, 1974). Tanıştığım kişilerle Pirsig’in paylaştığı ortak noktayı sahip oldukları şeylere duydukları duygusal bağ, hatta sadakat hissi teşkil ediyor. Pirsig, motosiklet eldivenlerden şöyle söz ediyor:

Küflenmiş bu eski motosiklet eldivenlerini önemsiyorum. Onlara gülümsüyorum [...] çünkü o kadar uzun zamandır benimleler ki... Eskiler, yorgunlar ve çürümeye yüz tutmuşlar. Bu, sanki onlara gülünç bir hava katıyor... Aldığımda yalnızca üç dolar verdim ve o kadar çok kez yeniden dikildi ki artık onarılması mümkün değil ama ben yine de çok zaman ve efor sarf ettirmesine rağmen, onları onarmaya çalışıyorum çünkü onların yerini tutabilecek bir çift almayı hayal bile edemiyorum (Pirsig, 1974: 52).

Katılımcılara evlerini gezip gezemeyeceğimi sorduğunda ya da sahip olduklarının bir dökümünü paylaşmalarını rica ettiğimde dikkatle bakılan kıymetli nesnelerin her birinin itina ve özveriyle muhafaza edildiğini görüyorum. Ziyaret ettiğim evlerin, o zamandan beri kelimelere dökmekte güçlük çektiğim, rahatlatıcı bir tarafı var. Alternatif hedonistin evinin, geleneksel anlamıyla dekadansla hiçbir ilgisi yok.

Bu rahatlatıcı konforların Adorno'nun bahsini ettiği "ellerin dokunuşuyla ılıman, yatıştırıcı, sevimsizlikten uzak bir hal alan" şeylerle oldukça ilgili olduğunu düşünüyorum (Adorno, 2005: 48). Eşyalarını kendi yapan ve onaran, bir sofra etrafında sohbet eden ve beraber oyunlar oynayan kişilerin yaşadığı evleri ziyaret etmekten estetik ve duyuşsal bir haz duyuyorum. Yemek hazırlanmasını izlemekten; yemek pişerken evi kaplayan kokuyu solumaktan; insanların mütevaciz inisiyatif alma anlarına tanıklık etmekten büyük keyif alıyorum. Bu evlerde, çamaşır kurutmak için tavana kurulmuş derme çatma kasnak ve kanca sistemi, kurutma makinesine olan ihtiyacı bertaraf etmiş. Eskiden sipariş edilen yemek paketleriyle dolu bir raf ise farklı boy vidaları ucuz ve düzenli bir şekilde saklama ve ayırma görevini üstleniyor. Kuş parçalarından dikilmiş ev yapımı yastık ise, mağazadan alınmış muadilinin asla başaramayacağı şekilde yaratıcısının öznelliğini gözler önüne seriyor.

Gezdiğim evlerin sıcak ve samimi atmosferini anlamak için diğer alternatif üzerine kafa yoruyorum hiç boş zamanı olmadığı için evin tüm ihtiyaçlarını ücretli profesyoneller yardımıyla dışarıdan temin eden kişinin davetkârlıktan hayli uzak, soğuk bir sterillikteki evleri. Gorz bu tür yerlere ev demeye bin şahit gerektiğini öne sürüyor. Etrafımızdakilere sahip olmanın tek yolu kendimiz için çalışmaktır ve bu “Her bir bireyin dünyanın duyuşal maddeselliğinde kök salma ve bu dünyayı başkalarıyla paylaşma,” biçimidir (Gorz, 1989: 158). İnsan yaşadığı yeri ancak “diğer kullanıcılarla gönüllü işbirliği içinde kendisi geliştirir, düzenler ve bakımını üstlenirse” kendi evinde hissedebilir (Gorz, 1989: 158). Dolayısıyla, evinin tüm gündelik ihtiyaçlarını dışarıdan hizmet alarak ücretli çalışanlara emanet eden kişinin çevresel ve toplumsal kopuşu ortaya çıkıyor:

Yaşadığınız yerin mekânsal düzenlemesi ve tanıdık nesnelerin doğası, biçimi ve yerleştirilmesi hizmet çalışanlarının ya da robotların düzenli alakalarına adapte olmuştur; otellerde, yatılı okullarda, kışlalarda olduğu gibi. Tıpkı şoförün kullandığı arabanın sahibinin olmaktan çıkıp, şoföre daha çok ait olması gibi, yakın çevreniz de sizin olmaktan çıkmıştır (Gorz, 1989: 158).

Kapitalizm, tam da Gorz’un bahsettiği çevresel kopuştan faydalanarak hasret kaldığımız ev yapımı estetiğe cevap verecek kazançlı bir sektörün tesisini tamamlamış vaziyette. Bu kârlı sektör, salaş, şık ve ileri dönüşümle üretilmiş mobilyalar satan küresel zincir mağazalarını, dikiş ve pastacılık üzerine artan yetenek yarışması furyasını ya da el emeği veya ev hissini uyandırmayı amaçlayan paketli kozmetik ya da besin ürün yelpazesini doğurmuş durumda. Tüm bunlar, Soper’in “ikinci elden tatmin” kavramının iyi birer örneği: kapitalizmin, yalnızca metalaşmış bir halde bize geri satmak

için bizden mahrum ettiği, nispeten masrafsız tatminler (Soper, 2008: 577). Bu metalaşmış muadiller hiçbir zaman hakiki bireysel üretimin yerini tutamaz. Gorz, incelemesinde bunların yeri doldurulmaz birer sevinç, özgürleşme ve dünyada köklülük kaynağı olduğunu savunuyor. Kendimiz için çalışmak, içinde bulunduğumuz çevreyle bağlantılı hissetmenin yanı sıra toplumdaki yerimizi tayin etmenin de anahtarı. Bu fikir, aynı zamanda, dolgun bir maaş sayesinde parmak bile kıpırdatmadan tüm ihtiyaçlarımızın piyasa ilişkileri üzerinden karşılandığı dekadan yaşamın suratına bir tokat gibi çarpıyor.

Bu vaziyet, insanların ticari ürünler ve profesyonel hizmetlere tamamen bağımlı olduğu korku verici bir geleceğin betimlemesini yapan Ivan Illich'i anımsatabilir. 1970'lerde "mesleklerin çağına" adım attığımızı savunan Illich insanların tarih boyunca baş etme, mücadele etme, özen gösterme, yemek yeme, oyun oynama ve arkadaş edinme şekillerini içeren toplumsal altyapıların aşındırılmasının matemini tutuyor. Illich, piyasanın rahmindeki bir bebek imgesi uyandırarak, huzur kaçıran bir tabloyla savını ileri sürüyor. En uç tezahüründe "Müşterekler lağvedilerek profesyonel hizmet veren bacalardan/kanallardan oluşan yeni bir plasenta ile ikame edildi. Hayat kalıcı yoğun bakımda paralize olmuş durumda." (Illich, 1978: 64) İstihdam piyasasının bağımlılıkları derinleştirmeye yol açtığı gerçeğini göz önünde bulundurunca, ücretli çalışmayla iştigal etmenin bu denli kuvvetli bir özgürlük ve olgunluk sembolü olmasını merak uyandırıcı buluyorum. Bağımlılıktan söz ederken yalnızca maaş ilişkileri üzerinden tecelli eden türden değil; çalışmanın tüm bireysel vakit ve enerjiyi tüketmesinin sonucu olarak kişisel ihtiyaçların yalnızca ticari ürün ve hizmetlerle karşılanması şeklinde ortaya çıkan bağımlılıklardan da söz ediyorum. Belki de yaptığım görüşmeler ve görüştüğüm kişiler, geleneksel olarak pahalı ve

özel tüketim biçimleriyle karşıladığımız ihtiyaçların kendi başımıza da karşılanabileceğinin, hatta bunun bir keyif ve gurur kaynağı olabileceğinin birer kanıtıdır.

Konu toplumun ticarileşmiş ritüellerine geldiğinde işler insanlar için çetrefilli bir hal alıyor. Günümüz toplumunda bar mitzvah, düğün, doğum günü ve Noel gibi pek çok sosyal ritüel, pahalı hediyeler ve gösterişli alışveriş alışkanlıklarıyla özdeşleşmiş durumda. Başkalarına olan sevginizi ve coşkunuzu ifade etmenin tek yolu olarak pahalı ürünler satın almak durmaksızın teşvik edildiğinde, tasarruf etmek için hediye almaktan kaçınan kimseler huysuz ve pinti olarak yaftalanıyor. Sırf bu sebepten ötürü, katılımcıların bazıları sosyal etkinliklere katılmaktan çekindiklerini dile getiriyor ama hediye verme meselesiyle ilgili alternatif çözümler geliştiren katılımcılar da var. Matthew ve Lucy'yle olan ilk görüşmemizden önceki Noel, pahalı bir hediye alma gereksinimini yaratıcı bir doku-nuşla atlattıklarını dinliyorum. Bir miktar taze zeytinyağı satın alıp, bunları farklı şekilde süsledikleri şişelere koyup sarımsak, baharat, otlar ve acı biberlerle aromalandırarak aile ve arkadaşları için hediyeler hazırladıklarını anlatıyorlar. Lucy hem yağı aromalandırmaktan hem de şişeleri süslemekten büyük zevk aldığını paylaşıyor ve hediyeyi alan kişiler tarafından da çabalarının takdir edildiğini gözlemliyor: "Boots'a gidip üç al iki öde kampanyasından hediyelerden almaktan çok daha iyi." Samantha da arkadaşının pahalı bir mekânda düzenlediği doğum gününe katılmayı karşılayamayacağında benzer bir deneyimle karşı karşıya kalıyor. Önceleri durum karşısında kendini kötü hissetse de arkadaşına kendi evinde özel bir yemek hazırlama yolunu seçiyor. Samantha da arkadaşının bu hediye-den memnun kaldığını ve yemekten keyif aldığını gözlemliyor. Bu örnekler, parayla alınan gayrişahsi, renksiz me-tanın tam zıttını temsil ediyor ve el emeği hediyeye mahsus benzersiz bir değere sahip oluyor.

...

Bu bölümde, gelirlerinin belirli bir kısmını kaybetmeye öyle ya da böyle gönüllü olan katılımcıların bu kararlarını nasıl anlamlandırdıklarını dinleyerek, kapitalist düzenin alışagelmış çalış harca kültürünün dışında da keyif sürülebileceği ihtimalini araştırdım. Tanıştığım insanların “*mutluluğa giden yolu*” bulduklarına dair bir öneri yapmaya kalkışmayacağım fakat bu tercihleri ve eylemleri, modern kapitalist yaşantının hegemonyasını eleştiren görüşe katkı sundukları için önemli buluyorum. Araştırma boyunca, daha az tüketiyor olmanın katılımcılar tarafından çalışmayı azaltmanın istenmeyen bir yan etkisi olarak sınıflandırmadığını keşfetmek oldukça ilginçti. Kate Soper gibi, katılımcılar da bunun bir *alternatif hedonizm* tezahürü olduğunu düşünüyordu. Bazı katılımcıların hakkında konuşmaktan memnuniyet duyduğu, bazılarının ise çekimser kaldığı ciddi ekonomik zorlukların katılımcıların yaşantılarının bir parçası olduğunu rahatlıkla söylemek mümkün fakat tüketim seviyelerini azaltmanın, iyi yaşamın daha az materyalist tezahürlerini keşfetmenin anahtarı olduğunu da unutmamak gerek. Zenginliğin *sakınca* zevklerinden kaçınmak için çalışmayı ve tüketimi azaltan bireyler, yalnızca serbest zamanın varlığıyla deneyimlenebilecek daha dayanıklı ve nitelikli zevkleri keşfetmeyi ümit ediyordu. Sahip oldukları üzerinden memnuniyetsizlik ve utanç duygularını devamlı olarak körükleyen kapitalist düzene karşı çıkan bu katılımcılar kendi yeterlilik, güzellik, keyif ve esenlik algılarını geliştirmelerinden de iftiharla bahsettiler. Meta tüketimi ve esenlik arasındaki ilişki üzerine kafa yormakla kalmayıp, daha önce keşfetmediklerini, kendi kendine yetme kapasitelerini geliştirdikçe dünyayla olan ilişkilerinde yeni bir köklülük ve maharet bağı oluşturdıklarını paylaştılar. Tüm bunların yanı sıra çoğu insanın ekonomik olarak hayatlarını idame ettirmeleri-

nin önündeki nesnel imkânsızlıklar yüzünden, daha yavaş bir yaşam temposuna kaçışın mümkün olmadığını inkâr etmek dar görüşlülük olurdu. Öte yandan, yüksek tüketime dayalı yaşam biçimlerinin herkesin can atması gereken normlar olarak sabitlenmesi de aynı ölçüde düşüncesiz bir fikir.

,

BÖLÜM VII

Yarı İnsan

Aylak, parazit, asalak, tembel teneke, boş gezenin boş kal-fası, uykucu, hımbıl, tembel, avare, miskin, dalgacı, kaytarıcı, gev-şek, uyuşuk, yan gelip yatan, uyku düşkün, işini ağırdan alan, serseri, berduş, otlakçı, yataktan çıkmayan, hantal, mıymıntı, ba-şiboş, dilenci, vurguncu, dolandırıcı, üçkâğıtçı, beleşçi, sahtekâr, bedavacı, başkasının sırtından geçinen, hayta, işsiz güçsüz, beş para etmez, hayırsız, işe yaramaz, külhanbeyi, beceriksiz, bir bal-taya sap olamamış, müsrif, hödük, hergele, ipi kopuk, özgürlüğü-ne düşkün, afyonkeş, nal toplayıcı, *kaderci*, çalışmayan...

Roget's Eşanlamlılar Sözlüğü

Learning to Love You More (Seni Daha Çok Sevmeyi Öğ-renmek) (July ve Fletcher, 2007) adlı sanat projesinin katılım-cılarının tamamlaması gereken basit bir görevleri vardır: aile-lerinden kendilerinin ne yaptıklarını tarif etmelerini istemek. Ailesinden üç farklı bireyin cevabını paylaşan Virginialı Angela Bridge'in cevapları hatırdan en çok kalan örneklerden:

Büyükanne (91): Angela yemek yapmaya hayli zaman har-car ve bana şeker, yemek ve Tylenol getirir. Odamı kolaçan edip bolca temizlik yapıyor. Yatağımı sürekli temizler.

Oğul (7): Benimle oyun oynuyor ve Hollins Üniversitesi'ne gidip laboratuvarında deneyler yapıyor. Durmadan kitap okuyor ve bilgisayar oyunları oynuyor. Beni parka ve Ian'in evine götürüyor.

Anne (65): Şu an pek de bir şey yapmıyor.

Angela'nın hayatıyla ilgili kısıtlı bilgiye sahip olmamıza rağmen ücretli bir işte çalışmadığı çıkarımında bulunmak, zannediyorum, yerinde olacaktır. Aksi takdirde, aile fertlerinden en az biri muhakkak bu işten bahsediyor olurdu. Buna rağmen, Angela'nın faal ve meşgul birisi olduğunu ve zamanıyla ilgili cömert davrandığını söylemek mümkün. Yaşlı büyükannesine bakmanın ve oğlunu eğlendirmenin yanı sıra bilgisayar oyunları oynamaya ve ders çalışmaya zaman yaratabiliyor. Annenin verdiği cevaba rağmen oğlu ve büyükannesi Angela'nın "pek de bir şey yapmayan" biri olmadığını tasdikler cevaplar veriyor. Angela'nın yaşam tarzıyla ilgili bu varsayımları, ismini paylaşmak istemeyen başka bir katılımcı tarafından yapılan varsayımlarla karşılaştırabiliriz:

Anonim – Kitap mı yazıyorsunuz? Konusu ne?

David Frayne – Bir süredir üzerinde çalıştığım bir konu. Daha az çalışmaya gayret eden ya da hayatlarını iş etrafında düzenlemeyen insanlara odaklanacak. Çalışmayı tamamen bırakanların hikâyeleri de var. Bu kişilerin değer yargılarıyla alakalı bir kitap olacak.

Anonim – Yani serseriler ve avareler, başıboşlarla alakalı bir kitap yazıyorsunuz?

İşsiz yaşıntının boşluk ve değersizlikle nitelendiğini farz eden bu tür çıkarımların çalışma dogmasının temel bir parçası olduğunu ve *yanlış ikileme* yol açtığını söyleyebiliriz. Buradaki yanlış ikilem, eğer kişi ücretli işle istigal etmiyorsa, yaptığı şeylerin hiçbir değeri olmadığı çıkarımını temel alıyor ve insanların iş ve tembellik arasında bir seçimle karşı karşıya olduklarını savunuyor. Öte yandan çocuklar, ebeveynler, komşular, partner ya da arkadaşlarla ilgilenip onların bakımını üstlenmeyi toplumsal olarak değerli eylemler kategorisine koymuyor. Böylelikle, kendi amaçlarına hizmet eden çalışma dışı eylem ve faaliyetlerin doğasındaki değeri görmezden ge-

liyor. Resmi iş sahasının dışında kalan, oyun oynama, sohbet etme, doğada vakit geçirme ya da kültürel eser üretme gibi insan deneyimini zenginleştiren türden etkinlikler. Bu gibi etkinlikler yaşamı, bir hayatta kalma mücadelesinden çok daha fazlası haline getiren temel ögeler olmalarına rağmen saygıdeğer bir bireyin yaşamını şekillendirebilecek etkinlikler olarak halen kabul görmüyorlar.

Kitabın önceki bölümlerinde, çalışmaya direniş teşebbüslerine teorik olarak engel olabilecek bazı duruları genel hatlarıyla tasvir ettim. Bu engeller arasında, çağdaş toplumların çalışmayı ahlakileştirme eğilimine yer verdim. Medyanın, çalışma ahlakına direnenleri sapkın ve anormal olarak resmederek çalışmayan kesimi damgalaması da bu eğilimin hemen yanı başında yer aldı. Ek olarak, bazı sosyolojik çalışmaların, istihdamı işsiz insanların sapmış oldukları bir yol olarak betimlemesinin çalışmayı ahlakileştirme suçuna ortaklık edebileceğini öne sürdüm. Bu iki durumda da yanlış ikilemin ortaya çıktığını söyleyebilirim: resmi merciler bomboş bir hayat ve çalışma hayatı arasında, çalışma ahlakı ve ahlaksızlık arasında bir tercih yapmamız gerektiğini bize tembihler. Aylaklığa ve ekonomik alan dışında kalan eylemlere öncelik verilmesine olan bu ahlaki itiraz, günümüz çalışma merkezli toplumuna bir alternatif oluşturmak için mücadele edenlerin önündeki en büyük engel. Kathi Weeks durumu güçlü bir şekilde ortaya koyuyor:

Üretimci etik, bizi tanımlayan ve sınırlayan şeyin üretkenlik olduğunu varsayar. Böylelikle akıl, kendini ifade etme, düşünce ve imalat bir üretim amacına hizmet etmediğinde, gereksiz lakırdı, lüzumsuz düşünce, önemsiz merak ve faydasız el işi olarak basite indirgenir. Ekonomik olarak işe yaramazlıkları sebebiyle kıymetli insani vasıfların utanç verici bir yozlaşmasıdır. Herhangi bir amaçla hizmet etmediklerinde yaşamın zevkleri bile lüzumsuz kılınır (Weeks, 2011: 170).

Özellikle çalışmayı tamamen hayatlarından çıkararak yaşamayı deneyen katılımcıların hikâyelerine son bir yolculuk yaparak ücretli çalışmanın ahlaklılaştırılmasının gündelik istihdam karşıtı girişimlere nasıl engel olduğunu inceleyebiliriz. Konuştuğum çoğu insanın, ötekilikleriyle barışık olduğunu hatta alışılmışın dışında tercihler doğrultusunda yaşıyor olmaktan kuvvet aldıklarını bile söyleyebilirim. Ancak, bu hepsi için geçerli değil. İşten uzak durmayı olası bir utanç kaynağı olarak deneyimleyen katılımcılar da var. Çalışmaya direnişin daha pratik ve maddi engellerinin arka planında bu tür bir utanç duygusunun da pusuda beklediğini gözlemliyorum.

Çalışmanın Ahlaki Sınavından Kalmak

Erving Goffman damgalanmayı kişinin toplumsal kabalıden mahrum edilme durumu olarak tanımlar. Biriyle karşılaştığımızda:

... kişinin etrafındaki insanlardan farklı özellikler barındır-
dığına dair deliller su yüzüne çıkabilir uç bir durumda bu, kişiyi
baştan aşağı kötü, tehlikeli ya da zayıf biri kategorisine sokabilir.
Böylece, karşıımızdaki yabancı, zihnimizde sağlıklı ve sıradan bir
kişi olmaktan çıkıp lekeli ve sakat, kale alınmayan birine indirge-
nir (Goffman, 2014: 31).

Araştırmam boyunca, katılımcıların işsizlik damgasına maruz kalma tehlikesiyle her an yüz yüze olduğunu görüyorum. Bu, bireyin toplumun normal ve kabul edilebilir bir üyesi olarak sahip olduğu statünün altüst edilmesi tehlikesini barındıran, itibar sarsmaya yönelik bir girişim olarak algılanabilir. Zawadzki ve Lazarsfeld'in bir çalışmasından işsiz bir bireyin hikâyesini Goffman şöyle alıntılıyor:

İşsiz sıfatını taşımak ne kadar da ağır ve onur kırıcı bir yük-müş. Sokağa çıktığımda kendimi tamamen değersiz ve bayağı hissettiğim için başımı yerden kaldıramıyorum. Sokakları arşın-ladığımda ortalama bir vatandaşla karşılaştırılmam mümkün ola-maz gibime geliyor. Sanki herkes parmağıyla beni gösteriyor gibi hissediyorum (Zawadzki ve Lazarsfeld, 1935: 239).

Bu örnekte, işsizlik damgasının insanın ciğerine kadar işlediğini ve onu toplumun dışına iterek, sokaktaki komşu-sunun gözlerinin içine bakma yetisini dahi elinden aldığını görüyoruz. Bireyin bir tür toplumsal tanınma krizi içinde ol-duğunu söyleyebiliriz. İşsizlik, diğer yurttaşlarla eşit hak ve itibardan diskalifiye derek, kişiyi değersiz, izole ve sersemle-miş hissetmekle sonuçlanmıştır. Axel Honneth kişinin top-lumsal kabulden mahrum edilmesinin pek çok farklı yöntemi olduğunu öne sürmüştür. Kişinin bedeni kontrol altındaysa ya da zincire vurulmuşsa (köle ya da tutsak ise) ya da nü-fusun büyük kısmının ortaklaştığı belirli haklardan yoksunsa (bu durumda da ırk, toplumsal cinsiyet, cinsellik vb. hususlar ayrımcılığa yol açmaktadır) toplumsal kabulden mahrum bı-rakılabilir. Bizim için daha önemli olan bir başka mahrumiyet türü de bazı yaşam tarzlarının kültürel olarak meşruiyetini inkâr ederek vücut buluyor:

Kişinin “onuru”, “haysiyeti” ya da daha modern tabirle “statüsü”, toplumun kalıtsal kültürel ufkunda bireyin kendini gerçekleştirme üslubuna göre edindiği toplumsal itibar seviyesine işaret eder. Bu değerler hiyerarşisi, bireysel yaşam tarzlarını ve inanç biçimlerini yetersiz ve kifayetsiz olarak tayin eder biçimde inşa edilirse, bahsi geçen öznelere kendi maharetlerine toplum-sal değer atfetme ihtimallerinin tümü elinden alınmış demektir (Honneth, 1995: 134).

İşsizinin perspektifinden baktığımızda Honneth’in bah-setmekte olduğu kalıtsal kültürel görüş, iş etiği ve yarattığı

yanlış ikilikle karakterize ediyor. Statü ve kimlik sağlamanın temel damarının çalışma olduğu bir toplumda, işsiz bir yaşamın utanç ve bayağılık duygusuna gebe olması ya da kendini yeniden “normal” birey kategorisine dahil etmek için bireyin iş arama arzusunun körüklemesi çok da şaşırtıcı değil.

Maaşın aşikâr finansal getirileri bir kenara, çalışmanın bu kadar rağbet gören bir mevhum olmasının sebebini kişiye toplumsal kabulün kapılarını aralamasına bağlayabiliriz. Gerald örneğini ele alalım. Sıkıntılı yaşam tarzından nasibini almadan evvel, Gerald akademinin yüksek mertebelerinde cezbedici bir kariyerin keyfini sürüyordu. Konferanslara katılıp yayınları hakkında tebrikler ve methiyeleri kabul ediyordu. “Çalışmadan bu tür olumlu çıkarımlar da olabiliyor,” diyen Gerald öğrencilerinin mezuniyet törenlerinde aldığı “sıcak takdir parıltısını” özellikle değerli buluyordu. Öğrencilerinin sıklıkla yanına gelip ona teşekkür ettiklerini ve derslerine ardı arkası kesilmeyen övgülerde bulunduklarını paylaşıyor. Günümüz çalışma merkezli toplumlarında insanlara kamusal bir yaşam ve Gerald’da olduğu gibi başarılarımızın gözlemlenip ödüllendirildiği alanı yalnızca çalışma sağlıyor. Araştırmama dâhil olan katılımcılar çalışma vasıtasıyla kabul görme olanaklarından vazgeçmeden evvel çalışmanın yerini alacak yeni sosyal ağlar, başarı ve etki-leşim için yeni alanlar, alternatif motivasyon ve onaylanmanın yeni yöntemlerini keşfettiklerinden emin olmalıydılar.

İnsanların istihdam hayatı dışında da saygın ve tatminkâr hayatlar inşa etme denemelerini en çok bozan unsurun seçilen hayatın damgalanması olduğunu gözlemliyorum. Çalışmayı tamamen bırakan evli çiftimiz Matthew ve Lucy’nin işsizliklerinden ötürü bir tür aşağılık duygusuyla mücadele eder bir halleri vardı. Matthew varlıklı toplum kültürünün özüne, işi olmayan bir insanın eksik ya da yarım kalmış biri olduğu fikrinin işlendiğine inanıyor:

Çalışmadığınızı duyduklarında çoğu insan gölgemize bile sahip çıkamadığımızı düşünür. Sanki yarım bir insanmışız gibi. Bu söylemi hayli ağır buluyorum. Geçen yıl insanlara kendimizi tanıştırmamız gereken bir ortam içindeydik. Gelen ilk soru “ne iş yapıyorsunuz?” oluyor. Eğer işsizseniz ortam birden buz kesiyor. Karşıdakinin tüylerinin ürpertisi geçtikten sonra “demek hiçbir şey yapmıyorsunuz” fikri zuhur ediyor.

Görüşmelerimizi gerçekleştirdiğimiz esnada Matthew’un yapmaktan en çok zevk aldığı şey yazmaktı. Bilgisayar oyunu ve felsefeye olan ilgisini ortaklaştırdığı makaleler yazmaktan büyük zevk duyuyordu ve yazdığı birkaç makalenin oyun sitelerinde yayınlanması için çabalıyordu. Matthew, bir yazar olarak, estetik hassasiyetlerinden şevkle bahsediyor ancak yazmaya olan ilgisini paylaşmakta çoğunlukla tereddüt ettiğini söylüyor:

Henüz yazdığım bir şey basılmamış olsa da her geçen gün kendimi yazar olarak tanıtmaya isteğiyle dolup taşıyorum çünkü artık neredeyse her gün bir şeyler yazıyorum. Yazmak tüm günüm haline geldi ama bu açıklamayı takip edecek soruyu da tahmin edebiliyorum. “Neresi için yazıyorsunuz?” Üretkenlikle olan takıntı, yazdığınız/yaptığınız her şeyi bir kalıba sokmaya çalışır. Yaptığınızın bir piyasa değeri var mı ya da çalışma hayatına etkisi ne, bunu düşünüyorlar.

Toplumsal bir fayda sağlamadığı ve herhangi bir gelir getirmediği için yazı yazmaya harcadığı zaman Matthew için olası bir utanç kaynağı haline gelebiliyor. Gündelik rutinini ve kişiliğini, karşılığında ödeme almadığı, yani ödüllendirilmediği bir faaliyet üzerinden kurmanın insanlar tarafından kabul görmeyeceğine inanıyor. Matthew’un söyledikleri Lucy’nin de fikirlerini harekete geçiriyor. Lucy, ücretli çalışma alanının dışındaki etkinlikleri göz ardı eden kültürel eğilime şöyle eleştiriyor:

Televizyondaki yetenek yarışmalarında da öyle değil mi? İnsanlar bir sahneye çıkıyor, alt tarafta isimleri ve ne iş yaptıkları yazıyor. Büyük harflerle, İŞSİZ... Susan Boyle ekrana çıktığında böyle yazdılar. Sanki kadın hiçbir şey yapmıyormuş gibi... Haberlerde bile aynı şey: “Susan Briggs pastacı”. Keza oyun programları. Ben de “Lucy hayvanları çok seviyor ve okumaktan keyif alıyor” diye tanıtılmak isterdim. Bu çok hoşuma giderdi.

Lucy’nin okuma yapma, Matthew ile zaman geçirme, yürüyüşlere çıkma, el işi yapma ve evcil hayvanlarına bakma gibi işlerden oluşturduğu çok hoş bir rutini var. Günlük rutininden mutlu olduğunu tekrarlamasına rağmen çalışma hayatıyla ilgili özlediği bir şeyin olup olmadığını sorduğumda toplumsal kabul görme konusunu açıyor. Lucy’nin bariz bir şekilde canının sıkıldığını fark ediyorum:

David – Çalışma hayatı hakkında en çok özlediğini söylediğin şeyler arasından en önemlisini seçmeye zorlasam seni neyi seçerdin?

Lucy – Mmmm (*uzun bir ara verip, iç çekiyor*). Herhalde en çok özlediğim şey insanları yüzüstü bırakmış gibi hissetmemek olurdu. Sanki Matthew’nun ebeveynlerini, kendi ailemi yüzüstü bırakıyormuşum gibi hissediyorum. Bunlar pek bir şey ifade ediyor mu bilmiyorum.

David – Evet, ediyor. Bu konu seni endişelendiriyor mu?

Lucy – Her gün aklımın bir köşesinde (*uzun bir ara*), sürekli aklımda (*iç geçiriyor*). Etrafımdakileri hayal kırıklığına uğratmamak adına gidip bir işe gireyim diye düşünüyorum. (*iç geçiriyor*) Bunu gerçekten *yapabilirim* miyim, emin değilim.

Lucy’in en büyük hayallerinden biri bolca çocuk sahip olmak. Birlikte gittikleri bir Noel partisinde Lucy annesinin (hemşire olarak çalışıyor), kızının çalışma harici hayalleri olduğunu iş arkadaşlarından gizlediğini anlatıyor. Annesi, bu anaç hedeflerin fazla basit ve eski kafalı gözükeceğinden şüphe ediyordu. Lucy’nin çalışma odaklı hevesleri olmaması,

belli ki annesini utandırıyor. Lucy bu konuda yalnız değil. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, tercihlerinin aile ve arkadaşları nezdinde utanç verici olduğuna inanıyordu. Kendisine ciddi mide rahatsızlığı teşhisi konduktan sonra Emma'nın içine düştüğü duruma göz atalım. Emma işsizliği sonucu insanların onu yargıladığı kanısında:

Kesinlikle yargılıyorlar, tüm toplum yargılıyor. Ailem de... Çalışmadığım için ailem tarafından son derece sert biçimde yargılandım. Kendi seçimim olmasa da yani çalışmadığımda bile. Benim elimde olmadığını biliyorlar ama yine de annemin durumu tamamen kavradığın düşünmüyorum. Bana sürekli "Ne zaman yeni bir işe başlıyorsun, ne zaman yeni bir işe başlıyorsun. Yeni bir işe başlamanı istiyorum" deyip duruyor. Rahatsızlığımdan söz ettiğimde ise "E, artık sağlığın yerinde!" cevabını alıyorum. Gerçekten de öyleyim, geçen yazdan beri durumum çok daha iyiye gidiyor ama yine de içimdeki "Düşün artık yakamdan" hissi kaybolmuyor.

Emma'da olduğu gibi, kişi çalışmak için kendini yeterince iyi hissetmediğinde, tıbbi bir teşhis konulması sağlıksızlık hissini meşrulaştırmakta hayati bir rol oynuyor. Profesyonel bir otorite figürü olarak doktorun yaptığı resmi medikal teşhis, Talcott Parsons'un "hasta numarası" olarak adlandırdığı ve kişiye geçici olarak çalışma mecburiyetinden muafiyet sağlayan role bürünmesine yardımcı oluyor. Emma'nın durumun da ise profesyonel medikal teşhisin bile çalışmama kararını meşrulaştırmaya yeterli olmadığını görüyoruz. Bunu, Emma'nın mide rahatsızlığının görünmez oluşuyla kısmen açıklamak mümkün. Emma'nın sağlık probleminin şiddeti inişli çıkışlı bir yol izlediğinden ve yüzeyde gözle görünen bir emare olmamasından ötürü başkalarına hasta olduğunu aktarmada sıkıntı yaşıyor. Hastalığını açık bir şekilde belli eden hiçbir şey olmadığından, insanlara işten muafiyete hakkı olduğu sürekli olarak kanıtlama mücadelesiyle karşı karşıya kalıyor.

İşsizlik damgalamasının son bir örneği olarak (otuzlu yaşlarının başında tam zamanlı bir avukat olarak çalıştığı işini bırakıp yarı zamanlı garsonluk işine başlayan) Samantha'nın hikâyesine geri dönelim. Profesyonel bir kariyeri bırakıp bir barda yarı zamanlı çalışma kararını, ebeveynleri duygusal toyluk olarak yorumluyor. Onlara göre, Samantha yetişkinlerin profesyonel dünyasından vazgeçerek ergenlik yıllarına geri dönüşün peşinde. Samantha'nın çoğunlukla gençlerin istihdam edildiği bir barda çalışmaktan memnun olması olgunlaşmayı başaramadığının bir göstergesi. Samantha'nın ebeveynleriyle süregelen çatışması, çalışmanın -özellikle tam zamanlı ve yüksek statülü işlerde- olgunluğun vazgeçilmez bir kültürel simgesi işlevi gördüğünün mükemmel bir kanıtı. Benzer duyguların, gençlerin (özellikle de öğrencilerin) bir an evvel “büyümesini”, “bir baltaya sap olmasını” ya da yetişkinliklerini sahnelemenin çalışma hayatının taleplerine boyun eğmek olduğu “gerçek dünyaya” adım atmasını buyuran söylemde de gözlemlemek mümkün.

Kızlarının avukat olması bir zamanlar ailesi için muazzam bir gurur kaynağıydı. Samantha için ise bu gurur hissiyatı ona rahatsızlıktan başka bir şey vermiyordu çünkü kendini işiyle pek de özdeşleştirmiyordu. İş pozisyonuyla özdeşleşen, gerekli görevleri yerine getirmesine rağmen bu rolü tamamiyle üzerine giymeyi reddediyordu. Bu da avukatlık mesleğini icra ettiğini ancak avukatlara özgü bir görünüşe, tavıra ya da zevklere sahip bir avukat olarak tanımlanmaktan nefret ettiği anlamına geliyordu. Samantha ailesine isyan ederek profesyonel çalışma hayatını bırakma kararını bir gerileme ya da toyluk emaresi olarak görmeyi reddediyor. Bunun yerine, bir iş pozisyonu elde edip o role bürünmek yerine otonomi ve çeşitliliğin tesisinden güç alan özgün bir olgunluk algısı yaratıyor. Samantha'nın görüşme esnasında paylaştığı biyografik hikâ-

ye, nihayetinde bir olgunlaşma öyküsü. Bu öyküde, olgunluk, gelenekler tarafından etrafa savrulmak yerine, bilinçli kararlar verme becerisini sıfırdan öğrenmek üzerinden tanımlanıyor: “Ne yapmak istediğimle temas kurmak istiyordum. Kendime kulak vermek, karşımdakilere nasıl tepki verdiğimi görmek ve onları kendime göre düzenlemek konusunda hevesliydim. Yaptığım şeyleri, bilinçli olarak ilk kez ben seçtiğim için büyüdüğümü hissediyordum.”

Yukarıdaki örneklerin her birinde, çalışma etiğine direnişleri sebebiyle insanların yargılandığına şahit olduk. Lucy için doğru türde ve ölçüde gayret sergilemiyor olmak bir hataymışçasına algılanıyordu. Oldukça evcimen bulunan hedefleri ailesi tarafından tuhaf ve eski moda olarak görülüyordu. Emma’da ise hastalığı karşısında yeterli Stoacı tavrı takınmıyor olması ailesi nezdinde bir hataydı. Hastalığının görünmezliği sebebiyle insanlar Emma’nın gerçekten hasta olup olmadığından şüphe ediyor ve çalışmanın yükümlülüklerinden muafiyetini sorguluyorlardı. Son olarak, Samantha’nın durumunda ise olgunlaşmaması ve yetişkinliğin sorumluluklarını kabul etmemesi bir başarısızlıkmiş gibi aksettiriliyordu. Nispeten düşük statülü bir pozisyonda yarı zamanlı olarak çalışıyor olması Samantha’nın “gerçek dünyaya” adım atmaya gösterdiği çocuksu isteksizliğin kanıtı sayılıyordu. Kelvin ve Jarrett, kişinin başka birine finansal olarak bağımlı olmaması için yeterince sermaye edinme sorumluluğunu vurgulayan bu inançlar sistemine “varlık etiği” adını takıyor (Kelvin ve Jarrett, 1985: 104). Riley gibi yaşamak için utanmazcasına sadaka bekleyen işsizleri otlakçı olmakla suçlarken, canlandırılan şey bu varlık etiğidir. Gelgelelim, burada incelediğimiz örnekler ve varlık etiği, çalışmayan kesimin damgalanmasını yalnızca kısmen açıklıyor (sonuç olarak katılımcıların yalnızca birkaçı devlet yardımlarından faydalanıyordu). Tanıştığım insanlar, esasen,

çalışmanın önlerine koyduğu ahlaki sınavdan kaldıkları için yargılanıyordu. İşsizlikleri, daha derin bir karakter zayıflığının emaresiydi. Kamusal kimliğimizi sağlamanın ana damarının çalışma olduğu bir toplumda, tercih ve eylemlerinin kıymetli ve anlamlı olduğuna başkalarını inandırmaları oldukça zordu.

Tüyle Ürpertici Soru

*Siz ne yapıyorsunuz? “İsminiz nedir?” ve büyük ihtimalle “Nere-lisiniz?” sorusundan hemen sonra yabancıların birbirine sor-duğu ilk sorulardan biri kuşkusuz budur. Geleneklerin dikte ettiği bu soru neredeyse her zaman iş durumumuz hakkında bir sorguya dönüşür. “Ne yapıyorsunuz?” sorusunun “Ne işle meşgulsünüz?” anlamına geldiğinin hepimiz farkındayız. Daha gönlü bol olmak istiyorsak, bu sorunun masumane bir soru olduğunu varsayabiliriz. Bu soruyu sosyal bir âdet ya da konuşmayı bir bağlama ve hemzemine oturtmaya çalışarak kolaylaştıran bir bilgi edinme çabası olarak görmek mümkün. Daha eleştirel bir bakış açısından ise bu soru muhatabın toplumsal mevkiini ölçme çabasının düpedüz dışavurumu. “Ne yapıyorsun?” demek “Bu dünyaya nasıl bir katkı sağladığını bir cümlede toparla ki ben de bu cevaba istinaden seni yar-gılayabileyim” anlamına geliyor. Ya da *Sen tammaya değer biri misin?**

Tanıştığım bazı insanlar için basit bir “Ne yapıyorsun?” sorusuyla karşı karşıya kalmak bile ciddi bir sosyal kaygıya yol açabiliyor. Bruce (hatırlarsanız o da hastalığı sebebiyle çalış-mayı bırakmıştı) şöyle anlatıyor: “Bir arkadaşın evinde akşam yemeğine davetliysen ya da yeni biriyle tanışacaksam o deh-şetengiz “Ne yapıyorsun?” sorusuyla karşılaşacağım demek-tir. Gerçekten korkunç bir his. Bu sorunun bana sorulması

için hiç mi hiç heveslenmiyorum çünkü buna verebilecek bir cevabım yok.” Akşam yemeği davetinde Bruce, Goffman’ın deyişiyle *itibarsızlaştırılabilir* bir mevkii benimsiyor. Bruce’un çalışmaya yetecek gücünün olmaması her an açığa çıkabilecek gizli bir bilgi. Goffman itibarsızlaştırılabilir kişinin ikilemini şöyle açıklıyor: “Göstermek ya da göstermemek; söylemek ya da söylememek; sırrını ifşa etmek ya da etmemek; yalan söylemek ya da söylememek ve her defasında bunların kimin karşısında, nasıl, ne zaman ve nerede söylendiğine dikkat etmek.” (Goffman, 1968: 57) Saklayacak bir şeyi olan kimse için en sıradan sosyal etkileşim bile sıkıntı verici olabilir:

Normaller için düşünmeyi gerektirmeyen rutin işler itibarsızlaştırılabilir kişiler için önemli bir idari probleme dönüşebilir... Gizli bir kusuru olan kişi [...] içinde bulunduğu toplumsal durumun ortaya çıkarabileceği olasılıklara karşı uyanık olmalıdır ve bu sebeple etrafındaki kişilerin kolaylıkla sürdürdüğü basit yaşamdan büyük ihtimalle yabancılaşacaktır (Goffman, 1968: 110).

İtibarsızlaştırılabilir kişi, açığa çıkma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığında kullanmak üzere birtakım stratejiler geliştirmelidir. Benimle görüşen katılımcıların “Ne yapıyorsun?” sorusuna verdikleri cevapları incelemek başlı başına ufak bir araştırma alanı oluşturdu. Matthew soruyu kendini göstermek için bir fırsat olarak değerlendiriyor. Tereddüt etmeden işsiz olduğunu belirttiği anlardan özellikle gururlanıyor ve aldığı tüm tepkileri dikkatle aklının bir kenarına not ettiğini paylaşıyor:

Yakın zamanda insanlara işsiz olduğumu söylemeye başlayınca karşımdakilerin genellikle öfkелendiğini görüyorum. Bu öfke, her zaman bana yönelik olmuyor. Çoğunlukla “zor bir zaman geçiriyor olmalısın” gibi cevaplar alıyorum ve düşünüyorum da zor bir zaman falan geçirmiyorum. Aslında oldukça mutluyum. İşsiz olmaktan epey keyif alıyorum. Ekonomik olarak ür-

kütücü yanları var ama her gün keyif aldığım şeyler yapıyorum. Eğer parasal sıkıntımız olmasaydı ve [istihdam merkezi] tarafından bir işe girme konusunda baskılanmasaydım, içinde bulunduğum durumdan oldukça memnun olurum.

Matthew risk alarak çalışmaya dair duyguları hakkında dürüst davranıp insanların işsizlik algılarında ufak da olsa bir değişime yol açmayı ümit ediyor. Bu yaklaşımını benimseyerek çok yenilikçi ve tazeleyici sohbetler içerisine girebildiğini söylerken çoğu insanın hâlâ bir tür acıma duygusuyla ona baktığını da ekliyor. Clive'dan bir örnekle devam edecek olursak, "Ne yapıyorsun?" sorusuna zaman zaman "olabildiğince az kötülük" cevabıyla karşılık verdiğini öğreniyorum. Clive, bu tüyler ürpertici soruyu biraz olsun sıradanlığından ve doğallığından sıyırmak ve üzerine düşünmeye imkan sunabilecek daha bilinçli bir seviyeye yükseltmek için mizah yolunu kullanmayı seçiyor. İletişimin normal kaidelerini bu şekilde ihlal ederek, iş hakkında soru sorma alışkanlığının sıradanlığı ve olası müdahaleciliği hakkında insanları duyarlılaştırmayı ümit ediyor. (Bir arkadaşım, benzer bir düşünceyle, düğünlerde yeni tanıştığı insanlara ne iş yaptığını sormak yerine en sevdikleri Lars Von Trier filmini sorma stratejisini anlatıyor.)

Tüyler ürpertici sorumuza proaktif bir tavır takınan bu cevaplar üzerine biraz düşünelim. Katılımcılar, bu şekilde yaşam tarzlarının meşruiyetini savunmakla kalmıyor aynı zamanda bu ufak sohbetleri mikro ölçekli politik müdahalelere dönüştürüyorlar. Bu yaklaşım, itibarsızlaştırıcı bilgidен odağı uzaklaştırmaya çalışan ya da daha savunmacı açıklamalar yapmaya çabalayan cevapların tam karşısında yer alıyor. Matthew kendinden daha az emin olduğu yakıcı anlarda, neredeyse uçarı bir havayla konuşmayı iş pozisyonundan uzaklaştırmak adına mesleği hakkında saçma yalanlar uyduruyor. Zaman zaman torbacı, banka soyguncusu ya da porno yıldızı olabiliyor. Çalışmıyor olmayı sırtında büyük bir yük olarak taşıyan Bru-

ce ise bireysel bilgilerini dikkatli bir şekilde yönetiyor:

Bazı şeyleri uyduruyorum, bazen de gerçeği azıcık çarpıtıyorum. “Mezun olduktan sonra ruh sağlığı üzerine çalışıyordum ama kısa süreli işe alınmıştım ve sözleşmenin de sonuna geldik. Yeni bir işe geçme evresindeyim” gibi şeyler söylüyorum. Karşımdaki kişinin empati kurabileceğini düşündüğüm zamanlarda ise bazı sağlık problemlerimin olduğunu ve birkaç seneliğine çalışmaya ara verip kendimi iyi etmeye odaklandığımı paylaşıyorum. Bu cevabı verirken bile dikkatli olmam gerekiyor çünkü her zaman fark etmesem de cevap verme şeklimde suçluluk ve utanç duyguları gizli olabiliyor. Biraz savunmacı buluyorum bunu. San ki otlakçı ya da beleşçi olmadığımı kanıtlamak ister bir halim var. Halbuki kendimi ya da yaptığım şeyleri savunmak zorunda olmamalıyım. En azından bu şekilde meşrulaştırmamalıyım; bu tür bir savunma kültürünün yargılayıcı olduğuna inanıyorum.

Bruce, sosyal yaşamdayken baş gösterebilecek itibarsızlaştırıcı bilgiyi idare etmeyi gerekli görürken, Emma bu araştırmanın hoşgörölü ortamında bile bu eğilimi bir kenara bırakmıyor. Görüşmeler esnasında, birden fazla kez, çalışmaya ara vermeye gerçekten ihtiyacı olduğuna ve hasta numarası yapmadığına beni ikna etmeye çalışır bir hali vardı.

Bu paylaşımlar bizleri önemli bir soruyla baş başa bırakıyor: İnsanları gerçekten yargılayan kimdir? Emma’ya olan tutumum kesinlikle küçümseyici ya da kötüleyici değildi; yine de farazi bir yargıya karşı kendini koruma ihtiyacı içindeydi. Bruce, yaşam tarzının başkaları tarafından sorgulandığı birkaç örnek paylaştı da en acımasız eleştiriyi kendisinin yaptığını ve kendinden şüphe etme duygusunun baskınlığını paylaşıyor. Beşinci bölümde Bruce’un yaşam tarzı seçimlerinden kararlı ve inançlı bir biçimde söz ettiğini hatırlayabiliriz ancak görüyoruz ki gündelik deneyimleri halen utanma duygusunun pençesine kapılmaya meylediyor. İnternet alışverişlerinden sonra bile utanç duyduğunu itiraf ediyor. Herkes gün içinde çalışmak için isteyken, o paketleri teslim almak için evde bulunuyor. Paket-

leri getiren postacı hakkımda ne düşündü? “İşsiz olduğumu biliyor muydu?” diye merak ediyor. Daha sonraları gerçekleş-tirdiğimiz görüşmelerden birinde utancının doğası ve kökeni üzerine düşünürken, eleştirel iç sesinden şöyle bahsediyor:

İçimdeki oldukça eleştirel ses sürekli ne kadar standart altı olduğumu, o ya da bu şekilde aşağı olduğumu ve düzgün yaşa-madığımı söylüyor. Eğer ruhsal sağlık problemleri yaşıyorsanız eleştirel iç sesin, çıkabildiği en yüksek raddeye tırmanıyor olması muhtemel. O yüksek raddede, benim iç sesim “oksijen israfı bir lüzumsuz” olduğumu söylüyor.

Peki, bu eleştirel iç ses kimdir? Psikolog George Her-berth Mead’in fikirlerinden faydalananarak, tanıştığım insanların “genelleştirilmiş ötekinin” beklentilerini ihlal ettiği için utanç duyduğu sonucuna varabiliriz (Mead, 1962). Soyut düşünce-de ya da Mead’in deyişiyle “içsel konuşmada” birey “Belir-li bir başka bireyin ifadesine başvurmaksızın kendine karşı genelleştirilmiş öteki pozisyonunu alır.” (Mead, 1962: 155-6) Toplumsallaşma süreci üzerinden bireyler kültürel iklimin değerlerini absorbe eder. Kültürel damgalar içselleştirilir ve zamanla tüm etkileşimleri -doğrudan bir tasvip etmeme ifa-desi olmayan etkileşimleri bile- istila eden utanç duygusuna dönüşür. Bruce’un postacı örneğinde olduğu gibi, kısa sü-rede her çift göz olası bir yargıca dönüşür. Bu bölümün ba-şında, Zawadzki ve Lazarsfeld’in çalışmasındaki işsiz kişinin deneyimine tekrar bakalım. Yabancı birinin istihdam durumu hakkında herhangi bir bilgisi olmamasına rağmen sokaktaki herkesin onu yargıladığına ikna olduğu için bakışları yerden bile kaldıramaz haldeydi. Damgasını kendi eliyle içselleştire-rek onu bir utanç kaynağına dönüştürmüş ve bir insan olma-nın gerekliliklerini karşılamadığına inanır hale gelmişti. Kişi-nin kendine saygı duyduğu ve seçimlerinin etik olarak geçerli

olduğuna inandığı durumlarda bile toplumun ahlaki önderlerinin aşıladığı işsizlikten utanma duygusunu üzerinden atmak çok da kolay değil. Araştırma boyunca günümüz damgalama ikliminde inanç ve kanaatin ne kadar kırılgan olabileceğine tanık oldum. Yaşam tarzlarının marjinal tabiatının verdiği güvensizlikle, insanların etik değerleri hakkında bazen kendinden emin ve tutarlı konuşurken, diğer zamanlarda savunmacı ve kolayca yaralanabilir olduklarına şahit oldum.

Yalıtım ve Destek

Tanıştığım çoğu kişi yaşam tarzlarının damgalanmaya açık doğasından hayli haberdardı. Dolayısıyla, yaşıyışlarını tehdit eden yargılardan kendilerini tecrit etme çabası içindeydiler. Goffman'ın konu hakkında gözlemi şöyle:

Kendinden bilfiil talep edilen yaşantıyı sürmekteki başarısızlığına rağmen bu başarısızlığından bireyin zarar görmemesi de mümkündür. Yabancılaşmasının onu tecrit etmesi ve kimlik meselesiyle ilgili kendi inançlarının sağladığı korumayla kendinin bütünüyle normal olduğuna ve asıl bizlerin normal olmadığına dair bir hissiyatı vardır (Goffman, 1968: 17).

Kendi işsizlik deneyimini kaleme alan Matthew Cole “tüketici-işçi kitlesine kıyasla “alışılmamış” olanın verdiği keyfin yüceltilmesiyle bir tür harici/aykırı (*outsider*) modasının” oluşma ihtimalinden bahseder (Cole, 2004: 12-13). Cole bara gizlice soktuğu vodka şişesiyle tüm gece el altından tek bir içkiyi doldurma örneği üzerinden hissedilen isyankâr tatmini hatırlar. Düşük gelirle idame ettirilen yaşantıların nispi yoksulluğuyla baş etmenin farklı yöntemleri mevcut, bunların birkaç örneğini altıncı bölümde paylaşmıştık. Diğer yandan bu tür yaşam tarz-

larını etiketleyen yargılardan kaçınma yöntemleri de mevcut.

Bazı katılımcılar durumu diğerlerine göre daha iyi kottaran yöntemler benimsemiş. Eleanor kendi değer yargılarına göre bir yaşam sürmenin ana akım toplum içerisinde oldukça zor olacağı kanısında: “Sürekli nasıl yaşadığımı savunmak durumunda kalıyor gibi hissediyorum. Ve bunu yapmak istemiyorum. Neden yapayım ki? Bundan nefret ediyorum.” Eleanor çözümü kırsaldaki otonom bir topluluk içinde, tüketimcilik ve çalışma hakkında kendisi gibi eleştirel bir bakış açısına sahip insanlarla birlikte yaşamakta bulmuş. Eylemleri ve tercihleri konusunda sürekli af dilemesi ve izahat vermesi gerekmeyen bir sosyal çevreye ait olmaktan oldukça keyif alıyor. Benzer şekilde, Lucy de sosyal dünyadan tamamen elini ayağını çekme isteği içinde. Bu sebeple, zamanının büyük bir kısmını evinde geçiriyor ve çalışmamasına empatiyle yaklaşabilen kişilerin oluşturduğu oldukça kontrollü ve ufak bir arkadaş çemberiyle görüşüyor. Özellikle kocası Matthew’un önemli bir destekleyici rolü olduğunu gözlemliyorum. Bir felsefe öğrencisi olarak Matthew için toplum tarafından onaylanmış kültürel inançlara eleştirel yaklaşmak oldukça olağan bir durum. Lucy’yi de çalışma gereksinimini tartışmaya açık hale getirmenin kendine olan saygısını iyileştireceğini söyleyerek, onu yüreklendiriyor. Çocuk yetiştirme konusundaki hevesine yönelik aldığı olumsuz tepkileri aktarırken bu kez de Matthew Lucy’nin yardımına koşuyor:

İşsizler itibarlarını neden yitirir? Devir değişiyor. Bu apaçık ortada. Eskiden kadınların evlerinde oturup ev işi yapmaları falan beklenirdi. Ama umarım şimdi de bir kadının evde kalıp çocuk yetiştirmek istemesinin hakır görüldüğü bir noktaya gelmemişizdir çünkü bu da başlı başına, tam zamanlı bir iş. Bunun gurur duyulacak bir şey olduğuna inanıyorum. Bunu söylerken, kadınların çalışmaması gerektiğini bir an olsun ima etmiyorum. Çalışmak da çocuk sahibi olmak da birer tercih. Ve hiçbirinin ayıplanmaması

gerektiğine inanıyorum.

Çifti mülakat ettiğim sohbetlerde, Matthew'un sıklıkla C. Wright Mills'in sosyolojik tahayyül adını verdiği sese büründüğünü fark ediyorum (Mills, 1959). Mills bireysel sorunlarını sosyolojik bir gözle ele alınmasının bu sıkıntılara kültürel ve yapısal olarak daha geniş bir çerçevede bakmaya olanak sağlayacağını savunur. Sosyolojik tahayyül, entegre olamamış bireyleri pasif bir aşağılanma konumundan sıyrarak, yaşamlarımızın geçtiği kültürel atmosferi şekillendiren norm ve değerleri sorgulayan bilinçli eleştirmenlere dönüştüme vadede. Matthew, müdahaleleriyle Lucy'nin kendinden daha az şüphe edip etrafındaki dünyaya daha şüpheli yaklaşmasını umuyordu.

Gerçek arkadaşların yokluğunda bazı katılımcıların edebi arkadaşlardan destek aldığını öğreniyorum. Mike, "Arkadaşlarım dört bir yana dağılmış durumda. Bu yüzden her istediğimde onları hemen arayamıyorum. Teselliye çok ihtiyaç duyduğumda çareyi kitaplarımda arıyorum. Kitaplar, destek mekanizmamın birer parçası haline geldiler," diyor. Katılımcılardan birkaçının çalışma hakkında kitap önerilerinde bulunma hevesi olduğunu gözlemliyorum. Çalışmamanın edebi dünyadaki onursal temsilcileri olarak Henry Thoreau, William Burroughs ya da Jack Kerouac en çok tekrarlanan isimler arasında. Aylaklar İttifakı üyelerinin ısrarla önerdiği kurgu dışı metinler arasında da Tom Hodgkinson'ın *How to Be Idle* (Nasıl Aylak Olunur) (Hodgkinson, 2004) ya da Bob Black'in *The Abolition of Work* (Çalışmanın Feshi) (Black, 1986) gibi popüler eleştirel metinler de yer alıyor. Bu metinler, insanlara kabul görme duygusu ve çalışmayan olarak meşruiyet kazanma fırsatı sunarken bir yandan da etik anlayışlarını daha istikrarlı ve kolay ifade edilir hale getirmelerine imkan sağlıyor. İnsanların çalışma ahlakını bir kenara bırakmalarına, ça-

lışmayan olarak duruşlarını bulmalarına ve yeni bir ahlaki kod inşa etmelerine de yardımcı oluyor. Eleanor'un değerleriyle ilgili okumalar yapmayıp bir şeyler yazmamasından duyduğu pişmanlık, okumanın faydalarını bizlere hatırlatabilir. Eleanor bir çalışmayan olarak etik anlayışını yakın zamanda daha net bir şekilde formüle edebilmeyi arzuluyor. Belki de bu yüzden araştırmamanın bir parçası olmaktan büyük zevk alıyor.

Bireysel ve edebi arkadaşların ötesinde, çok daha geniş bir çember içinde kabul görme duygusundan faydalanan bir grup daha tanıyoruz: Aylaklar İttifakı. İttifak'la daha fazla vakit geçirdikçe politik amaçlar doğrultusunda bir araya gelmiş toplumsal bir hareketten çok sosyal bir ağ olduklarına olan kanımı pekiştiriyorum. Üyeler, grubu bir yoldaşlık ve kabul görme merci olarak kıymetlendiriyor. İttifak'ın kurucularından Anne üyelerin perspektifinden Aİ'nin cazibesini şöyle anlatıyor:

Çoğu insanın gündelik yaşantılarında dünya görüşlerini anlatan kimselerin olmadığını düşünüyorum. Kimseyle kendi bakış açılarını konuşamadıkları için de daha içlerine kapanıyorlar. Onlar için oldukça üzüliyorum çünkü gerçekten izole edici bir deneyim olabiliyor. “Frekansları tutuşmayacağı” ya da “karşılarına onları anlayacak kimse çıkmayacağı için” insanlara şans vermeyi bile bırakabiliyorlar. Bu yüzden çoğu insan için Aİ bir sığınak gibi çünkü burada anlaşıldıklarını görüyorlar.

Tanıştığım aylaklardan birkaçının, eve döndüklerinde Aİ'nin çevrimiçi mesaj panosunu bilgisayarda açık tuttuklarını öğrendiğimde Anne'in söyledikleri daha da belirginleşiyor. Kitabı yazdığım dönemde panonun inanılmaz faal olduğunu gözlemliyorum. Kayıtlı 2.037 üyenin yanı sıra yüzlerce kayıt yaptırmamış kullanıcı daha bu platformu aylaklarla paylaşıyor. Forum insanlara para biriktirme, kendi kendine yetme vb. konularda kıymetli pratik öneriler vermenin yanı sıra, başka hem-

fikir kişilerin arasına karışmanın doğurduğu konfor ve aidiyet hissine alan sağlıyor. Topluluğun duygusal yararlarından haberdar olan kurucular, Birleşik Krallık'ın farklı yerlerinde düzenli toplantılar organize etmeyi ümit ediyorlar. Benim de katılıp gözlemleme fırsatı bulduğum buluşmalardan birinde, grubun çetin etik tartışmalar ve politik mobilizasyon için buluşmadığını, daha çok insanların birlikte iyi vakit geçirmeleri için bu organizasyonun düzenlendiği bir kez daha ortaya çıkıyor. İçinde bulunduğum atmosferi Haiven ve Khasnabish'in toplumsal hareketlere getirdikleri açıklamanın iyi yansıttığını düşünüyorum. Haiven ve Khasnabish toplumsal hareketleri dostluk, topluluk, romantizm ve güçlenme gibi olgulara alan yaratan “çalkantılı bir dünyada sığınılacak adacıklar” olarak tanımlıyor (Haiven ve Khasnabish, 2014: 10-11). Aylakların toplumsal dönüşüm için aktif bir kampanya yürütmedikleri bir gerçek ama bireysellik ve müşterekliğe, tutku ve mantığa eşit oranda değer biçen, herkesin kabul gördüğünü hissettiği bir dünyanın canlanması için küçük çaplı girişimleri olduğunu da eklemek önemli. İnsanların hapur hupur yemek yediği, sarhoş olduğu, canlı müzik dinleyip kafa dengi insanların olduğu bir topluluğa ait olma hissinden yararlandıkları bir dünya. Aİ'nin her şeyden önce insanların aidiyet hissine olan odağını, oluşumun isminde tecelli ettiğini söyleyebiliriz. İnsanları bir araya getirme amacı etrafında şekillenen oluşumun “rölantiye alma/aylaklık etme” vurgusu, tasasız ve nüktedan bir direnişe çağrı yapıyor. Aşağılayıcı bir terimi sahiplenerek muhalif bir üslupla radikal amaçlar için yeniden anlamlandırıyor. Bu oluşum, sınıf, politik dava ya da sağ ve sol politika gibi kavramlardan sıyrılarak, “aylaklık” sloganı etrafında geniş bir spektruma ulaşmakta. Ayrıca değişken hassasiyetlere ve geçmişlere sahip insanları bir araya getirmekte de başarılı olduğu kanısındayım.

Aİ gibi toplulukların sağladığı yürek ısıtan tanınma duy-

gusunun yokluğunda, direniş iradesi kolaylıkla solabilir. Örneğin, Rhys kendi değerlerini paylaşan insanlarla iletişimi azaltmanın, farklı yaşamaya olan kararlılığını kötü yönde etkilediğine, hatta söndürdüğüne inanıyor: “Yakın arkadaşlarım ve ailemin radarında [alternatif yaşama biçimlerinin] olmadığı çok açık. Benim çabamın da ikinci plana bu yüzden gerilediğini zannediyorum. Gidip üniversitede kendime bir iş bile buldum.” Jack izole olmuş aylağın badiresini şöyle özetliyor:

Benim için topluluk her şeyden önemli. Başınıza ne geliyorsa, izole olduğunuzda, bir topluluk içinde bulunmadığınızda geliyor. Hangi grup olursa olsun, kendilerini bir şekilde tanımlamaları gerekiyor. Grubun üyeleri birbirinin desteğine ve teşvikine ihtiyaç duyarlar. Bu tür bir desteğin yokluğunda yolunu kaybedebiliyorsunuz. Ve bilin bakalım bu izolasyon neye intikal ediyor? Yolunuzu şaşırp sabah dokuz akşam beş çalışmaya ve toplumumuzun tüm olumsuz yanlarını deneyimlemeye geri dönüyorsunuz.

Direniş kültürü, bireyi utanç verici edilgen konumundan çıkartarak ahlak değerlerini ve pratiklerini aktif olarak savunabildiği bir konuma yükseltiyor. Ne var ki çalışmayı toplumun merkezindeki kaidesinden indirip yere serecek bir toplumsal hareket henüz yok gibi gözüküyor. Çalışma, en azından yakın gelecekte, insanların temel gelir, hak ve aidiyet kaynağı olarak kör topal faaliyet göstermeye devam edecek ve bu duruma önemli ölçüde meydan okuyacak takipçiye, kaynağa ve örgütsel kapasiteye sahip bir topluluk henüz bulunmuyor. Araştırmanın sonuna yaklaşırken şu soruyla karşı karşıya kalıyorum: Toplumun çatlaklarında kendine yer bulan ve giderek artan bireysel direniş vakaları anlamlı ve herkes için makbul bir toplumsal dönüşüme evrilebilecek mi? Cevabı evetse, bu dönüşüm nasıl olacak?

Kaçıştan Otonomiye

Hayat planı varoluşumuzun haritasıdır. Profesyonel kariyerimizin, evliliğimizin, ilgi alanlarımızın, çocuklarımızın ve ekonomik talihimizin yollarını önümüze serer. Bazen bu haritaları tarar, bu yollardan geçer, işaretleri takip eder ve yolculuğun tahmin edilebilir doğasından, doğruluğundan ve bugünün seyrinin büyük ihtimalle yarıninkiyle çok benzer olacağı gerçeğinden garip bir rahatsızlık duymaya başlarız. Hayatlarımız gerçekten bundan mı ibaret? Neden her günümüz can sıkıntısı, rutin ve alışkanlık duyguları ile şekillenmiştir?

Cohen ve Taylor *Escape Attempts* (Kaçış Denemeleri) (1992: 46)

Yukarıdaki alıntıda, Cohen ve Taylor hayatlarımızın önceden belirlenmiş kurallar ışığında yönetildiğini fark ettiğimizde beliren dehşet duygusunu tarif ediyorlar. “İşe giderken kullandığımız yol, giydiğimiz kıyafetler, yediğimiz yemekler, içinde bulunduğumuz berbat monotonluğun belirgin birer hatırlatıcısı” (Cohen ve Taylor, 1992: 46). Hayatlarımızın öncelikle yöneticiler, hedefler, çalışma hayatlarımızı şekillendiren süreçler; daha sonra da eve döndüğümüzde tükenmiş olan enerji ve zamanımızın kısıtlamaları tarafından belirlenmesinin verdiği korkunç hisle dolmamız an meselesidir. Bu kitapta ele aldığım kişilerin hayatlarında elle tutulur bir monotonluk hissinin hâkim olması, alternatif arayışlar içine girmelerine sebep oluyor. Nesnel durumları müsaade ettiği ölçüde çalışmayı hayatlarının dışına itmek ve kendi belirle-

dikleri öncelik ve ilkelere uyumlu yaşamak için mücadele verdiler. İhmal ettikleri ilgi alanlarını yeniden canlandırıp, yeni alanlara yelken açtılar. Sakinlemek ve temiz havayı solumak için zaman yarattılar. İçinde bulundukları toplumun daha aktif bireyleri haline geldiler. Kendileri, çocukları yaşlı akraba ve tanıdıklarıyla daha çok vakit geçirir hale geldiler. Bazıları çalışmayı topyekûn bırakmayı bile başarabildi.

Çoğumuz için çalışmayı tamamen bırakmak, haklı olarak, uç bir çözüm. Daha az çalışmak ise her zaman pratik bir seçenek olmayabilir. Periyodik aralıklarla tatminsizlik hissi gark ettiğinde çoğumuz tanıdık kaçış stratejilerinde son çareyi arıyoruz. Zihinlerimizi ele geçiren rutin iblisine savaş açıyoruz. Ortak strateji kategorilerinden ilkinin “sakınmalar” olarak sınıflandırabiliriz. Bu kategoride, mevcut dünyevi gerçekliğimizden kısa süreli de olsa kopmamamızı sağlayan, aynı şarkıyı zihnimizde sürekli döndürmek ya da hülyaya dalıp gitmek gibi zihinsel tikler ve geçici fanteziler bulunuyor. Cohen ve Taylor “zihnimizde bir şalterin atıp böylelikle karşı karşıya olduğumuz somut dünyaya yönelik garip düzenlemeleri tetiklemesinin” an meselesi olduğunu söylüyor (Cohen ve Taylor, 1992: 90). Bu noktada insanları kıyafetsiz hayal etmek, zihnimizde patronları öldürmek ya da içinde bulunduğumuz durumdan çok daha keyifli bir ortamda olduğumuzu hayal etmek gibi çözümlere başvurabiliyoruz. Gerçekliğe mola vermek için alkol ve uyuşturucu da benzer bir işlev üstlenebiliyor. Bazıları ise yıllık deniz aşırı tatilleri bir soluklanma fırsatı olarak kullanıyor. Gündelik rutinimizden öylesine memnuniyetsiz ki hastalanmak dahi keyifli bir mola olarak algılanır hale geldi. Geçtiğimiz günlerde sinir iltihaplanması geçiren bir arkadaşım, durumundan duyduğu memnuniyeti attığı şu mesajla paylaşıyor: “Günün keyfini çıkarmaya çalışıyorum; *Jest* romanını okuyorum, bisiklete biniyorum. Kendime İs-

panyol usulü krep yaptıktan sonra da kitap raflarını dikkatle inceleyeceğim. Hastayken elime geçen boş zaman, uzun zamandır özgür bırakmaya hasret kaldığım yaratıcılığımı yeniden hatırlamama sebep oldu. Aklıma bir sürü yeni fikir ve düşünce üşüşüyor.” Sorumluluğa ara vermek için iş göremez hale gelmeye can atmak çalışma hayatındaki müşterek sırlarımızdan yalnızca bir tanesi fakat sakınma sonucu oluşan heyecan hiçbir zaman uzun soluklu değil. Deniz aşırı yapılan bir tatil, normal olasılıklar döngümüzden bir süreliğine mesafe alarak tazelenmemizi sağlayabilir. Bu tazelik hissiyle eve döndüğümüzde kendimize daha çok dinleneceğimiz, daha ilginç şeyler yiyeceğimiz ve eski dostlarla daha sık görüşeceğimiz konusunda sözler verebiliriz ancak kısa sürede hayat ipleri yeniden eline alır ve sıradan yaşantının meşguliyeti altında yeniden ezilmeye başlarız. Geçici kaçıışı daha kalıcı hale getirmeye çalıştığınızda ise başınızın derde girme oranı hayli yüksek.

Peki mevcut diğer kaçış rotaları nelerdir? Kaçışın yaygın türlerinden bir tanesi de Goffman’ın “rolden uzaklaşma” olarak adlandırdığı pratik olabilir (Goffman, 1972). Rolden uzaklaşma, bize tahsis edilen toplumsal rol içerisinde rahatsız ve hoşnutsuz olduğumuzu başkalarına açık etme girişimlerine işaret eder. Goffman kavramı örneklendirmek için atlıkarıncada şaklabanlık yapan yaşça büyük bir çocuğun betimlemesini yapar. Çocuk, güvenlik kurallarına bariz bir şekilde burun kıvrarak, atlıkarıncaya biniyor olsa bile, bunu arsızlıkla yaptığını ve “atlıkarınca yaşının” çocuksu rolünü çoktan geride bıraktığını başkalarına gösterme çabası içindedir. Çalışma hayatındaki rolden uzaklaşma da benzer şekilde, ekip toplantısında kamburunu çıkartıp tembel tembel oturmak, evrak işlerini baştan savma yapmak ya da The Office’in İngiliz versiyonunda Martin Freeman’ın Tim karakteriyle mükemmelleştirdiği ölçülü bir kuşkuculuk maskesine bürünmek gibi önemsiz itaatsizlik eylemleri formuna bürünebilir.

Modern kurumsal kültürleri inceledikleri araştırmalarında, Fleming ve Spicer kuşkuculuk stratejilerini de tartışmaya açar (Fleming ve Spicer, 2003). Günümüzün duygusal emek gerektiren çalışma ortamında, kuşkuculuk yaygın bir kaçış stratejisi olarak ortaya çıkar. Sistemde gerçek bir değişim yaratmanın bireyin boyunu fazlasıyla aştığı bir düzende, kuşkuculuk, çalışmanın talepleri tarafından kuşatılmışlık hissinin azaltmak ve serbest alanlar yaratmak için son bir gayreti temsil ediyor. Catherine Casey'nin incelediği Hephaestus şirketindeki çalışanların kurumla özdeşleşmesine yönelik idari çabayı ve bu çabanın zaman zaman çalışanda tam tersi etki yarattığını ikinci bölümde işlemiştik (Casey, 1995). Çalışanlar, inançsızlık ve çalışma kültürüne kuşkucu bir yaklaşımla, kimliklerini bu kültürden kopararak bireyselliklerini koruma yoluna gitmişlerdi. David Collinson, bir çalışmasında ise mavi yakalı işçilerinin mükemmeliyet kültürü tesisine yönelik baskıyı “yanki propagandası” olarak adlandırdıklarını kaydediyor. Kısa sürede şirketin haber bülteni “Goebbel’in Gazetesi” ünvanıyla anılmaya başlıyor (Collinson, 1992). Emek mücadelelerinde, kuşkuculuk kültürü bir silah olarak kullanılabilir. Fakat şüphecilik ancak emekçiler alternatif düzen ihtimaline bel bağladıklarında gerçekten etkili olacaktır. Fleming ve Spicer’ın da öne sürdüğü gibi, kuşkuculuk tek başına hayli muhafazakâr bir kuvvet olarak yerinde sayar:

[...] kuşkucu işçilere otonom aktörler oldukları izlenimi verilmıştır (kendilerine de bu izlenimi aşlamaya devam ederler), her durumda kurumsal ritüelleri uygulamaya devam ederler. Bize atanan toplumsal rolle özdeşleşmediğimizde dahi o rolleri *yine de icra etmeye* devam ederiz. İronik bir biçimde bazen özdeşleştiğimizden daha iyi şekilde icra ederiz (Fleming ve Spicer, 2003: 160, vurgu metnin aslında var).

Kuşkuculuk iktidarın temelini sarsmayan bir isyan biçimidir. Tıpkı kitabın önceki bölümlerinde bahsettiğimiz “eğlence kültürü” üzerine kurulu kurumsal yönetim stilinde olduğu gibi, kuşkuculuk da çalışanlara yüzeysel bir özgürlük kısıntısı ihsan ederek tabi oldukları pozisyona uyum sağlama-larını sağlama almaya çalışır. Fleming ve Spicer, *McShit* yazan tişörtünü, üniformasının içine giyen McDonald’s çalışanının, firma değerlerinden (takım çalışması, hijyen, müşteri hizmeti vb.) kendini ayırıştırma girişimini bu pratiği örneklendirmek için akıllara kazıyor. Yazarlar, bu saldırgan moda zevkinin bireyselliğin muhafazasına bir nebze de olsa yardımcı olduğunu savunuyor fakat bir yandan da şirket değerleriyle özdeşleşme karşısı bu girişimin, çalışan bu değerler ışığında hareket ediyormuş gibi davranmaya devam ettiği sürece yüzeysel olacağını öne sürüyorlar (Fleming ve Spicer, 2003: 166). Rolden mesafe alma, kuşkuculuk ve özdeşleşme karşıtlığı, çalışmanın talepleri tarafından daha az köşeye sıkışmış ve daha fazla kendimiz gibi hissettiğimiz bir alan açmaya katkı sunarken bir yandan da bize tahsis edilen rolün sınırları dahilinde kalmamıza ve bu sınırlara tahammül etmemize yardımcı olur: “Üniversite ile ofis yaşamının âdetlerine ve öğretmen ya da yönetici olarak rollerimize eğlence gözüyle bakıyor olmamız, tam da bu sınırlar dahilinde kalmamızı sağlıyor.” (Cohen ve Taylor, 1992: 56) Kuşkuculuk, tıpkı hafta sonu kapitalizm karşısı gişe rekortmeni bir film seyretmek, Che Guevara tişörtü giymek ya da Facebook’ta siyasi bir sayfayı “beğenmek” gibi otoriteye karşı güçlenme illüzyonu yaratarak, dünyada hiçbir değişim doğurmaz, Mark Fisher’in “yüzeysel” olarak adlandırdığı bir isyan biçimi (Fisher, 2009).

Çalışmanın sıkıntılı yanlarından uzaklaşma yöntemi olarak tüketimci kaçışlar, kuşkuculuk ve sakınma pratiklerinin zayıf yanlarının pek çoğunu barındırıyor. Tüketim malları sa-

tın almanın keyifli, rahatlatıcı ve kendini ifade etmeye alan yaratan bir tarafı olsa da altıncı bölümde bu tüketimci keyif türlerinin sorunlu yanlarının da olduğunu savunmuştum. Sakınma pratikleri gibi metalaşmış zevkler de geçici ve kısa süreli olmanın yanı sıra devamlılıklarını sabit bir gelir kaynağına borçlular. Böyle bir atmosferde çıkışın olanaksız olduğu karamsar fikirlere kapılmamakla beraber, kapitalizmin bizlere sunduğu ve desteklediği geleneksel kaçış rotaları hakkında kendimize şu soruyu sormamız gerektiğine inanıyorum: Bu kaçışlar özgürlüğümüzün özgün birer temsili mi, yoksa içinden çıkmaya çalıştığımız toksik duruma yönelik toleransımızı güçlendiren araçlar mı? Toplumsal alternatiflere olan arzuyu içimizde yanan bir ateş olarak betimlersek, sözünü ettiğimiz zararsız kaçışları da yangını hiçbir zaman söndürmese de alevlerin çiseleyerek sürekli kontrol altında tutan yağmur buharına benzetmek mümkün. Biz patronlarımızla alay ederek, iş pozisyonumuzdan çok daha fazlası olduğumuza başkalarını ikna etmeye çalışmak ve yabancılaştırmanın telafisi olarak güçbela kazandığımız parayı kafa dağıtan eğlencelere harcamakla meşgulken, zaman akmaya ve bedenlerimiz yaşlanmaya devam ediyor. Gerçeklikten kaçışın toplumsal olarak مناسب yöntemleri, çoğu zaman keyifli hatta iyileştirici gelebilir fakat geçici oldukları ve kendi içinde çelişkiler barındırdıkları, tahammül skalamızı geliştirdikleri ve yakayı kurtarmaya çalıştığımız durumların daha derinine bizleri hapsettiği gerçeğini değiştirmez. Günümüzde en çok başvurulanan kaçış teknikleri, soluklanmak için kısa süreli aralıklar sunarak anlık özgürlük emareleri taşıyabilir ama vadettikleri özgürlük tipi genellikle oldukça yüzeysel bir özgürlüktür. Gizliden gizliye çalışmayı eleştirme, çalışmanın taleplerinden geçici olarak sıyrılma ve önümüze sunulan tüketim malları arasından seçim yapma özgürlüğüdür. Başka bir yaşam biçimi seçme, gerçek toplumsal

alternatiflerin yaratımına demokratik katılım sağlama ya da salt hayatta kalabilmek için yaşamlarımızı satmak olduğu gerçeğine protesto etme özgürlüğü kesinlikle değildir.

Araştırmam boyunca tanıştığım ve karşılaştığım çalışma karşıtlarını, daha ıslah edici alternatiflerin temsilcileri olarak, toplumun en kabul görmüş kaçış rotalarının saçmalıkları ve çelişkilerinin karşısında konumlandırmak istiyorum. Bu insanlar, kendi eylemlerinde değişiklikler yaparak hayatlarını iyileştirebileceklerine inanan insanlardı. Çalışmaya direnişlerinin -başarılı ya da başarısız biçimde- yukarıdaki senaryoların aksine kalıcı bir kaçışta ısrarcı olduklarına inanıyorum. Buradaki hatamız, belki de en baştan kaçış kelimesini kullanmak. Uğruna didindikleri şey aslında gerçek anlamda özgün bir otonomiydi. Çalışmayı sağlığın ve “potansiyeli ortaya çıkarmanın” anahtarı olarak resmeden propagandaya rağmen çalışmanın çoğunlukla kişilerin yaratıcılık ve işbirliği potansiyellerini gerçekleştirmelelerine engel teşkil ettiği bir gerçek. Tanıştığım herkes mevcut iş pozisyonlarından dolayı kendini kısıtlanmış hissediyor ve bu sebeple bir dizi yeni ilgi alanı ve beceri geliştirmeye özgür oldukları bir alanı yontmaya çalışıyorlardı.

Bu çalışmada sunulan vaka incelemelerinden çıkarabileceğimiz pek çok sonuç var. Bunların arasında benim için en önemlisi, bireysel değerler ve davranışlar arasındaki ahengin, kişinin mutluluğu ne kadar büyük bir etkisi olduğu hakkında düşünmeme hayli yardımcı olmaları. Neticede, mutsuzluğun tam da bu iki şeyin -ideallerimiz ve gerçekliğimiz- arasındaki uçurumdan doğduğunu ve böylelikle bir kırılma noktasına sebebiyet verdiğini gördük. En basite indirgenmiş haliyle, insanların yapmak istediklerine daha fazla vakit ayırdıklarında çok daha mutlu olduklarını gözlemledik. Durumu ne kadar ciddiye aldığımızla doğru orantılı olarak, bu farkındalık inanılmaz sıradan ya da inanılmaz derin olma potansiyeline sahip:

İnsanların, zihinsel ve fiziksel olarak tatmin edici şeylerle uğraştıklarında daha mutlu olduklarını söylemek aşikâr gibi görünebilir ancak bu ifadenin görünürde sıradanlığına rağmen ne kadar az insanın gündelik hayatlarında bunu başardığı, insanların kendilerine ayıracak zamanının azlığı, seyrettiğimiz gün batımlarının seyrekliliği ve sevdiklerimizle geçirdiğimiz vaktin asgariliği hayrete düşürücü (O'Mahoney, 2014: 242.)

Kitabın önceki bölümleri boyunca, insanları çalışmaya direnmeye iten ahlaklı sebepleri göstermeye çabaladım. Çalışma karşıtlarının kendilerini algılama biçimlerine bilhassa yer vererek çalışmayan kesimi ahlaki pusulası olmayan, bomboş hayatlar süren sapkınlar olarak gösteren yaygın basmakalıba ferahlatıcı bir ara vermeye gayret ettim. Ümidim bu kitabın bölümlerine yayılan anlatıların, çalışmanın doğal karşılanmasını ve modern toplumdaki merkezi konumunu sorgulamaya katkı sunması. İncelememiz boyunca çalışmaya direnişin mümkün mertebe nasıl muhafaza edilebileceğinin yollarının bazılarını gördük. Gelir bağımlılığının azaltılmasının nasıl mümkün olduğuna tanıklık ettik ve çalışma merkezli bir toplumda işe direnmenin getirdiği damga ve izolasyondan korunma stratejilerinden bir kaçına yer verdik. Genele baktığımızda, çalışmayı hayatlarının dışına itmeyi başarmış ve bu başarının keyfini en azından yakın gelecekte sürmeye devam edecek bazı insanlarla tanıştık. Onların hikâyeleri bireysel faililiğin gücünün belirgin birer kanıtıdır. Bunu kabul etmekle beraber, çalışmaya direnme girişimlerinin bireysel bir temele oturduğunda kısıtlılıktan kurtulamayacağı şüphe götürmez.

Günümüz toplumunun çalışma odağına ve yaratıcılığın önüne kurduğu bariyere dilediğimiz kadar eleştirel yaklaşalım, çalışmanın toplumun temel gelir, hak ve aidiyet kaynağı olarak inşa edildiği gerçeği baki. Çalışma merkezli çağdaş

toplumsal bağlamda, çalışmaya direnişin her yiğidin harcı olmadığı aşikâr. Yalnızca cesur ya da kararlılar, olası başka gelir kapılarına sahip olanlar ya da bireysel sağlık sebeplerinin çalışamamaya mecbur bıraktığı kimseler bu mücadelenin yolunu tutabiliyor. Çalışmanın azaltılmasının önündeki toplumsal engelleri göz önünde bulundurunca kapitalist üretim gelişmelerinden kazanılan zamandan herkesin faydalanabilmesi için toplumu nasıl örgütlemeliyiz sorusu önem kazanıyor. Kitabın başında tanıttığım André Gorz gibi düşünürler için çalışmaya direniş kişisel değil bütünüyle kolektif bir proje olarak tasarlanmalı. Bu proje, çalışma eleştirisine soyunan herhangi bir girişimin, bireysel etik değerler ve zevkler meselesinin ötesine geçerek çalışmanın toplumsal olarak yeniden değerlendirme olasılıklarıyla el ele gittiğinde başarılı olacağı ilkesinin peşinden gidiyor. Bununla birlikte, daha özgür yaşam biçimlerinden toplumun bütününe yararlanabilmesi için yapısal değişimlerin gerekliliğine parmak basıyor. Çalışma dogmasıyla yüzleşmenin önemli bir bölümü özeleştiri ve etik düşünmeyi kapsıyor ama bu dogmaya meydan okumak toplumsal eleştiri ve kolektif politik eylemi de kesinlikle gerektiriyor. Bir sonraki adımın ne yöne olacağı bireysel değil, toplumsal bir tercih.

Bir Zaman Politikasına Doğru

Yakın geçmişe göz attığımızda, daha az çalışmaya yönelik örgütlü bir harekete en yakın alternatifi olarak “iş-yaşam dengesi” kampanyasını gösterebiliriz. Birleşik Krallık’ta iş-yaşam dengesi tartışması 2000’li yılların başlarında Ticaret ve Sanayi Bakanlığı’nın başlattığı resmi kampanyayla filizlendi. Kampanyanın amaçları arasında “gerçek hayat örneklerinden

yararlanarak çalışanları iş-yaşam dengesinin ekonomik faydalarına ve değişim ihtiyacına ikna etmek” bulunuyordu. Özellikle uzun çalışma saatlerine tabi mesleklere odaklanan kampanya, insanlara beş yıllık zaman zarfında “çalışma takvimleri üzerinde daha fazla söz sahibi olmalarına ve daha fazla seçme imkanı sunmaya yardım etme” taahhüdü veriyordu (DTI, Shorthose’dan alıntılanmış, 2004). Kampanya döneminde İK guruları, sosyologlar ve gazetecilerden vb. oluşan farklı perspektif ve geçmişe sahip gruplar, iş ve iş dışı etkinliklere ayrılan zamanın eşit dağılımının önemi hakkındaki tartışmaya oldukça geniş katılım gösterdi. Tartışma özellikle aile yaşamına öncelik verilmesine odaklanarak çok da fark ettirmeden “iş-yaşam dengesi” kavramını gündelik dolaşıma soktu.

Bakanlık kampanyası, uzun çalışma saatlerinin sağlık ve aile yaşamına onlarca olumsuz etkisinin olduğunu gösteren bir dizi araştırmaya ilham oldu. Bu sebepten ötürü, kampanyanın çalışma saatleri meselelerinin bazılarını daha anlaşılır hale getirmesini övülmeye layık buluyorum. Yine de iş-yaşam dengesi retoriğinin günümüz çalışma merkezli topluma gerçek bir alternatif üretme aracı olarak kullanılması pek de mümkün değil. Melissa Gregg iş-yaşam dengesine, çalışmanın taleplerini yönetme sorumluluğunu bireyin omuzlarına yıkan “ideolojik bir katakulli” yakıştırması yapıyor. “Stresle baş etme”, “değişime adaptasyon” ve “zaman yönetimi” gibi konulara odaklanan atölyelerin oluşturduğu eğitim inisiyatifleri furyasının tümü, nihayetinde aynı mesajı yaymak için kullanıldı: Yükümlülüklerinden yalnızca sen sorumlusun ve baş etme mücadelesi veriyorsan bu kişisel olarak senin hatan (Gregg, 2011: 4-5). “İş-yaşam dengesi” ya da “yaşamı sadeleştirme” gibi moda düşünceler, her şeyin bizim elimizde olduğunu ve hayatımızla ne yapmak istersek onu yapmaya özgür olduğumuzu tembihleyen neoliberal ideolo-

jiyle hemen hemen her zaman el ele gitmiştir. Bu ideolojiye göre, eğer dardaysanız bunun çok basit bir sebebi vardır. Tamamıyla yanlış kararları vermişsinizdir ve bu sebeple doğru kararları almanıza önyak olacak kişisel rehabilitasyon sürecine adım atmanız zaruridir (Salecl, 2011). Batılı toplumların odağını politika ve kolektif eylemden uzaklaştırıp bireysel gelişim, kişisel mutluluk ve sıhhate çeviren de bu ideolojinin ta kendisidir (Cederström ve Spicer, 2015). Belki de iş-yaşam dengesi kampanyasının uzun vadede asıl başardığı, işçileri apolitize ederek dönüşüm talep etmelerinin yollarını kapatmaktır. En yavan haliyle, kampanya bu denge meselesinden, hem işçinin hem de işverenin fayda sağlayabileceğini öne sürer. İşçi daha az stresli hisseder ve sonuç olarak odaklanma düzeyi ve yaratıcılığı artar, işveren de bu iyileşmenin meyvelerinden faydalanır. Bu argüman, işveren ve işçi arasındaki olası menfaat çatışmalarını tamamıyla görmezden gelir (Shorthose, 2004). Yönetici sınıfın desteğini arkasına alan kapitalizm, olası bir radikal fikri eğip bükerek ticari kazanç uyumlayarak bize geri sunmadaki eşsiz kabiliyetini, iş-yaşam dengesinde bir kez daha gözler önüne sermiştir. İş-yaşam dengesi retoriğinin temel sıkıntısı, çalışmanın amacının ne olduğu ya da çalışmanın toplumsal işlevleri yerine getirmede ne ölçüde başarılı olduğu gibi temel sorularla iştigal etmemesindedir. Bu söylem, çok patırtı çıkarmadan çalışmayı azaltmaya (ve genellikle bir aile yakınımıza bakma gibi bir sorumluluğu yerine getirmek üzere) izin istememize alan yaratıyor. Mevcut sisteme duyduğumuz memnuniyetsizliği aynı sistemin içerisinde tutmaya ve alternatifleri berrak bir zihinle muhakeme etme kabiliyetimize mani olmaya gayret ediyor. Öte yandan, ekonomik durumu sebebiyle uzun çalışma saatlerine mecbur olan kesime, farklı bir alternatif sunmada hayli yetersiz kalıyor.

Çalışma merkezli topluma gerçek bir alternatif yaratmak istiyorsak insanlara “dengenin” faydalarını sıralamanın çok ötesine geçmek gerektiğine inanıyorum. Çok daha cesur davranıp herkesin daha çok serbest zamana sahip olabilmesi için çalışmanın daha farklı şekillerde nasıl örgütlenip, toplum nezdinde nasıl dağıtılabileceğini masaya yatırmamız şart. Basit bir iş-yaşam dengesinin tesisinden çok, benim önerim André Gorz’un zaman politikası ismini verdiği kavramı ele almaya başlamamız. Gorz’un önerdiği politika, herkesin kendini geliştirebilmek için daha fazla özgür olabilmesi adına, çalışma miktarı ve dağılımını açık fikirlilikle tartışmaya dayanıyor. Çalışmaya yönelik problemler doğası gereği politik problemler olduğundan ötürü çözüm arayışlarının da aynı şekilde politik angajman gerektirdiğinin burada altını çizmek istiyorum:

[Çözümün temelinde,] şu an toplumun periferisinde ya da çalışma periyodunun dışında kalan faaliyetlerin hangilerinin toplumun yeni taslağının birer parçası olacağına karar verirken, yeni hakların, özgürlüklerin, kolektif güvencelerin, kamusal hizmetlerin ve toplumsal normların tesis edilmesi var (Gorz, 1999: 65).

Gorz hayal ettiği yeni toplumu sıklıkla “seçilmiş zamanlar toplumu” ya da “çoklu faaliyetler” topluluğu olarak adlandırdı. Biz de bu topluma istediğimiz ismi takabiliriz. Bu toplumun en büyük özelliği çalışmanın toplumsal olarak azaltılması oluşturuyor. Bu olası yönetmelik, toplum için gerekli emeği toplumun tüm kesimlerine dağıtarak işsizlik oranını da düşürme umudunu taşıyor. Mevcut gerekli işlerin nüfusa eşit dağıtılmasındaki temel amaç giderek açılmakta olan mesleki elit ile işsiz ya da niteliksiz ve alelade işlerde çalıştırılan kesim arasındaki uçurumu kapatmak (Gorz, 1989: 92). Hepimiz bir işle meşgul olabilelim diye her birimiz daha az çalışacağız:

Hiçbir sosyal fayda sağlamayan ya da eser miktarda sağlayan anlamsız yeni iş alanları üretmeye çaresizce çırpınmak yerine, yapılması elzem olan işlerin artık yapmamayı seçtiğimiz işlerden arta kalan serbest vaktin ve üretilen sermayenin daha adilane dağıtılmasına gayret göstermeliyiz (Hayden, 1999: 34).

Uzun vadede amacımız çalışmanın gelir, hak ve aidiyetin biricik ve vazgeçilmez kaynağı olmadığı bir toplumu yeniden yaratmak olmalıdır. Serbest zamanların fazlalaşmasıyla, insanlar kendi otonom güzellik ve fayda standartlarına göre diledikleri üretken ve üretken olmayan faaliyetleri gerçekleştirmeye olanak bulacaktır. Ücretli emek dışında kalan zaman, böylelikle, çalışma saatlerinin birer yansıması olmaktan çıkarak “dinlenme, iyileşme ve gevşemeye; ya da çalışma hayatını tamamlayıcı, ikinci derece çalışma faaliyetlerine; ya da pek çok farklı maskeye bürünen mecburi emek köleliğinin diğer yüzü olan aylaklığa; ya da monotonluğu sebebiyle uyuşturucu ve bitkinleştirici etki yapan çalışmanın bir diğer muadili eğlenceye ayrılan zamandan farklılaşabilecek[tir].” (Gorz, 1989: 92) Bu senaryoda, toplumsal kalkınmanın temel ölçütü, insanların bir dizi ilgi alanı ve beceri geliştirmesine özgürlük sağlama derecesi oluşturuyor. Kendimize ayıracak daha çok zaman olunca, kendimiz için daha çok çalışabileceğiz, ve tüm ihtiyaçlarımızı karşılaması için ekonomik alana muhtaç kalmayacağız. Böylelikle, ücretli hizmetlerle karşılanarak resmiyete dökülmüş ve ekonomik alana sıkıştırılmış gündelik faaliyetlerin sayısı önemli ölçüde azalacak. Yeni kültürel değerlerin, bireylerin birbirleriyle otonom işbirlikleri kurmalarını teşvik edip destekleyecek yeni mimarlık ve şehir tasarımı yaklaşımlarında tezahür ettiğini gözlemleyeceğiz. Şehirler, kasabalar ve apartmanlar gayriresmi üretimin ve gönüllü ağların gelişimini teşvik edebilecek müşterek alanların ve çalıştayların yer alabileceği iletişim, işbirliği, değiş tokuş için açık alanlar

haline gelecek (Gorz, 1999: 100-2). Bu da Kuzey Amerika ve Birleşik Krallık'ta yaygınlaşan, öncelikli olarak yalnızlaştırılmış ve bağımlı tüketici için tasarlanmış kentsel mekânların özelleştirilmesi ve ticarileştirilmesine yönelik mevcut şehir planlaması modasının tam tersine dönebileceğinin göstergesi (bkz. Zukin, 1995; Minton, 2009).

Kültür temelli ya da çoklu etkinlik tabanlı bir toplumu düşleyen bu fikirler, günümüz perspektifinden bakıldığında mağrur ve ücra fikirler gibi görünebilir fakat bu fikirlerin bugünkü birincil kullanım amacı hayal gücünün harekete geçmesini tetiklemektir. Talep edilen, ivedi ve tepeden inme bir siyaset değişiminden çok, kolektif keşif ve özgür bir tartışma ortamına yavaş yavaş adım atılmaya başlanmasıdır. Belki de koşturmacalı hayatlarımız yasaları incelemeye ve öğrenmeye, kolektif örgütlenmeye ya da yaşadığımız topluluklardaki gelişmeleri takip etmeye çok az zaman bıraktığı için demokratik tartışma can çekişir bir haldedir. Demokrasi, gücünü bu süreçlere katılmaya ve angaje olmaya zamanı olan insanlardan alır. Geçmişin kuralcı ve buyurgan ütopyasının aksine, zaman politikaları insanları önceden tasarlanmış ütöpik şablonlara sokmaya çalışmaz; onlara tahsis edilmiş rollerden peyderpey özgürleşmeleri ve aktif politik vatandaşlar olabilmeleri için gerekli zamana sahip olmalarına önayak olur. İki yaklaşım arasındaki temel fark da budur. Kısa çalışma saatleri “Ne devrimci bir alternatif tasavvur etme ne de devrime çağrıda bulunma öğüdü verir; yaptığı, daha çok, değişimin daha geniş tasavvurları ve yöntemlerini icat etme pratiğiyle meşgul olan kişilere yardım sağlamaktır.” (Weeks, 2011: 222) Çoğalan serbest zamanın insanlara yeni işbirliği, iletişim, değiş tokuş ve dayanışma ilişkileri pekiştirmesine yardımcı olarak, kendi geleceklerinin inşasının aktif katılımcıları haline gelmelerine katkı sağlamak buradaki temel ümittir.

Zaman politikaları, insancıl değerler ışığında çalışma dogmasının yıkılmaya başlanmasına bir davetiye. Bir dizi akademisyen ve aktivist bu girişimin başını çekmeye başladı bile. Bu eğilime, GSMH'yı bir toplumsal refah göstergesi olarak temellendirmeyi sorgulayan artan ekonomist kitlesini (Jackson, 2009; Lane, 2000; Sen, 1999; Stiglitz vd., 2010) ya da bireysel serpilme ve kapitalist maddi kazanç saplantısı arasındaki ilişkiyi sorgulamaya başlayan sosyal bilimcileri ve filozofları (Schor, 1998; Soper, 2008) eklemek mümkün. Hususi olarak çalışma saatleri meselesini ele almak gerekirse, bir dizi oluşum ve kurumun sabah dokuz akşam beş, haftada beş gün çalışma normundan uzaklaştığını da gözlemliyoruz. Birleşik Krallık'taki New Economics Foundation daha kısa çalışma haftasının çeşitli olası toplumsal ve çevresel faydaları olacağını öne sürüyor (Coote vd., 2010; Coote ve Franklin, 2013). Yayınlarında, haftada altmış saat çalışılan geçmişe ve haftada yirmi bir saat çalışma önerisiyle tasarlanan geleceğe işaret ederek, günümüzde kırk saat normuna olan bağlılığımızın doğallığını bozma gayretine katkı sağlıyorlar. New Economics Foundation gibi kurumların asıl katkısı ise tartışmayı bir sonraki adıma taşıyarak spekülasyon ve eleştiri sahasının çok ötesinde bir tartışma başlatmasıdır. Yayınlarında Erik Olin Wright'ın toplumsal ve politik adaletin, "gerçek ütopya" tahayyüllerinin peşinden gitmesi gerektiğini savunan önermesinden yansımalar görüyoruz. Bu yansıma, eleştirel teşhis ve geleceğe dair hayallerin bir adım ötesine geçerek, en uygulanabilir ve cazip alternatifleri araştıran sistematik bir analize geçmenin önemini vurguluyor. Aynı zamanda, en etkin direniş ve toplumsal dönüşüm vektörlerini saptamak ve kavramak için günümüz gerçekliğini irdelemek anlamına geliyor (Wright, 2010). Çalışma merkezietini kaybetmiş bir toplum için sunulan önermelerin, bu tip ayakları yere basan bir doğrultuda ilerlemesini ve kamusal görünürlüğüne artmasını ümit ediyorum.

Tartışmayı daha inandırıcı kılmak adına mevcut alternatif yaşam deneylerinden çıkarılan dersleri de tartışmaya katmanın hayli faydalı olacağına inanıyorum. Bazı Avrupa ülkeleri çalışma alanında öncüler olarak ün kazanmaya başladı bile. Fransa’da, 1998 ve 2000’de olmak üzere, iki farklı yasa kırk yerine otuz beş haftalık çalışma saatini yeni norm haline getirdi. 2004 itibariyle, Almanya’daki sendikalar işgücünün yaklaşık beşte birinin çalışma haftasını otuz beş saate düşürdüler. 2000’lerin ortalarına doğru işverenlerin çoğu kısalan çalışma haftasını şiddetle protesto etseler de Almanya bir kez daha kısa çalışma haftasını işsizlikle mücadele yöntemi olarak gündemine aldı. Daha ufak çaplı kazanımların Hollanda, Danimarka, Norveç ve Belçika gibi ülkelerde de olduğunu hatırlamak önemli (Hayden, 2013). Daha güncel bir örnek için İsveç’in Göteborg kentinde 2014 yılında yapılan kamu sektörü çalışanları için maaş kaybı olmadan günlük altı saat çalışma denemesi teklifini ele alabiliriz. Göteborg’un belediye başkan vekili Mats Pilhem, tipik sekiz saatlik bir çalışma günü boyunca odağı muhafaza etmenin zorluklarından ötürü teklifin üretkenlik üzerinde olumsuz bir etkisi olmayacağına inancı tamdı (Withnall, 2014).

Son bir örnek için Birleşik Krallık’a yeniden göz atalım. Kısa çalışma haftası talebi hali hazırda resmî sosyal politikalarının bir parçası olan İngiltere’nin Yeşil Partisi mevcut iş pozisyonlarının daha adilane dağıtımıyla tüm toplumun artan serbest zamandan eşit faydalanabilmesini hedefliyor. Tüm ülke çapında otuz beş saatlik çalışma haftasını tesis etmeye yönelik çalışmalarının yanı sıra, hükümetin belirlediği azami çalışma süresi düzenlemelerini hiçe sayan girişimlere muhalefet etme görevini de üstlenmeyi ihmal etmiyor. Bu politika, partinin resmî ekonomik alanın dışında kalan faaliyetleri ve örgütlenme biçimlerini yeniden kıymetlendirmeye olan taah-

hüdüünün temelini oluşturuyor. Partinin resmî politika bildirisinde çalışmak, “insanların kendilerini, ailelerini ve içinde bulundukları toplulukları destekleyebilmek için üstlendikleri tüm faaliyetler” olarak tanımlanıyor (Green Party, 2014b). Galler Yeşil Partisi’nden bir açıklama “bilgi, keşif, doğaçlama ve etkileşim kapasitelerinin neredeyse sınırsız” hale geldiğini ilave ediyor (Green Party, 2014a) ve parti politikası bu tür etkinlikler ve becerilere daha geniş alan sağlamak üzerine çalışma haftasının kısaltılmasını tasarlıyor.

Kuşkusuz ki çalışma saati öncülerinin karşılaştığı pek çok çıkmaz mevcut. Bunların en önemlilerinden bir tanesi düşük gelirli işçileri maaş kaybına uğratmadan çalışma saatlerinin nasıl azaltılacağı. Çalışma merkezियeti azalmış bir toplumu savunanlar için öngörülen politik dönüşümün en temel faktörlerinden biri, toplumun temel gelir dağıtım aygıtı olarak çalışmanın tahtından edilmesi. Mevcut iş pozisyonlarının yetersizliği ve güvencesizliği, çalışmanın bir gelir dağıtım aracı olarak hayli elverişsiz olduğunu ortaya koydu. Bu sebeple, çoğu çalışma muhalifi, gelir ve çalışma ikilisinin arasındaki organik olduğu sanılan bağın kopartılmasını ve alternatif gelir dağıtım sistemlerinin keşfine odaklanılması gerektiğini öne sürüyor. Kuzey Amerika ve Avrupa’daki akademisyenler ve aktivistler nezdinde en revaçta olan alternatifi Temel Gelir fikri oluşturuyor. Oldukça³⁵ basit temellere oturan prensibi, Bertrand Russell 1918’de şöyle açıklıyor: “İhtiyaçları karşılamaya yetecek ufak bir miktar gelir, istihdam durumuna bakmaksızın, herkes için güvence altına alınmalıdır.” (Russell, 1918) Temel Gelir, her bireyin temel ihtiyaçlarını karşılamak

35 Temel gelir kavramına farklı kaynaklarda vatandaşlık ücreti, güvenceli gelir, sosyal pay, evrensel hibe, *demogrant* gibi farklı isimlerle rastlamak mümkün. Konu hakkında daha detaylı bilgi almak isteyen okurlar için temel gelir talebini yaygınlaştıran uluslararası koalisyon olan Temel Gelir Yeryüzü Ağı’ndan başlamak yararlı olabilir. İnternet siteleri: <http://www.basicincome.org/>

için gerekli kaynağa erişime hakkı olduğu inancından besleniyor ve bu gelirin, kimsenin altına düşmesinin mümkün olmayacağı bir taban seviyesini garanti altına almayı hedefliyor. Gelirlerini artırmak ya da profesyonel bir kariyer sürdürmek isteyenler, geleneksel ücretli emek kanallarını kullanarak bu yolu seçmekte özgürler fakat Temel Gelir toplumun her kesiminin yoksulluk tehdidinden muaf olması amacını güdüyor. Buradaki nihai umut, açlık ve yoksulluk riskinden özgürleşen bireylerin, endişe etmeden daha iyi çalışma koşulları için mücadele etmeye, yeni ilgi alanları ve beceriler geliştirmeye, daha zengin ve çeşitli hayatlar sürmesine önyak olmak.

Temel Gelir politikasını günümüz refah politikalarından ayıran iki yeni ve temel unsur bulunuyor. Bunlar da evrensellik ve koşulsuz erişim ilkeleri. Temel Gelir, bir ülke vatandaşı olmanın getirdiği, herkesin eşit şekilde yararlandığı bir hak olarak *evrensel* bir yapıya sahip. İkinci olarak da bireyin istihdam ya da diğer toplumsal katkı biçimlerine katılım durumuna bakmaksızın *koşulsuz* bir şekilde herkese eşit dağıtılması öngörülüyor. Bunlara ek olarak, temel gelirin bireysel bir hak olduğu yani bir aile reisine yapılan ödenekten çok her bir bireye ödenen bir gelir olarak tasarlanması gerektiği tartışılıyor. Önerinin halen tartışmaya açık yanları var. Temel ihtiyaçları karşılamak için makul ücretin ne kadar olduğu, bu miktarın bireyin ömrü boyunca sabit kalıp kalmayacağı ya da çocukların bu şablonda nasıl bir yer kapladığı gibi sorular güncel tartışma konuları olarak öne çıkıyor.

Temel gelir önerisini delicesine aykırı bulanlara, Avrupa çapında pek çok farklı politik partinin (bunlara İngiltere'den Yeşil Parti de dâhil) bu girişimi yakın gelecek hedeflerinde tuttuklarını bir kez daha hatırlatmak yararlı olacaktır.³⁶ Aka-

36 Müteakip teklif Birleşik Krallık'taki Yeşil Parti'nin resmi politik beyanından alınmıştır: "Her bireyin temel ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek meblağda vatandaşlık ödeneği baş-

demik bir antika fikir olmaktan çıkan Temel Gelir fikrine olan ilgi her geçen gün artıyor. Akademisyenler de aktivistler gibi temel gelir teklifleri üzerine çalışmaya ve meseleyi farklı açılardan ele alarak ahlaki ve felsefi gerekçelerini, ekonomik ve politik uygulanabilirliğinin yanı sıra, toplumsal adalet ve özgürlüğe olası faydalarını tartışmaya devam ediyor. Konu hakkındaki çeşitli katkıları Widerquist ve diğerlerinin hazırladığı antolojide bulmak mümkün (2013).

Kısa çalışma saatleri ya da alternatif gelir dağılımı politikalarının detaylı bir analizi bu kitabın kapsamını oldukça aşıyor ancak bu tür politikaların toplumun tüm dertlerini iyileştirecek büyüklü şifalar olmadığını yinelemekte fayda görüyorum. Çalışmayı azaltmanın olası faydalarının hemen kazanılmayacağı aşikâr ve böylesine bir siyaset değişiminin resmi amacının ve uygulanabilirliğinin en ince ayrıntısına kadar ele alınması gerekiyor.

Günümüz koşullarında, çalışma saatlerinin önemli ölçüde azaltılması halen tahayyülü güç bir mevzu; bu nedenle aktivistlerin adil çalışma koşulları ve geçinmeye yeterli maaş miktarı konusunda mücadeleye devam etmeleri hayati önem taşıyor. Çalışma merkeziyetini kaybetmiş bir geleceğe mahsus taleplerin, bu gibi daha ivedi taleplerle verimli bir şekilde nasıl harmanlanabileceği konusunda da düşünmeye devam etmek gerekiyor. Sözünü ettiğimiz bu alternatiflerin alışıl-gelmiş iş hayatının kasvetli bataklığında, tazeleyici ve umut

latılacak ve çoğu sosyal sigorta yardımı ve vergi muafiyetini ikame edecektir. Vatandaşlık ödeneği, bir vatandaşlık hakkı olarak her bireye koşulsuz olarak ödenecek ve geri çekilemeyecektir. Ödenek herhangi bir denetime tabi tutulmayacak ve çalışma ya da aktif olarak iş arama gibi koşullara bağlanmayacaktır. [...] Vatandaşlık geliri işsizlik ve yoksulluğun tuzaklarını bertaraf ederek, bir güvenlik ağı görevi görecektir ve insanların çalışma alışkanlıkları ve türleri seçme özgürlüklerine alan sağlayacaktır. Böylelikle, vatandaşlık geliri tasarısı refah devletinden refah topluluğuna dönüşüme önyak olarak insanların bireysel olarak tatmin edici ve toplumsal olarak faydalı işlerle meşgul olmalarına olanak sağlayacaktır.” (Green Party, 2004b)

verici bir parıltı olduğuna inanıyorum. Bu alternatifler, esnek “normal” kategorisinin her daim yeniden yorumlanmaya gebe olduğunun ve pek çok kişinin çalışma merkezli topluma alternatifleri araştırdığının umut verici birer hatırlatıcısı. Bu kitapta yer verdiğim aktivist, dűřünűr, araştırmacı ya da çalışma karşıtlarının muhalif seslerinden ilham alarak çalışmanın kaçınılmaz bir gelir, hak ve aidiyet kaynağı olduğuna dair toplumsal inancı mercek altına alalım. Çalışma dogmasını parçalarına ayırmaya hep beraber başlayalım. Gűnűműz alışma merkeziyetinin patolojik yanlarına parmak basarken farklı bir gelecek ihtimalinde ısrarcı olalım.

Önűműzdeki Yol

Çalıřma merkeziyetini kaybetmiř bir toplum kulađa çekici gelebilir ancak ne yazık ki bahsettiđimiz zaman politikasını geliřtirme potansiyeline sahip herhangi bir kűltűrel hareketlenme henűz hayata geçmiř deđil. Bu kitapta tarif etmeye ve incelemeye gayret ettiđim çalıřma direniři, tutarlı ve ereverleri belirli bir politik projeden çok, bir tűr zihniyet ya da olasılık olarak tanımlanabilir. Çalıřma direniřçilerin hiçbirinin -onları nasıl adlandıırırsak adlandıralım- bűtűncűl bir misyonu ya da kamusal bir söylemi olmadıđı gibi, ortak hayat deneyimleri dıřında herhangi hakiki bir beraberlikleri de bulunmuyor. Çalıřmanın gerçeklerine olan farkındalıđı harekete geçiren ancak henűz politik nűfuzunu ve kolektif söylemini bula mamıř, bir kűltűrel uyanıř olarak tecelli ediyor. alıř-harca yařam tarzına karřı yükselen memnuniyetsizliđin gerçek bir toplumsal alternatifte dűnűřűp dűnűřmeyeceđi henűz meçhul. Dűřűnce yapısında bir deđiřimin gerekleřiđi dođru ancak bu deđiřimin “anlamının ve űrtűk radikalizminin kamusal

alana tercümesi son derece eksik.” (Gorz, 1999: 60) Tüm bu katkı ve uyarıları akılda tutarak, çalışma dogmasına direnişi sağlamlaştırmak için biz neler yapabiliriz?

Tartışma Kanallarını Açın

İlk önerim, tartışma kanallarını canlı tutmak. Bu kanalları açmak için her şeyden evvel, çalışma muhaliflerinin toplu bir biçimde kamunun (küçük bir akademik azınlık yerine) ilgisi-ni çekmenin yollarını bulması gerekiyor. Çalışma hayatının gerçekleri ve işsizlik üzerine kamusal bir inceleme gerçekleştirmeyi, kutsal çalışma mitiyle insanların gerçek deneyimlerinin vahameti arasındaki uyuşmazlığı gözler önüne sermeyi ancak bu şekilde umut edebiliriz. Böylesine bir girişimin, çalışmanın sıkıntılarının temelinde ortak bir yapısı olduğunu, yalnızca belirli işverenlere özgü olmadığını, geniş bir kitleye kanıtlamayı önceliklendirmesi gereklidir. Tartışma kanallarını açmak, aynı zamanda, eleştirel diyaloga katılmanın pek çok farklı yönteminin olduğunu da göstermeyi de gerektirir.

İletişim kanallarını açmak, eleştirel konuşmaya dahil olma yollarının çeşitliliğininde gözler önüne serecektir. Yakın dönem katkılarının büyük kısmı, çalışma merkezियeti azaltılmış bir toplumun ekolojik getirilerini ön plana koydu. Bunu da verimlilik artışının, daha fazla tüketim malları üretiminden ziyade, zaman bolluğuna doğru kanalize edildiğinde ortaya çıkacak olası çevresel kazanımların altını çizerek yaptı. Öte yandan, bu görüş, daha fazla serbest zamana sahip bir topluluğun çöpe atmak yerine tamir etmek, araba kullanmak yerine bisikletle seyahat etmek, paketli ürünler almak yerine kendi ürettiklerini yemek gibi çevreye duyarlı ancak zaman gerektiren pratiklere daha kolay yönelebileceklerini savunu-

yor (Hayden, 1999; 2013). Zamanın, çevre dostu yaşam tarzlarına olumlu yönde etkisi olduğunu altıncı bölümde paylaştığım vaka incelemelerinde gözlemledik. Katılımcıların daha fazla serbest zamanı olduğunda telafi edici ve kolay ulaşımı temel alan tüketim biçimlerinden memnuniyetle vazgeçtiklerini gördük.

Eleştirel tartışmaya ekolojik pencereden katılanların yanı sıra bazı muhalifler ise tartışmaya kamu sağlığı perspektifinden katkı sunuyor. 2014 yılında kamu sağlığının önde gelen isimlerinden John Ashton yüksek tansiyon, stres ve depresyon gibi kitlesel rahatsızlıkların pek çoğunun çözümü için dört günlük çalışma haftası önerisinde bulundu. Çalışmanın toplumsal olarak orantısız dağılımının, bazılarında işsizlik ve mahrumiyet sebebiyle endişe yaratması ve bazılarında ise uzun çalışma saatleri sebebiyle sağlık problemlerine sebebiyet vermesi ile bu tür rahatsızlıklara kısmi bir açıklama getirilebileceğini ileri sürdü (Campbell, 2014). Bu tür bir yaklaşımın, kamu sağlığı tartışmalarının hastalıkların gerçek toplumsal nedenleriyle yüzleşmesine yakın gelecekte önyak olacağı ümit ediliyor. Mark Fisher bu öneriye hastalığı “yeniden politize etme” ismini veriyor. Stres ve benzeri modern zaman duygulanımsal rahatsızlıkların, “memnuniyetsizlik kapması” olduğunu ve bu memnuniyetsizlik rahatsızlığının, geniş sistemik ahenksizliklerin bölgesel birer işareti olduğunu öne sürüyor. Bu işaretleri detaylandırarak siyasi statükonun kapsamlı bir eleştirisine dönüştürme işini de toplumsal analistlerin sırtına yüklüyor (Fisher, 2009: 80). Bu perspektiften bakınca depresyon, anksiyete ve stres gibi sıkıntılar bireysel mesele olmaktan çıkıyor ve çağdaş çalışma merkezli toplumun beraberinde getirdiği güvencesizlik, yabancılaşma ya da bedenin kendini yeniden canlandırma ve gelişmesine müsaade etmeyecek bir gündelik tempoya sokma gibi sorunların derin sonuçları

olarak ortaya çıkıyor. Modern hastalıklara profesyonel olarak tetkik edilmesi ve medikal tedaviyle iyileştirilmesi gereken bireysel patolojiler olarak bakmak yerine, çalışma merkezli toplumun baskıları yüzünden delirmenin aslında sağlıklı olduğu bir vaziyetin oluştuğunu kabül etmemiz gerekiyor . Başka bir deyişle, hem bedenimizin hem de gezegenin sınırları sosyal dönüşüme olan ihtiyacımız konusunda bizleri uyarıyor.

Tartışmaya katılmanın farklı kanalları henüz bitmiş sayılmaz. Kısa çalışma saatleri konusu, kadın ve erkek arasındaki ücretli ve ücretsiz emeğin daha adilane paylaşımına önayak olabileceği için bazı feministlerin de gündeminde yer buldu. Kısa çalışma saatleri fikri, çalışmanın daha adilane dağılımı ile bir araya geldiğinde kadınlar için emek piyasasında kendilerine daha fazla yer bulma, erkekler için ise aile hayatına daha fazla zaman ayırma olasılığını barındırıyor. Kısa çalışma saatleri, emek piyasasına katılımı hakkı, ev işlerinden muaf olma hakkıyla tamamlanmamış çoğu kadının üstlenmek durumunda olduğu meşhur “çifte vardiya” sorununa olası bir çözüm getirebilir (bkz. Hochschild, 1990). Retorik olarak aile yaşamının önemini vurgulamak çekici olabilir fakat daha az çalışma yönelimini yalnızca “aile değerleri” üzerine kurmak oldukça sakıncalı. Daha az çalışma fikrini aile değerlerine demirlemenin sakıncalarından biri de bu çabayı sorumluluk ve görev kelime dağarcığıyla sınırlandırmasında yatıyor: “Bana öyle geliyor ki ücretli çalışmayı azaltmak için ücretsiz çalışmanın ahlakileştirilmesi, egemen çalışma ahlakının dayatmacı ve geniş çaplı değerlerinin sorgulanmasının önünde duruyor.” (Weeks, 2011: 159)

Ben kitabımın kelime dağarcığını sorumluluk ve görev yerine, özgürlük üzerine kurmaya gayret ettim. Çalışmanın azalmasıyla daha çeşitli ve şenlikli hayatlar süreceğimize olan inancım doğrultusunda yaptığım araştırmada, temel odak

noktamı çalışma hayatının gerçeklerinden kaçmaya duyduğumuz arzu oluşturdu. Bana göre, çalışmayı azaltma çağrısı bireysel otonomimizi inşa etme kapasitemizin bir kutlaması olarak sivrilebilir. Kathi Weeks bunu, çalışma merkezli toplumun çoğunlukla sömürgeleştirme ve yabancılaşma süreçleri üzerinden engellediği “insanın kendisini ve ilişkilerini yeniden yaratma ve temsil etme kapasitesini, belli sınırlar çerçevesinde kendi hayatlarımızı tasarlama özgürlüğü” olarak tanımlıyor (2011: 168). Sonuç olarak, çalışma karşıtı kuvvetli bir argüman oluşturmak istiyorsak, günümüz eleştirel katkılarının genişliğinin farkına varmaya vakit ayırmamız şart. Aktivistlerin, çalışma dogmasına direnişin aynı zamanda çevre, sağlık, toplumsal cinsiyet eşitliği, aile, bireysel otonomi ve (söylemeden geçmeyelim) eğlence için direnişi de kapsadığını vurgulamalarında yarar var.

Toplumun Haricileriyle Aktif Olarak İlgilenin

Çalışma dogmasına müdahale etmek isteyen araştırmacılar, toplumun periferisine itilmiş insanların değerleri ve pratiklerine özel bir ilgi göstermek durumdadır. Hayalimdeki araştırmacıyı, becerilerini ve görüşlerini çalışma karşıtı hareketlerle dayanışma içerisinde kullanan kişi oluşturuyor. Max Haiven ve Alex Khasnabish günümüz sosyal araştırmalarının akademik mercilerin tekelinde olduğunu ve bu kurumların araştırmacılarının genellikle toplumsal hareketlerle birlikte çalışmak yerine onlar üzerine çalıştığını vurguladılar. Araştırmacının rolü, çoğunlukla, tepeden bir yaklaşımla, yüzeyden “dalmanın” ve disipliner bir yaklaşım uygulayarak, akademinin hayrını gözetmenin ötesine geçmiyor (Haiven ve Khasnabish, 2014: 13). Michael Billig bu tarz araştırma çabaları-

nın ürünü olan yayınların çoğunlukla anlaşılmaz ve fazlasıyla kendine atıfta bulunan türden olduğunun (ve akademiden dışarı adım atarak nadiren gün ışığıyla buluşmayı başardığının) altını çiziyor (Billig, 2013). Haiven ve Khasnabish gibi ben de akademik sermaye üretmek adına toplumsal hareketler üzerine çalışan araştırmacıların aksine, dönüştürücü sosyal değişim uğruna toplumsal hareketlerle dayanışma içinde çalışan araştırmacının kendinden emin savunmasını görmeyi ümit ediyorum.

Çalışmanın reddi araştırmalarının uzun soluklu bir projeye dönüşmeleri için, araştırmacıların toplumun sınırlarında kalan kişilere, yeniden entegrasyona muhtaç dışlanmış bireyler olarak değil, çalışma karşıtı söylem için olası ilham kaynakları olarak yaklaşımları gereklidir. Özgürleştirici bir sosyal bilim dalının, tüketimcilik ve çalışma temelli yaşam tarzlarının normalleştirilmesine direnmesi ve bu normdan sapmanın hemen hemen her zaman mahrumiyet ve utanç getireceği önerisinden de uzaklaşması şarttır. İstihdamın vasıfsız, mikro yönetimci ve yakından takipçi dünyası dışında yaşama, işbirliği, ifade ve yaratma biçimlerini keşfetmeye çalışan deneyimler üzerine daha fazla kafa yoran; ekonomik değiş tokuş ilişkileri sahasının dışında, ihtiyaçları karşılamanın daha az geleneksel yöntemlerine açık kalan araştırmaları görmeyi ümit etmeliyiz. Bu incelemeler aracılığıyla araştırmacılar, çalışma merkeziyeti azalmış bir topluma uygun zevk, yeterlilik, bolluk ve refah algıları oluşturan insanların takdir edilmeyen yaratıcılıkları ve yenilikçiliklerine ışık tutabilir ve araştırmacılar bulgularını net bir biçimde aktarmaya çabalarlarsa, dağınık itirazcılar ve aykırı grubunun, bir amaç etrafında birleştiren bu örneklerden okuyucular da ilham alır.

Silahlarınızı Kuşanın ve Kelimeler Muharebesine Katılın

Çalışma dogmasına karşı açılmış savaş dil üzerinden yürütülen bir savaştır. Kitap boyunca, toplumun direnişi reddedişinin örneklerini gördük. Bu red, radikal bir dil takınarak ya da eleştirel iletişimin kanallarını zamanından çok önce kapatarak gerçekleşiyor. Bir zamanlar, kapitalist ideolojilere “kendimiz olabilme” hakkını öne sürerek meydan okuyabileceğimizi sanıyorduk ancak kitabın ikinci bölümünden hatırlayacağınız üzere, bu fikrin eğlence kültürü üzerine kurulu çağdaş yönetsel *trend* tarafından nasıl elbirliğiyle aksine döndürüldüğünü gördük. Dördüncü bölümde ise medyanın direniş eylemlerini tartışırken takındığı bireysel patoloji ve sapkınlık söyleminin çalışma aleyhine yükselen seslere olan baskılayıcı ve aşağılayıcı etkilerini gözlemledik. Çalışma dogması eleştirmenlerinin bu dilbilimsel savaşta bir şansı olması için cephaneliklerini iyi doldurmaları gerekiyor. Örneğin, neden günümüzün sözde “haktan yararlanma kültürünün” yarattığı paniğe cevaben, toplumda daha yaygın karşımıza çıkan “minnetarlık kültürüne” karşı bir eleştiri geliştirmeyi denemiyoruz? Minnetarlık kültürü, insanlar hayatta kalma baskısına boyun eğmeye başladığı noktada perçinlenmeye başlıyor. İnsanlar, böyle anlarda, mesleki görünümelerini cilalama taahhüdünde bulunan her iş biçiminin, ücretli ya da ücretsiz, uygun ya da uygunsuz olduğuna bakmaksızın, üstüne atlamaya başlıyor. Çetin rekabet yüzünden az kıdemli akademisyenlerin açık herhangi pozisyona balıklama atlamaktan başka çaresinin olmadığı kendi alanımda da bu minnetarlık kültürünün yıldızı oldukça parlıyor. Böylesine aşırı rekabetçi bir ortamda sözleşmeler, maaşlar ve çalışma koşulları hakkında ortalığı velveleye vermek neredeyse bir zevksizlik mesele-

si haline geldi. Böyle bir şansa sahip olduğunuz için, evvela, müteşekkir olmanız gerekiyor (bkz. Brunning, 2014). Çalışmaya direnenlere kendilerine hak biçme ya da layık görme gibi yargılayıcı yakıştırmalar yapmak yerine neden hepimiz biraz daha hakka sahip olup günümüz minnettarlık kültürüne yeni ve cesur bir eleştiri yöneltmiyoruz?

Kullandığımız dil konusunda, genel anlamda, çok daha yaratıcı olmamız ve çalışma ahlakının modası geçmiş tabiatını ortaya çıkarmaya yönelik tartışmalar yürütmemiz gerekiyor. Çalışma dışı faaliyetlerin kültürel, toplumsal ve yapısal kıymeti üzerine konuşmanın yollarını keşfederek ekonomik mantığa meydan okumalıyız. Çalışma kelimesini yeniden keşfederek, ücretli istihdamdan çok daha fazlası olduğunu ortaya çıkarmamız ve bireyin çalışmadığı müddetçe herhangi faydalı bir katkı sunmadığını varsayan yanlış ikiliği ortadan kaldırmamız gerekiyor. Henüz irdelemediğimiz önemli bir soru daha var: Çalışma karşıtı hareketi nasıl isimlendirmeyi tercih edeceğiz? Kitabın belirli bölümlerinde, katılımcılarımın motivasyonlarına atıfta bulunurken David Cannon'un *kayda değer ahlak* kavramına başvurdum. “Kayda değer bir ahlak” benimsemek, ücretli emeğin kutsallığını sorgulamak ve hayatın etrafında şekillenebileceği başka, daha kıymetli faaliyetlerin olduğunda ısrarcı olmak anlamına geliyor. Çalışmaya direnişini tarif ederken bu kavramı kullanmanın belli birtakım faydaları oldu. Bunlardan en belirgin olan ikame etmeyi umduğu kavrama -çalışma ahlakı- bilinçli bir şekilde ayna tutmasının yanı sıra birkaç fayda daha sıralamam mümkün. Öncelikle, “kayda değer ahlak” temeline oturan bir hareket, insanları sınıf ya da toplumsal cinsiyet gibi mevcut sosyal kategorilere dayanarak birleştirme çabasının kazdığı kuyuya düşmekten kurtarıyor. Çalışma merkezियeti azaltılmış bir topluma geçişten faydalanma şansı olan pek çok sayıda insan var. Bu nedenle, kendi ka-

derini tayin eden yaşamlar sürme arzusu tek bir demografik gruba ait olamaz. İnsanlar gerçeklikleri ve idealleri arasındaki boşluğu deneyimledikleri ya da benlik algıları ile toplumsal olarak tayin edilmiş rolleri arasındaki uçurumun belirginleştiği anlarda, çalışma merkezci varoluşun ötesine geçme arzusu yeşerir. Bu genç ya da yaşlı, erkek ya da kadın, ailesi olan ya da olmayan, çalışan ya da çalışmayan, zengin ya da fakir herkes için geçerlidir. İnsanları bir araya getirme potansiyeline sahip bir sancak olarak, “*kayda değer ahlakın*” avantajı, kapsayıcı olması ve mücadeleyi belirli bir kültürel grupla sınırlandırmamasında. Bu noktada neyin *kayda değer* olup olmadığı ise bireyin muhakemesine kalıyor.

Kayda değer ahlakın bir başka kavramsal avantajı da kitap boyunca altını çizmeye çalıştığım bir noktayı destekleyici oluşu: basmakalıpların sıklıkla tembihlediğinin aksine, çalışma ahlakına direnenlerin ahlak yoksunu olmadıkları. Ahlak kelimesine yapılan atıf, insanların kendilerini çalışmaya adanmaktan farklı prensipler ışığında kişisel bir yol haritası çizebileceklerine ve anlamlı yaşamlar sürebileceklerine ısrar ediyor. Bu açıdan, kayda değer ahlak, insanları çalışma dogmasına karşı bir araya getirmeye çağrı yapan “aylaklık” kavramının gelişmiş bir versiyonu olarak kabul edilebilir. Aylaklık terimi nüktedan bir tını yakalamaya çalışıyor (hatta Aylaklar İttifakı’nda görüldüğü gibi, geniş bir çevrenin hayal gücüne hitap ederek bunu başarıyor) olsa da eğer çalışmaya direnişin hemen hemen her zaman tembel hayatlar sürmekle özdeşleşmesine sebebiyet veriyorsa faydadan çok zarar sağlıyor demektir. Araştırmama katılan ve Aylaklar İttifakı ile bir bağı olmayan katılımcıların birkaçı, kendilerini “aylak” olarak sınıflandıran insanlarla aynı çalışma içerisinde yer aldıkları için dehşete düştüklerini çünkü sürdürdükleri aktif yaşamın bu terimle kesinlikle temsil edilemeyeceğini ifade ettiler. Ücretli

çalışmadan yoksun bir hayatın, boş ve ahlaksız bir hayat olmadığı, elimizden geldiğince göstermeye çabalamalıyız.

Hayal Gücünün Önemi Savunun

Son olarak, ütopyacı düşünce ve analiz biçiminde ısrarcı olmanın önemini vurgulayarak kitabı noktalamak istiyorum. Ruth Levitas ütopyayı daha iyi bir yaşayış arzusunun ifadesi” olarak tanımlar (Levitas, 1990: 9). Bu ütopyacı düşünceye göre, günümüz perspektifinden yola çıkarak tahminde bulunmak yerine, öncelikle nerede olmak isteyeceğimizi, ardından bu noktaya nasıl erişebileceğimizi düşünmek elzemdir. Daha cazip, alternatif bir geleceği hayal etmek, mevcut sosyal şartlarımızın yeşerttiği ancak karşılamadığı arzular üzerine düşünmemize yardımcı olabilir. Bu denemeye değer bir çaba gibi gözüксе de “ütopyacı” sıfatının yaygın olarak kötüleyici bir tınıyla, gerçekçi olmayan reformları savunan ya da toplumsal mükemmeliyet gibi abes bir arzuya tutulmuş kişiyi tarif etmek için kullanıldığını da hatırlatmamda fayda var. Levitas’ın da dediği gibi, ütopyaya yönelik inkârların tonu iyi niyetli mizah ile aşırı ciddiyet arasında gidip geliyor. Ütopyacı skalanın bir ucundakiler hayalperest olarak resmedilirken, diğer uçtakiler ise ütopyacılık ile totalitarizm arasındaki tarihsel bağı unutmuş zorbalılar olarak betimleniyor (Levitas, 1990: 3). Benim deneyimim ise ütopyacı tabirinin sıklıkla aşağılayıcı anlamıyla kullanımıyla sınırlı.

Bu trende karşı, bizleri ütopyacı düşünce ve iletişimin değerini savunmaya davet ediyorum. Yakın zamanda geçirdiğimiz ekonomik krizlerden gördük ki kriz tek başına gerçek toplumsal değişim için yeterli olmuyor. Kriz ne kadar tırmanırsa tırmansın, biz bir toplum olarak alternatif bir yolun ol-

duğu fikrine açık olmadığımız sürece değışim gerçekleşmiyor. Ütopyacı düşünce, bizlere, her zaman farklı yöntemlerin var olduğunu hatırlatıyor. Toplumsal problemleri mevcut sistem dahilinde çözebilmek için gittikçe absürtleşen yöntemlere yönelmektense, krizden yeni bir şeyler ortaya çıkarmamız için bizleri yüreklendiriyor. Öyle görünüyor ki çalışma merkezli toplum her ne kadar bozulursa bozulsun -işsizlik ve eksik istihdam oranları ne kadar kötüleşirse kötüleşsin, günümüz çalışanları ne kadar haksızlığa uğramış ve gergin hissederse hissetsin; bu gerginlik ırkçılık, şiddet ve bağımlılığa istediğı kadar dönüşsün ve ekonomik büyüme çevreye dilediğince zarar versin- biz alternatifler üzerine düşünüp taşınmadığımız ve onları keşfetmediğimiz sürece pozitif toplumsal dönüşümün gerçekleşmesi mümkün değil. Bir kez daha Kathi Weeks'e atıfta bulunarak, ütopyacı düşüncenin “şimdinin hükmünün etkisizleştirmesine” sunduğı katkının önemini vurgulamak istiyorum (Weeks, 2011: 205). Bu düşünce biçimi, mevcut ihtimallerin sınırlarının ötesini düşünmemize yardımcı olmak üzerine tasarlanmış.

Bu ne toplumsal dönüşümün buyurgan ve kuralcı bir şablonunu zorla kabul ettirmeyi ne de çalışmanın azaltılmasının toplumun tüm kötülüklerine derman olacağını ima ediyor. Bu kitapta, toplumsal dünyamızın aksi takdirde görmezden geline ve kaçınılmaz gözüken tarafları hakkında sorular yöneltmeye çalıştım. Yeni ve yaratıcı bir tavır geliştirmek, güncel ihtiyaçlarımızı ya da çalışmanın ödülleri inkar etmek anlamına gelmiyor fakat kendimiz ve çalışma merkezli toplum arasında sağlıklı ve eleştirel bir mesafe koymamıza yol açıyor. Ütopyacı yorum kışkırtmayı, ilham vermeyi, provoke etmeyi denemelidir; okurunu arzu algısı konusunda eğitmelidir; yavan bir iyimserliğe yenik düşmeden umuda çağrıda bulunmalıdır. Ütopyacı düşünceyi gerçekçi bulmayanlara,

eleştirmen karşılık verirken, gerçekçilik kavramının ve gidişatin hiç değişmeden olduğu gibi devam edeceğini söyleyen göz boyayan inancın toplumsal olarak inşa edildiğini izah etmelidir.

Sonuçta, çalışmanın hayati birtakım zevklere erişim sağladığı gerçeği inkâr edilemez. Bu zevkler üretim sürecinin kendisinde olmasa bile, sosyal etkileşim, parasal ödüller, toplumsal statü ya da kamusal varoluş fırsatı gibi formlarda baş gösteriyorlar. Benim sorduğum soru ise şu: Neden tüm bu zevklere olan hakkımız sömürgeci, çevreye zararlı, üstüne üstlük az sayıda olan bir etkinliğe, yani çalışmaya teslimiyetle doğrudan bağlantılı? Gelir, hak ve aidiyet ihtiyaçlarımızı ve duygularımızı karşılamanın farklı yöntemlerini tartışmaya açtığımız bir politik münazara içerisine neden giremiyoruz? Çalışma merkezli toplumun herhangi bir alternatifi bulunmadığını söyleyen herkese, toplumsal dayanışma ve amacın meta ilişkileri üzerinden kurulmadığı bir gelecek tasavvur edemeyen bir toplumun ne denli üzücü olduğunu söylemekten başka çare bulamıyorum.

A

Adam, 76, 148, 156, 157, 169,
170, 171, 178, 206, 217
Adorno, Theodor, 86, 91, 92,
93, 94, 95, 97, 100, 168,
197, 221
ahlak, 120, 142, 172, 248, 275,
276
aile, 31, 78, 89, 104, 110, 131,
135, 149, 201, 224, 228,
235, 258, 259, 266, 271,
272
Alan, 146, 191, 192, 193
alışveriş, 111, 113, 115, 158,
193, 195, 200, 203, 207,
216, 224
Almanya, 264
alternatifler, 268, 278
amazon, 71, 112
anksiyete, 184, 185, 270
Anne, 146, 156, 169, 183, 206,
227, 246
Arendt, Hannah, 41, 58
Aristocu, 19
Aristoteles, 18
Armoni, 48
Ashton, John, 270
Aylaklar İttifakı, 146, 245, 246,

276

aylaklık, 42, 247, 276

B

bağımlılık, 192, 202
başarı, 55
Bauman, Zygmunt, 96, 115,
194, 205
Beck, Ulrich, 96
Bell, Daniel, 43, 70
Berardi, Franco, 24, 75, 76,
104, 105
Berger, Peter, 154, 155, 156,
157, 159, 176
Beveridge, William, 45, 46
bilgi ekonomisi, 70
Billig, Michael, 272, 273
Black, Bob, 245
Black, Dame Carol, 133, 245
Blauner, Robert, 68, 84
borç, 96, 104, 105
boş vakit, 54, 121
Bowring, Finn, 11, 53, 58, 142,
195, 206, 207
Boyle, Susan, 234
Bravermann, Harry, 68
Brennan, Teresa, 179, 180
Bridge, Angela, 227

Briggs, Susan, 234
Brown, Philip, 62, 72, 99, 104
Bukowski, Charles, 139
Burroughs, William, 245
Buzağı Semirtme Kafesi, 140
büyüme, 17, 18, 56, 58, 62, 107,
118, 278

C

Calvin, Jean, 42
Cameron, David, 123
Cannon, David, 187, 275
Casey, Catherine, 33, 77, 78,
79, 252
Cederstrom, Carl, 76, 259
Chaplin, Charlie, 69
Cohen, Stanley, 153, 155, 156,
158, 249, 250, 253
Cole, Matthew, 131, 132, 137,
243
Collinson, David, 252
Costa, Mariarosa Dalla, 62,
140, 141
Coupland, Douglas, 140
Cremin, Colin, 79, 99, 101

Ç

çağrı merkezi, 71
çalışan yoksullar, 61
çalışma, 1, 16, 17, 19, 20, 21,
22, 23, 24, 25, 26, 28, 29,
30, 31, 32, 33, 34, 36, 37,
38, 39, 40, 41, 42, 43, 44,
45, 46, 47, 48, 49, 50, 51,
53, 54, 55, 56, 57, 58, 59,
60, 61, 63, 66, 67, 68, 69,
70, 71, 72, 75, 77, 79, 80,

82, 84, 85, 87, 90, 91, 92,
93, 95, 96, 97, 99, 100,
102, 104, 106, 107, 108,
109, 114, 115, 117, 118,
119, 120, 121, 122, 123,
125, 126, 127, 128, 129,
130, 131, 132, 133, 135,
136, 137, 138, 139, 140,
141, 142, 143, 145, 147,
148, 150, 152, 153, 160,
161, 162, 163, 164, 165,
166, 167, 168, 169, 170,
172, 173, 174, 175, 179,
180, 183, 184, 185, 186,
187, 188, 192, 194, 196,
202, 209, 211, 212, 214,
215, 223, 228, 229, 232,
233, 234, 235, 236, 237,
238, 241, 244, 245, 249,
250, 251, 252, 254, 255,
256, 257, 258, 259, 260,
261, 262, 263, 264, 265,
266, 267, 268, 269, 270,
271, 272, 273, 274, 275,
276, 278

çalışma ahlakı, 19, 122, 229,
275

çalışma deneyimi, 162

çalışma dışı, 97, 228

çalışma dogması, 21

çalışma haftası, 56, 115, 142,
264, 270

çalışma koşulları, 16, 53, 60, 71,
266, 267, 274

çalışmanın ahlakileştirilmesi,
33, 271

çalışmanın reddi, 141

çalışmanın sonu, 50, 51, 53, 54,
106
çalışma saati, 19, 32, 55, 57, 61,
106, 109, 258, 262, 263,
265, 267, 270, 271
çalışmaya direnme, 25, 143,
148, 150, 160, 256

D

daha az çalışmak, 24, 25, 26,
55, 67, 114, 121, 143,
212, 271
daha az iş, 107, 117, 118
daha az tüketim, 207
deneyim, 28, 70, 87, 99, 126,
132, 137, 159, 166, 246
deneyler, 227
depresyon, 179, 270
dışlanma, 51
Dittmar, Helga, 112
dört günlük çalışma haftası,
270
Dubi, Steve, 66
Duncan Smith, Ian, 126
Durkheim, Émile, 131
duygusal emek, 73, 78, 167, 252
duygusal yatırım, 167
Dylan, Bob, 139

E

eğitim, 1, 16, 18, 20, 21, 31, 37,
55, 62, 71, 90, 96, 101,
103, 128, 172, 258
ekonomik, 17, 18, 19, 21, 25,
32, 35, 36, 37, 43, 51, 52,
54, 56, 57, 58, 59, 62, 63,
65, 66, 78, 85, 86, 91, 92,

97, 100, 101, 105, 106,
107, 109, 114, 116, 117,
118, 125, 131, 137, 169,
181, 182, 193, 194, 201,
225, 229, 249, 258, 259,
261, 264, 267, 273, 275,
277, 278, 283

ekonomik büyüme, 17, 18, 58,
107, 118, 278

Eleanor, 147, 153, 158, 159,
175, 176, 196, 197, 202,
203, 219, 220, 244, 246

Engels, Friedrich, 97

eudaemonia, 19

ev işi, 244

F

Facebook, 112, 253
fazla mesai, 90, 91
Fevre, Ralph, 11, 130, 131
Fisher, Mark, 253, 270
Fleming, Peter, 70, 76, 80, 81,
82, 85, 127, 252, 253
Fletcher, Harrell, 227
Ford, Henry, 65, 69, 73, 119
Fortune 500, 77
Fourier, Charles, 48, 49
Frankfurt Okulu, 16, 53, 198
Franklin, Benjamin, 45, 129,
263

Fransa, 18, 139, 175, 264

Freeman, Martin, 251

Fromm, Erich, 102, 103, 201

Fryer, D., 134, 135

G

Galbraith, J. K., 117

Galbraith, J.K., 117
gelir, 18, 20, 30, 57, 60, 61, 63,
66, 76, 87, 100, 104, 117,
131, 135, 137, 191, 193,
194, 195, 202, 233, 248,
254, 256, 257, 259, 261,
265, 266, 267, 268
gelir dağılımı, 267
Gerald, 183, 213, 215, 217, 232
gerçek iş, 35, 48
gizli ikna ediciler, 109
Goffman, Erving, 230, 239,
243, 251
Goodman, Eleanor, 191
Goodman, Ellen, 191
Google, 80
Gorz, André, 16, 24, 36, 37, 39,
53, 54, 55, 56, 57, 58, 59,
60, 63, 77, 82, 84, 85, 86,
87, 89, 97, 105, 106, 108,
109, 114, 115, 116, 141,
173, 181, 182, 183, 184,
215, 216, 222, 223, 257,
260, 261, 262, 269
gönüllü çalışma, 165
Göteborg (İsveç), 264
Graeber, David, 58, 59
Granter, Edward, 24, 36, 50,
53, 138
Gregg, Melissa, 95, 258
Guevara, Che, 253
Guthrie, Woody, 139
güvensizlik, 96, 200
H
Haiven, Max, 247, 272, 273
hak görme, 124, 127, 128

Hank, 76
harcama, 114, 117, 206, 217
hastalık, 61, 129, 185, 186
Hayden, Anders, 58, 261, 264,
270
Hephaestus, 77, 78, 79, 252
Hochschild, Arlie, 73, 74, 75,
76, 89, 271
Hodgkinson, Tom, 90, 245
Honneth, Axel, 231
Horkheimer, Max, 105
Humphery, Kim, 114, 193, 195
Hunnicut, Benjamin, 106, 107,
108, 119, 120, 121

I

Illich, Ivan, 223

İ

işsellik, 105
ihtiyaç, 30, 43, 51, 52, 63, 76,
93, 100, 107, 110, 114,
115, 116, 119, 120, 130,
132, 162, 198, 213, 217,
220, 245, 248
istihdam, 19, 21, 38, 53, 58, 70,
83, 84, 99, 101, 105, 128,
131, 132, 133, 141, 182,
230, 232, 236, 240, 242,
265, 266, 278
istihdam politikaları, 128
İsveç, 264
İşçi Partisi (Birleşik Krallıklar),
19, 32, 128
işe alınabilirlik, 21, 96, 99, 100,
101
işsizlik, 19, 20, 30, 32, 51, 56,

57, 60, 61, 91, 96, 104,
122, 124, 125, 131, 133,
135, 137, 165, 167, 195,
230, 231, 240, 243, 260,
267, 269, 270, 278

işsizlik maaşı, 96, 165, 195

işverenler, 61, 65

iş yaşam dengesi, 17, 90, 257,
258, 259

itaatsizlik, 251

İtalyan Otonomist Hareketi, 15

J

Jackson, Tim, 18, 62, 263

Jahoda, Marie, 131, 132, 133,
168

James, Selma, 140, 141

July, Miranda, 227

K

Kaliforniya İdeolojisi, 80

kâr, 32, 48, 50, 56, 58, 60, 69,
80, 83, 85

katılım, 82, 194, 219, 255, 258,
266

Kelley, Robin, 141

Kelvin, Peter, 237

Kerouac, Jack, 139, 245

Kerr, Walter, 209

Kettering, Charles, 109

Keynes, John Maynard, 51, 52,
53, 90, 106, 108

Khasnabish, Alex, 247, 272,
273

kırılma noktaları, 153

kişisel gelişim, 32, 54, 90, 98,
122

L

Lafargue, Paul, 38, 39

Lazarsfeld, Paul, 230, 231, 242

Lefkowitz, Bernard, 146, 153

Lego Filmi, 94

Levitas, Ruth, 277

Lewis, Justin, 109, 110, 204

Linder, Staffan, 209, 210, 212,
213, 214

Lodziak, Conrad, 53, 93, 113,
115, 116, 217

Luckmann, Thomas, 154, 155

M

Marcuse, Herbert, 23, 44, 52,
53, 92, 198

Marienthal; sosyolojik araştır-
ması, 131, 132, 133, 136

Markland, George L., 121

Marx, Karl, 34, 38, 43, 48, 49,
50, 52, 66, 67, 68, 83,
108, 131, 139, 142, 154,
173, 175, 179

Max Horkheimer 105

McDonald's, 253

McKenna, S., 134, 135

Mead, George Herbert, 242
memnuniyetsizlik, 141, 170,
225, 270

Merton, Robert, 178

Mills, C. Wright, 73, 245

mini ütopya, 161, 175, 177

Moir, Jan, 126

monotonluk, 156, 249

More, Thomas, 48, 49, 227

Morris, William, 48, 49

mülakatlar, 95, 146

N

New Economics Foundation, 142, 263
New Labour, 32, 128

O

Offe, Claus, 32, 33, 70
O'Mahoney, Hannah, 11, 218, 219, 256
Osborne, George, 123
otonomi, 85, 86, 115, 139, 173, 236, 272
otonom kişisel gelişim, 54

Ö

ödeme, 61, 193, 233

P

Packard, Vance, 109, 110
panoptikon, 71
Parsons, Talcott, 184, 235
Peter Fleming, 80
Petri, Elio, 15, 199
Pihlhem, Mats, 264
potansiyel, 95
Primark, 203
profesyonellik, 79
Pullberg, Stanely, 155, 156, 159, 176

R

Reilly, Cait, 125, 126, 127, 130
reklamcılık, 109, 110, 111, 114, 206
rol, 37, 45, 51, 53, 60, 90, 117, 154, 155, 163, 173, 195, 202, 235, 251

rolden uzaklaşma, 251
Russell, Bertrand, 27, 55, 56, 57, 98, 101, 102, 103, 119, 120, 136, 265
Ryle, Martin, 104, 139

S

Salecl, Renata, 87, 204, 205, 259
Sarkozy, Nicolas, 18
Schor, Juliet, 112, 200, 216, 263
seks işçiliği, 76
sendikalar, 96, 264
Sennett, Richard, 71, 72, 96
serbest zaman, 60, 91, 93, 151, 194, 209, 212, 217, 291
Shipman, Tim, 126
Smith, Iain Duncan, 126
Soper, Kate, 11, 104, 113, 114, 115, 139, 142, 197, 198, 199, 203, 212, 213, 222, 223, 225, 263
sosyal, 19, 20, 21, 24, 31, 32, 33, 35, 37, 38, 47, 50, 52, 53, 55, 60, 61, 70, 75, 86, 87, 96, 110, 116, 117, 121, 123, 125, 126, 128, 129, 136, 137, 142, 147, 148, 149, 153, 154, 158, 161, 162, 163, 168, 169, 174, 184, 185, 188, 194, 196, 198, 208, 211, 212, 217, 224, 232, 238, 239, 241, 244, 246, 261, 263, 264, 265, 267, 271, 272, 273, 275, 277, 279
sosyal hizmet, 148, 161, 162,

211
sosyalleşme, 212
sosyallik, 33
Southwood, Ivor, 65, 129
sömürü, 16, 39, 50, 58, 101,
141, 197, 207
Spicer, André, 81, 127, 252,
253, 259
Stallings, Phil, 65
Sturdy, Andrew, 80, 81, 82, 85
Susan Briggs 234

T
takım, 77, 78, 79, 127, 253
tatminsizlik, 199, 250
Taylor, Frederick, 69, 71, 153,
155, 156, 158, 249, 250,
253
Taylorizm, 69, 74, 83
teknoloji, 50
tembellik, 39, 40, 124, 150, 174,
228
temel gelir, 265, 266, 267
Terkel, Studs, 27, 28, 29, 32,
65, 66
Tesco, 204
Thatcher, Margaret, 132, 218
Theroux, Louis, 76
Thompson, E. P., 45, 46, 70,
139, 177
Thompson, Hunter S., 45, 46,
70, 139, 177
Thoreau, Henry, 13, 245
Trier, Lars Von, 240
tüketici memnuniyeti, 109
tüketim, 1, 16, 30, 44, 55, 108,
109, 113, 114, 117, 118,

138, 142, 194, 195, 197,
203, 204, 207, 215, 216,
217, 218, 224, 225, 254,
269, 270
Tyler, Imogen, 33, 124

U

uçuş görevlileri, 74
ulaşım, 116, 215, 216
Uluslararası Çalışma Örgütü
(UÇÖ), 60, 61, 90
utanç, 26, 32, 146, 159, 194,
207, 225, 229, 230, 232,
233, 235, 241, 242, 248,
273
uyku, 100, 180, 227

Ü

ücretli istihdam, 53
üniversite, 104, 105, 170, 174,
175, 176, 177, 178
üretkenlik, 47, 55, 56, 58, 108,
229, 264

V

varlık, 208, 237
varoluş, 203, 279
vergi, 46, 125, 267
vites düşüren, 22, 201, 202
Von Trier, Lars, 240

W

Waits, Tom, 139
Weber, Max, 41, 42, 43, 44, 45,
46, 131, 136
Weeks, Kathi, 24, 40, 44, 45,
77, 122, 141, 177, 229,

262, 271, 272, 278
Williams, Pharrell, 11, 94
Wright, Erik Olin, 47, 73, 85,
141, 245, 263

X

X Kuşığı, 140

Y

yabancılaşma, 24, 66, 68, 72,
73, 83, 84, 155, 173, 174,
270, 272
yaşam kalitesi, 200
Yeşil Parti (Birleşik Krallıklar),
266
yoksulluk, 61, 124, 129, 194,
266
Yunanistan, 219

Z

zaman, 16, 25, 28, 30, 31, 35,
40, 42, 47, 50, 54, 55, 56,
58, 59, 60, 61, 63, 65, 70,
71, 74, 75, 76, 80, 87, 89,
91, 92, 93, 98, 102, 103,
104, 105, 107, 108, 111,
112, 116, 119, 120, 122,
123, 129, 131, 137, 138,
140, 145, 146, 148, 150,
151, 152, 153, 154, 158,
161, 162, 164, 167, 173,
182, 183, 186, 187, 192,
194, 196, 202, 204, 205,
209, 211, 212, 213, 215,
216, 217, 218, 219, 221,
223, 227, 228, 233, 234,
235, 238, 239, 240, 241,

250, 251, 252, 254, 258,
259, 260, 261, 262, 268,
269, 270, 271, 273, 276,
278

Zawadzki, Bohan, 230, 231,
242

Zissou, Operation, 175

İÇİNDEKİLER

Teşekkürler	11
Giriş	
Çalışmanın Dogması	15
Kitabın Yapısı	24
Bölüm I	
Bir Kışkırtma	27
Çalışma Merkezli Toplum	30
Çalışma Nedir?	34
Çalışmanın Başlangıcı	40
Çalışmanın Sonu	47
Zaman Politikaları	53
Bölüm II	
Çalışmanın Sancıları	65
Kopuş ve Umarsızlık	67
Yeni Çalışma Samimiyeti	73
Çalışma Hayatında Otonominin Sınırları	83
Bölüm III	
Çalışmanın İstila Gücü	89
Serbest Zaman	91
İşe Alınabilir Olmanın Baskıları	95
Tüketim İlahisi	106
Bölüm IV	
Çalışmanın Kalesi	119
Çalışmayanın Şeytanlaştırılması	122
“Çalışma İlaçtır” İnancı	130
Çalışmaya Karşı Direniş	138

Bölüm V

Kırılma Noktası	145
Elveda Noel Baba	150
Çerçöp İşler	161
Mini Ütopya	173
Kırık Beden	178
Kayda Değer Bir Etik	187

Bölüm VI

Alternatif Hazlar	191
Sıkıntılı Zevkler	199
Tadına Varılan Zevkler	208
Üretken Zevkler	214

Bölüm VII

Yarı İnsan	227
Çalışmanın Ahlaki Sınavından Kalmak	230
Tüyler Ürpertici Soru	238
Yalıtım ve Destek	243

Bölüm VIII

Kaçıştan Otonomiye	249
Bir Zaman Politikasına Doğru	257
Önümüzdeki Yol	268
Tartışma Kanallarını Açın	269
Toplumun Haricileriyle Aktif Olarak İlgilenin	272
Silahlarınızı Kuşanın ve Kelimeler	
Muharebesine Katılın	274
Hayal Gücünün Önemini Savunun	277

Dizin	281
-------------	-----

Çalışmanın Reddi

Çalışmaya Direnişin Teorisi ve Pratiği

DAVID FRAYNE

Çalışmanın Reddi – Çalışmaya Direnişin Teorisi ve Pratiği, modern kapitalist sisteme açık bir karşı koyuş, David Frayne tarafından bilinçle hazırlanmış provokatif bir metin, özgün bir manifesto.

Frayne, **Çalışmanın Reddi**'nde insanlık dışı çalışma saatlerine, korkunç iş yüküne, güvencesiz çalışma koşullarına, kalıcı ve kitlesel işsizliğe, işsizliğin çalışanlar için bir tehdit olarak kullanılmasına, düşük ücretlere, sağlıksız çalışma mekânlarına yani sistemi var eden her yapıtaşına cepheden karşı çıkıyor. Bu lanetli sisteme tok bir cevap veriyor: İstihdama karşı çıkmak mümkündür. Birey çalışmayı bilinçli olarak reddedebilir.

Frayne, çalışma saatlerini en aza indirmeye çalışanlarla veya çalışmayı tamamen reddedenlerle bire bir görüşmeler yaparak ret sebeplerini ve düzen içinde düzene dâhil olmamanın nasıl mümkün olduğunu öğreniyor ve bunları etkileyici kalemikle okura sunuyor.

Çalışmanın Reddi, artık üzerinde neredeyse hiç konuşmadan kabullendiğimiz emek sömürüsünün reddini ele alan taptaze bir bakış. Sisteme gerekçeler sunarak karşı çıkan ve sürdürülebilir alternatif sosyal vizyonlar sunan bir eser. İlk sayfadan itibaren okuru saran, büyüleyici itiraz. Özgürlük için bir çağrı.

ISBN 978-605-9018-92-0

